

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОЛОДІЙ ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 342.57

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

08 081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.А. Колодій

Науковий консультант **Петришин Олександр Віталійович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Колодій О.А. Конституційно-правовий статус Українського народу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячено конституційно-правовому статусу Українського народу. Розглянуто та проаналізовано стан наукових досліджень, регламентацію правового статусу народів, методологію власного дослідження, поняття та елементи, сутність, правосуб'єктність, принципи, установчі, організаційно-легітимізаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові повноваження, загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. Обґрунтовано та запропоновано положення, узагальнення, класифікації, визначення, висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на його удосконалення.

Дотримуючись правил системного та логічно викладення дисертаційної роботи, насамперед, опрацьовано стан наукових досліджень правового статусу народів, що охарактеризований як такий, що починає формуватися та характеризується первинним накопиченням матеріалу, певною недосконалістю, примітивністю та навіть неповноцінністю. Наголошено на тому, що не існує загальновизнаного усією міжнародною спільнотою поняття та ознак народу, а тому, узагальнюючи спільні, найбільш часто вживані ознаки, запропоновано власне визначення. Здійснено порівняльний аналіз розуміння народу з існуючими поняттями «населення» та «нація». Соціальною основою держави, суб'єктом права на самовизначення, носієм найбільш важливих (установчих та організаційно-легітимізаційних) повноважень визнано народ. Сформульовано власне визначення та ознаки Українського народу:

це єдина спільнота громадян України усіх національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим і сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути.

Опрацьовано поняття та ознаки регламентації правового статусу народу, під яким розуміється спосіб правового впливу та регулювання, що здійснюється з метою визначення його правового становища, тобто місця і ролі народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу. Доведено, що основоположними нормами, які регламентують правовий статус Українського народу, є частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, а тому саме у відповідність з ними треба привести усі інші її статті, які стосуються цього статусу, оскільки частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України ґрунтуються на його базовості, первинності та домінантності щодо усіх інших статусів. Регламентація правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України, які систематизовано за певними групами. Ґрунтуючись на конституціях багатьох закордонних держав, міжнародних правових актах, Конституції та національних нормативно-правових актах, запропоновано до структури конституційно-правового статусу Українського народу відносити правосуб'єктність, принципи, повноваження (права та обов'язки), гарантії.

Для пізнання конституційно-правового статусу Українського народу запроваджено комплексний підхід, який передбачає поєднання низки: 1) світоглядних засад; 2) філософських підходів; 3) методологічних принципів; 4) загальнонаукових; 5) спеціальних; 6) власно-правових методів.

Доведено помилковість тези, що ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин. Зазначено підстави для розрізнення і виокремлення загального та конкретного;

правового, конституційного та конституційно-правового; конституційно-правового та фактичного статусів Українського народу. Конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове становище, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу в конституційних та інших нормативно-правових актах. Запропоновано його ознаки.

Розкрито сутність конституційно-правового статусу Українського народу через аналіз його функцій, зокрема зазначено, що функції конституційно-правового статусу Українського народу – це передбачені нормативно-правовими актами основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права. Виокремлено: а) загальноцивілізаційну; б) суспільствоутворюючу; в) державоутворюючу; г) соціально-регулятивно-охоронну і, насамперед, правоутворюючу функції. Функції класифіковано за різними підставами: 1) за своєю вагомістю та значущістю: а) основні; б) неосновні; 2) за видами повноважень: а) установча; б) організаційно-легітиматійна; в) правотворча; г) судова; д) контрольна-наглядова; ж) майнова; 3) за суб'єктами реалізації: а) усього Українського народу; б) його структурних складових частин; 4) за сферами реалізації: а) внутрішні (політична, економічна, соціальна, духовна, екологічна та ін.); б) зовнішні (зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, гуманітарна, оборонна тощо). Запропоновано ознаки обсягу конституційно-правового статусу Українського народу. Зазначено, що конституція будь-якої країни не повинна виходити з теорії необмеженого суверенітету народу, навпаки, конституція має ґрунтуватися на

принципі рівності та рівноправності конституційно-правових статусів народів, націй, національних меншин, корінних народів і, передусім, громадян, хоча б тому, що народ складається із цих соціальних одиниць.

Доведено, що саме правосуб'єктність Українського народу є тією правовою категорією, що дозволяє розглядати та характеризувати його не лише як абстрактного суб'єкта права, а і як суб'єкта конкретних правовідносин. Виокремлено загальну та конкретну правосуб'єктність Українського народу. Відпрацьовано поняття правосуб'єктності Українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами здатність бути суб'єктом права, тобто мати й реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами. Доведено, що правосуб'єктність Українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. Зазначено наявність повноцінної правосуб'єктності Українського народу, яка класифікується за різними підставами.

Наголошено, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу, поряд із функціями, найповніше виявляється у принципах. Останні – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення. Запропоновано їх ознаки. Здійснено аналіз таких принципів конституційно-правового статусу Українського народу: а) суверенності влади; б) єдиновладдя; в) повновладдя; г) безпосереднього волевиявлення; д) пріоритетності безпосередньої влади; е) поєднання безпосередньої і представницької демократії; є) загальності у здійсненні влади; ж) рівності у здійсненні влади; з) реальності влади; и) гарантованості влади; і) майнової забезпеченості.

Ґрунтуючись на дослідженні теорії установчої влади, сформульовано авторське визначення установчої влади Українського народу. Запропоновано її ознаки та зазначено, що це визначення є значно ширшим за ознаками, змістом та сутністю, ніж більшість традиційних, які зводять установчу владу виключно тільки до прийняття, внесення змін і доповнень, відміни певних конституційних положень. Саме тому установча влада поділяється на: а) первинну – реалізується в умовах створення нової суспільно-політичної системи; б) інституційну (вторинну) – передбачена самою Конституцією. Установчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій. Запропоновано їх ознаки. Установчими повноваженнями Українського народу визнано право на: а) самовизначення, у зв'язку з яким запропоновано внесення змін до Розділу III Конституції та референдного законодавства України; б) здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, що не передбачено нормативно-правовими актами; в) прийняття, внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень, у зв'язку з чим запропоновано внесення змін до ст. 5 Конституції України; г) проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, яке вимагає розроблення і прийняття нового базового законодавчого акта про місцеві референдуми та внесення змін до ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Обґрунтовано, що установчі повноваження Українського народу треба відрізнити від установчих повноважень парламенту, глави держави, інших органів державної влади та місцевого самоврядування, а конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції

України, який має називатися «Український народ», та прийняти Закон України «Про статус Українського народу».

Засновуючись на розумінні організаційних та легітимаційних повноважень, обґрунтовано визначення організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус та припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що неправомірно та несправедливо реалізуються. Запропоновано їх ознаки. Організаційно-легітимаційними повноваженнями Українського народу є право на: а) участь в управлінні державними справами, яке, на жаль, викладається як право громадян України, а не Українського народу; б) участь у загальнодержавних та місцевих виборах; в) проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке має бути доповнено правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо); г) свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання, оскільки конституції багатьох закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі; д) індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисті звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; е) страйк тієї його частини, що працює.

Доведено, що правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти різної юридичної сили й територіального масштабу дії. Запропоновано їх ознаки. Визначено, що правотворчими

повноваженнями Українського народу є право: а) прийняття нормативно-правових актів різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумах; б) народної законодавчої ініціативи, яке регламентується конституціями багатьох країн, а тому необхідно передбачити інститут права народної ініціативи, перейменувати його на право народної правотворчої ініціативи, урегулювати в майбутньому Законі України «Про народну правотворчу ініціативу»; в) народної референдної ініціативи, у зв'язку з яким запропоновано ст. 72 Конституції України доповнити частиною 3; г) місцевої ініціативи, яке вимагає його більш детального врегулювання саме загальнодержавним нормативно-правовим актом; д) народного вето, яке вимагає внесення змін до Конституції України; е) народного обговорення проєктів нормативно-правових актів, що відверто недостатньо регламентовано чинними нормативно-правовими актами, але впливає з аналізу конституційних та інших галузевих правових норм; є) народного опитування, з приводу якого доцільно в Конституції України передбачити, а в законах України відновити право на народне опитування, у тому числі й стосовно нормативно-правових актів; ж) народної експертизи нормативно-правових та проєктів нормативно-правових актів, що має знайти своє конституційно-правове утвердження.

Сформульовано власне поняття судових повноважень Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються, для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві. Запропоновано їх ознаки. Зазначено, що судовим повноваженням Українського народу є право на участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Відпрацьовано дефініцію, що контрольно-наглядіві повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують

об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки. Запропоновано їх ознаки. Узагальнено, що контрольно-наглядовими повноваженнями Українського народу є право на: а) заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, адже аналіз конституцій зарубіжних країн свідчить, що Український народ повинен мати його; б) дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, яке передбачається в системі місцевого самоврядування; в) відкликання (право відзиву), яке в законодавстві про місцеве самоврядування досить детально врегульовано; г) народну експертизу діяльності, що передбачено чинними нормативно-правовими актами України; д) утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій, яке починає з'являтися і врегульовуватися у національній правовій системі та законодавстві; е) формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування; є) громадські слухання; ж) висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Презентовано, що майнові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах. Запропоновано їх ознаки. Доведено, що майновими повноваженнями Українського народу є його: 1) право власності на: а) землю, у зв'язку з яким запропоновано внесення змін до Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III; б) надра; в) атмосферне повітря; г) водні ресурси; д) інші природні ресурси (лісовий фонд, рослинний і тваринний світ, природно-заповідний фонд, гірничодобувні корисні копалини), які знаходяться в межах

території України; е) природні ресурси континентального шельфу; є) природні ресурси виключної (морської) економічної зони; 2) обов'язок, згідно з яким: а) власність зобов'язує; б) власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству. Зазначено, що майнові права та обов'язки свідчать, що Український народ є самостійним та повноцінним суб'єктом права власності. Це підтверджується тим, що в частині 1 ст. 13 Конституції України передбачено, що не держава або територіальні громади здійснюють права власника, а лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а отже, не відбувається заміни суб'єкта. Саме тому запропоновано зміни і доповнення до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV; об'єднання частини 2 ст. 13 та частини 3 ст. 41 Конституції України.

Сформульовано визначення та здійснено класифікацію загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя. Запропоновано їх ознаки, підкреслено важливість. Вони класифікуються на: а) політичні: народний суверенітет; демократія; народовладдя; плюралізм; гуманізм; б) економічні: загальнонародна та приватна власність; змішана економічна система; свобода економічної діяльності; в) культурні: розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин; охорона культурної спадщини; розвиток і функціонування української мови.

Сформульовано поняття та здійснено класифікацію спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачено нормативно-правовими актами

та існує у вигляді норм і принципів права, статусу й діяльності організаційно-структурованих інститутів. Запропоновано їх ознаки. Вони класифікуються на: а) нормативно-правові, до яких належать норми та принципи конституцій і міжнародних нормативно-правових актів; б) організаційно-правові – до яких віднесені статус та діяльність Верховної Ради України, Президента України, Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, Африканської комісії по правам людини і народів тощо.

Ключові слова: Український народ, конституційно-правовий статус Українського народу, правосуб'єктність Українського народу, принципи конституційно-правового статусу Українського народу, повноваження Українського народу, загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.

ABSTRACT

Kolodiy O.A. Constitutional and legal status of Ukrainians. – Qualifying scientific work as manuscript copyright.

The thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of the Doctor of Law in the specialty 12.00.02 «Constitutional Law; municipal law» (081 – law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The thesis research is devoted to the constitutional and legal status of Ukrainians. The state of scientific research, the regulation of the legal status of peoples, the methodology of the very research, the concept and elements, essence, legal capacity and competence, principles, constituent, organizational and legitimizing, lawmaking, judicial, control and supervisory, property powers, general social and special legal guarantees, the legal status of Ukrainians are considered and analyzed. The provisions, generalizations, classifications, definitions, conclusions, proposals and recommendations aimed for its improving are substantiated and suggested.

The state of scientific research of the legal status of peoples was processed, first of all, following rules of the systematic and logical presentation of the thesis work, as well as characterized as such, which begins to be formed and is characterized by the primary accumulation of material, determined by imperfection, primitiveness and even inferiority. It is noted that there is no concept and characteristics of the people generally recognized by the entire international community, and therefore, summarizing the common, most frequently used, characteristics, the own definition is suggested. The comparative analysis of the conception of the people with the existing concepts of «population» and «nation» is carried out. The people are recognized as the social basis of the state, the subject of the right to self-determination, the bearer of the most important (constituent and organizational-legitimizing) powers. The own definition and characteristics of Ukrainians is defined: this is the only community of Ukrainian citizens of all nationalities, that has

the clearly expressed individuality and their own characteristics, interconnected by the past and modern social life, which, because of the primacy of its own self-determination, formed the society, state, law and other social institutions.

The concept and features of the legal status of the people regulation was processed, which is understood as the method of legal influence and regulation, carried out in order to determine their legal status, that is, the place and role of the people in the national society and state, among other peoples, foreign societies and states, international organizations connected by securing their legal capacity and competence, principles, powers (rights and obligations) and status guarantees. It was proved that the fundamental norms governing the legal status of Ukrainians are parts 2 and 3 of the Art. 5 of the Constitution of Ukraine, and therefore other articles of the Constitution relating to this status must be brought sync to them, since parts 2 and 3 of the Art. 5 of the Constitution of Ukraine are based on the basic nature, primacy and dominance in relation to all statuses. The regulation of the legal status of Ukrainians is carried out in more than 70 articles of the Constitution of Ukraine, systematized according to certain groups. Based on the constitutions of many foreign states, international legal acts, the Constitution and national statutory and regulatory acts, it is suggested to include legal capacity and competence, principles, powers (rights and obligations), guarantees in the structure of the constitutional and legal status of Ukrainians.

The integrated approach was introduced, to understand the constitutional and legal status of Ukrainians, providing the combination of the number of: 1) ideological foundations; 2) philosophical approaches; 3) methodological principles; 4) general scientific; 5) special; 6) proper legal methods.

The falseness of the thesis, that the degree of personification and organization of the people does not allow considering them to be the direct subject of legal relations, was proved. The reasons for distinguishing and highlighting the general and the specific; legal, constitutional and constitutional and legal; constitutional and legal and actual status of Ukrainians are indicated. The constitutional and legal status of Ukrainians is their legal

status, that is, their place and role in the national society and state, among other peoples, foreign societies and states, international associations by securing their legal capacity and competence, principles, powers (rights and obligations), guarantees of status in constitutional and other statutory and regulatory acts. Their features are suggested.

The essence of the constitutional and legal status of the Ukrainians is revealed through the analysis of their functions, in particular, it is indicated that the functions of the constitutional and legal status of Ukrainians are the main, comprehensive areas of activity of Ukrainians provided for by regulatory legal acts, due to the need for their further development, reflect the social purpose and the role among other peoples, the world community, extends to all spheres of life of society, arising from the content of the elements of constitutional and legal status and find their further embodiment in the functions of society, state, social norms and, above all, law. It was defined: a) pan-civilization; b) society-forming; c) state-forming; d) socio-regulatory, security and, above all, legal-forming functions. The functions are classified on various grounds: 1) by their importance and significance: a) basic; b) non-basic (additional); 2) by types of powers: a) constituent; b) organizational and legitimate; c) law-making; d) judicial; e) control and supervisory; g) property; 3) by the subjects of implementation: a) the entire Ukrainians; b) their structural constituent parts; 4) by areas of implementation: a) internal (political, economic, social, spiritual, environmental, etc.) b) external (foreign policy, foreign economic, humanitarian, defense, etc.). The features of the volume of the constitutional and legal status of Ukrainians are suggested. It is noted, that the constitution of any country should not proceed from the theory of unlimited sovereignty of the people, on the contrary, the constitution should be based on the principle of equality and equal rights of the constitutional and legal statuses of peoples, nations, national minorities, indigenous peoples and, above all, citizens, if only because the people are of these social units.

It was proved that the legal capacity and competence of Ukrainians is the legal category that allows us to consider and characterize it not only as an abstract subject of law, but also as the subject of concrete legal relations. The general and specific legal

capacity and competence of Ukrainians is highlighted. The concept of the legal capacity and competence of Ukrainians was worked out – this is the primary, fundamental, guaranteed by regulatory legal acts, the ability to be the subject of law, i.e. have and exercise subjective rights and legal obligations in legal relations with all other social subjects. It was proved that the legal capacity and competence of Ukrainians should be considered as the combination of legal status and capacity. The presence of the full-fledged legal capacity and competence of Ukrainians, which is classified on various grounds, is noted.

It is noted, that the essence of the constitutional and legal status of Ukrainians, along with the functions, is most fully revealed in the principles. The latter are the most general, fundamental statutory and regulatory or conscious-volitional rules of behavior or basic principles (ideas), together with legal capacity and competence, powers (rights and obligations) and guarantees, determine the legal position of Ukrainians in the national society and state, among other peoples, foreign societies and states, international associations, demonstrating the essence and social purpose. Their features are suggested. The analysis of the following principles of the constitutional and legal status of Ukrainians is carried out: a) the sovereignty of power; b) the autocracy; c) the sovereignty; d) the direct expression of will; e) the priority of the immediate authorities; f) the combination of direct and representative democracy; f) the universality in the exercise of power; g) the equality in the exercise of power; c) the reality of power; i) the security of power; i) the property security.

Based on the study of the constituent power theory, the author's definition of the constituent power of Ukrainians was formulated. Its features are suggested and indicated that this definition is much broader in terms of features, content and essence than most traditional ones, which reduce the constituent power solely to the adoption, amendments and additions, the abolition of certain constitutional provisions. That is why the constituent power is divided into: a) primary, that is realized in the conditions of the new social and political system creation; b) institutional (secondary), that is provided for by the

Constitution itself. The constituent powers of Ukrainians are the totality of their primary, basic rights and obligations, which are assigned to them by regulatory legal acts or exist objectively to ensure the ability to form and determine, using various forms and methods, the possibility of existence, status and functioning of all other social institutions, implementation of the most important national and local functions. Their features are suggested. The constituent powers of Ukrainians recognize the right to: a) self-determination, therefore it was suggested to amend Part III of the Constitution and the reference legislation (referendum) of Ukraine; b) the implementation of protests, rebellions, resistance movements, movements of civil disobedience, national veche, revolutions, civil wars, national liberation movements, which are not provided for by regulatory legal acts; c) adoption, amendments and additions, abolition of the Constitution, certain constitutional provisions, because of which it was suggested to amend the Art. 5 of the Constitution of Ukraine; d) holding all-Ukrainian and local referenda, which requires the development and adoption of the new basic legislative act on local referenda and amendments to the Art. 19 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» from May 21, 1997 No. 280/97 VR. It is found that the constituent powers of Ukrainians must be distinguished from the constituent powers of the parliament, the head of state, other bodies of state power and local self-government, and the constitutional and legal status of Ukrainians must be contained in the separate section of the Constitution of Ukraine, which must be called «Ukrainians», and the law of Ukraine «On the status of Ukrainians».

Based on the understanding of the organizational and legitimate powers, the definition of the organizational and legitimating powers of the Ukrainian people is justified, that is the complex of its primary, basic rights and obligations that are assigned to it by regulatory legal acts or exist objectively to ensure the ability to create, reorganize and liquidate public authorities, other social entities, determine their status and stop their activities in case that the authorities and their powers are recognized as such, are illegally and unfairly implemented. Their features are suggested. The organizational and legitimate

powers of Ukrainians are the right for: a) participation in the management of state affairs, which, unfortunately, is stated as the right of citizens of Ukraine, and not of Ukrainians; b) participation in national and local elections; c) holding meetings, protests, processions and demonstrations, which must be supplemented with the right to picketing, fast, tent camp, any mass public event (concerts, competitions, contests, memorial services, religious processions, etc.); d) freedom of association in political parties and public associations, since the constitutions of many foreign countries proclaim political parties as exponent and implementers of people's freedom; e) individual or collective written appeals or personally apply to state authorities, local government bodies and officials and officials of these bodies; f) the strike of the working part.

It has been proved that the law-making powers of Ukrainians are the complex of their primary, fundamental rights and obligations, which are assigned to them by regulatory legal acts or exist objectively to ensure the ability to initiate, discuss, accept, make changes and additions, cancel regulatory legal acts of various legal force and the territorial scope of action. Their features are suggested. It has been determined that the law-making powers of Ukrainians have the right for: a) adoption of statutory and regulatory acts of various legal force in all-Ukrainian and local referendums; b) the people's legislative initiative, which is regulated by the constitutions of many countries, and therefore it is necessary to provide the institution of the law of popular initiative, rename it to the right of people's law-making initiative, and regulate the Law of Ukraine «On People's Law-Making Initiative» in the future; c) the peoples reference initiative, in connection with which the Art. 72 of the Constitution of Ukraine shall be supplemented with part 3; d) local initiative, which requires its more detailed regulation by the national regulatory legal act; e) popular veto, which requires amendments to the Constitution of Ukraine; f) public discussion of draft statutory and regulatory acts, frankly insufficiently regulated by the current statutory and regulatory acts, but follows from the analysis of constitutional and other branch legal norms; g) referendum, which it is advisable to envisage in the Constitution of Ukraine, and in the laws of Ukraine to restore the right to

referendum, including in relation to statutory and regulatory acts; h) people's examination of statutory legal and draft statutory and regulatory acts, must find its constitutional and legal approval.

The very concept of the judicial powers of Ukrainians is formulated and that this is the complex of its primary, fundamental rights and obligations, which are assigned to it by regulatory legal acts or exist objectively, are implemented with the aim of administering justice, that is, making truly legal decisions about conflicts, are considered to ensure the supremacy rights and human rights in the civilized democratic society. Their features are suggested. It is noted, that the judicial powers of Ukrainians are the right to participate in the administration of justice through the jury.

The definition that the control and supervisory powers of Ukrainians that is the combination of their primary, basic rights and obligations, which are assigned to them by regulatory legal acts or exist objectively, is implemented in order to obtain reliable information about the state of law and discipline in the activities of all social subjects, provoke significant (primarily legal) consequences was worked out. Their features are suggested. The review that the control and supervisory powers of Ukrainians are the right for: a) observing reports, exercising control and prosecuting state bodies, local self-government bodies, their officials, because the analysis of the constitutions of foreign countries shows that Ukrainians should have it, b) early termination of powers of state bodies, local self-government bodies, their officials, which is assumed in the local self-government system; c) revocation (right of revocation), which is regulated in sufficient detail in the legislation on local self-government; d) people's expertise of activities, provided for by the current regulatory legal acts of Ukraine; e) the formation of commissions, public councils of virtue, public councils and other organizations, which begins to appear and be regulated in the national legal system and legislation; f) the formulation of instructions from voters, which exists only in the system of local self-government; g) public hearings; h) expression of trust or mistrust to the activities of state bodies, local self-government bodies, their officials.

It is presented that the property powers of Ukrainians are the combination of their primary, basic rights and obligations, which are assigned to them by regulatory legal acts or exist objectively, are implemented in order to ensure the possession, use and disposal of the property belonging to them at their discretion and in their own interests. Their features are suggested. It was proved that the property powers of Ukrainians are their: 1) right of ownership of: a) the land, in connection with which it was suggested to amend the Land Code of Ukraine from October 25, 2001 No. 2768-III; b) subsoil; c) atmospheric air; d) water resources; e) other natural resources (forest fund, flora and fauna, nature reserve fund, mining minerals), which are located within the territory of Ukraine; f) natural resources of the continental shelf; g) natural resources of the exclusive (marine) economic zone; 2) obligation according to which: a) property obliges; b) property should not be used to the detriment of man and society. It is mentioned that property rights and obligations indicate that Ukrainians are the independent and full-fledged subject of property rights. This is confirmed by the fact that part 1 of the Art. 13 of the Constitution of Ukraine provides that neither state nor territorial communities exercise the rights of the owner, but only the bodies of state power and local self-government, and therefore, there is no substitution of the subject. That is why the amendments and additions to the Civil Code of Ukraine from January 16, 2003 No. 435-IV are suggested; and namely, the combination of part 2 of the Art. 13 and part 3 of the Art. 41 of the Constitution of Ukraine.

The definition and classification of the state social guarantees of the suspension-legal status of Ukrainians is formed, and that is the system of conditions, means and ways to ensure the legal status of Ukrainians in the national society and state, among other peoples, foreign societies and states, international associations operating in the field of politics, economics and cultural life. Their features are suggested, importance is emphasized. They are classified into: a) political: people's sovereignty; democracy; sovereignty; pluralism; humanism; b) economic: public and private property; mixed economic system; freedom of economic activity; c) cultural: development of national

culture and culture of original peoples and national minorities; protection of cultural heritage; development and functioning of the Ukrainian language.

The concept and classification of special legal guarantees of the constitutional and legal status of Ukrainians is formulated, and namely, it is the system of conditions, means and ways to ensure the legal status of Ukrainians in national society and state, among other peoples, foreign societies and states, international associations provided by regulations and exists in the form of norms and principles of law, status and activities of organizational and structured institutions. Their features are suggested. They are classified into: a) statutory and regulatory, which include norms and principles of constitutions and international statutory and regulatory acts; b) organizational and legal, which include the status and activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the General Assembly, the Security Council, the Economic and Social Council, the Trusteeship Council, the United Nations International Court of Justice, the African Commission on Human and Peoples' Rights, etc.

The Key Words: Ukrainians, constitutional and legal status of the Ukrainians, legal capacity and competence of Ukrainians, principles of the constitutional and legal status of Ukrainians, powers of Ukrainians, general social guarantees of the constitutional and legal status of Ukrainians, special legal guarantees of the constitutional and legal status of Ukrainians.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи: монографія. Київ: Ліра-К, 2020. 452 с.

Рецензії:

Скрипнюк О. В. Рецензія на монографію Колодія Олексія Анатолійовича «Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи». *Прикарпатський юридичний вісник. Національний університет «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 5 (34). С. 168–169.

Калиновський Б. В. Рецензія на монографію Колодія Олексія Анатолійовича «Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи». *Право і суспільство*: наук. журн. 2020. Ч. 2. № 6-2. С. 214–215.

Статті в наукових фахових виданнях України:

2. Колодій О. А. Поняття народу та його співвідношення з населенням та нацією. *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій. 2017. № 16. С. 43–53.

3. Колодій О. А. Установчі повноваження Українського народу. *Публічне право*: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 1 (29). С. 230–237.

4. Колодій О. А. Регламентація правового статусу народів. *Публічне право*: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 4 (32). С. 183–189.

5. Kolodiy A. A. Property Rights of the Ukrainian People/ *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* / editorial board: O/ Petryshyn et al. Kharkiv: Pravo, 2018. Vol. 25. № 4. P. 44–56.

6. Альонкін О., Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*: наук. журн. 2019. № 1 (102). С. 5–12.

7. Колодій О. А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки/ *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій. 2019. № 18. С. 34–43.

8. Колодій О. А. Організаційно-легітимізаційні права та обов'язки Українського народу. *Scientific Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 12–17.

9. Колодій О. А. Правосуб'єктність Українського народу. *Прикарпатський юридичний вісник*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2 (31). С. 14–18.

10. Колодій О. А. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4 С. 33–37.

11. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу: елементний склад. *Науковий вісник публічного та приватного права*: зб. наук. пр. 2020. Т. 1. Вип. 5. С. 39–43.

12. Колодій О. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право*: наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2020. № 7. С. 216–220.

13. Колодій О. А. Класифікація принципів конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний бюлетень*: наук. журн. 2020. Вип. 12. С. 24–31.

14. Колодій О. А. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. пр. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 46. С. 15–18.

15. Колодій О. А. Загальносоціальні економічні та культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 86. С. 107–113.

16. Колодій О. А. Функції конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 17–22.

17. Колодій О. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний вісник*: наук.-практ. журн. 2021. № 1. С. 36–41.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

18. Колодій А. А. Научные исследования конституционно-правового статуса украинского народа: состояние и перспективы. *Вестник Карагандинского университета*. Серія: Право. 2018. № 1 (89). Р. 24–29.

19. Alexey Kolodiy Lawmaker's powers of the Ukrainian people. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. Vol. 1. № 2. Р. 75–80.

20. Kolodii Oleksii Control and supervisory powers of Ukrainian people. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. № 4. Munchen Germany. Р. 112–117.

21. Anatoliy Kolodiy, Iryna Pyvovar, Sergij Khaliuk, Olexiy Kolodiy. Constitutional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-Legal Mechanism for Implementation This Right in Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 2. Denmark. 2020. Vol. 23. Р. 71–104.

22. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of General Social Guarantees Of The Constitutional And Legal Status Of The Ukrainian People. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 2/C. Denmark. 2020. Vol. 23. Р. 52–83.

23. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of Genaratees Of The Constitutional And Leagle Status Of The Ukrainian Pepole. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 4. Denmark. 2020. Vol. 25. P. 125–152.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Колодій О. А. Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу. *Сучасна універсальна правова освіта і наука: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лют. 2018 р.)*. Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 69–71.

25. Колодій О. А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі. *Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 листоп. 2018 р.)* / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. Укр. та англ. мовами. С. 313–316.

26. Колодій О. А. Поняття та ознаки судових повноважень Українського народу. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 берез. 2019 р.)* / ред. кол.: Кузьменко О. В. та ін. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. С. 40–42.

27. Kolodiy O. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу. *Principles of the Constitutional and legal status of the Ukrainian people. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.)*. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 216–218.

28. Колодій О. А. Поняття та ознаки правосуб'єктності Українського народу. *Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2019 р.)* / ред. кол.: Кузьменко О. В., Чорна В. Г. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. С. 51–54.

29. Колодій О. А. Класифікація загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лют. 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020. Т. 1. С. 233–234.

30. Колодій О. А. Інститут присяжних як судове повноваження Українського народу. *Судова влада в системі стримувань та противаг демократичного суспільства: компаративна теорія і практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 15 січ. 2021 р.) / ред. кол.: Шульженко Ф. П. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 35–37.

Які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Петришин О. В., Колодій О. А. Модельні правові акти: теорія та практика реалізації: монографія. Київ: Алерта, 2016. 204 с.

32. Колодій А. М., Колодій О. А. Ціннісно-правові засади інтеграційного процесу України. *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій. 2018. № 17. С. 7–17.

ЗМІСТ

ВСТУП	28
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНА ТА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ	
ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАРОДІВ	50
1.1. Стан наукового дослідження правового статусу народів.....	50
1.2. Регламентация правового статусу народів.....	78
Висновки до розділу 1.....	107
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС	
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: МЕТОДОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНІ	
АСПЕКТИ	118
2.1. Методологія дослідження конституційно-правового статусу	
Українського народу.....	118
2.2. Поняття та елементи конституційно-правового статусу	
Українського народу.....	134
2.3. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу.....	155
Висновки до розділу 2.....	177
РОЗДІЛ 3. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ	
ЯК ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ	
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	189
3.1. Правосуб'єктність Українського народу.....	189
3.2. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу.....	200
Висновки до розділу 3.....	218
РОЗДІЛ 4. ПОВНОВАЖЕННЯ – СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ	
ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ	
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	226
4.1. Установчі повноваження Українського народу.....	226
4.2. Організаційно-легітиміційні повноваження Українського народу.....	252

4.3. Правотворчі повноваження Українського народу.....	272
4.4. Судові та контрольно-наглядові повноваження Українського народу.....	299
4.5. Майнові повноваження Українського народу.....	330
Висновки до розділу 4.....	350
РОЗДІЛ 5. ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	382
5.1. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.....	382
5.2. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.....	403
Висновки до розділу 5.....	422
ВИСНОВКИ.....	429
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	461
ДОДАТКИ.....	508

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Практичний аспект актуальності обраної теми дисертаційного дослідження вбачається, насамперед, у тому, що розуміння Українським народом своєї сутності, свого політико-правового становища, у контексті усвідомлення власної правосуб'єктності, принципів, повноважень, гарантій, тобто певних елементів, що включаються до змісту конституційно-правового статусу на сучасному етапі розвитку та розбудови України як демократичної, соціальної та правової країни, є дуже важливим, доцільним та, для політичної, правової та інших систем будь-якої країни, системоутворюючим.

Теоретична актуальність теми дослідження стає зрозумілою, якщо звернути увагу на той беззаперечний, факт, що дана проблема, незважаючи на її фундаментальність, основоположність, наукову перспективність, недостатньо доктринально опрацьована вітчизняними науковцями. Це зумовлено багатьма детермінантами, з яких найбільш наочними є два чинники. По-перше, домінування у вітчизняній юридичній науці доктринальних підходів, за яких не визнавалось існування конституційно-правового статусу Українського народу загалом. Вважалось, що правовим статусом можуть наділятися виключно фізичні та юридичні особи. По-друге, українські вчені традиційно надавали перевагу дослідженню усталених інститутів, насамперед, безпосередньої демократії, що прямо регламентовані в Розділі III Конституції України, тобто виборам та референдумам.

Актуалізація вибору теми дослідження відбувається ще й тому, що для більш інтенсивного та якісного розвитку нашої країни, саме в аспекті удосконалення конституційно-правового статусу Українського народу, було запозичено позитивний досвід закордонних країн заради можливого його використання українськими державотворцями та правознавцями для подальшого суспільно-політичного розвитку.

Водночас, обґрунтовуючи актуальність теми дослідження, треба визнати, що наявні закордонні та вітчизняні наукові праці створюють певну наукову основу для підготовки цієї роботи. Наукову основу дисертаційного дослідження становлять праці таких відомих зарубіжних та вітчизняних науковців, як: Б.В. Бабін, Ю.Г. Барабаш, Г.О. Васілевич, О.П. Васильченко, В.Ф. Веніславський, Ю.В. Волошина, Є.О. Гіда, В.В. Джунь, Д.М. Демичев, О.В. Зайчук, Н.В. Заяць, Б.В. Калиновський, М.С. Кельман, К.І. Козлова, В.П. Колісник, О.Є. Кутафін, І.А. Куян, В.В. Лазарев, С.Л. Лисенков, Р.М. Максакова, О.Г. Мурашин, В.Ф. Нестерович, В.В. Носік, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгіря, О.Д. Тихомиров, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, М.В. Цвік, Т.О. Чернеженко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Л.М. Шипілов, Н.Г. Шукліна, О.В. Щербанюк, О.І. Ющик, А.О. Янчук.

Методологічну основу конституційної теорії конституційно-правового статусу народів, а в цих межах Українського народу, становлять праці відомих учених класиків правознавства та конституційного права Г.В.Ф. Гегеля, М.С. Грушевського, А. Дайсі, А. Есмена, Є. Ерліха, І. Канта, Б.О. Кістяківського, В. Коркунова, Ш.Л. Монтеск'є, Л.Й. Петражицького, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Сарторі, В.Й. Старосольського, А. Токвіля та ін.

Однак монографічних, комплексних, узагальнюючих, системних дисертаційних досліджень, які б охоплювали всі аспекти зазначеної теми, не існує, що актуалізує дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, адже відсутні відомості про захист дисертацій з даної проблеми вітчизняними правознавцями.

Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної

академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 30 травня 2017 р. (протокол № 15) та розглянуто й схвалено відділенням державно-правових наук і міжнародного права Національної академії правових наук України та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (реєстр. № 120, 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є з'ясування теоретичного матеріалу щодо конституційно-правового статусу Українського народу та обґрунтування положень, узагальнень, визначень, висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на його удосконалення.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

– проаналізувати стан наукового дослідження правового статусу народів та з'ясувати рівень осмислення конституційно-правового статусу Українського народу;

– виявити найбільш характерні способи регламентації правового статусу народів та встановити вітчизняні закономірності;

– використати найбільш ефективну методологію дослідження конституційно-правового статусу Українського народу;

– запропонувати власне поняття та елементи конституційно-правового статусу Українського народу;

– обґрунтувати сутність конституційно-правового статусу Українського народу шляхом з'ясування його функцій та обсягу;

– дослідити вітчизняні та міжнародні аспекти правосуб'єктності Українського

народу;

– осмислити принципи конституційно-правового статусу Українського народу та запропонувати найбільш оптимальні з них;

– запропонувати власне розуміння установчих повноважень Українського народу, внести пропозиції стосовно їх удосконалення;

– довести існування організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу, надати рекомендації стосовно їх нормативного закріплення;

– угрупувати існуючі та зазначити перспективні правотворчі повноваження Українського народу;

– з'ясувати сутність судових та контрольно-наглядових повноважень Українського народу, виявити останні тенденції їх розвитку;

– наголосити на значущості майнових повноважень Українського народу, внести пропозиції стосовно їх удосконалення;

– осмислити загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, класифікувати їх, передбачити найбільш оптимальні шляхи їх правової регламентації;

– пізнати сутність спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу та запропонувати шляхи їх удосконалення.

Об'єктом дослідження є політичні, правові та інші інститути, відносини, процеси, що виникають, існують та розвиваються у зв'язку з політичним, соціальним, правовим, конституційно-правовим, конституційним статусом народу у світі та Україні.

Предметом дослідження є конституційно-правовий статус Українського народу.

Методи дослідження. Для пізнання конституційно-правового статусу Українського народу використано комплексний підхід, який передбачає поєднання низки: 1) *світоглядних засад*: суверенітету; верховенства народного суверенітету; первинності народного суверенітету; природності народного суверенітету; права

народу на самовизначення тощо (усі структурні частини); 2) **філософських підходів**: *методологічного* – для опрацювання власної концепції, змісту, структури дослідження; *комплексного* – спільно з попереднім як основоположні для обрання та використання усіх інших підходів, принципів і методів (підрозділ 2.1); *культурологічного* – для дослідження статусу як культурного надбання, опрацювання його загальносоціальних культурних гарантій (підрозділи 2.2, 5.1); *антропологічного* – під час опрацювання сутності статусу (підрозділ 2.3); *феноменологічного* – у процесі елементного структурування статусу й, передусім, виокремлення, усвідомлення і тлумачення повноважень (підрозділи 2.2, 4.1–4.5); *аксіологічного (ціннісного)* – при розгляді сутності та принципів як елементів статусу (підрозділи 2.3, 3.2); *цивілізаційного* – для з'ясування та обґрунтування загальноцивілізаційної функції статусу (підрозділ 2.3); *системного (системно-структурного та системно-функціонального)* – під час розгляду статусу як явища, що складається з частин (елементів), зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру та забезпечують його цілісність (зміст, підрозділ 2.2); *діяльнісного* – при опрацюванні загальносоціальних та спеціально-юридичних гарантій статусу (підрозділи 5.1, 5.2); 3) **методологічних принципів**: *науковості* – для осмислення поняття та структури елементів, що становлять статус (підрозділ 2.2); *історизму* – у процесі пізнання стану наукових досліджень правового статусу народів (підрозділ 1.1); *усебічності* – як основа пізнання сутності, правосуб'єктності та принципів статусу (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); *об'єктивності* – у процесі пізнання повноважень (підрозділи 4.1–4.5); *конкретності* – для проведення усебічного й детального аналізу стану наукових досліджень, регламентації правового статусу народів, опрацювання методології дослідження, поняття, елементів, сутності статусу (підрозділи 1.1–2.3); *плюралізму* – з метою забезпечення свободи пізнавального пошуку, можливості вільного вибору методології дослідження (підрозділ 2.1); 4) **загальнонаукових методів**: *діалектичного* – для всебічного вивчення статусу (зміст, підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3,

4.1, 4.2, 4.5, 5.1); *метафізичного* – при обґрунтуванні існування конституційно-правового та фактичного статусу (підрозділ 2.2); *герменевтичного* – для опрацювання питання щодо стану наукового дослідження та регламентації статусу (підрозділи 1.1, 1.2); *історичного* – як і методологічний принцип історизму, для осмислення стану наукових досліджень правового статусу народів (підрозділ 1.1); *функціонального* – у процесі пізнання функцій (підрозділ 2.3); *синергетичного* – для розуміння та демонстрації остаточної невирішеності, складності та об'єктивності виділення елементів статусу, відносно слабкої детермінованості правосуб'єктності (підрозділи 2.2, 3.1); *аналізу* – у процесі знаходження спільних, найбільш часто вживаних ознак народу та їх характеристики (підрозділ 1.1); *синтезу* – для формування цілісного й загального визначення народу (підрозділ 1.1); *індукції* – під час підготовки вступу, висновків до розділів, загальних висновків; *дедукції* – як основа для формулювання розуміння статусу (підрозділ 2.2); *абстрагування* – при пізнанні правоздатності та дієздатності Українського народу (підрозділ 3.1); *узагальнення* – у процесі формування визначень, висновків, пропозицій та рекомендацій (висновки до розділів, загальні висновки); *порівняння* – для співставлення повноважень Українського народу з аналогічними інших народів (підрозділи 4.1–4.5); 5) **спеціальних методів**: *соціологічного* – під час дослідження та використання судової практики Конституційного Суду України (підрозділ 1.2); *моделювання* – для конструювання структури статусу Українського народу (підрозділ 2.2); *ідеалізації* – оскільки сам статус Українського народу, його правосуб'єктність, принципи та гарантії є ідеалізованими об'єктами (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 5.1, 5.2); *прогнозування* – у процесі формування висновків до розділів, загальних висновків та наукової новизни отриманих результатів; 6) **власно-правових методів**: *історико-правового* – спільно з принципом історизму та історичним методом використано для осмислення стану наукових досліджень статусів народів та статусу Українського народу (підрозділ 1.1); *порівняльно-правового* – разом з методом порівняння реалізовано у процесі співставлення

текстів різних нормативно-правових актів (підрозділ 1.2, 4.1–4.5); *формально-юридичного* – для виокремлення характеристики та ознак правових явищ, процесів й елементів, що пізнавалися, визначення їх спільних та відмінних ознак, відпрацювання їх розуміння, формулювання визначення (підрозділи 1.1–5.2).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є першим в Україні особисто авторським, монографічним дослідженням, у якому розроблено концептуальне розуміння конституційно-правового статусу Українського народу, на підставі чого сформульовано підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, що спрямовані на його практичне впровадження в національну правову систему.

Науковими результатами, що є новими або характеризуються певною долею новизни і виносяться на захист, є такі:

вперше одержано:

– визначення, що Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим та сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути. Запропоновано його ознаки;

– узагальнення, що регламентація конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України і їх можна систематизувати на групи норм, що: формулюють визначення Українського народу, проголошують Конституцію України актом його установчої влади, передбачають право на самовизначення (Преамбула); закріплюють народний суверенітет та шляхи його здійснення, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (частини 2 та 3 ст. 5, частина 1 ст. 156 Конституції України); стосуються права власності Українського народу (частина 1 ст. 13, частина 1 ст. 14 Конституції України) тощо;

– висновок, що міжнародні правові акти передбачають такі елементи

правового статусу народів або пов'язані з ним інститути: права; свободи; обов'язки; принципи; гарантії; визначення народів; застереження щодо порушення статусу. Акти національного законодавства передбачають такі елементи конституційно-правового статусу Українського народу або пов'язані з ним інститути: права; обов'язки; принципи; гарантії; визначення Українського народу; застереження щодо реалізації та охорони його статусу;

– визначення, що конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове становище, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу в конституційних та інших нормативно-правових актах. Запропоновано його ознаки;

– обґрунтування, що конституції зарубіжних країн, міжнародні правові акти, Конституція та законодавство України свідчать, що до елементів структури конституційно-правового статусу Українського народу мають належати: правосуб'єктність; принципи; повноваження (установчі, організаційно-легітиміційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові та майнові); гарантії. До цих елементів не належать: статусні правові норми; громадянство; правовідносини; юридична відповідальність;

– висновок, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу пізнається через аналіз його функцій. Логічно обґрунтованим є виокремлення таких функцій: загальноцивілізаційної; суспільствоутворюючої; державоутворюючої; соціально-регулятивно-охоронної і, насамперед, правоутворюючої. Функції конституційно-правового статусу Українського народу – це передбачені нормативно-правовими актами основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства,

впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права. Запропоновано їх ознаки, зазначено, що вони відрізняються системним, комплексним характером та класифікуються за різними підставами;

– пропозицію, що, ґрунтуючись на Конституціях Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р., Японії від 3 листопада 1946 р., конституціях багатьох інших країн, можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції України, який має називатися «Український народ», та необхідно прийняти Закон України «Про статус Українського народу». У своїй сукупності вони мають передбачити: поняття та елементи; сутність; правосуб'єктність; принципи; установчі, організаційно-легітиміаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові, можливо, інші повноваження; загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії;

– визначення, що організаційно-легітиміаційні повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус та припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що не правомірно та не справедливо реалізуються. Запропоновано їх ознаки;

– узагальнення, що організаційно-легітиміаційними повноваженнями Українського народу є право на: а) участь в управлінні державними справами, яке, на жаль, викладається, як право громадян України, а не Українського народу. Модельною може бути частина 2 ст. 62 Конституції Боліваріанської Республіки Венесуела від 16 листопада 1999 р.; б) участь у загальнодержавних та місцевих виборах, однак ускладнює реалізацію цього права наявність грошової застави, яка існує відповідно до частини 1 ст. 101, частини 1 ст. 156 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р.; в) проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке

має закріплюватися як право Українського народу або його частини, а впродовж цього як форма безпосередньої демократії та бути доповненим правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо). Воно забезпечується цілою низкою обов'язків; г) свободу об'єднання у політичні партії та громадські об'єднання, оскільки частина 2 ст. 10 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., ст. 137 Федеральної конституції Швейцарської конфедерації від 18 квітня 1999 р., конституції багатьох інших закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі; д) індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; е) страйк, тієї його частини, що працює;

– дефініцію, що контрольно-наглядові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки. Запропоновано їх ознаки;

– узагальнення, що контрольно-наглядними повноваженнями Українського народу є право на: а) заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, адже аналіз конституцій зарубіжних країн свідчить про те, що Український народ повинен його мати; б) дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, яке не передбачено Конституцією України, що дискредитує та нівелює її частини 2 та 3 ст. 5. Зразковими можуть бути частини 1 та 2 ст. 13 уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ, ст. 11 Конституції Республіки Ісландії від 17 червня 1944 р. У системі місцевого

самоврядування це повноваження регламентовано ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР; в) відкликання (право відзиву), якого також не існує стосовно посадових осіб держави, що є очевидною законодавчою прогалиною. Модельною може бути ст. 106 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. У законодавстві, яке регламентує місцеве самоврядування, право відкликання з посади за народною ініціативою досить детально врегульовано в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV, що є позитивним; г) народну експертизу діяльності, що передбачено чинними нормативно-правовими актами України і разом із правом народної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів становить право на народну експертизу головних напрямів соціального життя; д) утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій, яке тільки починає з'являтися та врегульовуватися в національній правовій системі та національному законодавстві й вимагає викладення його в базовому законі; е) формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування; є) громадські слухання; ж) висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб;

– рекомендацію в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: відновити поняття національного багатства як виключного права власності Українського народу; передбачити єдиний перелік об'єктів, що знаходяться у власності Українського народу; визначити значення кожного об'єкта для Українського народу та угрупувати їх залежно від цього; створити механізм реалізації права власності Українського народу. Останнє, насамперед, означає чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в безпосередній та в опосередкованій формах;

– пропозицію об'єднати частину 2 ст. 13 і частину 3 ст. 41 та викласти в

частині 2 ст. 13 Конституції України в такій редакції: «Кожен для задоволення своїх потреб має право користуватися об'єктами власності Українського народу, державної та комунальної власності відповідно до закону». Доцільним є прийняття окремого законодавчого акта, який би регулював здійснення права власності Українським народом як виключного права Українського народу;

удосконалено:

– визначення, що народ – це єдина політична та соціально-економічна спільнота, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, передбачає зв'язок з певною територією, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою, незалежно від поділу його на будь-які національні спільності, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєю ідентичністю, що фактично передбачає існування держави. Запропоновано його ознаки;

– твердження, що є підстави розрізняти і виокремлювати: загальний та конкретний; правовий, конституційний та конституційно-правовий; конституційно-правовий та фактичний статуси Українського народу;

– визначення, що принципи конституційно-правового статусу Українського народу – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення. Запропоновано їх ознаки, до яких належать принципи: суверенності влади; єдиновладдя; повновладдя; безпосереднього волевиявлення; пріоритетності безпосередньої влади; поєднання безпосередньої і представницької демократії; загальності у

здійсненні влади; рівності у здійсненні влади; реальності влади; гарантованості влади; майнової забезпеченості;

– висновок, що установчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій. Запропоновано їх ознаки;

– узагальнення, що установчими повноваженнями Українського народу є право на: а) самовизначення, у зв'язку з яким запропоновано внести зміни до Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135-ІХ, виклавши статтю в такій редакції: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання щодо реалізації права Українського народу на самовизначення та входження України до державних федеративних і конфедеративних утворень, міжнародних та регіональних союзів і співтовариств, військових формувань або вихід з них». Модельною може бути частина 1 ст. 93 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р.; б) здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, у процесі яких найбільш швидко і полярно приймається, змінюються або оновлюються конституція, конституційний лад, система соціального управління та публічної влади у країні; в) прийняття, внесення змін та доповнень, відміну конституції, окремих конституційних положень, з приводу якого доцільно частину 4 ст. 5 Конституції України викласти в такій редакції: «Право приймати Конституцію України, змінювати, доповнювати, виключати окремі конституційні положення належить виключно Українському народу або його уповноваженим представникам і не може бути делегованим, привласненим або узурпованим державою, місцевим самоврядуванням, іншими

соціальними інститутами». Модельною може бути Іспанська Конституція від 27 грудня 1978 р.; г) проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, з приводу якого актуальними є: розроблення і прийняття нового законодавчого акта, який врегулюватиме суспільні відносини, пов'язані з місцевими референдумами; внесення змін до ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, регламентуючи, що статут територіальної громади села, селища, міста приймається виключно на місцевому референдумі, а місцева рада його лише затверджує, опубліковує і передає для державної реєстрації; прийняття Закону України «Про місцевий референдум», який має передбачити його визначення та ознаки, соціальні функції, види, предмет, порядок призначення та проведення (місцевий референдний процес), інституційне, матеріальне, фінансове та інше забезпечення, юридичні наслідки, відповідальність за порушення місцевого референдного законодавства;

– визначення, що правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти, різної юридичної сили та територіального масштабу дії. Запропоновано їх ознаки;

– узагальнення, що правотворчими повноваженнями Українського народу є право: а) приймати нормативно-правові акти різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі. Тому необхідно розрізняти конституційну, законодавчу, підзаконну, міжнародно-правову референдну правотворчість Українського народу; б) народної законодавчої ініціативи, яка може реалізовуватись у таких формах: визнанням народу суб'єктом права законодавчої ініціативи в парламенті; прийняттям закону або іншого нормативно-правового акта з ініціативи народу на референдумі (право народної референдної ініціативи); комбінованим використанням вищезазначених двох прав. Регламентується

конституціями багатьох країн, а тому необхідно: передбачити інститут права народної ініціативи, а в його межах право народної законодавчої ініціативи та право народної референдної ініціативи, можливості їх комбінованого використання; перейменувати його на право народної правотворчої ініціативи; урегулювати в майбутньому Законі України «Про народну правотворчу ініціативу» кількість громадян або виборців, які є ініціаторами; вимоги, що висуваються до ініціаторів (право голосу, строк проживання, належність до певної територіальної одиниці); предмет ініціативи (Конституція, закони, підзаконні, міжнародно-правові нормативно-правові акти); інші положення, зазначені в дисертаційному дослідженні;

в) народної референдної ініціативи, що є надзвичайно важливим, адже поєднує в собі фактично два його права – право на народну ініціативу і право на референдум. Проте умови проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відверто складно виконати, оскільки ця процедура є незрозумілою, громіздкою, надміру ускладненою, матеріально затратною. Його вдосконаленню сприятиме: закріплення припису, згідно з яким кількість голосів з вимогою його проголошення має залежати від питань, які ініціюються на всенародне голосування; чітке визначення питань, які може ініціювати Український народ і вирішувати на референдумі. Отже, ст. 72 Конституції України доцільно доповнити частиною 3 та викласти її в такій редакції: «Всеукраїнський референдум за народною ініціативою може проголошуватися з будь-якого питання, що належать до відання України, за виключенням питань, що прямо заборонені Конституцією та законодавством України»; г) місцевої ініціативи, яке вимагає його більш детального врегулювання саме загальнодержавним нормативно-правовим актом; д) народного вето, яке не регламентується вітчизняними нормативно-правовими актами, але передбачене ст. 42 та 88 Конституції Данського королівства від 5 червня 1953 р., розділом «Передача законопроекту на рішення народу» Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 р. тощо. При внесенні змін до Конституції України варто наслідувати зазначені конституції, оскільки вони чітко визначають суб'єкта затримання

опублікування закону, підстави обов'язкового затримання, строк, протягом якого може відбутися затримання, інші положення, зазначені в дисертаційному дослідженні; е) народного обговорення проєктів нормативно-правових актів, яке є різновидом народного обговорення, що відверто недостатньо регламентовано чинними нормативно-правовими актами, але впливає з аналізу конституційних та інших галузевих правових норм. Це право закріплено частиною 2 ст. 102 глави 8 «Перегляд Конституції» Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р., частиною 1 ст. 40 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. Пропонуємо внести зміни до Конституції та законів України, передбачивши інститут права народного обговорення, а в його межах – права народного обговорення проєктів нормативно-правових актів; є) народного опитування, у тому числі і стосовно нормативно-правових актів, що закріплено абзацами 2, 5 та 6 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., конституціями інших країн, було передбачено Главою VI уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-XII, а отже, у Конституції України доцільно передбачити, а в законах України відновити право на народне опитування, у тому числі і стосовно нормативно-правових актів; ж) народної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, що має знайти своє конституційно-правове утвердження;

– визначення, що загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя. Запропоновано їх ознаки. Констатовано, що загальносоціальними: а) політичними є народний суверенітет, демократія, народовладдя, плюралізм, гуманізм; б) економічними є загальнонародна та приватна власність, змішана економічна система, свобода економічної діяльності; в) культурними є розвиток національної культури та

культури корінних народів і національних меншин, охорона культурної спадщини, розвиток і функціонування української мови;

– дефініція, що спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права, статусу та діяльності організаційно-структурованих інститутів. Запропоновано їх ознаки. Вони класифікуються на: а) нормативно-правові, до яких належать норми та принципи Конституції України, Конституції Швеції (Королівства Швеція) від 27 лютого 1974 р., конституцій інших країн; міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів від 13 вересня 2007 р., Загальної декларації прав народів від 4 липня 1976 р. та ін.; б) організаційно-правові – діяльність Верховної Ради України, Президента України, Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, Африканської комісії по правам людини і народів тощо;

дістало подальший розвиток:

– узагальнення, що уся повнота влади в Україні має належати народові, у зв'язку з чим мають бути чітко закріплені його повноваження; влада держави та місцевого самоврядування, усіх інших соціальних суб'єктів походить від влади народу; народ передає владу державі, місцевому самоврядуванню шляхом прийняття нормативно-правових актів на референдумах, через формування представницьких органів на виборах, у зв'язку з чим вона стає легітимною; частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, на відміну від «Преамбули», яка використовує термін «Український народ», передбачають термін «народ», тобто розглядають їх як тотожні;

– висновок, що саме у відповідність з частинами 2 та 3 ст. 5 треба привести

усі інші статті Конституції України, які стосуються цього статусу, оскільки частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України ґрунтуються на його базовості, первинності та домінантності стосовно до усіх інших статусів;

– положення, що правосуб'єктність Українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. Правоздатність Українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності, поєднаної загальними інтересами та первинності власного самовизначення, а дієздатність настала з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів. Правоздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що існує для забезпечення спроможності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб'єктами, а дієздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами. Саме тому правосуб'єктність Українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами здатність бути суб'єктом права, тобто мати й реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами. Запропоновано її ознаки;

– визначення, що установча влада Українського народу – це спосіб первинної його самоорганізації, суверенне, двостороннє, свідомо-вольове відношення між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями, у процесі якого Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій, ґрунтуючись, за необхідності, на можливості примусу. Запропоновано її ознаки та наголошено, що це визначення є значно ширшим за ознаками, змістом та сутністю, ніж більшість традиційних. Саме тому установчу владу можна поділити на первинну, що реалізується в умовах створення нової суспільно-політичної системи, та інституційну (вторинну), що передбачена самою Конституцією;

– визначення, що судові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об’єктивно, реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються, для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві. Запропоновано їх ознаки. Судовим повноваженням Українського народу є право на участь у здійсненні правосуддя через присяжних;

– дефініція, що майнові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об’єктивно, реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах. Запропоновано їх ознаки;

– узагальнення, що майновими повноваженнями Українського народу є його:
1) право власності на: а) землю, у зв’язку з яким запропоновано внесення змін до Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III та передбачити окрему статтю, виклавши її в такій редакції:

«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Земля є виключною власністю Українського народу і надається тільки в користування.

Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на землю, є недійсними.

Український народ має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового статусу землі, її використання та охорони.

Український народ здійснює право власності на землю через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження землею законодавством України можуть

надаватися відповідним органам виконавчої влади»; б) надра; в) атмосферне повітря; г) водні ресурси; д) інші природні ресурси (лісовий фонд, рослинний і тваринний світ, природно-заповідний фонд, гірничодобувні корисні копалини), які знаходяться в межах території України; е) природні ресурси континентального шельфу; є) природні ресурси виключної (морської) економічної зони; 2) обов'язок, згідно з яким: а) власність зобов'язує; б) власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Аналогічні обов'язки зазначаються в Розділі 1, частині 2 ст. 9 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., частині 2 ст. 29 Конституції Японії від 3 листопада 1946 р. тощо.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції і рекомендації використано в:

– освітньому процесі (акт Національної академії внутрішніх справ від 3 лютого 2021 р., додаток А);

– науково-дослідній діяльності (акт впровадження результатів дисертації ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана від 4 лютого 2021 р., додаток Б);

– правореалізаційній діяльності – для повноцінного фактичного втілення у правову систему України окремих елементів конституційно-правового статусу Українського народу (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Полтавського окружного адміністративного суду від 12 квітня 2021 р. № 18268/21, додаток В);

– правозастосовній та правотлумачній діяльності – з метою ефективного втілення конституційно-правового статусу Українського народу шляхом винесення юридичних рішень та встановлення його точного змісту (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження судді Конституційного Суду України, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України В.П. Колісника від 14 квітня 2021 р., додаток Г);

може бути використано у:

– науковій діяльності – для подальшого опрацювання теоретичних і практичних проблем, що стосуються конституційно-правового статусу Українського народу, поглиблення знань про стан та методологію його дослідження, регламентацію, поняття, ознаки, сутність, правосуб'єктність, принципи, повноваження, гарантії забезпечення, правовий зв'язок з конституційно-правовими статусами народів у закордонних країнах;

– процесі правоутворення – для якісної підготовки, внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, а саме: а) підготовки окремого розділу Конституції України, який має називатися «Український народ»; б) внесення змін та доповнень до розділів I та III Конституції України, Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III; в) підготовки проєктів законів України «Про статус Українського народу», «Про місцеві референдуми», «Про народну правотворчу ініціативу» та багатьох інших, доцільність яких обґрунтовується, а структура пропонується в дисертаційному дослідженні;

– навчальному процесі – для викладання навчальних дисциплін: «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Міжнародне право», «Порівняльне правознавство», а також під час написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем особисто та є самостійним дослідженням. В опублікованій спільно з О. Альонкіним науковій статті «Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз» особистий внесок здобувача становить 90 %. В опублікованій у журналі, що належить до науково-метричної бази «Web of Scienses», спільно з Колодійом А., Півовар І., Халюком С. науковій статті «Constituional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-Legal Mechanism for

Implementation This Right in Ukraine» особистий внесок здобувача становить 50 %. Наукові ідеї та напрацювання, що належать авторам праць, опублікованих у співавторстві з дисертантом, а також положення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, у дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження, що викладені в дисертації, оприлюднено на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасна універсальна правова освіта і наука»: (Київ, 23 лютого 2018 р.); «Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права» (Київ, 15–16 листопада 2018 р.); «Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу» (Київ, 15 березня 2019 р.); «Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні» (Маріуполь, 22 травня 2019 р.); «Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» (Київ, 9 грудня 2019 року); «Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства» (Київ, 28 лютого 2020 р.); «Судова влада в системі стримувань та противаг демократичного суспільства: компаративна теорія і практика» (Київ, 15 січня 2021 р.). Тези опубліковано.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, змісту, вступу, п'яти розділів, що включають чотирнадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (428 найменувань, які викладені на 47 сторінках) та п'яти додатків на 13 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 520 сторінок, із них обсяг основного тексту – 460 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНА ТА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАРОДІВ

1.1. Стан наукового дослідження правового статусу народів

Стан сучасного наукового опрацювання правового статусу Українського народу можна охарактеризувати як такий, що тільки починає формуватися та характеризується первинним накопиченням матеріалу, певною недосконалістю, примітивністю та, навіть, неповноцінністю. Але для того щоб визначитись із станом наукового опрацювання правового статусу Українського народу, необхідно, насамперед, аналізувати наукові праці, що присвячені даній проблемі, звернувши особливу увагу на соціальну спрямованість, предмет та методи, що реалізуються у цих працях. При цьому, зважаючи на незначну кількість наукових праць, присвячених розкриттю проблеми, зазначеної в назві підрозділу, доцільно характеризувати тези наукових доповідей і повідомлень, статті, посібники, підручники, словникові та енциклопедичні видання, монографії, дисертаційні дослідження, тобто якомога більшу кількість наукових праць, що має забезпечити презентативність, детальність та якість наукового осмислення правового статусу Українського народу.

З метою забезпечення системності в розкритті проблеми доречно звернути увагу на наукове опрацювання поняття «народ», «населення», «нація», «Український народ» тощо. Отже, В.М. Шаповал у «Юридичній енциклопедії» (у шести томах) зазначає, що «Народ – *населення* д-ви, що утворює єдину спільність незалежно від кількості нац. спільнот, які в ній існують». Або, що «У міжнар. праві термін іноді застосовується у значенні *нація*» [404, с. 46].

У «Великому енциклопедичному юридичному словнику» В.М. Шаповал стверджує, що «Народ – юрид. термін, пов'язаний за змістом з ідеєю народного суверенітету. Цей термін має два значення, які в багатьох випадках поєднуються.

По-перше, Н. – це сукупність усіх громадян, політ. спільнота, що фактично передбачає існування держави. На ґрунті такого підходу до визначення Н. у XIII ст. було сформовано ідею народного суверенітету і теорію сусп. договору. Відповідне визначення Українського Н. містить преамбула Конституції України – «громадяни України всіх національностей». По-друге, Н. – це сукупність усіх виборців, або виборчий корпус. В осн. законах Н. як виборчий корпус прямо не визначається, хоча використовують різні похідні від такого поняття терміни («всенародне голосування», «народний референдум» та ін.)» [403, с. 517].

«Міжнародна поліцейська енциклопедія» розглядає народ у різних аспектах і формулює чотири його розуміння. Зокрема, стверджується, що «Народ – населення певної країни або д-ви, про який іноді говорять як про окремий етнос. У повсякденному вживанні під цим терміном розуміють людські маси, які соціально відокремлені від панівних або керуючих верств та груп сусп-ва. В науковий обіг найдоцільніше ввести термін «народ» у його першому значенні. Якщо з Н. ототожнювати корінний етнос будь-якої країни або д-ви, то тоді представники всіх ін. етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як «не народ», або ж про їх існування треба «забути» і розглядати їх як уже розчинені в корінному етносі. Отже, абсолютно чистого етнічного Н. не існує. І ми обов'язково матимемо на увазі поліетнічне утворення і тоді, коли говоритимемо, зокрема, «народ України» або «український народ» [16, с.391].

Крім цього, А. Джонгман та А. Шмід стосовно цього поняття зазначають «НАРОД (PEOPLE). Не існує загальноприйнятого визначення поняття «народ». Під «народом» розуміється община з єдиною історією, мовою, однаковими культурними характеристиками, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і що вони відрізняються від ін. груп своєрідністю. Сучасне міжнар. право цілеспрямовано доводить, що право на самовизначення належить народам, а не націям, д-вам або меншинам» [74, с. 392]. «Народ (визначення) – населення д-ви,

що утворює єдину спільність незалежно від кількості нац. спільнот, які в ній існують» [402, с. 392]. Н. Беліцер, з погляду міжнародного права, стверджує, що «Народ (міжнародно-правовий підхід). Самовизначення народів є правом народів, тобто правом особливого типу співробітництва людей, об'єднаних спільним бажанням створити організм, здатний функціонувати, щоб забезпечити спільне майбутнє. ... а) термін «народ» – це соціальне утворення, яке має чітку індивідуальність та власні характеристики; б) передбачає зв'язок з будь-якою територією, навіть якщо даний Н. був несправедливо вигнаний з неї і штучно замінений ін. населенням; в) Н. не слід змішувати з етнічними, релігійними та мовними меншинами, існування та права яких визнаються у ст. 27 Міжнар. пакту про громад. та політ. права. Історія доводить, що поява нації як форми людського співтовариства та форми розвитку нац. життя народів становлять неминучий соціальний процес, необхідний та обов'язковий стан розвитку кожного Н. Н., що має права відповідно з міжнар. правом, охоплюючи право на самовизначення, повинен мати такі характеристики: 1. Групи людських індивідів, які задовольняють деякі чи всі наступні умови: а) спільна історична традиція; б) расова чи етнічна ідентичність; в) культурна гомогенність; г) релігійне чи ідеологічне споріднення; г) територіальний зв'язок; д) соціально-екон. життя. 2. Група повинна складатися з певної кількості, яка не обов'язково повинна бути великою (напр., народи д-ви), але повинна бути більшою, ніж просто асоціація індивідів всередині д-и. 3. Група як ціле повинна мати волю бути ідентифікованою як Н. чи мати внутрішню згоду на буття як Н., допускаючи, що можуть бути групи чи члени таких груп, які хоч і мають наведені вище характеристики, але можуть не мати до цього відповідної волі та згоди. 4. Можливо група повинна мати інститути чи ін. засоби вираження її спільних характеристик та волі до ідентичності» [16, с. 392].

«Юридический энциклопедический словарь» зазначає, що народ – у науці конституційного права поняття, під яким здебільшого розуміють усе населення даної держави, що утворює єдину соціально-економічну і політичну спільність

незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності. Поняття народ може також означати відокремлену від інших національно-культурну спільність, яка може і не бути пов'язана із територією якої-небудь держави (у цьому розумінні термін «народ» є синонімом інколи терміну «нація») [334, с. 178].

Приблизно аналогічне розуміння народу формулює і «Большой юридический словарь», який крім зазначеного передбачає, що народ є суб'єктом міжнародно-правової системи прав народів. Народ уперше став загально визнаним суб'єктом міжнародного права у 1945 р. в результаті закріплення в Статуті ООН принципу рівноправності і самовизначення народів. Водночас донині немає загально визнаного усією міжнародною спільнотою поняття «народ». Не тільки в міжнародно-правовій, а й в етнографічній літературі дискусії на цю тему точаться із XIX ст. На підставі більшості визначень це стійка спільність людей, що склалася історично на певній території, відрізняється від інших єдиною мовою, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і фіксованою самоназвою. На практиці поняття народ у різних випадках включає плем'я, групу племен, народність, етнічну націю, релігійну спільність, мовну спільність [18, с. 352].

На основі проведеного дослідження автори наукової записки вважають за можливе визначити народ як один з первинних суб'єктів міжнародного права, особливий тип людської спільноти, що охоплює все постійне населення на певним чином визначеній території (географічно, адміністративно чи політично виокремленій), має суб'єктивну єдність (сталу свідомість своєї соціальної окремішності й зв'язку з територією, особливу ідентичність і волю до її збереження і розвитку), що може ґрунтуватися на об'єктивних чинниках (спільній історичній традиції, культурі, мові, економічному житті, тривалих особливостях соціальної структури, расовому, етнічному, конфесійному складі населення території), а також загальні для всієї спільноти інституції чи інші засоби вираження спільних особливостей, солідарності й прагнень, прагне стати окремим суспільством і

здатний до самовизначення у формі волевиявлення з метою забезпечення спільного політичного розвитку (у тому числі може самостійно чи разом з іншими народами конституювати націю і державу, формувати засади конституційного ладу, обирати органи влади), є суб'єктом політичного, соціального, економічного і культурного розвитку людства і носієм народного суверенітету (що реалізується через права народу та людини і в демократичних державах може реалізовуватися через національний та державний суверенітет) [249, с. 23–24].

Отже, за результатами дослідження можна стверджувати, що розумінню народу властиві такі характеристики:

1) це населення певної країни або держави, що утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують, про який іноді говорять як про окремий етнос;

2) пов'язаний за змістом з ідеєю народного суверенітету й теорією суспільного договору;

3) це сукупність усіх громадян, політична спільнота, що фактично передбачає існування держави;

4) це община з єдиною історією, мовою, однаковими культурними характеристиками, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю;

5) право на самовизначення належить народам, а не націям, державам або меншинам. Загалом самовизначення народів є правом народів, тобто правом особливого типу співробітництва людей, об'єднаних спільним бажанням створити організм, здатний функціонувати, щоб забезпечити спільне майбутнє;

6) це соціальне утворення, яке має чітку індивідуальність та власні характеристики;

7) передбачає зв'язок з будь-якою територією, навіть якщо народ був несправедливо вигнаний з неї і штучно замінений іншим населенням;

8) його не слід змішувати з етнічними, релігійними та мовними меншинами;

9) це група людських індивідів, які відповідають деяким чи усім таким ознакам: а) спільна історична традиція; б) расова чи етнічна ідентичність; в) культурна гомогенність (однорідність); г) релігійне чи ідеологічне споріднення; г) територіальний зв'язок; д) спільне соціально-економічне життя;

10) складається з певної кількості людей, яка не обов'язково має бути великою, але має бути більшою, ніж просто асоціація індивідів усередині держави;

11) має волю бути ідентифікованим як народ чи мати внутрішню згоду на буття як народ, допускаючи, що можуть бути групи або члени таких груп, які хоч і мають наведені вище характеристики, але можуть не мати до цього відповідної волі та згоди;

12) має інститути чи інші засоби вираження його спільних характеристик та волі до ідентичності;

13) це усе населення даної держави, що утворює єдину соціально-економічну і політичну спільність незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності;

14) відокремлена від інших національно-культурна спільність, яка може і не бути пов'язана з територією якої-небудь держави (у цьому розумінні термін «народ» є синонімом терміна «нація»);

15) це стійка спільність людей, що склалася історично на певній території, відрізняється від інших єдиною мовою, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і фіксованою самоназвою.

Аналізуючи зазначені характеристики дійсно переконаєшся в тому, що не існує загально визнаного усією міжнародною спільнотою поняття та ознак народу. Аналогічне можна стверджувати і стосовно вітчизняної політичної, юридичної та іншої гуманітарної науки. Адже навіть стосовно суб'єктного складу народу існують різні погляди. Зокрема, стверджується, що народ це: 1) населення певної країни або держави; 2) сукупність усіх громадян; 3) община; 4) соціальне утворення; 5) група людських індивідів; 6) певна кількість людей; 7) усе населення даної держави;

8) відокремлена від інших національно-культурна спільність; 9) стійка спільність людей. Причина такої невизначеності криється в тому, що народ існує та функціонує в різних соціальних вимірах, а відтак неоднаково матеріалізує себе в політичній, культурній, духовній, національній, правовій та інших системах і підсистемах соціального буття.

Напевно, саме враховуючи це, Сарторі Дж. зазначає аж шість тлумачень терміна «народ»: 1. Народ означає буквально кожного. 2. Народ означає невизначену велику частину, дуже багато. 3. Народ означає нижчий клас. 4. Народ – неподільна єдність, певна органічна цілісність. 5. Народ – це більша частина, виражена принципом абсолютної більшості. 6. Народ – це більша частина, виражена принципом обмеженої більшості [339, с. 25–29].

Водночас у всіх вищевикладених визначеннях криються і спільні ознаки, які завжди в них безпосередньо називаються, або виводяться зі змісту зазначених дефініцій, а саме те, що народ:

- 1) утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують;
- 2) пов'язаний за змістом з ідеєю народного суверенітету й теорію суспільного договору;
- 3) політична спільнота, що фактично передбачає існування держави;
- 4) пов'язаний єдиною історією, мовою, однаковими культурними характеристиками, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю;
- 5) право на самовизначення належить народам, а не націям, державам або меншинам;
- 6) має чітку індивідуальність та власні характеристики;
- 7) передбачає зв'язок з будь-якою територією, навіть якщо народ був несправедливо вигнаний з неї і штучно замінений іншим населенням;
- 8) його не слід змішувати з етнічними, релігійними та мовними меншинами;

9) відповідає деяким чи усім таким ознакам: а) спільна історична традиція; б) расова чи етнічна ідентичність; в) культурна гомогенність (однорідність); г) релігійне чи ідеологічне споріднення; ґ) територіальний зв'язок; д) спільне соціально-економічне життя;

10) не обов'язково має бути великим, але має бути більшим, ніж просто асоціація індивідів усередині держави;

11) має волю бути ідентифікованим як народ чи мати внутрішню згоду на буття як народ, допускаючи, що можуть бути групи або члени таких груп, які хоч і мають наведені вище характеристики, але можуть не мати до цього відповідної волі та згоди;

12) має інститути чи інші засоби вираження його спільних характеристик та волі до ідентичності;

13) утворює єдину соціально-економічну і політичну спільність незалежно від поділу його на будь-які національні спільності;

14) може і не бути пов'язаний з територією якої-небудь держави;

15) склався історично на певній території, відрізняється від інших єдиною мовою, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і фіксованою самоназвою.

Узагальнюючи саме ці спільні, найбільш часто вживані, ознаки, які завжди безпосередньо називаються або виводяться зі змісту зазначених вище дефініцій, можна стверджувати, що в найбільш загальному розумінні, народ – це єдина політична та соціально-економічна спільнота, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, передбачає зв'язок із певною територією, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою, незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності, члени якої поділяють ідею, що вони

пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю, що фактично передбачає існування держави.

Слід визнати, що до інших, дещо додаткових, ознак народу, які б могли та мають повне право акумулюватися у вищезазначене визначення, мають належати такі а) право на самовизначення належить тільки народам; б) його не слід змішувати з етнічними, релігійними та мовними меншинами; в) не обов'язково має бути великим; г) має волю бути ідентифікованим як народ чи мати внутрішню згоду на буття як народ; д) повинен мати інститути чи інші засоби вираження його спільних характеристик та волі до ідентичності; е) може і не бути пов'язаний з територією якої-небудь держави.

Відповідно до викладеного наукового опрацювання розуміння народу стає зрозумілим, що його необхідно відрізнити від поняття «населення», адже під населенням здебільшого розуміють «... сукупність людей, які перебувають у межах даної держави і підлягають її *юрисдикції*. До складу Н. входять громадяни даної д-ви, іноземні громадяни, які живуть у цій д-ві тривалий час, особи без громадянства та особи з подвійним і більше громадянством» [423, с. 447]. Тобто, на відміну від народу, який являє собою єдину політичну та соціально-економічну спільність, має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю, населення складається з будь-яких соціальних груп. Це і громадяни, і іноземні громадяни (піддані), і особи без громадянства, і особи з подвійним громадянством, інші фізичні особи, які постійно проживають на території певної держави і для яких не є характерними тісна спорідненість, індивідуальність, власні відокремлюючі характеристики, єдині історичні традиції, расова та етнічна ідентичність, усвідомлення того, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю.

Беззаперечно, що народ треба відрізнити від нації. Але, насамперед, необхідно звернути увагу на те, що в сучасній гуманітарній науці не існує загальноприйнятого розуміння нації. А тому доречною видається думка, викладена в «Малій енциклопедії етнології», згідно з якою визначення нації, що існують сьогодні, умовно можна поділити на чотири великі групи: психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні. Представники психологічної теорії розглядають сутність нації через спільність національної психології та національного характеру. Прибічники культурологічної зводять до спільності мови та культури. Етнологічна акцентує на спільності походження та самосвідомості. Історико-економічна головними ознаками нації вважає те, що вона склалася історично і характеризується спільністю території, мови, економічного життя, традицій, психічного складу, культури [210, с. 121–123].

Натомість в останніх сучасних доктринальних джерелах нація тлумачиться як, насамперед, етносоціальна спільність. Так, у «Малій енциклопедії етнології» у статті «Нація (концепція Липинського)» стверджується, що це «органічний колектив», тобто такий, що замкнений у собі і не залежить та не повинен залежати від якихось зовнішніх сил, а територію визнавав основним та конструктивним складовим елементом буття нації, розуміючи під нею рідну землю, яка підтримує та скріплює національну свідомість, а остання формує національний патріотизм. Учений стверджував, що українцем є людина, яка місцем проживання та праці пов'язана з Україною [210, с. 123].

На підтвердження того факту, що нація усе більше розуміється як етносоціальна спільність, у статті «Нація – етнос» прямо зазначається, що «Слово «нація» до XIX ст. на Заході застосовувалося для позначення політичних спільнот, тобто у значенні «нація – держава». У XIX ст. поступово відбулося зміщення його застосування – воно почало вживатися для позначення етнічних спільнот, тобто у значенні Н.-е. Але й сьогодні ці два способи співіснують». І упродовж зазначеного, що «Тому нація – це етнічна спільнота, об'єднана однією унормованою

національною культурою. Отже, нація виникає на основі етнічних спільнот, націюстановлення – лише продовження процесів етногенези; але між ними немає простого лінійного зв'язку. Слово «етнос» застосовується у двох значеннях: а) для позначення донаціональних етнічних спільнот; б) для позначення будь-яких етнічних спільнот, включаючи нації» [123, с. 124].

Це ж, прямо або опосередковано, зазначається і в інших статтях «Малої енциклопедії етнодержавознавства», зокрема у статтях «Нація і людина», «Нація і людство», «Нація і свобода», «Нація та етнос», «Нація як етносоціальний організм» [123, с. 124–127].

Таким чином, можна стверджувати, що народ відрізняється від нації тим, що остання це, насамперед, об'єднання етнічних спільнот на підставі єдності національної культури та інших чинників, а в розуміння поняття «народ» вкладається, насамперед, політичне, державно-правове навантаження. Народ може складатися з багатьох націй, бути поліетнічним, проте проживати в межах однієї держави, брати участь у здійсненні державної влади, а одна нація може перебувати під владою кількох держав. Саме держава є тим чинником, що об'єднує різні нації в єдиний народ [111, с. 43–53].

Враховуючи це можна стверджувати, що соціальною основою держави слід визнати не націю, а народ як сукупність осіб, які об'єднані політико-правовим зв'язком з державою і підпорядковуються її законам. А тому суб'єктом права на самовизначення, носієм найбільш важливих (установчих та організаційно-легітимативних) повноважень має проголошуватися не нація, навіть якщо вона дала назву країні та фактично утворила її, а народ загалом, тобто не етнічна спільність, а політико-юридичне суспільство. Відносно Українського народу, враховуючи зміст ст. 11 Конституції України, це означає, що він складається з української нації, корінних народів та національних меншин України.

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» зазначається, що «Український народ. Це поняття вживається в кількох основних значеннях: а) все населення

Української держави (правильніше, на нашу думку, вживати поняття «народи України»); б) суб'єкт української нації, тобто поняття, що охоплює всі її класи, суспільні верстви, прошарки; в) соціально-етнічна сукупність громадян, які проживають на території української держави» [210, с. 634]. «Народ України» – спільність вищого, ніж нація, рівня, в якій поєднується соціальне та національне – класи й соціальні групи, інтереси міста і села, робітників розумової й фізичної праці, нації та етнічних меншин» [210, с. 535].

Ф.В. Веніславський вважає, що «Український народ – це громадяни України всіх національностей (Преамбула Конституції України), найвища соціально-політична спільнота, яка об'єднує усіх індивідів, що перебувають в українському громадянстві, незалежно від їх національно-етнічного походження, статі, віку, майнового становища тощо» [31, с. 53].

К.О. Павшук пропонує розглядати категорію «Український народ» у двох аспектах: «... у широкому як єдиний живий організм, який уособлює собою державу та суспільство (політична нація); у вузькому – як сукупність дієздатних громадян, які мають право вирішувати подальшу долю держави та суспільства, виражаючи свою волю шляхом голосування на виборах, участі у референдумах, обговоренні важливих питань за допомогою інститутів учасницької та деліберативної демократії» [236, с. 8].

В.М. Корчака зазначає, що «Український народ – це сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території країни і за її межами, які становлять суспільство України і основу її державного буття, володіють повною конституційною правосуб'єктністю тобто правом через безпосереднє і кінцеве волевиявлення формувати публічні органи влади і вирішувати питання державного і суспільного життя Української держави» [183, с. 85–86].

Ґрунтуючись на загальному розумінні народу й ураховуючи існуючі нормативні та доктринальні визначення Українського народу, можна стверджувати, що Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх

національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим та сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути.

Запропоноване визначення акумулює в собі такі ознаки Українського народу:

– це єдина спільнота громадян України усіх національностей. Єдність спільноти зумовлена спільною історією, сучасністю, майбутнім, приблизно однаковими для усіх політичними, економічними, соціальними та духовними основами життя. До того ж ця ознака, відповідно до змісту ст. 11 Конституції України, означає, що єдина спільнота, про яку йдеться, складається з української нації, корінних народів та національних меншин України.

У Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III зазначено, що «громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» [270, с. ст. 65], а Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ саме і передбачає, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять народ України [59, ст. 799];

– має чітко виражену індивідуальність. Якщо під індивідуальністю Українського народу розуміти сукупність своєрідних особливостей і певних специфічних властивостей, які характеризують його неповторність і виявляються у відповідних рисах, то можна стверджувати, що вона акумулюється в історичних традиціях, національній ідентичності, культурі, релігійних переконаннях, мові, психіці, менталітеті тощо;

– має власні характеристики, які стають найбільш очевидними через утворені ним українське суспільство, державу, право, взаємовідносини з іншими народами, державами, міжнародними органами та організаціями;

– взаємопов'язаний минулим та сучасним соціальним життям, а це означає, що Український народ має давню історію свого виникнення, його соціальною

основою завжди була українська нація, він проживав на власній території, намагався утворити національне суспільство та власну державу, а сформувавши їх, об'єднується для розбудови вітчизняного громадянського суспільства та правової держави;

– завдяки первинності власного самовизначення утворив суспільство, державу, право та інші соціальні інститути. З приводу цієї ознаки можна стверджувати, що первинним є самовизначення саме народу, загалом, відносно обраної теми, Українського народу зокрема. Варто наголосити, що право на самовизначення належить, насамперед, народам, а не націям, державам або національним меншинам, оскільки саме народ здатний створити організми, що можуть забезпечити спільне майбутнє, тобто суспільство, державу, соціальні регулятори, місцеве врядування тощо.

Аналізуючи стан наукового дослідження правового статусу народів, важливо звернути увагу не тільки на словникові та енциклопедичні видання, у яких здебільшого зазначається загальне розуміння народу, населення, нації, інших понять цього понятійно-категоріального ряду, їх співвідношення, а й на інші доктринальні джерела, зокрема, підручники та посібники, що більшою мірою стосуються саме правового або конституційно-правового статусу народу.

Варто розпочати з підручників та посібників з теорії держави та права. Зокрема, у підручнику «Теорія держави і права», авторами якого є С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський, на жаль, правовий статус народу не розглядається, але окрему главу присвячено поняттю і формам виявлення народовладдя, а в межах цієї глави досліджуються поняття, організація та основні інститути, форми виявлення народовладдя, що, беззаперечно, опосередковано стосується проблеми правового статусу народу [378, с. 122–137].

У підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)», автором якого є О.Ф. Скакун, параграф 4 глави 21 називається «Правовий статус народу» і в ньому стверджується, що «Народ як соціальна спільність є суб'єктом права. Як

суб'єкт права народ має загальний і конкретний статуси» [345, с. 576–577]. До того ж беззаперечними перевагами цього підручника є те, що в ньому в параграфі 7 глави 4 висвітлюється авторське розуміння суверенітету народу і його співвідношення з державним суверенітетом. При цьому формулюється авторське розуміння суверенітету народу, зазначаються основні права народу, співвідношення суверенітету держави і суверенітету народу. О.Ф. Скакун навіть зазначає, що «Народ – громадяни всіх національностей, що проживають на території даної країни» [345, с. 72–73].

У більш пізньому своєму підручнику «Теорія права і держави» О.Ф. Скакун досліджує лише суверенітет народу і його співвідношення із суверенітетом держави, зазначаючи, що «Суверенітет народу (громадян всіх національностей, що проживають на території певної країни) означає верховенство народу як джерела і носія влади, його право самому вирішувати свою долю, безпосередньо чи через представницькі органи брати участь у формуванні політики своєї держави, складу його органів, контролювати діяльність державної влади». До того ж, і, що є особливо цінним у контексті дисертаційного дослідження, формулюючи основні права народу серед інших вона називає «... 4) мати свій статус у державі, що закріплюється в Конституції», із чим, беззаперечно, треба погодитися [344, с. 123–124].

У підручнику «Загальна теорія держави і права» для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів у параграфі 3 розділу 3 «Державний суверенітет» стверджується, що «Першоджерелом влади, і передусім державної, в демократичних країнах є народ. Тому в основі державного суверенітету лежить народний суверенітет», а далі обґрунтовуються шляхи здійснення народного суверенітету [86, с. 41–42]. До того ж надзвичайно цікаво, що в цьому підручнику, через поняття, соціальну цінність, форми, інститути, суб'єкти, принципи, функції, самоврядування, особливості в Україні, висвітлюється теорія демократії [86, с. 99–113].

У підручнику для студентів юридичних вищих навчальних закладів «Загальна теорія держави і права» безпосередньо не йдеться про правовий статус народу. Про нього частково згадується лише в розділі, присвяченому поняттю держави, параграфі про державний суверенітет. Стверджується, що першоджерелом влади, передусім державної, у демократичних країнах є народ. Тому в основі державного суверенітету лежить народний суверенітет. Звідси формулюється висновок, що в умовах демократії державний суверенітет є механізмом реалізації народного суверенітету. У цьому ж підручнику про правовий статус народу, частково, згадується в розділі про демократичну державу, у якому йдеться про демократію як форму реалізації народовладдя, форми та інститути демократії як виявлення державної влади, принципи демократії як основи організації і функціонування державної влади, функції демократії, демократію і самоврядування [87, с. 82, 495–506].

Приблизно аналогічне можна стверджувати про підручник «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.С. Кельмана та О.Г. Мурашина, у якому йдеться лише про поняття та основні засади демократії, її сучасні концепції, демократію як цінність для суспільства, соціальну основу сучасної демократії, влади і демократії і в межах цього про національний суверенітет.

Оригінальним та більш повноцінним, з цього погляду, є підручник «Общая теория права и государства» за редакцією В.В. Лазарева, у якому в межах теми 13, що висвітлює правовий статус фізичних осіб та організацій, міститься параграф 13.2, що присвячений правовому статусу організацій, до яких, зокрема, належать народ та громадські об'єднання. Стосовно народу стверджується, що правовий статус народу закріплюється у нормах міжнародного права та в Конституції. Найбільш істотною є нормативна вказівка на те, що народ є єдиним джерелом державної влади і йому належить суверенітет як усередині країни, так і на міжнародній арені. Народ, що висловлює свою думку на референдумі, ніби переводить свій загальний правовий статус у конкретний. А вибори депутатів,

президента створюють конкретні правовідносини між народом як суб'єктом цих правовідносин і тими персонально визначеними особами, які обираються на зазначені державні посади [229, с. 157].

У підручниках «Теорія держави і права. Академічний курс» за редакцією О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко [379], «Теорія держави та права (за вимогами кредитно-модульної системи навчання» за загальною редакцією Є.О. Гіди [380], навчальному посібнику «Теорія держави і права» [381] та багатьох інших загалом не йдеться про правовий статус народу, народний та національний суверенітет, народовладдя.

У підручниках та посібниках з конституційного права проблемі конституційно-правового статусу народу приділено також явно недостатньо уваги. Зокрема, у підручнику «Конституційне право України» за загальною редакцією В.Л. Федоренка в розділі 9 йдеться лише за конституційні основи виборів і референдумів. Крім цього, у параграфі 9.1 досліджуються поняття і види форм безпосереднього народовладдя в Україні, шляхом: а) тлумачення ст. 5 та 17 Конституції України, які передбачили належність всієї повноти влади Українському народу, його право мати, реалізовувати, користуватись, захищати, охороняти, гарантувати свою владу, визначати і змінювати конституційний лад, право на будь-яку форму опору, протидії, непокори; б) розкриття сутності, змісту і форм безпосередньої та представницької демократії; в) опрацювання принципів, функцій, механізму, форм безпосередньої демократії [247, с. 289–297]. Аналогічне можна стверджувати стосовно другого [245, с.2-1–234] та третього [246, с. 249–254] видання цього підручника.

У підручнику «Конституційне право України» В.Л. Федоренко в розділі 9 «Конституційні основи здійснення народовладдя» досліджує такі проблеми, викладаючи їх у вигляді окремих параграфів: а) демократія та демократизація – фундаментальні конституційні цінності; б) поняття і види безпосередньої демократії в Україні та їх конституційно-правове регулювання; в) конституційні

засади виборів в Україні; г) конституційні основи референдумів в Україні [391, с. 277–317].

У підручнику «Конституційне право України», автором якого є О.В. Скрипнюк, у розділі 5 «Конституційні основи форм безпосередньої демократії в Україні» в параграфі 5.1 «Поняття і види форм безпосереднього народовладдя в Україні» йдеться про Український народ, його право захищати, охороняти, гарантувати свою владу, визначати і змінювати конституційний лад, будь-яку форму опору, протидії, непокори [346, с. 351–357]. В академічному виданні «Курс сучасного конституційного права України» О.В. Скрипнюк, в окремих розділах, досліджує конституційні основи демократизації політичного режиму в Україні, конституційні основи форм безпосередньої демократії в Україні. В останньому йдеться про пріоритетні права народу – захищати, охороняти, гарантувати свою владу і конституційний лад у цілому, а звідси право контролю, нагляду, спостереження у сфері влади, а в разі узурпації влади народу державою, її органами чи посадовими особами – частково чи повністю – право на будь-яку форму опору, протидії, непокори [347, с. 137–140; 244–270].

Г.О. Василевич у підручнику «Конституционное право Республики Беларусь» зазначає про суверенітет держави, народу, нації та їх взаємозв'язок, зазначаючи наголошує, що народний суверенітет означає, що саме народ здійснює свою владу самостійно, саме він є єдиним джерелом державної влади. Він здійснює її як безпосередньо так і через представницькі органи. Народний суверенітет стосовно до державного є первинним, проте перший може бути реалізованим лише за умови існування державного суверенітету [141, с. 138–139].

У підручнику «Конституционное право России», авторами якого є К.І. Козлова та О.Є. Кутафін, в окремих параграфах йдеться про конституційно-правовий статус Російської Федерації, окремих республік у складі Російської Федерації, країв, областей, міст федерального значення, автономних областей та автономних округів і дуже віддалено про народ та народовладдя у межах матеріалу

про політичні основи конституційного ладу Російської Федерації. Відсутній також системно викладений матеріал про референдуми [107, с. 101–153].

Приблизно аналогічне можна стверджувати стосовно підручника «Конституционное право России» за редакцією А.Є. Постнікова, у якому лише у процесі висвітлення поняття конституційного ладу Російської Федерації згадується про народовладдя та дві форми його здійснення [142, с. 56–58].

У підручнику «Конституційне право України» за редакцією В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша в окремих розділах досліджується конституційно-правовий статус національних меншин, громадянського суспільства, політичних партій, громадських та релігійних організацій, засобів масової інформації. Традиційно є розділи, що присвячені виборам та референдумам, проте розділу чи хоча б параграфу, у якому б розглядався конституційно-правовий статус Українського народу, немає [148, с. 139–236].

Приблизно аналогічне можна стверджувати про навчальний посібник автора В.О. Серьогіна, незважаючи на велику кількість розділів і глав, присвячених конституційно-правовим статусам різних фізичних і юридичних осіб, соціальних спільностей, у ньому відсутній матеріал щодо конституційно-правового статусу Українського народу [342].

Майже традиційно в навчальному посібнику «Конституційне право України» О.В. Совгиря та Н.Г. Шукліна в окремій главі характеризують форми безпосередньої демократії (прямого народовладдя) шляхом з'ясування поняття, сутності та форм безпосередньої демократії, поняття, соціальних функцій, видів виборів, виборчого права та виборчих систем, виборчого процесу та його етапів, поняття, видів, принципів, порядку призначення та проведення референдумів [360, с. 199–304]. Це ж стосується другого видання навчального посібника [362, с. 196–244].

На відміну від попереднього, у навчальному посібнику для студентів юридичних вузів та факультетів «Конституційне право України в схемах і

таблицях», автором якого є В.Ф. Веніславський, народ належить до особливих суб'єктів конституційно-правових відносин, щодо чого зазначається: а) правосуб'єктність Українського народу; б) конституційний статус національних меншин; в) співвідношення державного і народного суверенітетів, при цьому народний суверенітет тлумачиться як повновладдя народу, реальне народовладдя; визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі; його верховенство у вирішенні найважливіших питань суспільства і держави; г) принцип народовладдя, форми реалізації народовладдя; д) референдум у системі безпосереднього народовладдя в Україні; е) конституційні засади виборчої системи та виборчого права в Україні [31, с. 52–283].

У навчальному посібнику «Конституционное право» Д.М. Демичева в темі 9, що присвячена розумінню суверенітету, йдеться про суверенітет народу, або народний суверенітет, його ознаки, співвідношення з владою та державним суверенітетом [73, с. 113–127].

Ю.М. Годика в навчальному посібнику «Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина» визнає Український народ суб'єктом конституційних правовідносин, який, згідно зі ст. 5 Конституції України, є єдиним сувереном і наділяється абсолютною правосуб'єктністю. Тільки він має право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурпованим державою, її органами чи посадовими особами. Народ є джерелом влади і суверенним носієм влади у всіх соціальних формах її вияву.

Народ, головним чином, виступає як учасник загальних конституційно-правових відносин і в цій якості пов'язаний з усіма іншими видами суб'єктів права. Цей особливий конституційний стан виражає ієрархію, співвідношення суб'єктів права й орієнтує їх на забезпечення народовладдя. Народ виступає в конкретних конституційно-правових відносинах, що виникають при формуванні органів державної влади, у процесі всенародного обговорення та референдумів [386, с. 82–83].

У навчальному посібнику «Конституційне право України», авторами якого є Н.К. Шаптала та Г.В. Задорожня, досліджуються державний, народний і національний суверенітет, форми здійснення народовладдя, народне волевиявлення, референдум як форма безпосередньої демократії [406, с. 121–128, 202–268].

В.Ф. Годованець, А.С. Головін у навчальному посібнику «Конституційне право України» розглядають суверенність конституційного ладу через суверенітет народу і держави. Учені тлумачать народ як його гарант, найважливіший суб'єкт політичної системи. Традиційно аналізуються конституційні форми народовладдя та виборча система в Україні [44, с. 45–89, 135–167].

Аналізуючи монографії стосовно висвітлення конституційно-правового статусу народу доцільно, насамперед, згадати колективну роботу авторів відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, у якій у підрозділах 1.1 та 1.4 розглядаються актуальні конституційно-правові проблеми суверенітету України та розвиток конституційного законодавства України в контексті забезпечення суверенітету держави, народу і нації, а саме: питання про народ, як суб'єкт влади; мовну політику; національно-культурну автономію; децентралізацію державної влади; проблему регіоналізму; конституційні засади внутрішнього і зовнішнього суверенітету; систему управління в державі; розвиток парламентаризму; двопалатний парламент; парламенти в інших країнах світу [376, с. 53–69].

Більш конкретно у контексті предмета дослідження є монографія «Проблеми теорії конституційного права України», що підготовлена колективом авторів в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, у якій у розділі IX «Державний суверенітет та національна безпека: питання теорії та практики» І.А. Куян вивчає категорію «суверенітет» у теорії конституційного права, а В.О. Антонов – захист суверенітету й територіальної цілісності Української держави як складові національної безпеки. Зокрема, у підрозділі 9.1 «Категорія «суверенітет» в теорії конституційного права» зазначаються розуміння

суверенітету, його історія, способи його сучасного закріплення в конституціях країн світу, сутність державного суверенітету, доробок зарубіжних і вітчизняних учених у вивчення теорії суверенітету, співвідношення народного, національного та державного суверенітетів, їх сучасне розуміння, місце в системі конституційного права, принцип народного суверенітету, в основі якого принцип утвердження і забезпечення прав та свобод людини і громадянина. У підрозділі 9.2 «Захист суверенітету та територіальної цілісності Української держави як складові національної безпеки» висвітлюються правова основа національної безпеки, порядок запровадження надзвичайного та воєнного стану, стану війни, забезпечення національної безпеки [314, с. 492–526].

Л.М. Шипілов у монографії «Народовладдя як основа демократичної держави» аналізує: 1) народовладдя у співвідношенні з демократією (як принцип демократичної системи, як сутність демократичної держави); 2) народ як політико-правову категорію (громадянський та національний аспекти); 3) владу та її легітимацію народом (генезу розуміння, поняття та структуру влади, співвідношення народу і влади, легітимацію влади народом); 4) форми здійснення народовладдя (безпосередню, представницьку); 5) основні напрями реалізації народовладдя в Україні (установчу, уповноважуючу, державно-організуючу, контрольну функції народовладдя) [411].

В.В. Носік у монографії «Право власності на землю Українського народу» розглядає методологічні та науково-теоретичні основи і конституційні засади права власності на землю Українського народу, його юридичну природу, теоретичні основи здійснення цього права, конституційні гарантії права власності на землю Українського народу [227]. У науковому доробку вченого наявна значна кількість публікацій, присвячених зазначеній темі [226, с. 48–59; 228, с. 147–151].

У дисертаційних роботах відсутні дослідження правового та конституційно-правового статусу народу, а тому зазначимо, хоча б дотичні до них. Доцільно розпочати їх аналіз з теорії та історії держави і права; історії політичних і правових

учень. Так, Ю.В. Волошина в дисертаційному дослідженні «Національний суверенітет: праворозуміння та практика забезпечення» фактично ототожнює народ і націю, адже характеризує народ «... як історично сформовану полінаціональну групу людей, які живуть на певній території, як сукупність суверенів певної держави, що утворюється внаслідок самовизначення певної нації і є інституцією, похідною від нації. Це також стала соціально-етнічна сукупність громадян різної національності певної держави, що компактно проживають на спільній території та на підставі універсального загальнообов'язкового права, яке вони санкціонували, провадять різнорівневу діяльність як єдине джерело влади в усіх її сферах» [38, с. 15]. Водночас учена визнає, що дискусії стосовно проблеми суверенітету відбуваються в межах двох концепцій. Першою є концепція національного суверенітету, що ґрунтується на понятті «нація». Другою стверджується, що носієм суверенітету є народ, який розглядається як конкретна спільнота громадян (спільність націй), що поєднані відносинами спільного соціального договору [38, с. 8], що можна використати в нашому дисертаційному дослідженні.

Дисертація Т.В. Котенко «Функціональне призначення місцевого самоврядування в громадянському суспільстві» є цікавою, відповідно до нашого предмета дослідження, лише в частині аналізу взаємозв'язку місцевого самоврядування та громадянського суспільства [186, с. 15]. Це саме можна стверджувати і стосовно дисертаційного дослідження В.О. Корнієнка «Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект)», у якому зазначається, що «Обов'язковою умовою існування і розвитку свободи, солідарності та справедливості, згідно з концепцією громадянського суспільства, є демократія – реальна участь народу в управлінні суспільством і державою» [182, с. 6].

Л.М. Шипілов у роботі «Принцип народовладдя і його здійснення в Україні» осмислює співвідношення народовладдя і демократії; вчення про народ, згідно з яким «Юридична наука характеризується дуалізмом підходів до визначення явища

народу в конституціоналізмі та міжнародному праві. Це створює ситуацію існування двох народів ... з одного боку, в межах держави існує народ, який визначається (у конституційному праві) за критерієм громадянства (підданства) даної держави, а з іншого – у межах цього народу виникає (існує) певна спільнота, яка також визнається (у міжнародному праві) народом, але вже за іншими критеріями ідентичності, і в такій якості має право на самовизначення аж до створення власної держави» [412, с. 8]; проблему влади та її легітимації народом; форми здійснення народовладдя; основні напрями реалізації народовладдя в Україні; шляхи удосконалення здійснення народовладдя в Україні [412].

А.В. Панчишин у дисертації «Правовий статус держави: теоретико-правовий аспект» аналізує становлення правових поглядів на правовий статус, зокрема, стверджує, що джерелом правового статусу держави і єдиним носієм суверенітету є народ, а також досліджує поняття, особливості та елементи правового статусу держави, межі та принципи здійснення правового статусу держави, правовий статус держави як суб'єкта владних повноважень, правовий статус держави в аспекті її соціального призначення, функціональне призначення правового статусу держави, правовий статус держави як учасника міжнародних відносин, шляхи підвищення ефективності правового статусу держави [238].

Ми також не виявили дисертаційних досліджень за спеціальністю «Конституційне та муніципальне право», присвячених безпосередньо конституційно-правовому статусу народу, зокрема Українського народу, а тому вважаємо за доцільне проаналізувати наукові розвідки, що є найбільш наближеними до зазначеної проблеми, або можуть бути використаними при дослідженні конституційно-правового статусу Українського народу.

Зокрема, Б.В. Калиновський у дисертаційному дослідженні «Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку» розглядає теоретико-методологічне підґрунтя та правову регламентацію, генезу, поняття та сутність, організаційну структуру, порядок формування,

функціонування, гарантії, реформування місцевої публічної влади та відповідальність її органів і посадових осіб. Це дослідження буде використано в частині визначення місцевої публічної влади й конституційно-правового регулювання статусу та функціонування, принципів місцевої публічної влади [99].

В.Ф. Нестерович у роботі «Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід» формулює визначення, обґрунтовує типологію та виділяє дев'ять форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: 1) звернення громадян; 2) народну правотворчу ініціативу; 3) народне вето; 4) ініціювання створення консультативно-дорадчих органів; 5) ініціювання проведення громадських обговорень; 6) професійне представництво інтересів громадськості в органах публічної влади; 7) оприлюднення виступів, інших публікацій та повідомлень; 8) здійснення громадської експертизи; 9) проведення мирних зібрань [224]. Це є свідченням того, що цю роботу доцільно використати під час підготовки підрозділу 4.3 нашого дисертаційного дослідження «Правотворчі повноваження Українського народу».

А.О. Янчук у дисертації «Конституційно-правові засади безпосереднього здійснення влади народом України: проблеми теорії і практики» послідовно досліджує історико-правові аспекти, становлення та сучасний стан наукової розробки проблеми безпосереднього здійснення влади народом; науково-нормативні підходи до визначення поняття «безпосереднє здійснення влади народом»; безпосереднє здійснення влади народом і позитивізм, природне право, соціологічна школа права; установчу, правотворчу, ініціативну, контрольну, захисну діяльність народу; конституційно-правове забезпечення безпосереднього здійснення влади народом; безпосереднє здійснення влади народом і процеси конституційної трансформації [427].

Н.В. Заяць у роботі «Народне представництво: сутність, суб'єкти та особливості здійснення в Україні» розглядає генезу, основні етапи наукової думки,

методологію дисертаційних досліджень, поняття та сутність, співвідношення із суверенітетом, особливості народного представництва. До того ж в окремих розділах аналізуються вибори як основоположний інститут народного представництва, органи народного представництва, конституційно-правова відповідальність представницьких органів в Україні [92]. Це дисертаційне дослідження для нашої роботи є цікавим і корисним у зв'язку з висновками про конституційно-правову відповідальність представницьких органів, аналіз інститутів відкликання, наказів виборців, ознак народного представництва тощо.

Під час вивчення конституційно-правового статусу Українського народу доцільно звернутися до дисертації О.В. Щербанюк «Народний суверенітет в політико-правовому будівництві сучасної держави», оскільки в ній проаналізовано еволюцію ідей, наукові джерела, зміст, принципи, ознаки влади народу і народного представництва, конституційний характер ідей народного представництва, місце принципу народного суверенітету в системі принципів державного і суспільного ладу, роль народного суверенітету для народовладдя, представницької демократії, форм досягнення і реалізації народом суверенної влади, обумовленості та взаємозалежності народного з державним суверенітетом, зовнішньої і внутрішньої політики держави, проблеми реалізації народного суверенітету в умовах неконтрольованої політичної влади, правотворчої ініціативи громадян, досягнення реальних умов здійснення суверенної влади народу, гарантій досягнення вищої мети народного суверенітету у правах і свободах людини [416].

В.М. Корчака в дослідженні «Український народ як суб'єкт конституційно-правових відносин» опрацьовує основні наукові підходи до розуміння, поняття та видів суб'єктів конституційно-правових відносин, правову природу поняття народу та правосуб'єктність Українського народу як особливого суб'єкта конституційно-правових відносин, принцип народного суверенітету як основу правосуб'єктності й визнання Українського народу суб'єктом конституційно-правових відносин, участь Українського народу в конституційно-правових відносинах через безпосередні,

представницькі форми здійснення народовладдя та здійснення муніципальної влади [183]. Беззаперечно, що його розуміння правової природи поняття народу та правосуб'єктності Українського народу обов'язково має бути враховано в нашій роботі.

Дисертація Д.Т. Ачімовіча «Конституційно-правовий статус національних меншин (колективів) у державах-членах ЄС та державах, асоційованих з ЄС: порівняльно-правове дослідження» становить науковий інтерес для предмета нашого дослідження, насамперед, через зміст проблем, які розглядаються в ній. Адже в окремих підрозділах аналізуються питання правового статусу національних меншин в європейському праві та конституційні права й гарантії національних меншин у державах-членах ЄС, що можна використати для обґрунтування власного змісту роботи, адже фактично йдеться про правовий статус національних меншин, які становлять народ, та про елементи цього статусу. Формулюючи визначення національних меншин, автор стверджує, що «... це соціальні групи, які постійно на законних підставах проживають на території певної держави, що відрізняється за етнічною ознакою від титульної нації і будь-яких інших національних груп, які усвідомлюють себе частиною політичної нації (народу) цієї держави при одночасному прагненні до збереження своєї релігійної, мовної самобутності та є суб'єктом конституційно-правових відносин і мають спеціальний конституційно-правовий статус» [10, с. 6–7]. На думку вченого, титульна нація та інші національні групи становлять політичну націю, тобто народ як сукупність рівноправних громадян певної держави всіх національностей. Такої самої думки дотримуємося і ми.

Дисертацію В.П. Грбової «Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики» можна використати в частині висновку, відповідно до якого «... публічна влада є похідною (вторинною) категорією від суверенітету народу як джерела будь-якої форми владного утворення. Це підтверджує існування поділу публічної влади на публічну державну владу, яка здійснюється народом

через органи державної влади, та публічну недержавну (муніципальну чи самоврядну) владу, яка здійснюється народом через органи місцевого самоврядування» [49, с. 14].

Робота В.І. Ковтуна «Гарантії державного суверенітету України: конституційно-правовий аспект», у якій осмислюються теоретичні засади державного суверенітету та його гарантії і надана конституційно-правова характеристика гарантій державного суверенітету в юридичній, військовій, економічній та дипломатичній сферах, для нашого дослідження цікаве висновками, що «... підтверджується закономірність еволюції сучасних політичних систем у напрямі до поступового заміщення парламентського суверенітету суверенітетом (повновладдям) народу» та, що «На думку автора, в сучасних умовах державний і народний суверенітети мають підлягати правовим обмеженням на конституційному та міжнародно-правовому рівнях» [105, с. 7–8].

О.В. Плахотнік у дослідженні «Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні» розглядає наукові та нормативні джерела щодо виникнення і розвитку названого права, пропонує його визначення, ознаки, зміст, видову належність та ознаки, суб'єкти й елементи забезпечення. Учений небезпідставно вважає, що «У зв'язку з цим, особлива увага має приділятися тим формам демократії, які дають можливість українському народові самостійно вирішувати найважливіші проблеми суспільного і державного життя» [242, с. 1].

Серед дисертаційних досліджень, які також використано в нашій науковій розвідці, праці Т.О. Тополянської «Конституційно-процесуальні основи реалізації права законодавчої ініціативи» [387], Т.О. Чернеженко «Конституційно-правова модель місцевого самоврядування в Швейцарії» [399], Ю.В. Делії «Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики» [72], А.О. Янчука «Проведення референдумів в Україні (конституційно-правові аспекти)» [427], Т.М. Буряка «Конституційно-правова регламентація об'єктного складу місцевого

самоврядування в Україні» [23], Б.В. Бабіна «Конституційно-правовий статус корінних народів України» [11].

Таким чином, можна стверджувати, що в сучасній вітчизняній науці відсутні наукові дослідження, присвячені комплексному, монографічному осмисленню конституційно-правового статусу Українського народу, що зумовило утворення теоретичного вакууму, який здебільшого заповнявся науковими розвідками двох конституційно визнаних форм народовладдя – виборів та референдумів [112, с. 24–29].

Утім вищезазначені тези наукових доповідей і повідомлень, статті, посібники, підручники, словникові та енциклопедичні видання, монографії й передусім дисертаційні дослідження, що присвячені народному, національному та державному суверенітету, безпосередньому здійсненню влади народом України, принципам народовладдя, референдумам та виборам, праву законодавчої ініціативи, народному представництву, національним меншинам, корінним народам, місцевій публічній владі та місцевому самоврядуванню, громадянському суспільству, правовому статусу держави, впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, створюють певну наукову основу для підготовки дисертаційного дослідження за темою «Конституційно-правовий статус Українського народу».

1.2. Регламентація правового статусу народів

Перед тим, як розпочинати безпосереднє викладення питання щодо регламентації правового статусу народів, необхідно з'ясувати сутність терміна «регламентація», насамперед, у його юридичному розумінні.

«Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)» закріплює, що регламентація – це «Сукупність правил, що регламентують, регулюють, обмежують чию-небудь діяльність» [354, с. 478]. «Тлумачний словник української мови. E-slovník», що регламентація – це «1) Дія за знач. регламентувати.

2) Сукупність правил, що регламентують, визначають, регулюють, обмежують чию-небудь діяльність» [384].

У «Юридичному словнику» стверджується, що «Регламентация від франц. *reglement*) – точне визначення певних правил вчинення будь-яких дій». Цей словник відсилає до розуміння терміна «регламент», а тому «Регламент (франц. *reglement*, від *regle* – правило) – 1) Звід, система правил, які визначають порядок організації й діяльності органів державної влади в цілому та їхніх складових частин. 2) Сукупність процедурних правил, які визначають порядок проведення сесій, засідань, зборів тощо» [423, с. 697–698].

Шеститомна «Юридична енциклопедія» передбачає, що «Регламентация правова (франц. *reglementation*, від *reglement* – упорядкування, врегулювання; розпорядження, припис) – спосіб організації *правового регулювання* сусп. процесів шляхом наділення їх учасників суб'єктів юрид. правами та обов'язками. Ґрунтується на об'єктив. законах сусп. розвитку і принципах верховенства права та закону. В правотв. і правозастос. практиці, в юрид. науці часто вживається як синонім терміна «регулювання», хоча, на відміну від нього, Р. п. характеризується вищим ступенем деталізації упорядкування відповід. сусп. відносин (військ. сфера, держ. служба, система оподаткування, охорона громад. порядку, функціонування надзвичайно складних тех. і технолог. об'єктів та ін.)» [421, с. 256].

Отже, можна стверджувати, що регламентация правового статусу народу – це спосіб правового впливу та регулювання, що здійснюється з метою визначення його правового становища, тобто місця і ролі народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу.

Із зазначеного визначення можна виокремити такі ознаки регламентации правового статусу народу:

– є способом правового впливу та регулювання. Загальновідомо, що «Правовий вплив – це взятий в єдності й різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою соціальних, ідеологічних, психологічних, інформаційних та юридичних механізмів.

До таких форм впливу права на суспільні відносини належать: а) інформаційний; б) ідеологічний; в) ціннісно-орієнтаційний; г) виховний; д) культурологічний; е) правовий та ін.» [53, с. 191].

«Правове регулювання – упорядкування суспільних відносин за допомогою юридичних засобів (норм права, нормативно-правових актів, актів застосування права, актів реалізації прав та обов'язків тощо). П. р. є різновидом соціального регулювання (від лат. *regulo* – планка, правило), тобто впорядкування людської діяльності в суспільстві шляхом опрацювання й суспільного схвалення правил цієї поведінки. ... Крім того, в юридичній літературі використовується більш широке, ніж П. р., поняття «правовий вплив», безпосереднім об'єктом якого є не лише поведінка людини, а і її свідомість, психіка» [26, с. 516].

Таким чином, можна стверджувати, що регламентація правового статусу народу здійснюється і способом правового впливу, і способом правового регулювання. Беззаперечно, що більш бажаним та раціональним є саме правове регулювання, оскільки воно передбачає більш високий ступінь деталізації та упорядкування правового статусу народу. Утім регламентація правового статусу Українського народу є надзвичайно примітивною, фактично зовсім відсутньою, такою, що реалізується, насамперед, способом правового впливу;

– здійснюється з метою визначення правового статусу народу. Правовий статус народу це завжди його становище, сукупність стабільних значень та елементів, які демонструють його місце і роль у соціальному житті, у зносинах з іншими соціальними суб'єктами, певну ієрархію, субординацію та координацію між собою;

– визначення правового статусу передбачає встановлення місця та ролі народу в національному суспільстві та державі серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань. Ця ознака є деталізацією попередньої й означає, що визначення правового статусу народу, насамперед, вимагає встановлення його місця та ролі у взаємовідносинах з: а) національним суспільством і державою; б) іншими народами, в) закордонними суспільствами та державами; г) міжнародними об'єднаннями. Беззаперечно, що народ вступає у відносини і з іншими соціальними суб'єктами, але з'ясування правового статусу народу, насамперед, означає визначення його взаємовідносин з цими, найбільш значущими, суб'єктами;

– відбувається шляхом закріплення правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу народу. Саме ці елементи, на нашу думку, становлять правовий статус народу. Саме тому вони зазначені у змісті цього дисертаційного дослідження, у розділах та підрозділах як його основоположні елементи [114, с. 183–189].

Певно, що безпосередній розгляд регламентації правового статусу народів необхідно розпочати з конституцій країн, у яких він закріплюється найбільшою мірою і які є актами найвищої юридичної сили, а тому визначають загальну спрямованість та найбільш важливі тенденції регламентації найбільш значущих соціальних явищ.

Зокрема, Конституція України у «Преамбулі» формулює визначення Українського народу, адже стверджує, що «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ...». У такий спосіб вона стверджує, що Конституція України є актом установчої влади Українського народу, а Верховна Рада України отримала одноразове право на її прийняття. Варто звернути увагу на частину 3 «Преамбули», у якій стверджується, що Конституція України приймається «... на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення» [173, ст. 141]. Тобто, по-перше,

Конституція України розрізняє українську націю та Український народ, про що зазначається в підрозділі 1.1 дисертаційного дослідження, і, по-друге, проголошується їх право на самовизначення, про що йдеться в підрозділі 4.1 цієї роботи.

Базовими нормами, що регламентують правовий статус Українського народу, є частини 2 та 3 статті 5 Конституції України. У частині 2 статті 5 Конституції України зазначено, що «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», а в частині 3, що «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [173, ст. 141].

Відповідно до припису частини 2 статті 5 Конституції України, по-перше, народ визнається носієм суверенітету, по-друге, він проголошується єдиним джерелом влади в Україні, і, по-третє, зазначається шлях здійснення влади народом: а) безпосередньо; б) через органи державної влади; в) через органи місцевого самоврядування. У положеннях частини 3 статті 5 Конституції України регламентується, що, по-перше, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові, і, по-друге, це право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Стосовно зазначеного в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 стверджується, що «1. Положення частини другої ст. 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні

є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими.

2. Положення частини третьої статті 5 Конституції України «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII. Належне виключно народові право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене в будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами» [326, с. 31].

Аналіз цитованого Рішення Конституційного Суду України дозволяє стверджувати, що: по-перше, уся повнота влади в Україні має належати народові, у зв'язку з чим мають бути чітко закріплені його повноваження; по-друге, влада держави та місцевого самоврядування, усіх інших соціальних суб'єктів походить від влади народу; по-третє, народ передає владу державі, місцевому самоврядуванню шляхом прийняття Конституції, законів, інших нормативно-правових актів на референдумах, через формування представницьких органів на виборах, у зв'язку з чим вона стає легітимною; і, по-четверте, частини 2 та 3 статті 5 Конституції України, Рішення Конституційного Суду України, яке інтерпретується,

на відміну від «Преамбули», що використовує термін «Український народ», передбачають термін «народ», тобто фактично розглядають їх як тотожні.

І ще декілька зауважень щодо цього. Перше з них стосується права народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Ні Конституція України, ні інший нормативно-правовий акт не формулюють чіткого визначення конституційного ладу, а тому незрозуміло, які ідеї, положення, засади, принципи його становлять.

Для з'ясування цього питання доцільно звернутися до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008, у мотивувальній частині якого Конституційний Суд України зазначає, що «Прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом». Або, що «Конституційний Суд України в Рішенні від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 дав тлумачення, що положення частини третьої статті 5 Конституції України «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад

внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII» [331, с. 35].

Тобто Конституційний Суд України недвозначно і неодноразово зазначав, що конституційний лад закріплюється Конституцією України, змінювати конституційний лад можна шляхом внесення змін до Основного Закону України в порядку, встановленому розділом XIII, відповідно до статті 156. Стаття 156 передбачає, що законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України [173, ст. 141]. Отже, конституційний лад становлять ідеї, положення, засади та принципи, викладені в цих трьох розділах.

І друге – а чи можна місцеве самоврядування вважати таким, яке представляє Український народ? З цього приводу знову ж таки треба звернутися до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26 березня 2002 р. № 6-рп/2002, у якому зазначено, що «... місцеве самоврядування слід розглядати як форму здійснення народом влади, яка визнається і гарантується в Україні (стаття 7 Конституції України)» [327, с. 250]. Тобто місцеве самоврядування необхідно розглядати як складову влади, а отже і повноважень, Українського народу. Беззаперечно, що це недержавна, місцева, сумарна влада територіальних громад села, селища, міста, громадяни яких і становлять Український народ, про що свідчить стаття 7 Конституції України.

Отже, можна стверджувати, що сутністю існування і функціонування місцевого самоврядування є влада, джерелом якої є увесь Український народ, а не його певна частина. Тобто державна влада та влада місцевого самоврядування в Україні мають єдине і неподільне джерело – Український народ. Крім того, справедливою видається думка, згідно з якою «... саме через місцеве самоврядування найповніше можна реалізувати ідею здійснення влади народом безпосередньо, вирішити важливі питання взаємодії держави, територіальних громад, особи» [99, с. 15].

Регламентацію правового статусу Українського народу здійснено і в інших статтях Конституції України. Так, відповідно до частини 1 статті 13, до об'єктів права власності Українського народу належать земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони та передбачає, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Частина 1 статті 14 Конституції України визнає землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [173, ст. 141]. Відповідно до зазначених статей, можна розглянути майнові повноваження Українського народу, що і буде зроблено в підрозділі 4.5 дисертаційного дослідження.

Частина 1 ст. 17 Конституції України регламентує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є справою всього Українського народу. Незважаючи на те, що в зазначеній частині цитованої статті використовується термін «справою всього Українського народу», структурно-логічне тлумачення цієї частини статті переконує, що йдеться саме про найважливіші обов'язки Українського народу, які корелюють із його правом на самовизначення [173, ст. 141].

Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України безпосередньо стосується регламентації правового статусу Українського народу, адже йдеться про найбільш важливі елементи правового статусу громадян, тих суб'єктів, з яких складається Український народ. Ураховуючи тему дисертаційного дослідження, згадаємо так звані колективні або колективно-індивідуальні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а саме: право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36 Конституції України); на проведення всеукраїнських та місцевих референдумів (ст. 38 Конституції України); вільно обирати і бути обраним (ст. 38 Конституції України); на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39 Конституції України; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40 Конституції України); тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44 Конституції України) тощо [173, ст. 141].

У контексті розгляду проблеми акцентуємо на Розділі III «Вибори. Референдум» Конституції України, що регламентує дві найбільш важливі форми народного волевиявлення, який будемо аналізувати в дисертаційному дослідженні.

Частина 1 ст. 79, частина 3 ст. 104 Конституції України регламентують, що перед вступом на посаду народні депутати України, Президент України присягають на вірність Україні і у процесі цього зобов'язуються дбати про добробут Українського народу, а отже, може йтися про церемоніальні повноваження Українського народу. Останні деталізуються ст. 14 «Порядок складення присяги народним депутатом України» та Главою 28 «Порядок проведення Верховною Радою України урочистого засідання з приводу складення присяги Українському народові новообраним Президентом України» Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [303, ст. 133].

Пункт 2 частини 1 ст. 106 Конституції України передбачає, що Президент України «звертається з посланням до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України» [173, ст. 141]. Треба визнати, що пункт 2 частини 1 ст. 106 Конституції України в частині, що стосується звернення Президента України з посланням до народу, є надзвичайно абстрактним і фактично нормативно не регламентованим. Саме тому майже неможливо віднести право Українського народу на заслуховування послань Президента України до певного виду його повноважень, адже зовсім не зрозумілі його роль у цьому процесі та юридичні наслідки заслуховування. Водночас певно, що право Українського народу на заслуховування послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України тяжіє до його контрольно-наглядових повноважень і про це буде йтися у підрозділі 4.4 дисертаційного дослідження.

На противагу зазначеному, 9 квітня 1997 р. прийнято Указ Президента України «Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України» № 314/97, який передбачив, що «... щорічні послання Президента України до Верховної Ради України є офіційними документами глави держави, у яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних відносин» [313, с. 17]. Також Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI містить Главу 29 «Заслуховування Верховною Радою України щорічних та позачергових послань Президента України» [303, ст. 133].

Таким чином, доцільно розробити та прийняти нормативно-правовий акт, який визначатиме юридичну силу послань Президента України до Українського

народу, суспільні відносини, з приводу яких вони можуть прийматися, їх місце і роль у системі інших правових актів.

У частині 5 ст. 124 Конституції України зафіксовано право народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Частина 1 ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII передбачає, що «Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя» [308, ст. 545], а отже, можна розглянути судові повноваження Українського народу, що і буде зроблено в підрозділі 4.4 дисертаційного дослідження.

Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України безпосередньо стосується регламентації правового статусу Українського народу, адже в ньому закріплюється правовий статус територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, які, як уже наголошувалось, і становлять Український народ [173, ст. 141]. У зв'язку з цим, Український народ, в особі територіальної громади села, селища та міста, отримує цілу низку різноманітних повноважень.

Досліджуючи регламентацію правового статусу Українського народу, можна згадати частину 2 ст. 151 Конституції України, у якій передбачено повноваження Конституційного Суду України надавати висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, адже підтверджується право Українського народу ініціювати всеукраїнський референдум, про що йтиметься в підрозділах 4.1 та 4.2 дисертаційного дослідження, та частину 1 ст. 156 Конституції України, яка встановлює, що законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Стосовно частини 1 ст. 156 Конституції

України можна стверджувати, що вона передбачає виключне повноваження Українського народу затверджувати зміни до розділів, які стосуються конституційного ладу України, про що більш детально йтиметься в підрозділі 4.1 дисертаційного дослідження.

Як зазначалося вище, основоположними нормами, які регламентують правовий статус Українського народу, є частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, а тому саме у відповідність з ними необхідно привести усі інші статті Конституції України, які попередньо називалися і стосуються цього статусу, оскільки частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України ґрунтуються на його базовості, первинності та домінантності щодо усіх інших статусів, а, наприклад, частина 1 ст. 38 Конституції України розглядає можливість брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування тільки як право громадян, упродовж цього ст. 69 тлумачить вибори та референдуми як форму безпосередньої демократії, що свідчить, щонайменше, про їх неузгодженість.

Узагальнюючи зазначене, можна стверджувати, що регламентація правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України і їх можна систематизувати за групами норм, що: 1) формулюють визначення Українського народу, проголошують Конституцію України актом його установчої влади, передбачають право на самовизначення (Преамбула); 2) закріплюють народний суверенітет та шляхи його здійснення, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (частини 2 та 3 ст. 5, частина 1 ст. 156 Конституції України); 3) стосуються права власності Українського народу (частина 1 ст. 13, частина 1 ст. 14 Конституції України); 4) передбачають найважливіші обов'язки Українського народу (частина 1 ст. 17 Конституції України); 5) закріплюють найбільш важливі елементи правового статусу громадян (Розділ II Конституції України); 6) регламентують найбільш важливі форми народного волевиявлення (Розділ III, частина 2 ст. 151 Конституції України);

7) передбачають церемоніальні повноваження Українського народу (частина 1 ст. 79, частина 3 ст. 104 Конституції України); 8) проголошують право Українського народу на заслуховування послань Президента України (пункт 2 частини 1 ст. 106 Конституції України); 9) фіксують право народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних (частина 5 ст. 124 Конституції України); 10) закріплюють правовий статус територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста (Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України).

Конституції зарубіжних країн також, тією чи іншою мірою деталізації, регламентують правовий статус народів. Так, до Конституційних актів Об'єднаного королівства Великобританії та Північної Ірландії належать «Акт про місцеве самоврядування 1972 р.», «Акт про народне представництво 1983 р.» [149, с. 20–38], Конституція Французької Республіки, прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р. у частині 2 «Преамбули» проголошує принцип самовизначення народів, а у ст. 2 Титулу I «Про суверенітет» встановлює, що принципами Республіки є «... правління народу, народом і для народу», у частині 1 ст. 3 зазначає, що «Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через представників і шляхом референдуму». До того ж слід зважати на те, що структурними частинами Конституції Французької Республіки, прийнятої на референдумі 4 жовтня 1958 р., які присвячені регламентації правового статусу Французького народу, є Титул XII «Про територіальні колективи», Титул XV «Про Європейські співтовариства та Європейський Союз», Титул XVI «Про перегляд Конституції», «Декларація прав людини і громадянина», прийнята Національною Асамблеєю 26 серпня 1789 р. [177].

Пригадаємо, що ще у 1795 р. Конвент Французької Республіки розглядав, але не прийняв, один з перших у світі проєктів кодифікованого акта про права, обов'язки і відносини народів – «Декларацію про право народів», що передбачала невідчужуваний суверенітет народу та його території, міжнародну

правосуб'єктність народу, невтручання у справи народу, право народу визначати конституційний лад держави та ін. [249, с. 8].

Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. у Преамбулі згадує про Польський Народ, під яким розуміються «... усі громадяни Республіки...». У частині 1 ст. 4 проголошено, що «Вища влада в Польській Республіці належить Народу», а в частині 2, що «Народ здійснює свою владу через своїх представників або безпосередньо». Аналогічно багатьом іншим конституціям містить розділи, які називаються «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», «Територіальне самоврядування», «Зміна Конституції» [171].

Конституція Китайської Народної Республіки від 4 грудня 1982 р. у частині 1 ст. 1 Глави I «Загальні положення» стверджує, що Китайська Народна Республіка є соціалістичною державою демократичної диктатури народу, керована робітничим класом і заснована на союзі робітників і селян. А в частині 1 ст. 2, що уся влада в Китайській Народній Республіці належить народу, частині 2 ст. 2, що народ здійснює державну владу через Всекитайські збори народних представників і місцеві збори народних представників різних рівнів, частині 3 ст. 2, що народ, відповідно до положень закону, різними шляхами й у різних формах управляє державними, господарськими, культурними й суспільними справами.

Досліджуючи регламентацію правового статусу народу Китайської Народної Республіки, згадаємо також Главу II «Основні права й обов'язки громадян», Главу III «Державна структура», у якій містяться Розділ 5 «Місцеві збори народних представників і місцеві народні уряди», Розділ 6 «Органи самоврядування в районах національної автономії», Розділ 7 «Народний суд і народна прокуратура». Зазначене є свідченням досить детальної регламентації правового статусу народу Китайської Народної Республіки [161].

Більш деталізованою, з погляду регламентації правового статусу народу, є Конституція Японії, промудльгована 3 листопада 1946 р., набрала чинності 3 травня 1947 р., яка в «Преамбулі» не тільки проголосила народний суверенітет та принцип,

згідно з яким державна влада ґрунтується на непохитній довірі народу, її авторитет виходить від народу, її повноваження здійснюються представниками народу, а благами користується народ, а й передбачила Главу III «Права й обов'язки народу». Утім права та обов'язки народу дещо ототожнюються з права та обов'язками людини і громадянина. Проте, за результатами аналізу зазначеної глави, до прав та обов'язків народу можна віднести такі: 1) до прав: непорушно, вічно та безперешкодно користуватися всіма основними правами людини (ст. 11); обирати публічних осіб і відстороняти їх від посади (ст. 15); звертатися з мирною петицією про відшкодування збитків, про відсторонення публічних посадових осіб, про введення, скасування або зміну законів, указів або приписів, а також з інших питань (ст. 16); вимагати в держави або місцевих органів публічної влади відшкодування збитків у випадку, якщо такі збитки заподіяні незаконними діями якої-небудь публічної посадової особи (ст. 17); свободу зборів і об'єднань (ст. 21); 2) до обов'язків: підтримувати постійними зусиллями свободи й права (ст. 12); утримуватись від будь-яких зловживань свободами та правами (ст. 12); нести відповідальність за використання прав та свобод в інтересах суспільного добробуту (ст. 12). До того ж доцільно наголосити на тому, що крім зазначеного Конституція Японії, промудльована 3 листопада 1946 р., набула чинності 3 травня 1947 р., містить глави VIII «Місьцеве самоврядування» та X «Верховний закон» [180].

Конституція Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лютого 1917 р. (із подальшими змінами) передбачає існування Розділу II, у якому викладено Главу I «Про національний суверенітет і форми правління» у якій містяться ст. 39–41, де йдеться про те, що національний суверенітет повністю і спочатку належить народу. Уся державна влада походить від народу и засновується для його блага. Народ у будь-який час має невід'ємне право змінити форму правління. Народ здійснює свій суверенітет через владу Федерації у питаннях, що стосуються її компетенції, і через владу штатів у питаннях, що стосуються їх внутрішньо управління, у порядку, встановленому відповідно Федеральною Конституцією і

конституціями штатів; конституції штатів у жодному разі не можуть порушувати положення Федеральної Конституції.

Цікавим є те, що Конституція Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лютого 1917 р. (із пізнішими змінами) передбачає розділи VIII «Про порядок зміни Конституції» та IX «Про непорушність Конституції». В останньому саме народ визнає основним гарантом непорушності Конституції [164].

Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 р. у частині 1 ст. 2 регламентує, що народ є джерелом державної влади; він здійснює цю владу через законодавчі, виконавчі та судові органи, а в частині 2 цієї ж статті, що конституційний закон може встановлювати випадки прямого здійснення народом державної влади. Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 р. містить Розділ 7 «Місцеве самоврядування», її складовою частиною є «Хартія основних прав та свобод», обнародована Президією Чеської Національної Ради 16 грудня 1992 р. [178].

Глава 3 Конституції Естонської Республіки, що прийнята на референдумі 28 червня 1992 р., називається «Народ» і передбачає, що верховну державну владу народ здійснює через громадян, які мають право голосу: 1) шляхом виборів у Державні Збори; 2) шляхом референдуму (всенародного голосування). Конституція також передбачає глави 14 «Місцеве самоврядування» та 15 «Зміна Конституції» [156].

Аналогічно попередній Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 р., у ст. 2 закріплює, що литовська держава створюється народом і суверенітет належить народові. У частині 1 ст. 3, що ніхто не може ущемляти або обмежувати суверенітет народу, присвоювати суверенну волю, яка належить усьому народові, а в частині 2 цієї ж статті, що народ і кожний громадянин має право протидіяти будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний лад Литовської держави. Упродовж зазначеного у ст. 4 проголошується, що вищу суверенну волю народ

здійснює безпосередньо або через своїх представників, обраних демократичним шляхом. У частині 1 ст. 9, що найважливіші питання життя держави й народу вирішуються шляхом референдуму, а в частині 3 ст. 9, що референдум оголошується також у випадку, якщо цього вимагає не менше 300 тисяч громадян, які мають виборче право.

Крім такого детального врегулювання правового статус Литовського народу, Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 р., містить глави, які також регламентують цей статус: глави II «Людина і держава», III «Суспільство та держава», IV «Народне господарство та праця», X «Місцеве самоврядування та управління», XIV «Зміна Конституції» [163].

Досить детально врегулює правовий статус народу Конституція Республіки Узбекистан від 8 грудня 1992 р., яка у ст. 2 Глави I «Державний суверенітет» Розділу I «Основні засади» не тільки закріплює припис, згідно з яким держава виражає волю народу, слугує його інтересам, а державні органи і посадові особи відповідальні перед суспільством і громадянами, а й передбачає, у цьому ж Розділі, Главу II «Народовладдя», у якій послідовно викладено такі положення: народ є єдиним джерелом державної влади (частина 1 ст. 7); державна влада здійснюється в інтересах народу (частина 1 ст. 7); державна влада здійснюється виключно органами, уповноваженими на це Конституцією Республіки Узбекистан і законодавством, прийнятим на її основі (частина 1 ст. 7); народ Узбекистану становлять громадяни Республіки Узбекистан незалежно від їхньої національності (ст. 8); найважливіші питання громадського і державного життя виносяться на обговорення народу (ст. 9); найважливіші питання громадського і державного життя ставляться на загальне голосування (референдум) (ст. 9); від імені народу можуть виступати тільки обрані ним Олій Мажліс і Президент Республіки (частина 1 ст. 10); ніякі частина суспільства, політична партія, громадське об'єднання, рух чи окрема особа не можуть виступати від імені народу Узбекистану (частина 2 ст. 10). Крім зазначеного, Конституція Республіки Узбекистан від

8 грудня 1992 р. у Розділі I «Основні засади» містить главу «Верховенство Конституції і закону» та передбачає розділи II «Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина», III «Суспільство та особа», VI «Порядок зміни Конституції» [172].

Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. містить Розділ «Народ», у якому наділяє Ірландський народ невід'ємним, невідчужуваним і суверенним правом обирати власну форму правління, визначати свої відносини з іншими народами, розвивати політичне, економічне і культурне життя у відповідності з власними схильностями і традиціями, користуватись територіальним суверенітетом, здійснювати юрисдикцію на усій території. До того ж регламентують правовий статус Ірландського народу розділи «Держава», «Законодавство», «Передача законопроекту на рішення народу», «Міжнародні відносини», «Основні права», «Основні принципи соціальної політики», «Зміна Конституції», «Референдум» [157].

Конституція Боліваріанської Республіки Венесуела від 30 грудня 1999 р. у Розділі I «Основні принципи» ст. 1 закріплює, що Боліваріанська Республіка Венесуела є усесторонньо вільною і незалежною, оголошує вищими цінностями свободу, рівність, справедливість и мирне співіснування народів згідно з вченням Симона Болівара, Визволителя. Невід'ємними правами Нації оголошує незалежність, свободу, суверенітет, недоторканність, територіальну цілісність і національне самовизначення [151].

Ґрунтуючись на Конституціях Французької Республіки, прийнятій на референдумі 4 жовтня 1958 р., Китайської Народної Республіки від 4 грудня 1982 р., Японії, промудльованій 3 листопада 1946 р., набула чинності 3 травня 1947 р., Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лютого 1917 р. (і подальшими змінами), Естонської Республіки, прийнятій на референдумі 28 червня 1992 р., Литовської Республіки, прийнятій на референдумі 25 жовтня 1992 р., Республіки Узбекистан від 8 грудня 1992 р., Ірландії від 29 грудня 1937 р., Боліваріанської

Республіки Венесуела від 30 грудня 1999 р., можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в одному розділі Конституції України, який має називатися «Український народ».

Регламентують правовий статус народів не тільки Конституція України та конституції зарубіжних країн, а й міжнародні правові акти. І, напевно, їх характеристику варто розпочати зі Статуту Організації Об'єднаних Націй та Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, підписаних 26 червня 1945 р., що набрали чинності 24 жовтня 1945 р., адже саме народи об'єднаних націй погодилися прийняти Статут Організації Об'єднаних Націй та, у зв'язку з цим, заснувати міжнародну організацію під назвою «Об'єднані Нації» [371].

Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам, прийнята резолюцією 1514 (XV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1960 р.: 1) визнала підпорядкування народів іноземному ігу та пануванню і їх експлуатацію відмовою від основних прав людини; 2) передбачила для усіх народів право на самовизначення і, у зв'язку з цим, можливість вільно встановлювати свій політичний статус та здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток; 3) проголосила право на повну незалежність та цілісність національних територій; 4) закріпила для територій, що не досягли незалежності, право на отримання усієї повноти влади [65].

Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» від 14 грудня 1962 р. проголосила, що: 1) право народів та націй на невід'ємний суверенітет над їх природними багатствами і ресурсами повинно здійснюватися в інтересах їх національного розвитку і благополуччя населення; 2) розвідка й експлуатація таких ресурсів і розпорядження ними мають відбуватися у відповідності з правилами й умовами, які народи і нації, за вільно прийнятими ними рішеннями, вважають необхідними і бажаними; 3) вільному і корисному здійсненню суверенітету народу і нації над їх природними ресурсами повинна сприяти взаємна повага держав,

заснована на суверенній рівності; 4) міжнародне співробітництво з метою розвитку країн, що розвиваються, має засновуватись на повазі до їх суверенітету над природними багатствами та ресурсами; 5) порушення права народів і націй на суверенітет над їх природними багатствами і ресурсами суперечить духу і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй і є перешкодою розвитку міжнародного співробітництва і підтриманню миру [321].

Досліджуючи регламентацію правового статусу народів у міжнародних правових актах, варто згадати Декларацію про право народів на мир, прийняту 12 листопада 1984 р. резолюцією 39/11 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, яка закріпила: 1) для усіх народів, у тому числі й Українського, священне право на мир; 2) обов'язок будь-якої держави зберігати право на мир і сприяти його здійсненню; 3) вимогу забезпечувати здійснення права народів на мир таким чином, щоб політика держав була орієнтована на усунення загрози війни, насамперед ядерної, на виключення застосування сили в міждержавних відносинах і вирішення міжнародних спорів мирними засобами на підставі Статуту Організації Об'єднаних Націй; 4) заклик до усіх держав і міжнародних організацій усіляко сприяти забезпеченню права на мир шляхом прийняття належних заходів як на національному, так і міжнародному рівнях [68].

Не можна оминати увагою Декларацію про право на розвиток, прийняту резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 4 грудня 1986 р., яка, регламентуючи правовий статус народів, передбачила: 1) право на економічний, соціальний, культурний та політичний розвиток (частина 1 ст. 1); 2) право на самовизначення (частина 2 ст. 1); 3) право на повний суверенітет над власними природними багатствами і ресурсами (частина 2 ст. 1); 4) обов'язок людини бути учасником та бенефіціарієм права на розвиток (частина 1 ст. 2); 5) право і обов'язок держави визначати відповідну національну політику розвитку (частина 3 ст. 2); 6) обов'язок держави вживати рішучих заходів спрямованих на ліквідацію масових і грубих порушень прав людини та народів

(частина 1 ст. 5); 7) обов'язок усіх, у тому числі й народів, уживати заходів щодо забезпечення повного здійснення і прогресивного зміцнення права на розвиток [67].

До міжнародних правових актів, які регламентують правовий статус народів, можна віднести Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийняту резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 18 грудня 1992 р. [66] та Декларацію про расу та расові забобони, прийняту і проголошену Генеральною Конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на її двадцятій сесії 27 листопада 1978 р. Зокрема, остання, у частині регламентації правового статусу народів, проголосила, що: 1) усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяє їм досягнути самого високого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку (частина 4 ст. 1); 2) відмінність у досягненнях різних народів пояснюються виключно географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними факторами. Ця відмінність у будь-якому випадку не може бути підставою для будь-якої ієрархічної класифікації націй і народів (частина 5 ст. 1); 3) принцип рівності в гідності та правах усіх людей і усіх народів, незалежно від раси, кольору шкіри і походження, є загальноприйнятим принципом, визнаним у міжнародному праві (частина 1 ст. 9) [70].

Конвенція про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, № 169, прийнята 27 червня 1989 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її двадцять шостій сесії: 1) формулює визначення народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, та народів у незалежних країнах, які розглядаються як корінні (частина 1 ст. 1); 2) покладає відповідальність на уряди за проведення, з участю відповідних народів, узгодженої і систематичної діяльності щодо захисту прав цих народів та встановлення гарантій поваги їх цілісності (частина 1 та 2 ст. 2); 3) гарантує корінним народам і народам, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, повною мірою

безперешкодно і без дискримінації користування правами й основними свободами людини (частина 1 ст. 3); 4) у наступних статтях регламентуються а) охорона осіб, що належать до відповідних народів; б) заходи, що мають здійснювати уряди стосовно них; в) особливості застосування стосовно таких народів національних законів, заходів покарання, мір примусового виконання робіт тощо.

Усе вищезазначене викладено в Розділі I «Загальна політика» Конвенції про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, № 169, прийнятій 27 червня 1989 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її двадцять шостій сесії. Упродовж цього наступні Розділи називаються: II «Земля»; III «Найм і умови зайнятості»; IV «Професійна підготовка, кустарні промисли і сільські ремесла»; V «Соціальне забезпечення і охорона здоров'я»; VI «Освіта і засоби спілкування»; VII «Міжнародні контакти і співробітництво»; VIII «Управління»; IX «Загальні положення»; X «Заклучні положення» [140].

Розглядаючи це питання, згадаємо Загальну декларацію прав людини, прийняту і проголошену резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., яка в «Преамбулі» декларує сприяння розвиткові дружніх відносин між народами, розглядає «Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод та забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального й ефективного визнання та здійснення їх як серед народів держав – членів Організації, так і серед народів, що перебувають під їх юрисдикцією» [83, ст. 3103, с. 89].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на XXI сесії (резолюція

2200 А /XXI/ від 16 грудня 1966 р.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р., набрав чинності 23 березня 1976 р., урегульовуючи правовий статус народів, закріпив: 1) право на самовизначення; 2) свободу вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний та культурний розвиток; 3) свободу вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань; 4) обов'язок держави заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право [256, с. 36–58].

Аналогічний правовий статус народів передбачає і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на XXI сесії (резолюція 2200 А /XXI/ від 16 грудня 1966 р.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р., набрав чинності 3 січня 1976 р. [255, с. 59–68].

Беззаперечно, що до міжнародних правових актів, які регламентують правовий статус народів, можна віднести: Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, схвалену резолюцією № 36/55 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 листопада 1981 р. [64]; Декларацію соціального прогресу і розвитку, схвалену резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 11 грудня 1969 р. [71]; Декларацію про виховання народів в дусі миру, схвалену резолюцією 33/73 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 грудня 1978 р. [62]; Декларацію принципів терпимості, схвалену Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. [61]; Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, від 4 листопада 1950 р., ратифіковану Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р., набрала чинності для

України 11 вересня 1997 р. [138, № 215], та багато інших міжнародних правових актів.

Міжнародні правові акти передбачають такі елементи правового статусу народів, або пов'язані з ним інститути, загалом та конституційно-правового статусу Українського народу зокрема:

1) права на заснування міжнародних організацій; не підпорядковуватися іноземному ігу, пануванню, експлуатації; самовизначення і, у зв'язку з цим, можливість вільно встановлювати політичний статус та здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток; повну незалежність та цілісність національних територій; отримання усієї повноти влади; невід'ємний суверенітет над природними багатствами і ресурсами в інтересах національного розвитку і благополуччя населення; розвідку й експлуатацію природних ресурсів і розпорядження ними у відповідності із правилами й умовами, які є необхідними і бажаними; вільне і корисне здійснення суверенітету над природними ресурсами; міжнародне співробітництво з метою розвитку країн, що розвиваються, що засновується на повазі до їх суверенітету над природними багатствами та ресурсами; священне право на мир; економічний, соціальний, культурний та політичний розвиток;

2) свободи вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний та культурний розвиток; вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань;

3) обов'язки будь-якої держави – зберігати право на мир і сприяти його здійсненню; забезпечувати здійснення права на мир таким чином, щоб політика держав була орієнтована на усунення загрози війни, на виключення застосування сили в міждержавних відносинах і вирішення міжнародних спорів мирними засобами на підставі Статуту Організації Об'єднаних Націй; усіх держав і міжнародних організацій – усіляко сприяти забезпеченню права на мир; людини – бути учасником та бенефіціарієм права на розвиток; держави – визначати

відповідну національну політику розвитку; держави – уживати рішучих заходів, спрямованих на ліквідацію масових і грубих порушень прав народів; усіх – уживати заходів для забезпечення повного здійснення і прогресивного зміцнення права на розвиток; сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; поважати права і свободи та забезпечувати їх визнання і здійснення; держави – заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право;

4) принципи рівних здібностей, що дозволяє досягнути самого високого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку; згідно з яким відмінність у досягненнях різних народів не може бути підставою для будь-якої ієрархічної класифікації; рівності в гідності та правах, незалежно від раси, кольору шкіри і походження; відповідальності урядів за проведення, з участю народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, та народів у незалежних країнах, які розглядаються як корінні, узгодженої і систематичної діяльності щодо захисту їх прав та встановлення гарантій поваги їх цілісності;

5) гарантію корінним народам і народам, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, повною мірою безперешкодно і без дискримінації користуватися правами та основними свободами людини;

б) визначення народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, та народів у незалежних країнах, які розглядаються як корінні;

7) застереження, що порушення права на суверенітет над природними багатствами і ресурсами суперечить духу і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй і є перепорою розвитку міжнародного співробітництва та підтримання миру.

Регламентує правовий статус народів і національне законодавство сучасних країн. Тому доцільно звернути увагу на нього, насамперед те, яке притаманне вітчизняній системі законодавства. Ураховуючи хронологію прийняття, першою варто згадати Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.

№ 55-XII, яка у «Преамбулі» передбачила, що Верховна Рада Української РСР приймає цю Декларацію, виражаючи волю народу України, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, маючи на меті утвердження суверенітету і самоврядування народу України. Тобто фактично проголошуються такі цінності: право на волю; повага до права всіх народів; право на політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток; утвердження суверенітету і самоврядування народу України.

Більш детально правовий статус Українського народу врегульовує низка розділів. Так, Розділ 1 «Самовизначення української нації» закріплює невід’ємне право української нації на самовизначення та обов’язок української держави захищати й охороняти національну державність Українського народу. У Розділі II «Народовладдя»: а) формулюється визначення народу та стверджується, що «Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України»; б) народ України проголошується єдиним джерелом державної влади в Республіці; в) зазначається, що повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих рад Української РСР; г) стверджується, що від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України. Розділ VI «Економічна самостійність» регламентує: а) виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством України; б) земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, визнаються власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних

потреб її громадян; в) оголошується право Української РСР на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, які створені завдяки зусиллям народу Республіки. Розділ VII «Екологічна безпека» встановлює обов'язок Української РСР дбати про генофонд народу, а Розділ VIII «Культурний розвиток» зобов'язує Українську РСР забезпечувати національно-культурне відродження Українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей та визнає національні, культурні й історичні цінності на території Української РСР виключною власністю народу Республіки. У зв'язку з цим, Українська РСР отримує право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР [63, ст. 429].

До нормативно-правових актів, які регламентують правовий статус Українського народу, належить Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., що ґрунтується на праві на самовизначення Українського народу, передбаченого Статутом Організації Об'єднаних Націй та іншими міжнародно-правовими документами, та Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. № 1427-ХІІ, яка передбачила проведення 1 грудня 1991 р. республіканського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України [302, ст. 502].

До зазначених нормативно-правових актів належить і Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ, яка задекларувала, що: 1) українська держава гарантує всім народам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (частина 1 ст. 1); 2) представники народів обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях (частина 2 ст. 1); 3) українська держава гарантує всім народам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації

(частина 1 ст. 3); 4) пам'ятки історії та культури народів на території України охороняються законом (ст. 5) [59, ст. 799].

Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI (частина 1 ст. 10), до основних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері належать: «відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини, підтримка розвитку культури і мистецтва, відродження та збереження культурної самобутності регіонів» [279, ст. 527].

Національне законодавство передбачає такі елементи конституційно-правового статусу Українського народу, або пов'язані з ним інститути:

1) права на волю; політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток; самовизначення; володіння, користування і розпорядження національним багатством України; власність та її використання; свою частку в загальносоюзному багатстві; повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами України; обиратися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, обіймати будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях;

2) обов'язки поваги до права всіх народів; української держави захищати й охороняти національну державність; української держави дбати про генофонд народу; забезпечувати національно-культурне відродження Українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей;

3) принципи утвердження суверенітету і самоврядування; проголошення єдиним джерелом державної влади;

4) гарантії усім народам, які проживають на території України, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права; вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і поширення інформації;

5) визначення Українського народу, національних, культурних та історичних цінностей на території України виключною власністю Українського народу;

б) застереження, що повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів; від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада України; пам'ятки історії та культури народів на території України охороняються законом; до основних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері належить відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини, підтримка розвитку культури і мистецтва, відродження та збереження культурної самобутності регіонів.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що приблизно аналогічно конституціям зарубіжних країн, міжнародним правовим актам регламентують конституційно-правовий статус Українського народу і Конституція та законодавство України. Саме вони свідчать про структуру конституційно-правового статусу Українського народу, до елементів якої мають належати правосуб'єктність, принципи, повноваження, гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. У зв'язку із зазначеним, саме таку структуру опрацьовуватимемо в дисертаційному дослідженні, а в розділі 4 розглядатимемо його повноваження як системоутворюючий елемент конституційно-правового статусу Українського народу.

Висновки до розділу 1

За результатами узагальнення стану наукових досліджень та регламентації правового статусу народів запропонуємо такі підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції:

1. Стан сучасного наукового опрацювання правового статусу Українського народу можна охарактеризувати як такий, що тільки починає формуватися та характеризується первинним накопиченням матеріалу, певною недосконалістю, примітивністю та навіть неповноцінністю.

2. Не існує загально визнаного усією міжнародною спільнотою поняття та ознак народу. Причина такої невизначеності криється в тому, що народ існує та функціонує в різних соціальних вимірах, а відтак, неоднаково виявляє себе в політичній, культурній, духовній, національній, правовій та інших системах і підсистемах соціального буття.

3. Узагальнюючи спільні, найбільш часто вживані ознаки, які завжди безпосередньо називаються або виводяться зі змісту наявних дефініцій, можна стверджувати, що, у найбільш загальному розумінні, народ – це єдина політична та соціально-економічна спільнота, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, передбачає зв'язок із певною територією, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою, незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю, що фактично передбачає існування держави. Ознаками народу є: а) це єдина політична та соціально-економічна спільнота; б) має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики; в) передбачає зв'язок із певною територією; г) пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою, незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності; д) члени поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю; е) бажають існування власної держави.

Можна виокремити й інші, дещо додаткові, ознаки народу, які б могли та мають повне право акумулюватися у вищезазначене визначення.

4. Народ необхідно відрізнити від населення, яке складається з будь-яких соціальних груп та нації, адже остання це, насамперед, об'єднання етнічних спільнот на підставі єдності національної культури та інших чинників, а в розуміння поняття «народ» вкладається, насамперед, політичне, державно-правове навантаження. Соціальною основою держави слід визнати не націю, а народ як сукупність осіб, які об'єднані політико-правовим зв'язком з державою і підпорядковуються її законам. А тому суб'єктом права на самовизначення, носієм найбільш важливих (установчих та організаційно-легітимаційних) повноважень має проголошуватися не нація, навіть якщо вона дала назву країні та фактично утворила її, а народ загалом, тобто не етнічна спільність, а політико-юридичне суспільство. Відносно Українського народу, враховуючи зміст ст. 11 Конституції України, це означає, що він складається з української нації, корінних народів та національних меншин України.

5. Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим та сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути. Ознаки Українського народу: а) це єдина спільнота громадян України усіх національностей; б) має чітко виражену індивідуальність; в) має власні характеристики; г) взаємопов'язаний минулим і сучасним соціальним життям; д) завдяки первинності власного самовизначення утворив суспільство, державу, право та інші соціальні інститути.

6. У сучасній вітчизняній науці відсутні наукові дослідження, присвячені комплексному, монографічному осмисленню конституційно-правового статусу Українського народу. Відсутність зазначених наукових досліджень зумовила утворення теоретичного вакууму, який, здебільшого, заповнявся науковими

розвідками двох конституційно визнаних форм народовладдя – виборів, референдумів. Водночас наявні тези наукових доповідей і повідомлень, статті, посібники, підручники, словникові та енциклопедичні видання, монографії і передусім дисертаційні дослідження, що присвячені народному, національному та державному суверенітету, безпосередньому здійсненню влади народом України, принципам народовладдя, референдумам та виборам, праву законодавчої ініціативи, народному представництву, національним меншинам, корінним народам, місцевій публічній владі та місцевому самоврядуванню, громадянському суспільству, правовому статусу держави, впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, створюють певну наукову основу для підготовки дисертаційного дослідження за темою «Конституційно-правовий статус Українського народу».

7. Регламентація правового статусу народу – це спосіб правового впливу та регулювання, що здійснюється з метою визначення його правового статусу, тобто місця і ролі народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу. Ознаки регламентації правового статусу народу: а) є способом правового впливу та регулювання. Регламентація правового статусу Українського народу є надзвичайно примітивною, фактично зовсім відсутньою, такою, що реалізується, насамперед, способом правового впливу; б) здійснюється з метою визначення правового статусу народу; в) визначення правового статусу передбачає встановлення місця та ролі народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань; г) відбувається шляхом закріплення правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу народу.

8. Аналіз сучасних правових актів дозволяє стверджувати, що: а) уся повнота влади в Україні має належати народові, у зв'язку з чим мають бути чітко закріплені його повноваження; б) влада держави та місцевого самоврядування, усіх інших

соціальних суб'єктів походить від влади народу; в) народ передає владу державі, місцевому самоврядуванню шляхом прийняття Конституції, законів, інших нормативно-правових актів на референдумах, через формування представницьких органів на виборах, у зв'язку з чим вона стає легітимною; г) частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, на відміну від «Прембули», яка використовує термін «Український народ», передбачають термін «народ», тобто фактично розглядають їх як тотожні.

9. Сутністю існування і функціонування місцевого самоврядування є влада, джерелом якої є увесь Український народ, а не його певна частина. Тобто державна влада та влада місцевого самоврядування в Україні мають єдине і неподільне джерело – Український народ.

10. Доцільно розробити та прийняти нормативно-правовий акт, який визначатиме юридичну силу послань Президента України до Українського народу, суспільні відносини, з приводу яких вони можуть прийматися, їх місце і роль у системі інших правових актів.

11. Основоположними нормами, які регламентують правовий статус Українського народу, є частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, а тому саме у відповідність з ними треба привести усі інші статті Конституції України, які стосуються цього статусу, оскільки частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України ґрунтуються на його базовості, первинності та домінантності щодо усіх інших статусів, а, наприклад, частина 1 ст. 38 Конституції України розглядає можливість брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування тільки як право громадян, упродовж цього, ст. 69 тлумачить вибори та референдуми як форму безпосередньої демократії, що свідчить, щонайменше, про їх незгодженість.

12. Регламентацію правового статусу Українського народу здійснено у більш ніж 70 статтях Конституції України і їх можна систематизувати за групами норм,

що: 1) формулюють визначення Українського народу, проголошують Конституцію України актом його установчої влади, передбачають право на самовизначення (Преамбула); 2) закріплюють народний суверенітет та шляхи його здійснення, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (частини 2 та 3 ст. 5, частина 1 ст. 156 Конституції України); 3) стосуються права власності Українського народу (частина 1 ст. 13, частина 1 ст. 14 Конституції України); 4) передбачають найважливіші обов'язки Українського народу (частина 1 ст. 17 Конституції України); 5) закріплюють найбільш важливі елементи правового статусу громадян (Розділ II Конституції України); 6) регламентують найбільш важливі форми народного волевиявлення (Розділ III, частина 2 ст. 151 Конституції України); 7) передбачають церемоніальні повноваження Українського народу (частина 1 ст. 79, частина 3 ст. 104 Конституції України); 8) проголошують право Українського народу на заслуховування послань Президента України (пункт 2 частини 1 ст. 106 Конституції України); 9) фіксують право народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних (частина 5 ст. 124 Конституції України); 10) закріплюють правовий статус територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста (Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України).

13. Грунтуючись на конституціях Французької Республіки, прийнятій на референдумі 4 жовтня 1958 р., Китайської Народної Республіки від 4 грудня 1982 р., Японії, промультьгованій 3 листопада 1946 р., набрала чинності 3 травня 1947 р., Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лютого 1917 р. (із пізнішими змінами), Естонської Республіки, прийнятій на референдумі 28 червня 1992 р., Литовської Республіки, прийнятій на референдумі 25 жовтня 1992 р., Республіки Узбекистан від 8 грудня 1992 р., Ірландії від 29 грудня 1937 р., Боліваріанської Республіки Венесуела від 16 листопада 1999 р., можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції України, що має називатися «Український народ».

14. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, підписані 26 червня 1945 р., набули чинності 24 жовтня 1945 р., Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам, прийнята резолюцією 1514 (XV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1960 р., Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» від 14 грудня 1962 р., Декларація про право народів на мир, прийнята 12 листопада 1984 р. резолюцією 39/11 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Декларація про право на розвиток, прийнята резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 4 грудня 1986 р., Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 18 грудня 1992 р., Декларація про расу та расові забобони, прийнята і проголошена Генеральною Конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на її двадцятій сесії 27 листопада 1978 р., Конвенція про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах № 169, прийнята 27 червня 1989 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її двадцять шостій сесії, Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на XXI сесії (резолюція 2200 А /XXI/ від 16 грудня 1966 р.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р., набрав чинності 23 березня 1976 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на XXI сесії (резолюція 2200 А /XXI/ від 16 грудня 1966 р.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р., набрав чинності 3 січня 1976 р., Декларація про

ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, схвалена резолюцією № 36/55 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 листопада 1981 р., Декларація соціального прогресу і розвитку, схвалена резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 11 грудня 1969 р., Декларація про виховання народів в душі миру, схвалена резолюцією 33/73 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 грудня 1978 р., Декларація принципів терпимості, схвалена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р., набрала чинності для України 11 вересня 1997 р., та інші міжнародні правові акти передбачають такі елементи правового статусу народів, або пов'язані з ним інститути, загалом та конституційно-правового статусу Українського народу зокрема:

1) права: на заснування міжнародних організацій; не підпорядковуватися іноземному ігу, пануванню, експлуатації; самовизначення і, у зв'язку з цим, можливість вільно встановлювати політичний статус та здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток; повну незалежність та цілісність національних територій; отримання усієї повноти влади; невід'ємний суверенітет над природними багатствами і ресурсами в інтересах національного розвитку і благополуччя населення; розвідку й експлуатацію природних ресурсів і розпорядження ними відповідно до правил і умов, які є необхідними і бажаними; вільне і корисне здійснення суверенітету над природними ресурсами; міжнародне співробітництво з метою розвитку країн, які розвиваються, що засновується на повазі до їх суверенітету над природними багатствами та ресурсами; священне право на мир; економічний, соціальний, культурний та політичний розвиток;

2) свободи: вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток; вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань;

3) обов'язки: будь-якої держави зберігати право на мир і сприяти його здійсненню; забезпечувати здійснення права на мир таким чином, щоб політика держав була орієнтована на усунення загрози війни, на виключення застосування сили в міждержавних відносинах і вирішення міжнародних спорів мирними засобами на підставі Статуту Організації Об'єднаних Націй; усіх держав і міжнародних організацій усіляко сприяти забезпеченню права на мир; людини бути учасником та бенефіціарієм права на розвиток; держави визначати відповідну національну політику розвитку; держави вживати рішучих заходів, спрямованих на ліквідацію масових і грубих порушень прав народів; усіх уживати заходів для забезпечення повного здійснення і прогресивного зміцнення права на розвиток; сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; поважати права і свободи та забезпечувати їх визнання і здійснення; держави заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право;

4) принципи: рівних здібностей, що дозволяє досягнути самого високого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку; згідно з яким відмінність у досягненнях різних народів не може бути підставою для будь-якої ієрархічної класифікації; рівності в гідності та правах, незалежно від раси, кольору шкіри і походження; відповідальності урядів за проведення, з участю народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, та народів у незалежних країнах, які розглядаються як корінні, узгодженої і систематичної діяльності щодо захисту їх прав та встановлення гарантій поваги їх цілісності;

5) гарантію корінним народам і народам, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, повною мірою безперешкодно і без дискримінації користуватися правами і основними свободами людини;

6) визначення народів, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах та народів в незалежних країнах, які розглядаються як корінні;

7) застереження, що порушення права на суверенітет над природними багатствами і ресурсами суперечить духу і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй і є перепорою розвитку міжнародного співробітництва та підтриманню миру.

15. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. № 1427-ХІІ, Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI, інші акти національного законодавства передбачають такі елементи конституційно-правового статусу Українського народу, або пов'язані з ним інститути:

1) права: на волю; політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток; самовизначення; володіння, користування і розпорядження національним багатством України; власність та її використання; свою частку в загальносоюзному багатстві; повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами України; обиратися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, обіймати будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях;

2) обов'язки: поваги до права всіх народів; української держави захищати й охороняти національну державність; української держави дбати про генофонд народу; забезпечувати національно-культурне відродження Українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей;

3) принципи: утвердження суверенітету і самоврядування; проголошення єдиним джерелом державної влади;

4) гарантії: усім народам, які проживають на території України, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права; вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, отримання і поширення інформації;

5) визначення: Українського народу; національних, культурних та історичних цінностей на території України виключною власністю Українського народу;

6) застереження, що: повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів; від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада України; пам'ятки історії та культури народів на території України охороняються законом; до головних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері належать відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини, підтримання розвитку культури і мистецтва, відродження та збереження культурної самобутності регіонів.

16. Приблизно аналогічно конституціям зарубіжних країн, міжнародним правовим актам регламентує конституційно-правовий статус Українського народу і Конституція та законодавство України. Саме вони свідчать про структуру конституційно-правового статусу Українського народу, до елементів якої мають належати: правосуб'єктність, принципи, повноваження, гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. У зв'язку із зазначеним, саме таку структуру будемо опрацьовувати в дисертаційному дослідженні, а в розділі 4 розглядатимуться його повноваження як системоутворюючий елемент конституційно-правового статусу Українського народу.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: МЕТОДОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

2.1. **Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу**

Беззаперечно, що для отримання об'єктивних знань про конституційно-правовий статус Українського народу визначальним є оптимальний вибір та застосування ефективної теорії пізнання. Системоутворюючим елементом зазначеної теорії є методологія. Але перед тим як розпочати опрацювання методології дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, зазначимо, що для системного викладення матеріалу доцільно спочатку проаналізувати загальне розуміння поняття «методологія», її зміст, сутність, соціальне призначення, а також здійснити найбільш загальну характеристику засад, підходів, принципів і методів, які використовують у процесі здійснення будь-якого наукового дослідження, у тому числі й власного.

Варто визнати, що проблема методології надзвичайно складна, неоднозначна та недостатньо вивчена, а тому сучасні наукові джерела по-різному визначають та інтерпретують це явище. За результатами узагальнення різноманітних поглядів можна дійти висновку, що у вітчизняній доктрині методологію здебільшого розглядають як вчення про методи наукового дослідження, а самі методи – як сукупність певних пізнавальних засад, прийомів, засобів, за допомогою яких здійснюється це дослідження.

Зокрема, на підтвердження зазначеного стверджується, що «Методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміють вчення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується

дослідження та здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методику пізнання і дій» [320, с. 14].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати, що методологія в найбільш широкому розумінні – це вчення про наукові засади, підходи, принципи та методи, а також вчення про те, як потрібно мислити при написанні наукового дослідження, а у вузькому – це теоретична основа, яка використовується або може бути використана у процесі наукового пізнання. Загалом, «Методологія науки (від метод і грец. λόγος – вчення) – термін, що, залежно від контексту, може сприйматися в різних значеннях: або як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці, або як вчення про методи пізнання й перетворення дійсності» [33]. Зазначають також, що «Термін «методологія» в буквальному розумінні означає вчення про методи пізнання (від грец. μεθολογία) – вчення про методи, методики і засоби пізнання. Методологія – це схема, план розв'язку поставленого науково-дослідного завдання» [91, с. 71].

Осмислення зазначених визначень переконує також у тому, що методологія це тільки вчення про методи дослідження певної науки, а й про те, як реалізовувати ідеї, мету, завдання, теоретично обґрунтовані висновки, пропозиції, рекомендації, загальнопоширені знання в соціальне життя, адже дійсність, включає в себе матеріальне та ідеальне, раціональне та ірраціональне, позитивне та негативне, прогресивне та регресивне, які відображаються в результатах людської діяльності – у кінцевих визначеннях, класифікаціях, узагальненнях, інститутах, матеріалах та продуктах світу техніки, політики, економіки, духовності, суспільства, держави, права тощо.

Методологія – це, насамперед, вчення про науковий метод пізнання. Ураховуючи це, доцільно проаналізувати поняття методів наукових досліджень.

«Метод (від грец. *methodos* «спосіб», «метод», «шлях») – у найбільш загальному випадку означає спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність.

Науковий метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку» [320]. Отже, відповідно до цього визначення, можна стверджувати, що метод – це спосіб досягнення певної мети, або певний інструмент, засіб, спосіб, за допомогою якого можна пізнати дійсність, її взаємозв'язок і розвиток, або «Метод («шлях дослідження або пізнання», «теорія», «вчення») – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація методів, що приводить до виникнення вчення про методи – методології» [181, с. 78].

Отже, можна стверджувати, що методологія – це вчення про науково-пізнавальні засади, підходи, принципи, методи, а також про те, як потрібно мислити при написанні наукового дослідження, на основі яких воно ґрунтується і відбувається його перетворення на дійсність, шляхом реалізації ідей, мети, завдань, теоретично обґрунтованих висновків, пропозицій, рекомендацій, загальнопоширених знань у соціальне життя. А метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація методів, що приводить до виникнення вчення про методи – методології. «Методологія, розробляючи стратегію пізнавальної та практичної діяльності, виконує такі основні функції: вона спрямовує наукові дослідження оптимальним шляхом з метою набуття нового істинного знання; регулює використання методів, прийомів, засобів у процесі пізнання та практики; узагальнює результати наукового пізнання в різних формах знання; формує загальні принципи та методи наукового дослідження» [77, с. 144].

Таким чином, для забезпечення повноцінного вивчення конституційно-правового статусу Українського народу необхідним є комплексний підхід, який означає застосування всього напрацьованого арсеналу засад, підходів, принципів та

методів. Саме такий комплексний підхід зумовлює положення, за якого доцільно вивчати конституційно-правовий статус Українського народу шляхом пізнання стану його уже існуючих наукових досліджень та сучасної регламентації, власної методології, генези, поняття та елементів, сутності, правосуб'єктності, принципів, установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольних, наглядових, майнових та інших повноважень, загальносоціальних та спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу. Реалізація зазначеного комплексного підходу надала можливість охопити предмет дослідження в його цілісності, єдності та особливостях, внести корективи до традиційного для сучасної вітчизняної юридичної науки визначення, поняття та елементи конституційно-правового статусу Українського народу.

Водночас необхідно зважати на те, що методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу має обиратися з урахуванням таких чинників: 1) комплексного характеру дослідження, про що йшлося в попередньому абзаці; 2) характеристики конституційно-правового статусу Українського народу в контексті як юридичних, так і неюридичних наук; 3) специфічності предмета дослідження, яка пояснюється, насамперед, його глобальністю; 4) потребою забезпечення максимальної об'єктивності та обґрунтованості результатів наукового пошуку, можливості їх різностороннього використання.

Поглиблюючи викладення методології дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, важливо, передусім, згадати про найбільш значущі для цього дисертаційного дослідження, світоглядно-філософські засади та підходи. Ми поділяємо думку, що світоглядно-філософські засади та підходи являють собою найбільш концептуальні поняття, ідеї, концепції, доктрини, теорії та власне філософські (методологічні) підходи, що визначають спрямованість, межі, напрями, зміст, сутність усіх наукових досліджень у певній сфері науки, за відповідний період часу, у конкретно визначеному суспільстві та державі. На підтвердження

зазначеного доцільно навести думку М.С. Кельмана, який пропонує «... визначати підхід як комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу» [101, с. 14]. Учений додає «У структурі підходу виокремлюються три рівні: а) інструментальний, який охоплює певні стандартні процедури та методи отримання наукового знання; б) теоретико-концептуальний, на якому у формі категоріально-понятійних конструкцій формулюються базові онтологічні постулати про об'єкти правових досліджень, правила їх опису чи пояснення; в) світоглядний, який містить філософські та загальні світоглядні засади дослідження» [101, с. 15]. Беззаперечно, що світоглядно-філософські засади та підходи зумовлюють існування таких, що їм відповідають, потенційно можливих або таких, що безпосередньо реалізуються, методологічних підходів, принципів і методів.

Таким чином, є усі підстави розрізнати в середовищі світоглядно-філософських засад та підходів світоглядні засади та філософські підходи. Світоглядними засадами, на яких ґрунтується дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, варто визнати такі категоріально-понятійні конструкції: суверенітету; верховенства народного суверенітету; первинності народного суверенітету; природності народного суверенітету; національного суверенітету; державного суверенітету; права народу на самовизначення; демократії; народовладдя; безпосереднього та представницького народовладдя; громадянського суспільства; демократичного конституційного ладу; пріоритету суспільного ладу над державним; верховенства права; демократичної, правової, соціальної держави; верховенства Конституції України в системі нормативно-правових актів; соціальної справедливості; гуманізму; лібералізму; плюралізму; рівності та рівноправності; невід'ємності прав людини; теорії природного права; позитивізму; нормативізму; соціологічної юриспруденції тощо.

Наступна складова нашої методології – філософські підходи, що ґрунтуються на досягненнях онтології, гносеології, аксіології, антропології, філософії та філософії права, історії, соціології, політології, психології, кібернетики, теорії систем та теорії управління тощо. У сучасній науці їх напрацьовано значну кількість, з приводу чого М.С. Кельман абсолютно правильно зазначає: «Якщо в період формування «класичної» юридичної науки Нового часу (XVII–XVIII ст.) застосовувалися тільки два підходи (крім догматичного) – порівняльно-історичний та аксіологічний, то в сучасному правознавстві, крім них, – ще історичний, порівняльний, діяльнісний, соціологічний, інформаційний, системний, антропологічний, семіотичний, кібернетичний, синергетичний, комунікативний, організаційний, інституційний і деякі інші» [101, с. 15].

Отже, охарактеризуємо ті підходи, які найбільш наочно реалізовувались у дисертаційному дослідженні. Це, передусім, методологічний підхід, сутність якого, в логічному об'єднанні та доцільному використанні сукупності взаємозалежних і взаємопов'язаних між собою різноманітних методів, серед яких один або кілька є основними, а усі інші підпорядковуються їм та мають допоміжне значення [52, с. 66], було використано для опрацювання власної концепції, змісту, структури, логіки викладення розділів, підрозділів, інших структурних частин дисертаційного дослідження.

Саме за допомогою цього фундаментального підходу накопичувались знання про стан предмета, способи та найбільш ефективний процес дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, а отже, можна стверджувати, що методологічний, у взаємозв'язку та взаємодії з комплексним підходом, були основоположними і зумовили обрання та використання усіх інших підходів, принципів і методів.

Існують усі підстави виокремити культурологічний підхід, який дозволив дослідити конституційно-правовий статус Українського народу як культурне надбання, особливий культурно-правовий феномен [39, с. 307–327]. У межах

культурологічного підходу особливо інтенсивно опрацьовувались загальносоціальні культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, до яких належать розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин, охорона культурної спадщини, розвиток і функціонування української мови.

Антропологічний підхід, сутністю якого є тлумачення природи та властивостей права залежно від буття людини, її сутності та діяльності [388, с. 460], зумовив обрання теми дослідження, адже Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх національностей, а тому конституційно-правовий статус Українського народу – це, насамперед, сума конституційно-правових статусів громадян України усіх національностей. Саме на підставі антропологічного підходу опрацьовано сутність конституційно-правового статусу Українського народу та виокремлено загальноцивілізаційну, суспільствоутворюючу, державоутворюючу, соціально-регулятивно-охоронну та інші функції.

Феноменологічний підхід під час дослідження конституційно-правового статусу Українського народу, що розглядає право в контексті правової реальності, в яку суб'єкт змушений вступати у процесі спілкування з іншими учасниками правового життя [209, с. 54–60], застосовано у процесі елементного структурування конституційно-правового статусу Українського народу й передусім виокремлення, усвідомлення і тлумачення установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольних-наглядних та майнових повноважень Українського народу. Адже зазначені повноваження офіційно на рівні нормативно-правових актів не передбачені і не угруповані, проте існують як правова реальність. Крім того, ці повноваження інколи навіть заборонені ними. Проте загальновизнано, що вони ґрунтуються на природному праві народу самостійно вирішувати і реалізовувати належні йому повноваження усіма допустимими засобами, навіть якщо це нічим не регламентовано.

Надзвичайно актуальним для дисертаційного дослідження виявився аксіологічний (ціннісний) підхід, що ґрунтується на аксіології права. Отже, «Аксіологія права (від грец. *aksia* – цінність і *logos* – слово, вчення) – система теор. понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права – це його позит. значущість (роль) у задоволенні потреб учасників сусп. життя. Вона формується стосовно кожної людини (особиста цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, сусп.-ва в цілому (загальносоціальна цінність)» [417, с. 74]. Право «... є цінним, оскільки здатне внаслідок своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потреби, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо» [87, с. 159]. Тобто осмислення, повноцінне розуміння та уміння реалізувати конституційно-правовий статус Українського народу є цінним тому, що: по-перше, задовольняє інтереси громадян України, з яких складається Український народ; по-друге, є визначальним для формування «дочірніх» відносно до нього статусів інших соціальних спільнот та об'єднань, зокрема статусів національних меншин, корінних народів тощо, по-третє, саме конституційно-правовий статус Українського народу є основою аналогічного статусу українського суспільства та вітчизняної держави.

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу осмислювався з урахуванням того, що це визначальний, основоположний, первинний статус, на підставі якого утворюються та визначаються усі інші соціальні статуси, забезпечується можливість існування та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій. Утім аксіологічний (ціннісний) підхід особливо наочно виявився при розгляді сутності та принципів як елементів конституційно-правового статусу Українського народу.

Актуальним стосовно дослідження конституційно-правового статусу Українського народу став цивілізаційний підхід, який передбачає врахування і використання досягнень різних цивілізацій, права багатьох правових сімей, держав,

що характеризуються належністю до різних типів та форм, у неоднакові часові межі [46, с. 152–154]. Цивілізаційний підхід був особливо корисним при з'ясуванні генези конституційно-правового статусу Українського народу та обґрунтуванні його загальноцивілізаційної функції.

Системний підхід – «... напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи» [400, с. 15]. Отже, цей підхід передбачив розгляд конституційно-правового статусу Українського народу як складного, багатоелементного, структурованого, різнорівневого, взаємопов'язаного та взаємодіючого з іншими явища, що складається з частин (елементів), зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру та забезпечують його цілісність [51, с. 78–79]. Системний підхід зумовив запровадження в науковий пошук системно-структурного та системно-функціонального методів. На підставі саме цього підходу та зазначених методів запропоновано та обґрунтовано положення, згідно з яким елементами конституційно-правового статусу Українського народу є сенс вважати правосуб'єктність, принципи, повноваження, тобто права та обов'язки, гарантії (загальносоціальні та спеціально-юридичні) статусу. До того ж саме цей підхід та методи у величезній мірі визначили зміст дисертаційної роботи, послідовність та логіку викладення дисертаційного матеріалу.

Наступним методологічним підходом опрацювання конституційно-правового статусу Українського народу варто визнати діяльнісний, який передбачає з'ясування та роз'яснення державно-правових явищ у нерозривній єдності з діяльністю людини, визнанні того факту, що усі соціальні явища пов'язані з людською діяльністю [54, с. 29–33]. Діяльнісний підхід особливо інтенсивно реалізовувався при опрацюванні загальносоціальних та спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу, з погляду забезпечення ефективності їх реалізації, наявності політичних, економічних,

культурних, юридичних та інших механізмів фактичної реальності й дієвості конституційно-правового статусу Українського народу.

Попередньо зазначалося, що для забезпечення повноцінного вивчення конституційно-правового статусу Українського народу необхідним є комплексний підхід, який означає застосування не тільки світоглядних засад та філософських підходів, а й методологічних принципів та, безпосередньо, самих методів [24, с. 36–43].

До методологічних принципів [218, с. 3], які сприяли осмисленню конституційно-правового статусу Українського народу, варто віднести:

1) принцип науковості – означає необхідність отримання об'єктивного наукового знання про предмет, що досліджується, а тому його використано у процесі підготовки усього дисертаційного дослідження і передусім осмислення поняття та структури елементів, що становлять конституційно-правовий статус Українського народу;

2) принцип історизму – передбачає розгляд конституційно-правового статусу Українського народу з погляду минулого, сучасного та майбутнього, у його розвитку та історичному взаємозв'язку із статусами інших соціальних інституцій [240, с. 17–18]. Зважаючи на це, принцип історизму, передусім, реалізовано у процесі пізнання стану наукових досліджень правових статусів народів та конституційно-правового статусу Українського народу;

3) принцип усебічності – вимагає з'ясування максимально можливої кількості ознак, характеристик, властивостей державно-правового явища, що досліджується, виокремлення та якісного обґрунтування його поняття, ознак, сутності, структури, елементів, взаємозв'язків і взаємодії з іншими соціальними та правовими реаліями. Саме тому цей принцип покладено в основу пізнання усіх сторін конституційно-правового статусу Українського народу й передусім сутності, правосуб'єктності та принципів конституційно-правового статусу Українського народу;

4) принцип об'єктивності – у процесі пізнання правових явищ зобов'язує відображати істинний стан конституційно-правового статусу Українського народу в науковому дослідженні, відтворювати його таким, яким він є реально та фактично [217, с. 36]. Цей принцип особливо інтенсивно реалізовано у процесі пізнання установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольно-наглядових та майнових повноважень Українського народу;

5) принцип конкретності – у нашому дисертаційному дослідженні зумовив усебічний та детальний аналіз стану наукових досліджень, регламентації правового статусу народів, опрацювання методології дослідження, поняття, елементів, сутності конституційно-правового статусу Українського народу, суттєву характеристику кожного з перерахованих елементів, виокремлення головних, суттєвих ознак, зв'язків і тенденцій їхнього розвитку, тобто він знайшов своє домінуюче застосування при з'ясуванні елементів конституційно-правового статусу Українського народу;

6) принцип плюралізму – забезпечив свободу пізнавального пошуку, загалом та, насамперед, можливість вільно обирати методологію дослідження, самостійно визначатись із світоглядними засадами, філософськими підходами, принципами та методами осмислення і викладення конституційно-правового статусу Українського народу.

Наступною складовою методології осмислення конституційно-правового статусу Українського народу є методи вивчення предмета дисертаційного дослідження. Нагадаємо, що метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку. Метод, на відміну від предмета дослідження, який відповідає на запитання, що досліджує та чи інша наука, демонструє, як саме, за допомогою яких способів, засобів і прийомів це відбувається [398, с. 10].

Не вдаючись у досить давній і донині однозначно не вирішений спір з приводу системи методів юридичної науки, загалом, вважаємо, що для

повноцінного опрацювання конституційно-правового статусу Українського народу найбільш оптимальною є їх структурована система, що включає такі підсистеми.

1. Загальнонаукові методи, до яких, насамперед, належать філософські, а саме: діалектичний, метафізичний, герменевтичний та ін. Так, діалектичний метод, або, що є більш правильним, діалектична методологія, яка ґрунтується на законах діалектики (законі переходу кількісних змін у якісні, закону єдності і боротьби протилежностей, закону заперечення заперечення) [425, с. 5–28], зумовила всебічне вивчення конституційно-правового статусу Українського народу, свідченням чого є зміст дисертаційного дослідження, який охоплює його різні ознаки, властивості, елементи. До того ж враховувались його динаміка та постійне оновлення, взаємодія з іншими соціальними системами – політикою, економікою, культурою. Саме у зв'язку з останнім виокремлювались установчі, організаційно-легітимаційні, майнові повноваження Українського народу, а серед загальносоціальних гарантій називались політичні, економічні й культурні, тобто такі, які існують у найбільш значущих сферах життєдіяльності Українського народу.

Дослідження конституційно-правового статусу Українського народу здійснювалось з урахуванням таких категорій діалектики, як сутність та явище, форма і зміст, можливість і дійсність [94]. Наприклад, при висвітленні стану наукових досліджень та регламентації правового статусу народів, головним чином, правовий статус народів вивчався як явище та форма, а при опрацюванні поняття та елементів, сутності конституційно-правового статусу Українського народу він розглядався як сутність та зміст.

Використання метафізичного методу, який ґрунтується на статичному, незмінному та незалежному від інших явищ осмисленні предметів, використано при обґрунтуванні існування конституційно-правового та фактичного статусу Українського народу. Адже конституційно-правовий статус Українського народу є стійким, відносно стабільним, внутрішньо узгодженим та системним. Відносна

стабільність дає підстави стверджувати певну статичність конституційно-правового статусу Українського народу.

Герменевтичний метод, з приводу якого, насамперед, зазначимо, що «Західна юридична герменевтика є застосуванням у сфері права феноменолого-екзистенційної герменевтики. Герменевтика (від грец. *hermeneutikos* – тлумачення) – мистецтво розуміння, осмислення. (Гермес у грецькій міфології був посередником між богами і людьми)» [188, с. 60]. Тобто сутністю цього методу є інтерпретація (тлумачення) текстів, а отже, його використано для опрацювання питання щодо стану наукового дослідження та регламентації правового статусу народів. Він надав можливість з'ясувати зміст і сутність нормативно-правових актів чи положень, що викладені в наукових текстах, розкрити зміст норм права та відповідних наукових положень, відповідно до особливостей нормативно-правової та наукової мови.

Історичний метод, який вимагає дослідження державно-правових явищ у тій послідовності, у якій вони виникали, розвивалися та змінювалися [200, с. 43–47], як і методологічний принцип історизму, спрямовано на осмислення стану наукових досліджень правових статусів народів та конституційно-правового статусу Українського народу.

Функціональний метод, що полягає у виявленні функцій окремих елементів певного соціального утворення, інституції, системи, статусу [201, с. 19–50], реалізовано у процесі пізнання загальноцивілізаційної, суспільствоутворюючої, державоутворюючої, соціально-регулятивно-охоронної та інших функцій Українського народу.

Синергетичний метод як вчення про складні, різнорівневі соціальні системи, що самоорганізуються, саморегулюються, саморозвиваються, відносно слабо детермінуються, допускають випадковість, нестабільність та непередбачуваність [191], дав змогу зрозуміти та продемонструвати остаточну невирішеність, складність й об'єктивність виділення поняття та елементів конституційно-

правового статусу Українського народу, відносно слабку детермінованість такого елемента, як правосуб'єктність Українського народу.

До загальнонаукових методів, які використано у цьому дисертаційному дослідженні, належать також логічні: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, порівняння тощо. Аналіз, під яким розуміють виокремлення з цілого явища, що досліджується, складових частин і вивчення їх сутності окремо [357, с. 5], застосовано, наприклад, у процесі вихизначення спільних, найбільш часто вживаних, ознак народу та їх характеристики, а синтез, який є шляхом створення загального розуміння явища [42, с. 257], упроваджено у процесі формування цілісного та загального визначення народу.

За допомогою методу індукції, який є способом пізнання від одиничного до загального, підготовлено вступ, висновки до розділів, загальні висновки, а з використанням методу дедукції, що являє собою осмислення предмета від загального до конкретного, сформульовано розуміння конституційно-правового статусу Українського народу, адже спочатку досліджувались більш загальні категорії, а саме: «статус», «правовий статус», «конституційно-правовий статус народу».

Метод абстрагування «... один із засобів пізнання та теоретичного подання реальності в знанні. А. полягає у виділенні й розгляді деяких (а то й однієї) особливостей і прикмет предмета з тим, щоб, не зупиняючись на другорядному, зосередитися на тому, що найважливіше, з огляду на рух до поставленої мети. У широкому розумінні А. є відволіканням від одиничного, випадкового, несуттєвого і виділенням загального, необхідного, суттєвого з тим, щоб спростити шлях до науково об'єктивного знання» [1, с. 3–4]. Метод абстрагування використано при пізнанні правоздатності та дієздатності Українського народу, на підставі яких сформульовано визначення правосуб'єктності Українського народу, виділено основні нормативно-правові та організаційно-правові спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.

Метод узагальнення – це засіб пізнання, що реалізується шляхом зведення конкретних ознак, характеристик, висновків, класифікацій в єдине ціле, з метою дослідження закономірностей цього цілого. Цей метод використано під час формування визначень, висновків, пропозицій та рекомендацій. Наприклад, наявність в Українського народу права на самовизначення; здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів; прийняття, внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, а також обов'язку дотримуватись Конституції України дозволило стверджувати реальність існування в нього установчих повноважень.

Метод порівняння, сутністю якого є визначення загального, подібного, відмінного, протилежного, окремого та особливого у державно-правових явищах [189, с. 426–574], реалізовувався у процесі підготовки усього дисертаційного дослідження, передусім під час співставлення закріплення установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольно-наглядових, майнових повноважень Українського народу в Конституції України з аналогічними повноваженнями інших народів у конституціях зарубіжних країн.

2. Із системи спеціальних методів, які реалізовано в цьому дисертаційному дослідженні, варто виділити: соціологічний метод, що передбачив необхідність дослідження та використання судової практики Конституційного Суду України, зокрема, у підрозділі, що присвячений регламентації правового статусу народів, та інших підрозділах дисертаційного дослідження; метод моделювання, за допомогою якого відбувається опосередковане пізнання об'єкта дослідження шляхом створення його аналога [15; 81; 128, с. 101–103], адже конструювання структури конституційно-правового статусу Українського народу здійснювалося за правилами побудови ідеальної моделі, на підставі уже існуючих структурних аналогів конституційно-правових статусів громадянського суспільства, держави,

національних меншин, людини і громадянина; метод ідеалізації, що вимагає свідомо-вольового створення об'єктів, яких насправді не існує, але є їх реальні ознаки в соціальному житті, оскільки сам конституційно-правовий статус Українського народу, його правосуб'єктність, принципи та гарантії статусу є ідеалізованими об'єктами; метод прогнозування, головною ознакою якого є акумуляція знань про поточний стан конституційно-правового статусу Українського народу та обґрунтування перспективних напрямів його подальшого розвитку, особливо ефективно використано у процесі формування висновків до розділів, загальних висновків та наукової новизни отриманих результатів, що викладено у вступі.

3. Із системи власно-правових методів, що реалізовані в цьому дослідженні, варто назвати історико-правовий метод [410, с. 179–183], який спільно з принципом історизму та історичним методом сприяв осмисленню стану наукових досліджень правових статусів народів та конституційно-правового статусу Українського народу. Цей метод дав змогу виявити й використати позитивний досвід минулого для його удосконалення на сучасному етапі розвитку. Сьогодні дуже важливим є використання цього методу, оскільки донедавна не йшлося про конституційно-правовий статус Українського народу, а зазначалися лише його окремі ознаки та елементи.

Порівняльно-правовий метод спільно з методом порівняння [383, с. 11] застосовано у процесі осмислення уже існуючих досліджень правового або конституційно-правового статусу Українського народу, закономірностей його правової регламентації, співставлення текстів різних нормативно-правових актів, передусім конституційного рівня, на предмет закріплення конституційно-правового статусу Українського народу та народів у зарубіжних країнах.

Формально-юридичний метод дав змогу виокремити характеристики та ознаки народу, Українського народу, регламентації правового статусу народів, конституційно-правового статусу Українського народу, сутності, функцій,

правосуб'єктності, принципів конституційно-правового статусу Українського народу та багатьох інших явищ, процесів й елементів, що пізнавалися, визначити їх спільні та відмінні ознаки, відпрацювати їх розуміння, сформулювати визначення тощо.

Ураховуючи викладене вище, можна стверджувати, що для пізнання конституційно-правового статусу Українського народу доцільно використати комплексний підхід, який передбачає поєднання низки: 1) світоглядних засад: суверенітету; верховенства народного суверенітету; первинності народного суверенітету; природності народного суверенітету; національного суверенітету; державного суверенітету; права народу на самовизначення тощо; 2) філософських підходів: методологічного; комплексного; культурологічного; антропологічного; феноменологічного; аксіологічного (ціннісного); цивілізаційного; системного; діяльнісного; 3) методологічних принципів: науковості; історизму; усебічності; об'єктивності; конкретності; плюралізму; 4) загальнонаукових методів: діалектичного; метафізичного; герменевтичного; історичного; функціонального; синергетичного; логічних (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстрагування, узагальнення, порівняння); 5) спеціальних методів: соціологічного; моделювання; ідеалізації; прогнозування; 6) власно-правових методів: історико-правового; порівняльно-правового; формально-юридичного [129, с. 69–71].

2.2. Поняття та елементи конституційно-правового статусу Українського народу

Дослідження власного поняття та елементів конституційно-правового статусу Українського народу розпочнемо з розгляду поглядів на поняття «статус», «правовий статус», «конституційно-правовий статус народу», «конституційно-правовий статус Українського народу», статуси наближених до нього соціальних

суб'єктів та елементи цих статусів, що існують і популяризуються в сучасній юридичній доктрині.

Отже, «Статус (лат. status – становище) – 1) юрид. Правове становище осіб або організацій, установ тощо. 2) С. соціальний – становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі. С. визначається відповідно до ознак специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних тощо)» [348, с. 565].

Правовий статус загалом інтерпретується таким чином «Правовий статус – сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права. У юридичному словнику Блека зазначено, що П. с. включає певну сукупність прав, обов'язків, повноважень чи обмежень, які можуть мати особа або річ, що охоплюються чи визначаються законодавством. Можна виділити також П. с. певних об'єктів права (наприклад, землі).

До структури П. с. особи можна віднести такі складові: 1) правові норми, які визначають статус (норми конституційного та поточного законодавства, міжнародні договори); 2) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 3) правосуб'єктність; 4) правові принципи; 5) громадянство; 6) гарантії прав і свобод; 7) юридичну відповідальність; 8) правовідносини загального (статусного) типу» [26, с. 534–536].

Інколи стверджують, що «Правовий статус – це правове становище особи в сусп-ві, а гр-нина в д-ві, що відображає їхній факт. стан та взаємодію із сусп-вом чи д-вою. П. с. складне юрид. поняття, що містить такі осн. елементи: правосуб'єктність; права; свободи; обов'язки; відповідальність» [74, с. 764–765]. А також, що «Правовий статус (лат. status – становище) – сукупність прав і обов'язків фіз. та юрид. осіб. П. с. осіб юридичних визначається через їх компетенцію, тобто права і обов'язки цих осіб, зафіксовані в чинному зак-ві» [421, с. 44].

А.В. Панчишин у дисертаційному дослідженні «Правовий статус держави: теоретико-правовий аспект» стверджує, що – це нормативно закріплена, стала, структурована категорія, що визначає особливе місце держави серед суб'єктів суспільних відносин, встановлює принципи та характер взаємодії держави з іншими учасниками суспільних відносин. До структури правового статусу держави необхідно ставитися, як до «... сукупності предстатусного (правосуб'єктність), статусного (права, обов'язки, законні інтереси держави, принципи її діяльності, гарантії) та післястатусного (юридична відповідальність) елементів.

Ознаками правового статусу держави називає такі: має універсальний характер; є загальним; визначає взаємодію держави та суспільства; є структурованим та офіційним; має стабільний характер; реалізується як усередині держави, так і за її межами; закріплюється нормативно; забезпечує системність й узгодженість прав та обов'язків держави в процесі взаємодії з іншими суб'єктами правовідносин [238, с. 4].

О.М. Биков, визначаючи конституційно-правовий статус національних меншин в Україні, вважає, що він «... включає систему їх колективних та індивідуальних прав, свобод і обов'язків, громадянство, юридичну відповідальність, правові принципи та гарантії прав і свобод» [17, с. 3–4].

На думку Н.Г. Шукліної, конституційно-правовий статус людини і громадянина – це встановлена Конституцією та іншими законами система юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини і громадянина в суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави [414, с. 164].

Т.А. Француз-Яковець конституційно-правовий статус людини і громадянина визначає «... як сукупність базових правових норм та інститутів, що проголошені на рівні конституції та конституційних законів і мають на меті визначення місця та ролі людини з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах як з державою, так і з іншими суб'єктами правовідносин» [394].

І.І. Дахова, вивчаючи конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах, пропонує його визначення «... як складної системоутворюючої державно-правової категорії, що визначає нормативно закріплене та реально втілене на практиці положення уряду в системі владних взаємовідносин з іншими суб'єктами конституційного права, насамперед, з іншими вищими державними інституціями, і становить сукупність таких основних елементів: правосуб'єктність уряду, принципи його діяльності, компетенція, склад та статус окремих членів уряду, відповідальність уряду за свою діяльність» [55, с. 6].

О.В. Совгиря, формулюючи конституційно-правовий статус Уряду України, стверджує, що це «... теоретико-правова конструкція, що включає комплекс врегульованих нормами права взаємопов'язаних елементів (правосуб'єктність, компетенцію, конституційно-правові принципи, гарантії, законні інтереси, конституційно-процесуальну форму та, зокрема, урядотворчий процес, юридичну, (у т.ч. урядову конституційно-правову) відповідальність), які в поєднанні із правовими та політичними факторами визначають місце і роль вищого органу виконавчої влади у конституційній системі держави [363, с. 4–5].

В.І. Кафарський до змісту правового статусу політичних партій відносить: комплекс норм, які регулюють їх правовий стан, принципи організації і діяльності, права та обов'язки, конституційно-правову та цивільно-правову правосуб'єктність, юридичну відповідальність, правовідносини загального (статусного) типу, принципи взаємодії держави і політичних партій та гарантії їх суб'єктивних прав [100, с. 5].

Із вищенаведеного аналізу наявних поглядів на поняття «правовий», «конституційно-правовий статус» зрозуміло, що, по-перше, у сучасній юридичній науці не існує єдності в поглядах на визначення та структуру правового й конституційно-правового статусу, по-друге, у більшості випадків ця категорія застосовується до суб'єктів права, а саме фізичних та юридичних осіб, інколи держави, політичних партій, рідше об'єктів права (наприклад, землі).

Стосовно конституційно-правового статусу народу акцентуємо на тому, що в підручнику «Общая теория права и государства» за редакцією В.В. Лазарева стверджується, що народ як суб'єкт права та правовідносин має і загальний, і конкретний правовий статус. Загальний правовий статус передбачається нормами міжнародного права, Конституцією, а конкретний правовий статус пов'язаний із вступом народу у конкретні відносини по виборах державних органів (через свій виборчий корпус), з участю народу в референдумі [229, с. 157].

Аналогічно попередньому О.Ф. Скакун стверджує, що «Як суб'єкт права народ має загальний і конкретні правові статуси». При цьому наявність загального правового статусу вона пов'язує з тим, що народ визнається джерелом державної влади, має суверенітет усередині країни і на міжнародній арені. Ніхто не може привласнювати собі владу в державі, оскільки вона належить владі народу. Конкретний статус учена розглядає через вступ народу в конкретні відносини. Наприклад, у процесі виборів, референдумів, інших форм безпосереднього народного волевиявлення.

О.Ф. Скакун також зазначає, що «Говорячи про народ як суб'єкт права, слід врахувати, що ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин, оскільки в більшості випадків він діє через державу, державні утворення, громадські організації (політичні партії, профспілки) і т.д. Як правило, народ виявляє себе як безпосередній учасник політичних відносин (Помаранчева революція у грудні 2004 року в Україні)» [345, с. 576–577].

Ми категорично не поділяємо таку думку, оскільки: по-перше, народ наділяється не тільки загальним, а й конкретним правовим статусом, у зв'язку з чим має індивідуально-визначені права та обов'язки, може вступати в конкретні правовідносини; по-друге, те, що ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин, свідчить, передусім, про недосконалість, застарілість та недемократичність правової системи,

сукупності нормативно-правових та законодавчих актів певної країни, що передбачають цей статус, а не низький рівень розвитку народу, його організованості, у тому числі й Українського народу; по-третє, держава також є відносно абстрактним суб'єктом правових відносин, вона також вступає у них через державний апарат, державні підприємства та установи, інші державні утворення, але ні в кого не виникає сумнівів стосовно визнання її суб'єктом права та суб'єктом конкретних правових відносин.

До того ж, зважаючи на те, що регламентація конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України, які можна систематизувати за певними групами норм, а також, що конституції зарубіжних країн дають підстави стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен, у майбутньому, міститися в одному розділі Конституції України, який має називатися «Український народ», а також, що міжнародні правові акти та національне законодавство України найбільш чітко та недвозначно передбачають такі елементи правового статусу народів або пов'язані з ним інститути загалом та конституційно-правового статусу Українського народу зокрема, а саме: 1) правосуб'єктність 2) принципи; 3) повноваження (права та обов'язки); 4) гарантії, про що також зазначалося в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що ступінь персоніфікації, формальної визначеності та системної структурованості конституційно-правового статусу Українського народу дозволяє визнавати його безпосереднім суб'єктом права та конкретних правових відносин.

Таким чином, є усі підстави умовно розрізняти і виокремлювати загальний конституційно-правовий статус та конкретний конституційно-правовий статус Українського народу. Загальний конституційно-правовий статус має складний структурований характер, який зумовлюється тим, що Український народ має такі, що тільки йому належать права та обов'язки, як системоутворюючий елемент, а саме є: а) основою для утворення і функціонування вітчизняних суспільства,

держави та права, інших соціальних інституцій; б) носієм суверенітету; в) єдиним джерелом влади; г) тільки він може визначати конституційний лад; д) тільки йому належить право змінювати конституційний лад в Україні тощо. Загальний конституційно-правовий статус Українського народу передбачається нормами національного (внутрішньодержавного), насамперед конституційного, законодавства та нормами міжнародного права (міжнародні договори, угоди, конвенції, статuti). Загальний конституційно-правовий статус Українського народу не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами, в іншому випадку це є свідченням узурпації конституційно-правового статусу і, насамперед, установчих прав та обов'язків Українського народу. До того ж юридичною особливістю загального конституційно-правового статусу Українського народу є закріплення серед його елементів таких прав та свобод, яким не відповідає детальна та персоніфікована регламентація обов'язків іншої сторони.

Конкретний конституційно-правовий статус Українського народу має також складний структурований характер і пов'язаний з його конкретними правами та обов'язками. Так, наприклад, частина 1 ст. 13 Конституції України передбачає, що «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [173, ст. 141]. Тобто йдеться про право власності Українського народу, але воно, на жаль, не є абсолютним, оскільки в подальшому зазначається, що «Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією» [173, ст. 141]. Тобто це право делегується Українським народом органам державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, зазначається, що «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» [173, ст. 141].

Це ж можна стверджувати і стосовно частини 1 ст. 17 Конституції України, у якій зазначається «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього Українського народу» [173, ст. 141]. Адже буквально тлумачення частини статті, що цитується, переконує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є і функцією держави, і справою усього Українського народу. Отже, конкретний конституційно-правовий статус передбачається нормами національного (внутрішньодержавного), конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, земельного та іншого законодавства.

Конституційно-правовий статус Українського народу має системоутворююче значення для статусів усіх інших соціальних інституцій. Адже саме він зумовлює їх ієрархію, визначає межі розповсюдження, механізми статусної (політичної, економічної, правової та усякої іншої) взаємодії суспільства, держави, інших соціальних утворень.

Відповідно до цього, можна розрізнити правовий, конституційний та конституційно-правовий статус Українського народу, визнаючи, що конституційно-правовий, у співвідношенні з конституційним, є більш широким поняттям, яке включає не тільки норми конституції, а й норми інших джерел конституційного права, але найбільш широким, серед юридичних, є його правовий статус. У зв'язку з тим, що в міжнародному праві виділяють чотири основні категорії народів, що відрізняються за своєю дієздатністю, правосуб'єктністю та здійсненням своїх прав, тобто статусом: а) народи-нації (вільні народи); б) народи несамоврядних територій (колоніальні народи); в) народи, що мають окремий статус у конституціях держав; г) корінні народи [249, с. 20], можна розрізнити чотири види їх правових статусів, а саме правовий статус: а) народів-націй або вільних народів); б) народів несамоврядних територій, або колоніальних народів); в) народів, що мають окремий статус у конституціях держав, або конституційно-правовий статус народів; г)

корінних народів. На наше переконання, саме конституційно-правовий статус має основоположне значення, оскільки визначає головну сутність і межі нормативного закріплення статусу, у тому числі й Українського народу.

Доцільно розрізняти також конституційно-правовий і фактичний статус Українського народу. Конституційно-правовий статус передбачає наявність певних елементів, які є його структурними частинами, функціонують у національній правовій системі, відрізняються стабільністю, формальною визначеністю та системністю. Тобто це юридична конструкція, яка відображає становище Українського народу у сфері міжнародних відносин і в національній політико-правовій системі, що заснована на конституційному законодавстві. Під фактичним статусом необхідно розуміти дійсне та реальне правове становище Українського народу в суспільних, правових відносинах у зв'язку з реалізацією конституційно-правових норм та принципів у конкретних соціально-політичних умовах.

Ураховуючи вищевикладене, а також ґрунтуючись на визначенні та ознаках Українського народу, сформульованих у підрозділі 1.1, визначенні та ознаках регламентації правового статусу народів, викладених у підрозділі 1.2, методології пізнання конституційно-правового статусу Українського народу, що відображена в підрозділі 2.1 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове становище, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу в конституційних та інших нормативно-правових актах.

Це визначення передбачає наявність таких ознак конституційно-правового статусу Українського народу:

– це правове становище Українського народу. Правове становище народу це завжди його статус, становище, сукупність стабільних і визначальних ознак та елементів, які демонструють його місце і роль у всіх сферах соціального життя

(політиці, економіці, культурі), у зносинах з іншими соціальними суб'єктами (внутрішніми і зовнішніми), певну ієрархію (зверхність), субординацію (підпорядкованість) та координацію (узгодженість) між собою. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу відображає юридичне закріплення досягнутого обсягу його свободи в суспільстві та державі;

– деталізується через місце і роль Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань. Ця ознака є логічним продовженням попередньої, адже визначити правове становище Українського народу, насамперед, означає встановити його місце та роль у взаємовідносинах з: а) українським суспільством; б) українською державою; в) іншими народами, г) закордонними суспільствами д) закордонними державами; е) міжнародними об'єднаннями. Безспірним є той факт, що Український народ є суб'єктом правових відносин, які виникають за участі й інших соціальних суб'єктів, але з'ясувати правовий статус Українського народу це, насамперед, усвідомити його місце та роль у відносинах із цими, найбільш великими та значущими, суб'єктами, які утворюються Українським народом або за його участі;

– відображається шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу. У підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження зазначалося, що саме ці елементи, на нашу думку, становлять правовий статус народу загалом та конституційно-правовий статус Українського народу зокрема. У найбільш загальному вигляді будемо досліджувати їх у цьому, а більш конкретно у наступних розділах та підрозділах дисертаційного дослідження;

– закріплюється в конституційних та інших нормативно-правових актах, зважаючи на їх комплексний характер, об'єднуючи і матеріальні, і процесуальні норми. Загалом під нормативно-правовим актом розуміють «... письмовий документ, прийнятий або санкціонований народом, органом держ. влади або місц.

самоврядування, який встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує норми права, містить розпорядження заг. характеру і постійної дії, розрахований на багаторазове застосування. Осн. ознаки Н.-п. а.: відображає публ. (загальнонародні, держ. або місц.) інтереси та спрямовується на регулювання широкого кола найважливіших сфер сусп. відносин; має визначену структуру (може складатися з частин, розділів, статей, параграфів, пунктів, підпунктів та змісту (назва, дата, місце і суб'єкт прийняття, підпис уповноваженої посадової особи, реєстраційний номер), визначену законом документальну форму закріплення (закон чи підзаконний Н.-п. а.); змістом Н.-п. а. є правила поведінки заг. характеру, дія яких поширюється на невизначене коло суб'єктів; приймається чітко визначеним колом правотворчих органів, уповноваженими суб'єктами чи народом; розробляється та приймається в чітко визначеному порядку; є обов'язковим для виконання, забезпечується системою держ. гарантій, у т. ч. примусовими засобами; публікується у спец. виданнях; діє в часі, просторі і за колом осіб; має юрид. силу. За останньою ознакою Н.-п. акти поділяються на закони і підзаконні акти. Останні приймаються на основі законів і підпорядковані їм» [28, с. 553]. Приблизно аналогічне поняття та ознаки нормативно-правових актів формулюються і в інших доктринальних юридичних джерелах. Так, відповідно до «Сучасної правової енциклопедії», нормативно-правовий акт – це письмовий документ правотворчого органу, який містить правові норми [375, с. 198].

Ґрунтуючись на цих визначеннях, можна стверджувати, що конституційний нормативно-правовий акт – офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими суб'єктами за встановленою процедурою, спрямований на регулювання та охорону найбільш важливих і загальних суспільних відносин, що містить конституційні норми та принципи, має постійну дію, неперсоніфікований характер і розрахований на багаторазову реалізацію.

В аспекті зазначеного визначення та ознак можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу є стійким, відносно

стабільним, внутрішньо узгодженим та системним. Його стійкість забезпечується його формалізацією у нормативно-правових актах у вигляді сукупності, насамперед, конституційно-правових та міжнародно-правових норм і принципів. Відносна стабільність передбачає можливість реалізації конституційно-правового статусу Українського народу в різноманітних національних та міжнародних, загальних та конкретних правових відносинах без внесення істотних змін до його змісту та елементів, які не впливають на його сутнісні характеристики. Це, до речі, дає підстави стверджувати певну статичність конституційно-правового статусу Українського народу. Внутрішня узгодженість виявляється у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості окремих його елементів. Системність означає наявність таких внутрішньо інтегрованих зв'язків, які дають можливість розглядати його як структуроване єдине ціле. Саме ця ознака дозволяє сформулювати певну конструкцію (модель), що включає правові норми, які передбачають відповідні статусно-структуровані елементи.

Отже, із запропонованого визначення та вищезазначеної характеристики ознак стає зрозумілим і те, що ми вважаємо елементами конституційно-правового статусу Українського народу: правосуб'єктність, принципи, повноваження, тобто права та обов'язки, гарантії статусу. Тому варто обґрунтувати доцільність їх визначення як елементів конституційно-правового статусу Українського народу [5, с. 5–12].

Правосуб'єктність як елемент конституційно-правового статусу Українського народу є початковим, але надзвичайно важливим елементом, оскільки саме завдяки правосуб'єктності, як першоджерелу та першооснові, формуються та функціонують усі інші елементи. Саме у зв'язку із правосуб'єктністю визнається повноцінність існування конституційно-правового статусу Українського народу і це особливо наочно виявляється в міжнародних правових відносинах. Без правосуб'єктності неможливо чітко визначити конституційно-правовий статус Українського народу, адже саме правосуб'єктність сприяє встановленню відмінності конституційно-

правового статусу Українського народу від конституційно-правових статусів інших соціальних суб'єктів. Отже, абсолютно правильно стверджується, що правосуб'єктність є юридичною передумовою для визнання особи носієм відповідного правового статусу. «Поняття «правосуб'єктність» характеризує суб'єктів права та правовідносин, правовий статус – характеризує правове становище особи в цілому. Тому правосуб'єктність як основа, фундамент набуття правового статусу фізичною або юридичною особою має бути включена до складу правового статусу» [333, с. 39–40].

При цьому ми не поділяємо думку тих авторів, які стверджують, що у правосуб'єктність як елемент конституційно-правового статусу Українського народу не можна включати правоздатність та дієздатність. Здається, що правоздатність Українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності та первинності власного самовизначення. А дієздатність настала з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів, духовності тощо, тобто з того моменту, з якого Український народ став спроможним не тільки мати конституційно-правовий статус, а й реалізовувати його.

Беззаперечно одне – Український народ як суб'єкт права має набути правосуб'єктності в повному обсязі, що містить не тільки правоздатність, а й дієздатність. Водночас треба визнати, що правосуб'єктність Українського народу є складним, багатоаспектним, комплексним правовим явищем, оскільки у структурі правосуб'єктності Українського народу головне місце посідають правоздатність та дієздатність, адже саме вони забезпечують здатність Українського народу ставати суб'єктом права загалом та суб'єктом конкретних правовідносин зокрема. Утім більш детально правосуб'єктність як елемент конституційно-правового статусу Українського народу розглянемо в підрозділі 3.1 дисертаційного дослідження.

Необхідність визнання принципів елементами конституційно-правового статусу Українського народу зумовлена тим, що саме вони, спільно з функціями,

демонструють сутність, соціальне призначення та соціальну цінність конституційно-правового статусу Українського народу. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу будуть проаналізуємо в підрозділі 3.2 цієї роботи.

Існують підстави для визнання повноважень системоутворюючим елементом конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки вони являють собою сукупність його первинних, найбільш важливих прав та обов'язків, закріплених за ним, у встановленому в нормативно-правових актах порядку для здійснення покладених на нього функцій. На нашу думку, може йтися про установчі, організаційно-легітимаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові та майнові повноваження Українського народу, що і буде зроблено в розділі 4 цього дослідження.

Щоправда, існують й інші класифікації повноважень, а звідси прав та обов'язків народу загалом. Зокрема, у Юридичному словнику-довіднику в статті «Основні права нації (народу)» запропоновано таку їх класифікацію: «... *фізичні*, або вітальні, життєві – можливості нації, необхідні для її фізичного існування, виживання, задоволення життєво необхідних потреб (наприклад, права на соціальну безпеку, національний та міжнародний мир і мирне співіснування з іншими націями, народами, екологічну безпеку, забезпечення життєво необхідного рівня матеріального добробуту нації); *етнічні* – можливості збереження виявлення, розвитку й захисту національної (етнічної) самобутності, унікальності (наприклад, права на культивування рідної мови, специфічного духовного менталітету тощо); *культурні* – можливості зберігати, виявляти, розвивати й захищати здобутки національної культури в усіх її виявах, а також користуватися культурним надбанням інших народів (право на збереження пам'яток національної історії та культури); *економічні* – можливості розвивати, збільшувати виробництво матеріальних благ для забезпечення й підвищення рівня добробуту нації (наприклад, право володіти, користуватися і розпоряджатися усіма природними та

матеріальними ресурсами на власній території; *політичні* – можливості самостійно визначати характер і спосіб свого соціально-політичного конституювання, формувати націю як певну єдність, спільність, а також свої взаємини з іншими етнічними (як державними, так і бездержавними утвореннями). Це, насамперед, право на політичне самовизначення, тобто визначення свого державного статусу: або як окремої держави, або як автономії чи територіально-національного утворення у складі іншої держави, або як держави, що входить до об'єднання кількох держав тощо» [424, с. 417–418].

Не заперечуючи, загалом, можливість такої класифікації, наголосимо на такому: по-перше, у цитованій статті все ж таки, переважно, йдеться про основні права нації, а не народу. Про відмінність між нацією та народом йшлося в підрозділі 1.1 дисертаційного дослідження; по-друге, стосовно народу не є актуальним виокремлення етнічних та культурних основних прав, оскільки народ – це, насамперед, політична, державно-правова спільнота, а нація – це, дійсно, об'єднання етнічних спільнот на підставі єдності національної культури та інших чинників; по-третє, предметом нашого дослідження є конституційно-правовий статус Українського народу і ми маємо досліджувати його повноваження (права та обов'язки) як елемент цього статусу, а не основні права абстрактного народу загалом; по-четверте, виокремлення нами установчих, організаційно-легітимативних, правотворчих, судових, контрольних-наглядових та майнових повноважень Українського народу, а звідси аналогічних прав та обов'язків, ґрунтується на детальному аналізі Конституції України, конституцій зарубіжних країн, міжнародних правових актів та національного законодавства України, які чітко та недвозначно передбачають саме такі повноваження (права та обов'язки) Українського народу.

Упродовж зазначеного І.О. Кресіна та О.В. Кресін, із посиланням на Статут ООН, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, міжнародні пакти, декларації, договори та хартії, виділяють такі права, свободи та обов'язки народів: 1) на

самовизначення та похідні від нього права: на вільне встановлення свого політичного статусу; здійснення свого економічного, соціального та культурного розвитку; колоніального народу (а також народу, який перебуває під іноземною окупацією чи гнітом расистського режиму) на незалежність; 2) на рівноправ'я, яке зумовлює поширення принципу невтручання у внутрішні справи держав та проголошення прав: народу, що здійснює боротьбу проти колоніального панування та іноземної окупації і проти расистських режимів, на здійснення свого права на самовизначення; мати владу, що його (народ) представляє; мати власні збройні сили; вільне від дискримінації представництво населення території в центральних законодавчих органах держави на тих самих підставах, що й населення інших територій; рівне з населенням інших територій громадянство; на призначення та обрання державних службовців і місцевих державних службовців на загальних підставах; загальне і рівне виборче право; однакові права усіх мешканців держави; повне самоврядування у питаннях внутрішнього законодавства території в усіх справах, що зазвичай не належать до виключної компетенції центрального уряду; на рівність і свободу від експлуатації; 3) на міжнародну правосуб'єктність як таке, що виникає при реалізації права народу на самовизначення у вигляді створення окремої незалежної держави та передбачає права на встановлення безпосередніх відносин з іншими державами та міжнародними організаціями, укладення, підписання і ратифікацію міжнародних договорів, безпосередню і повноважну участь у роботі ООН та її спеціалізованих установ несамоверховних територій (їх народів), міжнародну правосуб'єктність національно-визвольних рухів колоніальних народів; 4) на народний суверенітет, що охоплює собою права та свободи: на обмеження суверенних прав території у результаті вільно прийнятого власного рішення; свободу від контролю чи втручання уряду іншої держави у діяльність органів влади та в управління територією; на участь населення в управлінні територією на основі виборчої та представницької системи; на повне самоврядування у соціально-економічних питаннях; колоніальних народів на свободу від насадження країнами-

метрополіями непередставницьких режимів і конституцій; 5) на повагу до цілісності його національної території, похідним від якого є право на свободу колоніального народу від систематичної імміграції, переміщення, депортації і переселення корінних мешканців; 6) на розпорядження природними багатствами і ресурсами, що слід розуміти як право на встановлення правил і умов щодо господарської діяльності на території народу; народу, що перебуває під іноземною окупацією, іноземним і колоніальним пануванням чи під гнітом апартеїду, на відшкодування і повну компенсацію за експлуатацію, виснаження та шкоду природним та всім іншим ресурсам; 7) на боротьбу колоніальних народів за здійснення свого права на самовизначення і незалежність; 8) на отримання допомоги національно-визвольними рухами від іноземних держав та міжнародних організацій; 9) на збереження і розвиток своєї культури, повагу до неї, у тому числі до її самобутності; 10) на життя у гідних умовах, в умовах свободи і користування плодами соціального прогресу; 11) на мир; 12) на повернення свого надбання, якого він був позбавлений внаслідок грабежу, і на відповідну компенсацію; 13) на рівність корінних народів з усіма іншими народами. Обов'язки народу, проголошені в міжнародному праві, визнають необхідність поширення культури й освіти, співробітництва з іншими народами в цій сфері, сприяння соціальному прогресу [190, с. 52–57].

«Загальна декларація прав народів», ухвалена 4 липня 1976 р., у «Преамбулі» передбачає права на свободу, опиратися будь-якому іноземному втручання, самостійно обирати свій уряд; якщо народи поневолені, боротися за своє визволення, отримувати допомогу у своїй боротьбі від інших народів. У першому розділі «Право на існування» зазначено права на існування, повагу до національної і культурної ідентичності, мирне користування своєю територією та повернення її у разі вигнання, не піддаватись знищенню, тортурам, переслідуванням, депортаціям, вигнанню з причини національної або культурної належності, не бути поставленим у такі умови існування, що підривають ідентичність і цілісність народу. У другому

розділі «Право на політичне самовизначення» закріплені права на самовизначення і визначення свого політичного статусу без будь-якого зовнішнього втручання, опір будь-якому колоніальному, безпосередньому або опосередкованому пануванню та всім расистським режимам, демократичний режим, що представляє всіх громадян (незалежно від раси, статі, релігії, кольору шкіри), спроможний забезпечити ефективну повагу прав людини та основних свобод. У третьому розділі «Економічні права народів» визначено право на свої природні багатства і ресурси, повернення пограбованих багатств та відшкодування несправедливо сплачених сум, участь у науково-технічному прогресі, який є частиною загальнолюдської спадщини, справедливу оцінку своєї праці та здійснення міжнародного обміну на рівних і справедливих умовах, встановлення економічної і соціальної системи за власним вибором та слідування своїм шляхом економічного розвитку вільно й без будь-якого зовнішнього втручання, реалізацію економічних прав у дусі солідарності між народами світу і з належним урахуванням їхніх інтересів. У четвертому розділі «Право на культуру» закріплено права на спілкування своєю мовою, охорону і розвиток національної культури, збагачуючи тим самим культуру всього людства, власні художні, історичні та культурні багатства, не сприйняття впливу чужої культури. У п'ятому розділі «Право на навколишнє середовище та спільні ресурси» зазначені права на збереження, захист і поліпшення свого довкілля, використання спільної спадщини людства (відкрите море, морське дно, космічний простір). У шостому розділі «Права меншин» регламентовано право на повагу до власної ідентичності, традицій, мови і культурної спадщини, рівність прав меншин із правами інших громадян держави, без будь-якої дискримінації [84].

«Загальна декларація прав народів», ухвалена 4 липня 1976 р. Міжнародною неурядовою конференцією, скликаною в Алжирі неурядовими організаціями – Міжнародним фондом захисту прав і визволення народів та Міжнародною лігою захисту прав і визволення народів, є рекомендаційним актом, але намагання систематизувати повноваження народів заслуговує на схвалення.

До того ж угруповання прав народів у вигляді окремих розділів на: «Право на існування», «Право на політичне самовизначення», «Економічні права народів», «Право на культуру», «Право на навколишнє середовище та спільні ресурси» тільки підтверджує можливість виокремлення установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольно-наглядових та майнових повноважень, що і здійснено в нашому дисертаційному дослідженні. Адже права, які зазначені в розділах «Право на існування» та «Право на політичне самовизначення», можуть бути презентовані як установчі та організаційно-легітимаційні повноваження, а права, викладені в розділах «Економічні права народів» та «Право на навколишнє середовище та спільні ресурси», дуже нагадують контрольно-наглядові та майнові повноваження.

«Азійсько-Тихоокеанська декларація людських прав індивідів і народів», прийнята 15 лютого 1988 р. на Другій конференції юристів цього регіону з правових питань миру, розвитку та прав людини, є нормативним актом, що запроваджує нове поняття «людські права індивідів і народів». Вона передбачає такі основні права народів цього регіону: вільно визначати свій політичний статус; на вільний економічний, суспільний та культурний розвиток; на невід'ємний суверенітет над своїми природними багатствами та ресурсами; на життя; на гідне існування; на розвиток; на повагу гідності народу; на свободу; на участь у вирішенні державних, міжнародних і глобальних проблем; бути інформованими про внутрішню і зовнішню політику свого уряду; на підтримання міжнародного миру й безпеки. Декларація встановлює також обов'язки народів: поважати право всіх на життя; берегти мир і безпеку; сприяти розв'язанню державних, міжнародних і глобальних проблем; реалізувати право жити у світі без зброї; домагатися взаєморозуміння між індивідами, народами і державами; сприяти встановленню довіри між народами; не допускати розпалювання ворожнечі до інших народів; поважати їхні права і свободи; берегти навколишнє природне середовище; поважати права та свободи інших [2].

За результатами аналізу Загальної декларації прав народів, ухваленої 4 липня 1976 р., та Азійсько-Тихоокеанської декларації людських прав індивідів і народів, прийнятої 15 лютого 1988 р., сформулюємо висновок щодо прав та обов'язків народів. Так, об'єктивні закономірності сучасності настійно вимагають закріплення та систематизації не стільки прав та обов'язків людини, держави чи інших соціальних суб'єктів, скільки регламентації та кодифікації прав народу або народів, як на національному так і на міжнародному рівні, оскільки без їх закріплення та утвердження існування народу взагалі стає неможливим. Минули часи, коли права народів повністю ототожнювалися із правами людини чи інших соціальних суб'єктів.

Отже, можна тільки вітати закріплення та систематизацію прав народів загалом та Українського народу зокрема, але, водночас, видається абсолютно обґрунтованою думка, згідно з якою Український народ, на відміну від усіх державних органів, інших соціальних інституцій, не обмежений Конституцією України й не має бути обмежений законами України шляхом закріплення за ним чітко визначеного та вичерпного переліку владних прав. Український народ повноважний взяти до свого провадження будь-яке питання у сфері управління суспільними та державними справами (крім тих, що зафіксовані в ст. 74 Конституції України) і прийняти відповідне рішення, яке є обов'язковим до виконання на території України [219, с. 11].

Гарантії як елементи конституційно-правового статусу Українського народу являють собою закріплені в нормативно-правових актах умови, способи та засоби, що забезпечують реалізацію (фактичне втілення) усіх інших елементів у правових відносинах. Їх необхідно розглядати як самостійний елемент конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки вони покликані забезпечувати його охорону, захист, реалізацію, практично-прикладну спрямованість, відновлення в разі порушення. Саме гарантії забезпечують перехід нормативно-правових

приписів до фактичного становища Українського народу в політичній, економічній, культурній, правовій та інших суспільних сферах життя.

Гарантії істотно впливають на зміст і соціальне значення конституційно-правового статусу Українського народу. Без створення умов, способів та засобів для реалізації конституційно-правового статусу і особливо прав та обов'язків, він залишиться «заявою про наміри». Загальносоціальні (політичні, економічні та культурні) і спеціально-юридичні гарантії є, беззаперечно, елементами структури системи конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки зумовлюють його сутність, забезпечують дієвість та ефективність. Таким чином, доцільно розглянути загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, які будуть осмислюватися в розділі 5 дисертаційного дослідження.

До елементів конституційно-правового статусу Українського народу ми не відносимо: 1) статусні правові норми тому, що вони лише закріплюють, формалізують у вигляді правових приписів правосуб'єктність, принципи, повноваження (права та обов'язки), гарантії, тобто є лише способом правового вираження зазначених елементів у різноманітних нормативно-правових актах; 2) громадянство, у зв'язку з тим, що «громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» [270, ст. 65], тобто громадянство є елементом конституційно-правового статусу громадян України, але не Українського народу, однак варто все ж визнати, що Український народ складається із громадян України усіх національностей; 3) правовідносини, у яких суб'єктом виступає Український народ, тому що, на нашу думку, у правовідносинах, під якими розуміють врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що охороняються державною владою від порушень, тільки реалізується конституційно-правовий статус Українського народу, але вони не є його елементом; 4) юридичну відповідальність, під якою слід розуміти особливий вид примусу,

сутність якого в позбавленнях особистого, політичного, організаційного, матеріального, морального та іншого характеру за скоєне правопорушення, оскільки стосовно будь-якого народу вона є нереальною, практично нездійсненою, адже не можна притягнути до юридичної відповідальності увесь народ [121, с. 39–43].

2.3. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу

З'ясування сутності конституційно-правового статусу Українського народу розпочнемо з дослідження категорій «суть», «сутність», «суттєвий», а також дослідити ті правові категорії цього ж понятійно-категоріального ряду, які тісно взаємопов'язані із сутністю конституційно-правового статусу Українського народу.

«Новий тлумачний словник української мови» передбачає, що «Сутність, ності, ж. 1. Найголовніше, основне, істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. 2. У філософії – головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення» [225, с. 485]. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» додає до цього, що «Суттєвий, -а, -е. Який становить саму суть, зміст чого-небудь; важливий, значний // у знач. ім. суттєве, -вого, с. Те, що становить саму суть, зміст чого-небудь. // Який має велике, особливе значення» [29, с. 1218]. Отже, можна стверджувати, що сутність є філософським поняттям, яке можна застосовувати для пізнавальної діяльності різних соціальних якостей розвитку та функціонування людства, суспільства, держави, права, у тому числі й конституційно-правового статусу Українського народу.

Поняття «сутність» являє собою глибинні, найбільш істотні особливості, які є не формальними, а змістовними і вимагають глибокого осмислення. «Сутність (есенція) – філософська категорія, що виражає головне, основне, визначальне в предметі, таке, що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й

тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення» [35]. Застосовуючи категорію «сутність» до юридичних явищ, важливо зважати на те, що, «Оскільки «сутність» означає сукупність найбільш глибоких, стійких якостей предмета (у даному випадку – права), що визначають його походження, характер і напрями розвитку, предметом дискусії були причини виникнення права, його визначення, роль у суспільстві, якісні ознаки тощо. Для одних суб'єктів право – це інструмент справедливості і свободи, засіб захисту людини від влади, надбання людської культури і розуму, для інших – лише класовий регулятор суспільних відносин» [379, с. 286].

Сутність демонструє найголовніші, найвизначніші характеристики та якості певного предмета, у нашому випадку конституційно-правового статусу Українського народу. Вона демонструє, що являє собою даний предмет, його походження, буття, функціонування, перспективи розвитку, місце і роль у житті суспільства, держави, особи. Тобто сутність як соціально-цілісна система включає в себе певні різні взаємопов'язані ознаки та елементи предмета, що і становлять його внутрішню сторону.

Отже, «Сутність права – це внутрішній зміст права як регулятора суспільних відносин, який виражається в єдності загальносоціальних і вузьокласових (групових) інтересів через формальне (державне) закріплення міри свободи, рівності та справедливості» [343]. Водночас «Сутність права вбачається в тому, що воно є соціальним регулятором, особливою мірою свободи, ґрунтується на надбаннях розвитку людської цивілізації і культури, виступає критерієм визначення суспільної корисності чи небезпечності поведінки людей та їх об'єднань» [378, с. 160].

Ґрунтуючись на викладеному, можна стверджувати, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу різноаспектна, а тому вимагає використання комплексних форм і методів її пізнання. Варто визнати, що на розуміння сутності конституційно-правового статусу Українського народу

впливають також історичні та політичні обставини у яких вона осмислюється, домінуюча правова доктрина, політичний режим та форма правління, які панують у державі, і навіть мета та завдання наукового дослідження тощо.

Таким чином, сутністю конституційно-правового статусу Українського народу є визнання його повноцінним суб'єктом усіх (політичних, економічних, правових, духовних та інших) суспільних відносин, що існують у соціальному житті, гарантування його системоутворюючого права бути носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, визначати і змінювати конституційний лад в Україні, утворювати власне суспільство, державу, право, контролювати та змінювати їх [126, с. 36–41].

Беручи до уваги вищевикладене та співвідносячи між собою зміст категорій «суть», «сутність», «суттєвий», можна дійти висновку, що найбільш оптимальним буде дослідження сутності конституційно-правового статусу Українського народу через аналіз його функцій, адже в юридичній науці термін «функції» використовується для позначення сутності, соціального призначення, соціальної ролі того чи іншого правового явища в суспільстві, державі, праві тощо. У цьому контексті вчені стверджують, що категорія «функції держав» тісно пов'язана з такими поняттями, як «сутність» та «діяльність держави». Л. Каск зазначав, що шлях до пізнання сутності держави лежить насамперед через пізнання її функцій. На думку І. Ільїнського, тільки сутність держави може надавати її функціям відповідної соціально-політичної та морально-цілісної визначеності, яка, у свою чергу, проектується на практичну діяльність» [381].

До того ж учені констатують, що «Функції права – це основні напрями юридичної дії права на існуючі суспільні відносини, що реально визначають сутність і соціальне призначення права в житті суспільства» [185, с. 167]. Отже, можна стверджувати, що дослідження функцій конституційно-правового статусу Українського народу є запорукою пізнання головного і визначального в його

середовищі, виявлення його соціального змісту, призначення, порівняння з іншими соціальними явищами, дослідження його сутності. Ми дійшли висновку, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу – це, насамперед, головні напрями реалізації його соціального призначення, тобто функції конституційно-правового статусу Українського народу.

Але перед тим як безпосередньо розглядати функції конституційно-правового статусу Українського народу, для забезпечення повноцінності та об'єктивності такого розгляду, доцільно проаналізувати існуючі, доктринальні погляди на функції правового, конституційно-правового статусу Українського народу, суспільства, держави та інших близьких за сутністю соціальних інститутів.

Так, Л.М. Шипілов зазначає, що «Систему функцій народовладдя в Україні складають: установча (державна та конституційна); уповноважуюча (вибори та призначення), державно-організаційна (здійснюється безпосередньо народом та його представницькими інститутами) та контрольна (громадська, парламентська, президентська, конституційна), які відображають головні сторони здійснення влади народу» [401, с. 16].

В іншій своїй роботі вчений стверджує «... можна визначити чотири основні функції здійснення народовладдя: установча, уповноваження, контрольна та державно-організаційна. Наведені функції являють головні сторони здійснення влади народом: її встановлення, уповноваження конкретних осіб шляхом виборів чи призначення, здійснення влади та контроль за її здійсненням. Усі зазначені функції можуть здійснюватися як у безпосередній, так і представницькій формах народовладдя» [411, с. 147].

У дисертаційному дослідженні та монографії «Народовладдя як основа демократичної держави» Л.М. Шипілова йдеться про функції народовладдя в Україні, тобто тільки функції здійснення влади народом України, а ми досліджуємо функції конституційно-правового статусу Українського народу, що є набагато більш широким предметом осмислення, оскільки йдеться про функції правового

становища Українського народу у власному суспільстві, державі, регіональних та міжнародних спільнотах. Цим і пояснюються відмінності в розумінні та виокремленні таких двох груп функцій.

М.В. Дзевелюк, осмислюючи традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави, надзвичайно цікаво пропонує «... розглядати функції держави як особливі канали комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення». Акцентує на доцільності виокремлення явних і латентних, мінімальних та додаткових функцій сучасної держави [76, с. 147].

В.І. Сало досліджує внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі. Учений визнає функції держави основними соціально значущими напрямками її діяльності; характеризує їх як стійку предметну діяльність, без якої держава не може обійтися протягом усього або даного етапу існування; стверджує обумовленість функцій завданнями і цілями, що дозволяє виділити таку їх ознаку, як об'єктивний характер; доводить, що реалізація функцій держави здійснюється притаманними їй методами і формами; наголошує на їх системному характері. Крім цього, зазначається, що «... найбільш важливим і вихідним у процесі класифікації є поділ функцій за сферами суспільного життя на політичну, економічну, соціальну, екологічну та інші функції, а також похідний від нього поділ на внутрішні та зовнішні функції залежно від сфери політичної діяльності» [338, с. 7–8].

М.С. Булкат, здійснюючи теоретико-правовий аналіз зовнішніх функцій України, стверджує, що «... зовнішня функція держави – це сукупність напрямів зовнішньої діяльності держави в певній галузі, що формується відповідно до її завдання, відповідає змісту, призначенню, ролі та місцю держави в суспільстві та світі, реалізується у притаманних їй формах і відповідними методами». Вона

виокремлює зовнішньоекономічну, зовнішньополітичну, зовнішньогуманітарну, зовнішньоекологічну, зовнішньозахисну функції України [22, с. 6–8]. Звертає на себе увагу те, що в цьому дисертаційному дослідженні фактично ототожнюються зовнішні функції України і зовнішні функції держави Україна, але зазначене виокремлення функцій України має право на існування і також може бути врахованим у процесі підготовки нашого дисертаційного дослідження.

А.В. Панчишин угруповує функції правового статусу держави за такими критеріями: «... відповідно до основних сфер суспільного життя (загальносоціальні, політичні, економічні); територіальними факторами (внутрішні, зовнішні, комплексні); сутністю та призначенням держави (соціальні, національні) [238, с. 5]. У цьому контексті не викликає сумнівів той факт, що необхідно розрізняти функції конституційно-правового статусу Українського народу та функції правового статусу держави, але сам підхід А.В. Панчишина до виокремлення функцій правового статусу держави є надзвичайно цікавим.

В.А. Шатіло, досліджуючи конституційний механізм державної влади в Україні, визначає його функції «... як напрями діяльності суб'єктів конституційного механізму державної влади в межах компетенції, визначеної в Конституції та законах України, що спрямовані на досягнення цілей і завдань держави». Класифікує їх за різними критеріями, а саме: «... за сферами діяльності суб'єктів конституційного механізму державної влади: а) внутрішні (соціальна, економічна, політична, культурна, виховна, екологічна, бюджетно-фінансова та ін.); б) зовнішні (зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, оборонна та ін.); 2) за принципом поділу державної влади (законодавча, виконавча, судова) ...; 3) за змістом діяльності суб'єктів конституційного механізму державної влади (правозахисна; правоохоронна; правозабезпечувальна; правозастосовна; нормотворча; регулятивна; організаційна (організаційно-управлінська, державно-владна)); контрольна (контрольно-наглядова); інформаційна» [407, с. 15–16].

І.І. Мотиль характеризує процес становлення та розвитку внутрішніх функцій української держави як основний напрям державної діяльності, відповідно до потреб демократизації суспільного життя, захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення принципів соціальної справедливості [220, с. 4].

В.І. Кафарський, класифікуючи функції політичних партій за законодавством України, виділяє функції «... політичні, соціалізації, формування громадської думки, статутні (внутрішньопартійні) та виховні, функції контролю та критики, доведено, що функції політичних партій переплітаються з основними функціями політичної системи суспільства» [100, с. 5–6].

Таким чином, зважаючи на вищевикладене, можна виділити функції конституційно-правового статусу Українського народу. У сучасних інтерпретаціях їх здебільшого розглядають як напрям діяльності. Проте не будь-який напрям діяльності Українського народу можна визнати його функцією, а тільки найбільш важливий з них, той, що демонструє його сутність і соціальне призначення. І навіть за такого підходу не забезпечується абсолютна рівнозначність функцій за своєю вагомістю та значущістю для Українського народу. Саме тому і може йтися про основні й неосновні функції Українського народу. У нашому дисертаційному дослідженні акцентуємо увагу на основних функціях конституційно-правового статусу Українського народу.

Беззаперечно, що джерелом функцій конституційно-правового статусу Українського народу є цілі, які він визначає. Такими, найбільш важливими, цілями є: по-перше, забезпечення власного існування; по-друге, еволюційний розвиток Українського народу. Саме для реалізації цих цілей є логічно обґрунтованим виокремлення загальноцивілізаційної, суспільствоутворюючої, державоутворюючої, соціально-регулятивно-охоронної та інших функцій, завдяки яким формуються та існують людська спільнота загалом, національні, у кожній окремій країні, суспільство, держава, місцеве самоврядування, соціальні регулятори і, у середовищі останніх, право.

Серед основних варто назвати загальноцивілізаційну функцію Українського народу. «Цивілізація – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд)» [396].

Інколи цивілізацію розглядають більш широко, а саме стверджують, що цивілізація «1. Рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий тією або іншою суспільно-економічною формацією, а також ступінь і характер розвитку культури певних епох і народів; сукупність виявів досягнутого ступеня суспільного розвитку. 2. Сучасна культура, прогрес, освіта. 3. Третій ступінь у розвитку людської культури, якому передують два інші – доба дикунства й доба варварства» [356, с. 207].

Ґрунтуючись на цих визначеннях та осмислюючи загальноцивілізаційну функцію Українського народу, важливо звернути увагу на «Малу енциклопедію етнології», у якій зазначено: «Формування етнічної території нерозривно пов'язане з існуванням на ній певного етносу. Український етнос впродовж тисячоліть на теперішній державній етнічній території творив реальне життя у всіх вимірах – духовне, соціальне, матеріальне. Минали бурхливі століття, а він героїчно відстоював свій природний життєвий простір, скріпившись навіки найвищою цінністю – мовою, спільністю, самосвідомістю, емоційністю, врешті ментальністю, створивши цілий світ духовної та матеріальної культури. Будучи за своєю природою доброзичливим, гостинним він приймав у своє етнокультурне середовище групи іншого біоценозу. Отже, основою У. н. є етнічні українці, тобто корінне населення України, а також представники інших націй та етнічних груп, які ідентифікують себе з етнічними українцями в сфері економічного, соціально-політичного, культурного життя та менталітету» [210, с. 634].

Етнічні українці, а також представники інших націй та етнічних груп, які ідентифікують себе з етнічними українцями, у процесі загального цивілізаційного розвитку утворили Український народ та українське суспільство. Під останнім слід розуміти організовану сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному етапі історичного розвитку, що є соціально самодостатньою системою, заснованою на взаємовідносинах людей у процесі реалізації особистих потреб [34]. Таким чином, можна стверджувати, що «... *народ – це історично-територіальне суспільство, в основі якого лежить етнополітична нація*» [411, с. 58].

Аналізуючи загальноцивілізаційну функцію Українського народу, наголосимо, насамперед, на тому, що Український народ зробив значний вклад у створення загальноцивілізаційних правових надбань. Так, Є. Ерліх є основоположником теоретико-методологічного обґрунтування нового соціолого-правового підходу до розгляду соціальних явищ, у зв'язку з чим «... пов'язується офіційне народження нової галузі науки – соціології права» [104, с. 1], під керівництвом гетьмана П. Орлик з'являється одна з перших у світі демократичних Конституцій «Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (Конституція Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р.) [415, с. 122], Л.Й. Петражицький є одним із засновників самобутньої психологічної теорії права, головним завданням якої є прагнення звільнити теорію права від вузького юридичного догматизму [98, с. 188], Б.О. Кістяківський, застосовуючи методологічний плюралізм, обґрунтовує синтетичну (інтегративну) теорію права, за якою існує чотири теоретичних визначення права (державно-організаційне, соціологічне, психологічне, нормативне) та два «технічні поняття»: юридико-догматичне та юридико-політичне [98, с. 192], М.С. Грушевський одним із перших визначав державу як «... суверенний союз народу...» та наполягав на безкласовості Українського народу [98, с. 206]. Цей перелік загальноцивілізаційних правових

надбань, які створювалися або до виникнення яких були причетні представники Українського народу, можна продовжити.

Загальноцивілізаційна функція є передусім основою для міжнародної інтеграції та співпраці, адже Український народ є суб'єктом загальносвітової спільноти. Він не може забезпечити власне існування та еволюційний розвиток, перебуваючи в ізоляції. Проте інколи стверджують, що це положення тлумачиться на шкоду державному суверенітету, але основоположним (первинним) є саме народний суверенітет, а для його забезпечення існує державний. Останній має право на існування лише тому, що є необхідним для забезпечення реалізації народного суверенітету.

Саме Український народ змусив державу до євроінтеграції. Свідченням цього є Революція Гідності або Єврореволюція, яка була зумовлена відходом керівництва України від спочатку обраного і популярного в народі курсу на європейську інтеграцію та намаганням у подальшому відмовитися від цього курсу назавжди. Отже, варто відверто визнати, що Український народ в особі національної держави бажає реалізувати свою загальноцивілізаційну функцію разом з іншими державами, а також шляхом створення наднаціональних структур, передаючи частину своїх установчих повноважень, при цьому зберігаючи засадничі основи народного суверенітету.

Публічна влада в сучасній Україні характеризується відстоюванням, насамперед, своїх приватних, регіональних, партійних, корпоративних, або, навіть, корупційних інтересів, відсутністю єдиної загальнонаціональної політики, низьким рівнем авторитету, слабкістю правлячої еліти, високим рівнем корупції. Таке становище призводить до того, що суспільство втрачає довіру до суб'єктів та органів публічної влади загалом. Загальновідомі українські революційні події свідчать про те, що Український народ надалі не буде підкорюватись владі, яка втратила довіру, та завжди буде намагатися змінити її, у тому числі і шляхом революційних заходів. Адже рівень довіри до владних суб'єктів у європейських

сусідів істотно відрізняється від рівня довіри до інститутів публічної влади в Україні.

Не менш важливою є суспільствоутворююча функція. У гуманітарній науці стверджують, що суспільство – це сукупність людей, які перебувають у взаємній залежності. Термін «суспільство» здебільшого застосовується до достатньо великого співтовариства, наприклад, до громадян національної держави. Бути людиною – означає впливати на інших людей і відчувати їх вплив, здійснювати вплив на суспільство і відчувати його вплив на собі [230, с. 183].

У шеститомній «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Суспільство – у широкому розумінні відособлена від природи частина матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей; сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності. Термін «суспільство» застосовується і у вузькому значенні з метою характеристики певного типу С. (первіснообщинне С., рабовласницьке С., феодалне С. тощо) або нас. певної країни (українське С.) та ін.» [421, с. 728–729].

У сучасній гуманітарній науці існують різні теорії суспільства, наприклад, громадянське, одержавлене, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне, відкрите суспільство, але для будь-якого з них характерним є наявність інтегративних зв'язків, взаємодії та взаємозалежності. Для будь-якого суспільства завжди властивим є щось спільне, яким можуть бути публічні та приватні інтереси, минуле, сучасне і майбутнє, сім'я, поділ праці, солідарність, мова, менталітет, соціальні регулятори, рівень розвитку продуктивних сил, держава тощо. Зазначені інтегративні зв'язки, взаємодія та взаємозалежність об'єктивно існують між усіма інституціями суспільства – націями, національними меншинами, корінними народами, соціальними та етнічними групами, територіальними громадами, що об'єднані спільним проживанням, політичними партіями, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами, і саме завдяки цим зв'язкам, взаємодії та взаємозалежності утворюється соціально-політична спільність – народ. Ураховуючи

предмет дисертаційного дослідження – Український народ, який, згідно з Конституцією України, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні.

У такий спосіб народ як цілісна одиниця стає народом, що посвідчується утворенням національного суспільства та держави. Це і є виявом первісної, природної установчої влади – єдиної влади, якій монополюю та безпелеяційно належить право створювати суспільство, державу, правила співіснування та співмешкання, визначати умови проживання в суспільстві й державі.

Беззаперечно, що одним із найбільш важливих завдань Українського народу є формування громадянського суспільства. З приводу останнього шеститомна «Юридична енциклопедія» та «Великий енциклопедичний юридичний словник» зазначають, що «Громадянське суспільство – суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина» [417, с. 646; 27, с. 143]. Громадянське суспільство також характеризується «... як системи розвинутих економічних, політичних, духовних, ідеологічних відносин і зв'язків, а також незалежних від держави правових інститутів, які функціонують на засадах демократії і права, взаємодіють з державою, що дає можливість суб'єктам громадянського суспільства вільно самовиражатися в умовах існування рівних можливостей» [392, с. 9].

Отже, громадянське суспільство характеризується розвиненістю та соціальною солідарністю, яка означає, що Український народ є єдиною спільнотою, яка організовано здатна захищати загальнонародні, колективні (групові) та індивідуальні інтереси своїх членів. Громадянське суспільство крім єдності інтересів має також відрізнятися своєю приватною власністю, сформованою системою недержавних інституцій, здатних його захищати, а за необхідності, протистояти державі. Саме громадянське суспільство має бути спроможним

формувати демократичну, соціальну та правову державу, адже остання з'являється лише в умовах існування громадянського суспільства. Поза його існуванням така держава є неможливою.

Діалектика становлення громадянського суспільства свідчить, що воно засновується на засадах самовиникнення, самодостатності, саморегуляції та власного розвитку і завжди має намагатися обмежувати вплив держави на інститути та процеси, які відбуваються в ньому. Однак на початкових етапах його розвитку, в умовах, коли починають формуватися його ознаки, принципи, інститути та структури, держава повинна сприяти їх становленню, в іншому випадку громадянське суспільство буде формуватися довго і болісно.

Під час формування громадянського суспільства важливо, щоб політично ініціативні його лідери, партії, групи та прошарки утворили інститути громадянської самоорганізації та самоврядування, розвинули в його середовищі навички громадянської єдності та солідарності. Проте це не означає абсолютної однорідності, відсутності різних інтересів та прагнень у середовищі громадянського суспільства. Насамперед, це вимагає вміння їх консолідувати, об'єднати для досягнення загальнонародних цілей.

Загальновизнаною світовою закономірністю є те, що уже сформоване громадянське суспільство здатне запроваджувати більш ефективні та економні механізми реалізації власних і державних функцій, використовуючи свої власні, спочатку соціальні, а потім правові регулятори. Можна стверджувати, що основою суспільствоутворюючої функції був і є спочатку соціальний, а потім, із виникненням права, правовий та конституційно-правовий статус народу. Значним чином саме загальноцивілізаційна та суспільствоутворююча функції зумовлюють існування установчих (первинних відносно до усіх інших) повноважень Українського народу.

Існують підстави віднести державоутворюючу функцію до функцій конституційно-правового статусу Українського народу, але, насамперед, доцільно

звернути увагу на визначення держави. Отже, «... в юридичному сенсі держава – це універсальна політична, публічна та суверенна організація володарювання, яка складається зі спеціально створених органів і установ, що володіють правом встановлення певного правопорядку, його підтримування та захисту, зокрема, за допомогою примусових засобів» [3, с. 99]. Більш сучасним є розуміння держави відповідно до якого «Держава – територіальна організація влади, яка об'єднує населення на засадах громадянства, здійснюється за посередництвом апарату управління шляхом ухвалення і реалізації законів та ін. правових актів задля забезпечення функціонування та сталого розвитку суспільства, захисту прав людини і громадянина» [26, с. 89].

Ураховуючи зазначені визначення, особливо останнє, яке стверджує, що держава існує задля забезпечення функціонування та сталого розвитку суспільства, зауважимо, що витoki цієї функції ґрунтуються на теорії суспільного договору. Остання являє собою «Філософ. доктрини, які пояснюють походження сусп-ва, д-ви, морал. і прав. зобов'язань як результат реальної або гіпотетичної домовленості (угоди) між людьми» [25, с. 838].

Таким чином, можна стверджувати, що сутність цієї функції полягає у невід'ємному та природньому праві Українського народу утворювати, змінювати, управляти, контролювати та ліквідувати власну державу. Український народ, як і будь-який інший, що проживає в умовах демократії, утворює, змінює, управляє, контролює та ліквідує власну державу для задоволення публічних інтересів, тобто інтересів тих соціальних груп, з яких він складається. Публічні інтереси можуть реалізовуватися за умови непорушності конституційного ладу, стабільності інститутів публічної влади, територіальної цілісності, політичної, економічної, ідеологічної та іншої незалежності та самодостатності, інших якісних характеристик. І саме для забезпечення вищевикладеного утворюється держава. За умови реальності зазначеного ніби відбувається ототожнення народу і держави,

розуміння і визначення держави через народ і навпаки, у зв'язку з чим стверджується, що «... держава – публічно-правовий союз народу» [89, с. 65].

Народ не існує в бездержавному просторі, поза державою, він повсякчасно відчуває на собі вплив держави. Держава, насамперед, здійснює організуючу функцію щодо народу, перетворюючи її на певний суспільний порядок у межах суспільства та самої держави, бажаний здебільшого самій державі. А народ одночасно поєднує в собі владного і підвладного суб'єкта. Адже кожен громадянин демократичної держави – особа не лише підвладна, а й така, яка має право брати (зазвичай бере) участь у формуванні структур державної влади, контролює їх діяльність, може бути ініціатором їх реформування або навіть ліквідації. Український народ може приймати владні рішення, у тому числі й акти, відносно самого себе або своєї частини. Саме тому найбільшу юридичну силу і значення мають рішення (акти), ухвалені безпосередньо народом через референдуми.

Отже, сутність державоутворюючої функції Українського народу полягає в тому, що це такий напрям його діяльності, який характеризується первинною, постійною, верховною, універсальною, установчою його владою на управління державою та прийняття остаточних рішень з усіх питань загальнодержавного значення. Державоутворююча функція Українського народу – це його реальна можливість самостійно визначати та розпоряджатися своєю долею, створювати таку державу, яка відповідає його інтересам, потребам та побажанням.

Будь-який народ, у тому числі й Український, повинен мати можливість не тільки утворювати, змінювати, управляти, контролювати та ліквідувати власну державу, але і її органи. Це ж стосується інших інститутів публічної влади, насамперед, системи місцевого самоврядування. Саме тому і визнається первинним народний суверенітет, запроваджується безпосереднє та представницьке народовладдя, стверджується, що «... складовими елементами народного суверенітету є право на повстання проти тиранії, на громадську непокору, застосування сили проти насильства» [416, с. 14].

Держава зобов'язана представляти загальні інтереси народу, регулювати та охороняти суспільні відносини за участі народу, забезпечувати розвиток суспільства в інтересах народу, допускати можливість саморозвитку народу, нести відповідальність перед народом, виражати загальні інтереси більшості, урахувувати інтереси меншості та максимально узгоджувати їх. Народ зобов'язаний забезпечувати розвиток своєї держави, захищати її суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність, економічну, інформаційну та іншу безпеку.

Оцінюючи взаємовідносини між народом та державною владою, важливо враховувати, що саме народ як єдине джерело влади наділений правом визначати, які рішення влади є справедливими, добровільно підкорюючись їм, що є основоположним чинником стабільної та процвітаючої держави. Народ є основним суб'єктом вибору, реалізації та функціонування державної влади, і це є основоположною умовою її існування, що виявляється у визнанні ним існуючої влади, позитивним схваленням влади та добровільним підкоренням їй. Тобто взаємовідносини між Українським народом та українською державою повинні мати договірний та стійкий характер, за якого визнається первинність суверенітету Українського народу, який його реалізує через державну владу від імені усього суспільства та через місцеву владу від імені територіальної громади села, селища міста.

Реалізуючи, насамперед, державоутворюючу функцію, Український народ має формувати демократичну, соціальну та правову державу. Стосовно демократичної держави Україна зазначимо, що певні автори стверджують, що це та держава «... в якій існує республіканська форма правління, тобто громадяни мають право формувати склад законодавчого органу, обирати Президента, вирішувати питання місцевого самоврядування та ін.

Система закріплених у Конституції прав і свобод людини і громадянина свідчить про високий рівень демократії в Україні. Громадяни мають рівні

конституційні права і свободи, багато з яких є визначальними для розуміння України як демократичної держави» [136, с. 28].

Ми поділяємо думку про те, що «Демократизм держави передбачає створення в ній найсприятливіших умов для широкої і реальної участі її громадян в управлінні справами держави й суспільства, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя» [44, с. 63].

Соціальна держава «... сучасний тип демократичної державності, який формується і розвивається в умовах відносно стабільної та розвиненої економіки й демократичної політичної системи. Термін «соціальна держава» акцентує на одній з важливих функцій держави – її активному впливі на соціальну сферу життєдіяльності суспільства, здатності здійснювати ефективну соціальну політику в інтересах найширших верств населення» [421, с. 552]. Під соціальною державою також «... пропонується розуміти державу, що активно реалізує широкомасштабну соціальну політику, сприяє здійсненню комплексу соціально-економічних, екологічних та культурних прав людини і громадянина в обсягах, що дозволяють втілити в життя конституційне визнання людини найвищою соціальною цінністю в суспільстві» [45, с. 4].

«Правова держава – ідеальний тип держави, вся діяльність якої підпорядкована праву. Головне призначення правової держави – максимально повно забезпечити юридичними засобами охорону і захист прав людини і громадянина» [421, с. 36]. Пропонується розглядати її і як «... особливий стан організації державної влади у громадянському суспільстві, що виникає за умов досягнення в ньому високого рівні правової культури його членів і передбачає реалізацію державою свого функціонального призначення на засадах верховенства права, поділу влади, визнання і реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також взаємної відповідальності держави та особи» [45, с. 3].

Тісно пов'язані з попередньою соціально-регулятивно-охоронна і, насамперед, правоутворююча функції конституційно-правового статусу Українського народу.

Соціально-регулятивно-охоронна функція конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється, насамперед, завдяки цілеспрямованому або неконтрольованому створенню різноманітних соціальних норм. Під соціальними нормами розуміють «... загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями, є результатом свідомо-вольової діяльності певної частини чи всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу» [50, с. 103]. Також доречно стверджують, що «... соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виявляють волю певної частини населення або всього суспільства і гарантуються різними засобами соціального впливу» [86, с. 226].

Існують різноманітні підстави для класифікації соціальних норм, а тому розрізняють політичні, організаційні, етичні, естетичні, технічні, правові, моральні, звичаєві, корпоративні, релігійні та інші норми. Але беззаперечним є те, що найбільш важливими, у регулюванні та охороні суспільних відносин, є правові норми, або норми права, які утворюються у результаті процесу правоутворення. Під правоутворенням розуміють:

«... правове поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення і буття права, його упорядкування і розвитку, зокрема:

а) його зовнішнє відображення в правових письмових документах (нормативних актах, угодах, судових прецедентах та ін.);

б) існування в ненормативному вигляді (правосвідомість, правові принципи, правові теорії і концепції, конкретні правовідносини тощо);

в) процеси виникнення правових моделей поведінки та їх фактичної реалізації» [378, с. 189].

Правоутворення, яке реалізується Українським народом – це процес, який передбачає з'ясування необхідності в регулюванні та охороні певних суспільних відносин, усвідомлення їх сутності, первинне формулювання найбільш загальних правил поведінки, їх юридичне оформлення у вигляді норм та принципів права. Наголошуємо, що цей процес відбувається безперервно тому, що постійно виникають нові типи та види суспільних відносин, з'являються нові суб'єкти, які наділяються власними правовими статусами, а ті суб'єкти, які уже їх мають, постійно домагаються розширення, зміни та модифікації своїх правових статусів.

Усе вищевикладене дозволяє виокремити найбільш важливі кваліфікуючі ознаки функцій конституційно-правового статусу Українського народу та сформулювати їх визначення, а саме:

1) закріплюються, або повинні передбачатись, у Конституції, законах та підзаконних нормативно-правових актах України;

2) є основними комплексними напрямками діяльності Українського народу, що зумовлено необхідністю його подальшого розвитку;

3) мають цілеспрямований характер, який пояснюється загальною метою розвитку Українського народу;

4) відображають соціальне призначення та роль Українського народу серед інших народів, світової спільноти загалом;

5) є багатоманітними та розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства (гуманітарну, політичну, економічну, соціальну, духовну системи та ін.), а тому мають відповідний зміст;

6) впливають зі змісту елементів (складових) конституційно-правового статусу Українського народу і у своїй сукупності визначають його правове становище як суб'єкта різноманітних правових відносин;

7) знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права.

Ґрунтуючись на сформульованих ознаках, запропонуємо власне визначення функцій конституційно-правового статусу Українського народу: це передбачені в нормативно-правових актах основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права [127, с. 17–22].

Звернемо увагу на системний, комплексний характер функцій конституційно-правового статусу Українського народу, адже, якщо не реалізується хоча б одна функція, то не спрацьовують і всі інші. І навпаки, якщо знаходить фактичне втілення якась одна з них, то це стає підґрунтям для реалізації усіх інших.

Попередньо зазначалось, що в нашому дисертаційному дослідженні будемо акцентувати увагу на основних функціях конституційно-правового статусу Українського народу, водночас це не означає, що не можна виокремлювати інші функції його конституційно-правового статусу. Так, відповідно до найбільш важливих видів повноважень, що закріплені в Конституції та нормативно-правових актах України, можна розглядати установчу, організаційно-легітимаційну, правотворчу, судову, контрольно-наглядову, майнову функції конституційно-правового статусу Українського народу. За суб'єктами реалізації конституційно-правового статусу Українського народу можна розрізняти, з одного боку, функції усього Українського народу, а з іншого – функції його структурних складових частин. За сферами реалізації виділяти внутрішні та зовнішні функції. До внутрішніх відносити політичну, економічну, соціальну, духовну, екологічну та інші, а до зовнішніх – зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, гуманітарну, оборонну тощо.

Дослідивши сутність конституційно-правового статусу Українського народу через його функції, важливо звернути увагу і на обсяг цього статусу, передусім такий системоутворюючий його елемент, як права та обов'язки. Переконані, що з цього приводу варто погодитися з Ю.М. Тодикою, який стверджував, що права Українського народу як суверена не мають яких-небудь юридичних обмежень, що, водночас, не повинно перешкоджати тому, щоб була юридично точно окреслена його роль у житті суспільства. Запорукою цього є як норми Конституції України, так і норми законів України про всеукраїнський і місцеві референдуми, вибори [386, с. 82].

Права та обов'язки Українського народу як системоутворюючий елемент його конституційно-правового статусу не мають і не можуть мати якихось, у тому числі і юридичних, обмежень. Конституційно-правовий статус Українського народу формується у соціальному житті суспільства, тобто оптимальними та раціональними межами втручання у соціальне життя суспільства він і обмежується.

І ще одне зауваження щодо цього. Дійсно, має бути юридично точно окреслена основоположна роль Українського народу в житті суспільства й держави. У Конституції, оскільки це Основний Закон, має бути передбачено окремий розділ, що врегульовуватиме конституційно-правовий статус Українського народу, мають бути чинними законодавчі акти про всеукраїнський та місцеві референдуми, стабільним виборче законодавство, необхідними є законодавчі акти про збори, мітинги, походи і демонстрації, про відповідальність, у тому числі і юридичну, вищих державних органів та посадових осіб. І цей перелік можна продовжити, але публічній владі, передусім державній, варто зрозуміти, що об'єктивна неврегульованість, або суб'єктивне небажання врегулювати конституційно-правовий статус Українського народу, зумовлює його функціонування, досягнення ним своїх інтересів, поза правовою системою, не орієнтуючись на право, або й інші соціальні регулятори. А це є підґрунтям для закликів та здійснення революцій, громадянських війн, рухів опору, сепаратизму, тероризму, непокори тощо. Адже за

таких умов Український народ не може легальними та легітимними заходами досягти своєї мети.

Конституція будь-якої держави, яка, насамперед, втілює конституційно-правовий статус народу, відіграє особливу роль у закріпленні його обсягу та забезпеченні реалізації. Але Конституція не повинна виходити з теорії необмеженого суверенітету народу, неконтрольованості влади народу, навпаки, вона має ґрунтуватися на принципі рівності та рівноправності конституційно-правових статусів народів, націй, національних меншин, корінних народів і особливо громадян хоча б тому, що народ складається із цих соціальних одиниць.

Крім цього, обсяг конституційно-правового статусу Українського народу, який визначається його межами, характеризується такими ознаками: є показником максимального та мінімального рівнів реалізації Українським народом його функцій та повноважень; демонструє просторову й темпоральну визначеність діяльності Українського народу; підкреслює цілеспрямованість втручання Українського народу у справи суспільства й держави; посвідчує первинність та домінантність Українського народу у взаємовідносинах із суспільством, державою, місцевим самоврядуванням, фізичними та юридичними особами; дає змогу Українському народу реалізувати свій конституційно-правовий статус; забезпечує можливість визначити рівень демократії, спрогнозувати тенденції та шляхи розвитку громадянського суспільства й держави; є динамічною категорією.

Розмірковуючи про обсяг конституційно-правового статусу Українського народу, варто звернути увагу і на той беззаперечний факт, що його реалізація у суспільному та державному житті не може обмежуватися лише участю у виборах та референдумах, навіть незважаючи на те, що тільки вони фактично зазнали визнання на конституційному рівні. Мається на увазі наявність Розділу III «Вибори. Референдум» Конституції України. Реалії та перспективи сьогодення настійно вимагають упровадження й інших елементів конституційно-правового статусу Українського народу, передусім його прав та обов'язків. Це є вкрай необхідним для

досягнення стабільності, забезпечення еволюційного розвитку Українського народу. Утім треба враховувати усе більш помітну кризу традиційних інститутів безпосередньої та представницької демократії – вибори, референдуми, парламентаризм, дистанціювання інститутів публічної державної та самоврядної влади від народу, суспільства, їх реальних потреб та інтересів.

Висновки до розділу 2

За результатами узагальнення методології дослідження, понять та елементів, сутності конституційно-правового статусу Українського народу запропонуємо підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Для пізнання конституційно-правового статусу Українського народу доцільно використати комплексний підхід, який передбачає поєднання низки: 1) світоглядних засад: суверенітету; верховенства народного суверенітету; первинності народного суверенітету; природності народного суверенітету; національного суверенітету; державного суверенітету; права народу на самовизначення тощо; 2) філософських підходів: методологічного; комплексного; культурологічного; антропологічного; феноменологічного; аксіологічного (ціннісного); цивілізаційного; системного; діяльнісного; 3) методологічних принципів: науковості; історизму; усебічності; об'єктивності; конкретності; плюралізму; 4) загальнонаукових методів: діалектичного; метафізичного; герменевтичного; історичного; функціонального; синергетичного; логічних (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстрагування, узагальнення, порівняння); 5) спеціальних методів: соціологічного; моделювання; ідеалізації; прогнозування; 6) власно-правових методів: історико-правового; порівняльно-правового; формально-юридичного.

2.3 аналізу наявних поглядів на поняття «правовий статус» та «конституційно-правовий статус» зрозуміло, що: а) у сучасній юридичній науці не

існує єдності в поглядах щодо визначення та структури правового й конституційно-правового статусу; б) зазвичай цю категорію застосовують до суб'єктів права, а саме фізичних та юридичних осіб, інколи держави, політичних партій, рідше об'єктів права (наприклад, землі).

3. З тезою, що ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин, категорично не можна погодитися, оскільки: а) народ наділяється не тільки загальним, а й конкретним правовим статусом, у зв'язку з чим має індивідуально визначені права та обов'язки, може вступати в конкретні правовідносини; б) це є свідченням недосконалості, застарілості та недемократичності правової системи, сукупності нормативно-правових та законодавчих актів певної країни, що передбачають цей статус, а не низького рівня розвитку народу, його організованості, у тому числі й Українського народу; в) держава також є відносно абстрактним суб'єктом правових відносин, вона вступає у них через державний апарат, державні підприємства та установи, інші державні утворення, але ні в кого не виникає сумнівів стосовно визнання її суб'єктом права та суб'єктом конкретних правових відносин.

4. Існують підстави для умовного розрізнення і виокремлення загального та конкретного конституційно-правового статусу Українського народу. Загальний має складний структурований характер, який зумовлюється тим, що Український народ має такі, що тільки йому належать права та обов'язки, як системоутворюючий елемент, а саме, є: а) основою для утворення і функціонування вітчизняних суспільства, держави та права, інших соціальних інституцій; б) носієм суверенітету; в) єдиним джерелом влади; г) тільки він може визначати конституційний лад; д) тільки йому належить право змінювати конституційний лад в Україні тощо. Цей статус: а) передбачається нормами національного, насамперед, конституційного та міжнародного права (міжнародні договори, угоди, конвенції, статuti); б) не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами, в іншому разі це є свідченням узурпації конституційно-правового статусу і, насамперед,

установчих прав та обов'язків Українського народу; в) його юридичною особливістю є закріплення серед його елементів таких прав та свобод, яким не відповідає детальна та персоніфікована регламентація обов'язків іншої сторони. Конкретний конституційно-правовий статус Українського народу має також складний структурований характер і пов'язаний з його конкретними правами та обов'язками. Наприклад, право власності Українського народу передбачено частиною 1 ст. 13 Конституції України, але воно не є абсолютним, оскільки делегується Українським народом органам державної влади та місцевого самоврядування. Цей статус передбачено нормами національного, конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, земельного та іншого законодавства.

5. Конституційно-правовий статус Українського народу має системоутворююче значення для статусів усіх інших соціальних інституцій. Відповідно до цього, можна розрізнити правовий, конституційний та конституційно-правовий статус Українського народу, визнаючи, що конституційно-правовий, у співвідношенні з конституційним, є більш широким поняттям, але найбільш широким, серед юридичних, є його правовий статус. Адже, у зв'язку з тим, що в міжнародному праві виділяють чотири основні категорії народів, які відрізняються за своєю дієздатністю, правосуб'єктністю та здійсненням своїх прав, тобто статусом: а) народи-нації (вільні народи); б) народи несамоврядних територій (колоніальні народи); в) народи, які мають окремий статус у конституціях держав; г) корінні народи, можна розрізнити аналогічні чотири види їх правових статусів. Саме конституційно-правовий статус має основоположне значення, оскільки визначає головну сутність і межі нормативного закріплення статусу, у тому числі й Українського народу.

б. Варто розрізнити конституційно-правовий і фактичний статус Українського народу. Конституційно-правовий статус передбачає наявність певних елементів, які є його структурними частинами, функціонують у національній правовій системі,

відрізняються стабільністю, формальною визначеністю та системністю. Під фактичним статусом необхідно розуміти дійсне та реальне правове становище Українського народу в суспільних, правових відносинах у зв'язку з реалізацією конституційно-правових норм та принципів у конкретних соціально-політичних умовах.

7. Конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове становище, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу у конституційних та інших нормативно-правових актах. Ознаки конституційно-правового статусу Українського народу: це правове становище Українського народу, тобто юридичне закріплення досягнутого обсягу його свободи в суспільстві та державі; деталізується через місце і роль Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань; відображається шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу; закріплюється в конституційних та інших нормативно-правових актах.

8. Конституційно-правовий статус Українського народу є стійким, відносно стабільним, внутрішньо узгодженим та системним. Його стійкість забезпечується його формалізацією у нормативно-правових актах, відносна стабільність передбачає можливість реалізації у різноманітних національних та міжнародних, загальних та конкретних правових відносинах без внесення істотних змін до його змісту та елементів, внутрішня узгодженість виявляється у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості окремих елементів, системність означає наявність таких внутрішньо інтегрованих зв'язків, що дають можливість розглядати його як структуроване єдине ціле.

9. Елементами конституційно-правового статусу Українського народу є правосуб'єктність, принцип, повноваження (права та обов'язки), гарантії. Доцільність їх визначення як таких елементів:

– правосуб'єктність як елемент конституційно-правового статусу Українського народу є початковим, але надзвичайно важливим елементом, оскільки саме завдяки правосуб'єктності як першоджерелу та першооснові формуються і функціонують усі інші елементи. Саме у зв'язку з правосуб'єктністю визнається повноцінність існування конституційно-правового статусу Українського народу, що особливо наочно виражається в міжнародних правових відносинах. До правосуб'єктності як елементу конституційно-правового статусу Українського народу можна включати правоздатність та дієздатність;

– принципи як елементи конституційно-правового статусу Українського народу є важливими тому, що саме вони, спільно з функціями, демонструють сутність, соціальне призначення та соціальну цінність конституційно-правового статусу Українського народу;

– існують підстави для визнання повноважень системоутворюючим елементом конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки вони являють собою сукупність його первинних, найбільш важливих прав та обов'язків, закріплених за ним, у встановленому в нормативно-правових актах порядку для здійснення покладених на нього функцій. На нашу думку, має йтися про установчі, організаційно-легітимаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові та майнові повноваження Українського народу, що підтверджується, зокрема, «Загальною декларацією прав народів», ухваленою 4 липня 1976 р. Міжнародною неурядовою конференцією, скликаною в Алжирі неурядовими організаціями – Міжнародним фондом захисту прав і визволення народів та Міжнародною лігою захисту прав і визволення народів, що є рекомендаційним актом, але намагання систематизувати повноваження народів заслуговує на схвалення; «Азійсько-Тихоокеанською декларацією людських прав індивідів і народів», прийнятою 15 лютого 1988 р. на

Другій конференції юристів цього регіону з правових питань миру, розвитку та прав людини, яка є нормативним актом, що запроваджує нове поняття «людські права індивідів і народів». Адже об'єктивні закономірності сучасності настійно вимагають закріплення і систематизації не стільки прав та обов'язків людини, держави чи інших соціальних суб'єктів, скільки регламентації та кодифікації прав народу або народів, як на національному, так і на міжнародному рівні, оскільки без їх закріплення та утвердження існування народу взагалі неможливо;

– гарантії, слід розглядати як самостійний елемент конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки вони покликані забезпечувати його охорону, захист, реалізацію, практично-прикладну спрямованість, відновлення в разі порушення. Саме гарантії забезпечують перехід нормативно-правових приписів до фактичного становища Українського народу в політичній, економічній, культурній, правовій та інших суспільних сферах життя. Без створення умов, способів та засобів для реалізації конституційно-правового статусу й передусім прав та обов'язків він залишиться «заявою про наміри».

10. До елементів конституційно-правового статусу Українського народу ми не відносимо: 1) статусні правові норми тому, що вони лише закріплюють, формалізують у вигляді правових приписів правосуб'єктність, принципи, повноваження (права та обов'язки), гарантії; 2) громадянство, у зв'язку з тим, що воно є елементом конституційно-правового статусу громадян України, але не Українського народу, однак варто все ж визнати, що Український народ складається з громадян України усіх національностей; 3) правовідносини, у яких суб'єктом виступає Український народ тому, що у правовідносинах тільки реалізується конституційно-правовий статус Українського народу, але вони не є його елементом; 4) юридичну відповідальність, оскільки стосовно будь-якого народу вона є нереальною, практично нездійсненою, адже не можна притягнути до юридичної відповідальності увесь народ.

11. Сутність демонструє найголовніші, найвизначніші характеристики та якості певного предмета, у нашому випадку – конституційно-правового статусу Українського народу. Вона показує, що являє собою даний предмет, його походження, буття, функціонування, перспективи розвитку, місце і роль у житті суспільства, держави, особи і як соціально-цілісна система включає в себе певні різні взаємопов'язані ознаки та елементи предмета, що і становлять його внутрішню сторону.

12. Сутністю конституційно-правового статусу Українського народу є визнання його повноцінним суб'єктом усіх (політичних, економічних, правових, духовних та ін.) суспільних відносин, що відбуваються в соціальному житті, гарантування його системоутворюючого права бути носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, визначати і змінювати конституційний лад в Україні, утворювати власне суспільство, державу, право, контролювати та змінювати їх.

13. Найбільш оптимальним є дослідження сутності конституційно-правового статусу Українського народу через аналіз його функцій, адже в юридичній науці термін «функції» використовується для позначення головних напрямів реалізації сутності, соціального призначення та ролі того чи іншого правового явища. Тільки найбільш важливий напрям діяльності Українського народу можна визнати його функцією, а тому має йтися про основні та неосновні функції з акцентуванням уваги на основних функціях конституційно-правового статусу Українського народу. Джерелом функцій конституційно-правового статусу Українського народу є цілі, які він ставить, найбільш важливими з яких є: а) забезпечення власного існування; б) еволюційний розвиток Українського народу. Саме для реалізації цих цілей і є логічно обґрунтованим виокремлення:

– загальноцивілізаційної функції, сутність якої пояснюється тим, що:
а) Український народ зробив значний вклад у створення загальноцивілізаційних

правових надбань; б) ця функція є основою для міжнародної інтеграції та співпраці, адже Український народ є суб'єктом загальносвітової спільноти, він не може забезпечити власне існування та еволюційний розвиток, перебуваючи в ізоляції; в) саме Український народ змусив державу до євроінтеграції; г) Український народ надалі не буде підкорюватись владі, що втратила довіру, та завжди буде намагатися змінити її, у тому числі і шляхом революційних заходів;

– суспільствоутворюючої функції. Існують різні теорії суспільства, наприклад, громадянське, одержавлене, індустріальне суспільство, але для будь-якого з них характерним є наявність інтегративних зв'язків, взаємодії та взаємозалежності. Останні об'єктивно існують між усіма інституціями суспільства – націями, національними меншинами, корінними народами тощо і саме завдяки цим зв'язкам, взаємодії та взаємозалежності утворюється соціально-політична спільність – народ, а враховуючи предмет дослідження – Український народ. У такий спосіб народ як цілісна одиниця стає народом, що посвідчується утворенням національного суспільства та держави. Це і є виявом первісної, природної установчої влади – єдиної влади, якій монополю та безапеляційно належить право створювати суспільство, державу, правила співіснування та співмешкання, визначати умови проживання в суспільстві та державі. Одним із найбільш важливих завдань Українського народу є формування громадянського суспільства. Діалектика становлення громадянського суспільства свідчить, що воно засновується на засадах самовиникнення, самодостатності, саморегуляції та власного розвитку і завжди має намагатися обмежувати вплив держави на інститути та процеси, які відбуваються в ньому. Однак на початкових етапах його розвитку держава повинна сприяти його становленню, в іншому разі громадянське суспільство буде формуватися довго і болісно. Уже сформоване громадянське суспільство здатне запроваджувати більш ефективні та економні механізми реалізації власних і державних функцій, використовуючи свої власні, спочатку соціальні, а потім правові регулятори. Саме на основі цього можна стверджувати,

що основою суспільствоутворюючої функції був і є спочатку соціальний, а потім, з виникненням права, правовий та конституційно-правовий статус народу. Значною мірою саме загальноцивілізаційна та суспільствоутворююча функції зумовлюють існування установчих (первинних відносно до інших) повноважень Українського народу;

– державоутворюючої функції, сутність якої полягає у невід’ємному та природньому праві Українського народу утворювати, змінювати, управляти, контролювати та ліквідувати власну державу для задоволення публічних інтересів, тобто інтересів тих соціальних груп, з яких він складається. Зрозуміло, що публічні інтереси можуть реалізовуватися за умови непорушності конституційного ладу, стабільності інститутів публічної влади, територіальної цілісності, політичної, економічної, ідеологічної та іншої незалежності й самодостатності, інших якісних характеристик. І саме для забезпечення вищевикладеного утворюється держава. За умови реальності зазначеного ніби відбувається ототожнення народу і держави, розуміння і визначення держави через народ і навпаки. Державоутворююча функція Українського народу – це його реальна можливість самостійно визначати та розпоряджатися своєю долею, створювати таку державу, яка відповідає його інтересам, потребам та побажанням. Будь-який народ, у тому числі й Український, повинен мати можливість не тільки утворювати, змінювати, управляти, контролювати та ліквідувати власну державу, але і її органи. Це саме стосується інших інститутів публічної влади, зокрема, системи місцевого самоврядування. Реалізуючи державоутворюючу функцію, Український народ має формувати демократичну, соціальну та правову державу;

– соціально-регулятивно-охоронної і, насамперед, правоутворюючої функції, яка здійснюється, насамперед, завдяки цілеспрямованому або неконтрольованому створенню різноманітних соціальних норм. Виокремлюють різні види соціальних норм: політичні, організаційні, етичні, естетичні, технічні, правові, моральні, звичаєві, корпоративні, релігійні та інші, але найбільш важливими в регулюванні та

охороні суспільних відносин є правові норми, або норми права, які утворюються в результаті процесу правоутворення.

14. Функції конституційно-правового статусу Українського народу – це передбачені в нормативно-правових актах основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права. Ознаки функцій конституційно-правового статусу Українського народу: закріплюються, або повинні передбачатись, у нормативно-правових актах України; є основними комплексними напрямками діяльності Українського народу, що зумовлено необхідністю його подальшого розвитку; мають цілеспрямований характер, який пояснюється загальною метою розвитку Українського народу; відображають соціальне призначення та роль Українського народу серед інших народів, світової спільноти загалом; є багатоманітними та розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства (гуманітарну, політичну, економічну, соціальну, духовну системи та ін.), а тому мають відповідний зміст; впливають зі змісту елементів (складових) конституційно-правового статусу Українського народу і у своїй сукупності визначають його правове становище як суб'єкта різноманітних правових відносин; знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права.

15. Функції конституційно-правового статусу Українського народу відрізняються системним, комплексним характером, адже, якщо не реалізується хоча б одна функція, то не спрацьовують і всі інші, якщо знаходить фактичне втілення якась одна з них, то це стає підґрунтям для реалізації усіх інших.

16. Функції конституційно-правового статусу Українського народу класифікуються за різними підставами: 1) за своєю вагомістю та значущістю:

а) основні; б) неосновні; 2) за видами повноважень: а) установча; б) організаційно-легітимацийна; в) правотворча; г) судова; д) контрольно-наглядова; ж) майнова; 3) за суб'єктами реалізації: а) усього Українського народу; б) його структурних складових частин; 4) за сферами реалізації: а) внутрішні (політична, економічна, соціальна, духовна, екологічна та ін.); б) зовнішні (зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, гуманітарна, оборонна тощо).

17. Обсяг конституційно-правового статусу Українського народу, передусім такий системоутворюючий його елемент, як права та обов'язки, не мають і не можуть мати будь-яких, у тому числі і юридичних, обмежень. Але конституційно-правовий статус Українського народу формується в соціальному житті суспільства, тобто він обмежується оптимальними та раціональними межами втручання в соціальне життя суспільства. Отже, має бути юридично точно окреслена основоположна роль Українського народу в житті суспільства та держави. Публічній владі, передусім державній, варто зрозуміти, що об'єктивна неврегульованість або суб'єктивне небажання врегулювати конституційно-правовий статус Українського народу зумовлює його функціонування, досягнення ним своїх інтересів поза правовою системою, не орієнтуючись на право або інші соціальні регулятори. А це є підґрунтям для закликів та революцій, громадянських війн, рухів опору, сепаратизму, тероризму, непокори тощо. Обсяг конституційно-правового статусу Українського народу, який визначається його межами, характеризується такими ознаками: є показником максимального та мінімального рівнів реалізації Українським народом його функцій та повноважень; демонструє просторову й темпоральну визначеність діяльності Українського народу; підкреслює цілеспрямованість втручання Українського народу у справи суспільства та держави; посвідчує первинність та домінантність Українського народу у взаємовідносинах із суспільством, державою, місцевим самоврядуванням, фізичними та юридичними особами; дає змогу Українському народові реалізувати свій конституційно-правовий статус; забезпечує можливість визначення рівня

демократії, прогнозу тенденцій та шляхів розвитку громадянського суспільства й держави; є динамічною категорією.

18. Конституція будь-якої держави, яка, насамперед, утілює конституційно-правовий статус народу, відіграє особливу роль у закріпленні його обсягу та забезпеченні реалізації. Але конституція не повинна виходити з теорії необмеженого суверенітету народу, неконтрольованості влади народу, навпаки, вона має ґрунтуватися на принципі рівності та рівноправності конституційно-правових статусів народів, націй, національних меншин, корінних народів і передусім громадян, хоча б тому, що народ складається із цих соціальних одиниць.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

3.1. Правосуб'єктність Українського народу

Беззаперечно, що дослідження правосуб'єктності Українського народу як елементу його конституційно-правового статусу треба розпочинати із з'ясування поняття «правосуб'єктність» загалом.

Насамперед, треба визнати, що в юридичній науці правосуб'єктність здебільшого розглядається відносно фізичних та юридичних осіб. Так, у «Великій українській юридичній енциклопедії» зазначається, що «Правосуб'єктність – здатність особи бути суб'єктом права, учасником правових відносин. П. визначає становище особи в суспільстві, виступає умовою та гарантією стабільності її правового статусу», а стосовно юридичних осіб «П. юридичних осіб – це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, підприємств і установ, громадських об'єднань, господарських товариств (корпорацій), комерційних організацій, підприємств, релігійних організацій та ін. У державних і громадських органів та організацій – суб'єктів права, як правило, немає розриву між правоздатністю і дієздатністю» [26, с. 597–600].

У шеститомній «Юридичній енциклопедії» пропонується дещо інший підхід, адже стверджується «Правосуб'єктність – здатність фіз. і юрид. осіб у встановленому порядку бути *суб'єктом права*, тобто носіями суб'єктив. прав та юрид. обов'язків. Щодо юрид. осіб ця здатність виявляється в їх *компетенції*, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповід. функцій». Водночас визнається наявність міжнародної правосуб'єктності, адже стверджується «Правосуб'єктність міжнародна – здатність *суб'єкта міжнародного права* бути учасником міжнар. правовідносин, зокрема укладати та виконувати *договори*

міжнародні. Полягає у наявності відповід. прав та обов'язків, встановлених нормами міжнар. права. Здатність суб'єктів міжнар. права бути учасниками міжнарод. відносин не є однаковою і залежить від юрид. природи суб'єкта. Розрізняють первинні (основні) й вторинні суб'єкти міжнар. права.

До перших належать д-ви, а також нації, які борються за незалежність, до других – міжнар. організації. Д-ва володіє П. м. у повному обсязі з моменту утворення, що пояснюється самим фактом її існування і належним їй суверенітетом. П. м. націй, які борються за незалежність, ґрунтується на їх праві на самовизначення. Від імені цих націй П. м. володіють органи нац. визволення, що виконують функції публіч. влади» [421, с. 50].

Не заперечуючи правосуб'єктність міжнародну націй, які борються за незалежність, наголосимо на тому, що міжнародну правосуб'єктність мають, насамперед, народи, а в контексті дисертаційного дослідження – Український народ, адже саме він, по-перше, становить єдину спільноту громадян України усіх національностей; по-друге, є носієм народного суверенітету, що має найвищу політико-правову силу; по-третє, користується правом на самовизначення; по-четверте, утворив власні суспільство, державу, право; по-п'яте, наділяється первинною, суверенною, необмеженою, установчою владою.

Отже, беззаперечно, праві ті науковці, які стверджують, що найголовнішим суб'єктом конституційного права є народ України, який врешті й визначає сутність цієї галузі права. Конституційне право України – це, насамперед, право Українського народу [244, с. 10]. Зазначені науковці визнають правосуб'єктність Українського народу, наголошують, що він є суб'єктом конституційно-правових відносин і суб'єктом конституційного права загалом. Переконані, що аналогічне можна стверджувати і стосовно інших галузей вітчизняного права.

Для повноцінного розгляду, характеризуючи правосуб'єктність загалом, варто звернути увагу на розуміння правосуб'єктності інших суб'єктів правовідносин. Так, Г.В. Задорожня, визначаючи правосуб'єктність глави держави, пропонує розуміти

під нею «... закріплену в законодавстві й забезпечену державою його юридичну можливість та особисту здатність, що визначені на основі встановлення відповідності конституційно-правовим вимогам, здійснювати державно-владні повноваження відповідно до функціонального призначення в механізмі державної влади» [88, с. 15–16].

В.М. Шкабаро, досліджуючи конституційно-правовий статус міста в Україні, вважає, що «Правосуб'єктність міста – це сукупність юридичних можливостей міста в особі територіальної громади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування бути учасником правовідносин, які виникають у процесі виконання ним своїх функцій в межах Конституції, законів України та статуту територіальної громади. Вона реалізується безпосередньо територіальною громадою та органами місцевого самоврядування у місті» [413, с. 16].

В.П. Грובה, розглядаючи особливості муніципальної правосуб'єктності окремих видів суб'єктів системи місцевого самоврядування, зазначає, що «... муніципальна правосуб'єктність суб'єктів системи місцевого самоврядування – це встановлена чинним законодавством і гарантована державою здатність суб'єктів системи місцевого самоврядування виступати учасником муніципальних правовідносин, тобто бути носієм юридичних прав та обов'язків, а також відповідати за неналежну реалізацію своїх обов'язків» [49, с. 21].

Безпосередньо правосуб'єктність Українського народу недостатньо опрацьована в сучасній вітчизняній юридичній науці. До нечисленних наукових розвідок цієї проблеми належить, насамперед, науковий посібник Ф.В. Веніславського, у якому в темі 4 «Суб'єкти конституційного права України» передбачено параграф 4.2 «Правосуб'єктність Українського народу», де зазначено, що «Правосуб'єктність Українського народу – це гарантована Конституцією України реальна здатність народу виступати учасником конституційно-правових відносин. Результатом її реалізації є трансформація волі народу в державну волю» [31, с. 53].

Ознаками правосуб'єктності Українського народу є те, що вона:

1) виникає з моменту реалізації народом свого права на самовизначення; 2) є постійною, невід'ємною, невідчужуваною та непорушною; 3) не потребує жодного підтвердження чи схвалення; 4) визначається безпосередньо Конституцією України, яка закріпила його виключні права, які, до речі, названо в навчальному посібнику.

Ф.В. Веніславський називає дві форми реалізації правосуб'єктності Українського народу – безпосередню та представницьку. Безпосередня реалізується через загальнонаціональні вибори та всеукраїнський референдум, а представницька через Верховну Раду України, Президента України, інші органи державної влади, які наділені відповідними повноваженнями.

Цікаво, що зазначаються і особливості правосуб'єктності Українського народу, а саме те, що народ: 1) є єдиним джерелом влади в Україні; його влада є невідчужуваною; 2) є абсолютним сувереном (носієм суверенітету); 3) переважно виступає як суб'єкт загальних конституційно-правових відносин; 4) вступає в конкретні конституційно-правові відносини, формуючи органи влади; 5) його влада первинна стосовно до органів публічної влади; 6) його влада є верховною стосовно до будь-якої іншої суспільної влади; 7) органи державної влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи є носіями народної влади; 8) влада народу не є абсолютною, оскільки її обмежує Конституція України, що аргументовано доводиться шляхом посилання на статті Конституції України, їх відсутність або рішення Конституційного Суду України; 9) існує особливий юридичний механізм реалізації повноважень народу [31, с. 53].

«Міжнародна поліцейська енциклопедія» у статті «Правовідносин суб'єкти» поділяє їх на три види: 1) люди (фізичні особи); 2) об'єднання; «... 3) соціальні спільноти – народ (нація), тер. спільноті (за адм. – тер. одиницями, виборчими округами тощо), трудові колективи» [214, с. 781], тобто в «Міжнародній

поліцейській енциклопедії», на відміну від багатьох інших доктринальних джерел, народ визнається суб'єктом правовідносин.

Дотичним до проблеми, що розглядаємо в цьому підрозділі, є дисертаційне дослідження О.Д. Сокурєнка «Правосуб'єктність України: історико-правове дослідження», у якому аналізується процес становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, у зв'язку з чим небезпідставно зазначається, що «... розвиток України як суб'єкта міжнародних відносин відбувається як завдяки існуванню відокремленої території, власного населення, органів влади і управління, так і власному суверенітету, що робить її рівноправним учасником міжнародних відносин. Утім Україна як суб'єкт міжнародних відносин не може повністю контролювати ту частину своєї території, на якій розташовані об'єкти російського Чорноморського флоту. Саме тому Україна втрачає частину своєї правосуб'єктності – вона є недієздатною та неділіктоздатною на частині своєї території, оскільки не може її контролювати. У цілому для незалежності України існує постійна загроза з боку Росії, політика якої переслідує мету перетворення її із суб'єкта на об'єкт міжнародних відносин» [365, с. 14].

К.О. Павшук стверджує, що «Основним суб'єктом демократичного процесу виступає народ. Народ – це не тільки соціологічна категорія ідентичності, а і явище політичної динаміки та розвитку, яка знаходиться у постійному протистоянні та внутрішніх суперечностях із собою. Основними елементами правосуб'єктності народу виступають: наявність єдиної спільноти, воля цієї спільноти здійснювати владу та бути її суб'єктом, а також верховенство цієї волі по відношенню до прагнень і бажань інших суб'єктів. Народний суверенітет конкретизується в установчій владі народу, яка реалізується періодично для установлення делегованої влади або з метою визначення або зміни засад конституційного ладу» [236, с. 14].

Таким чином, можна стверджувати, що саме правосуб'єктність Українського народу є тією правовою категорією, що дозволяє розглядати та характеризувати його не лише як абстрактного суб'єкта права, а як суб'єкта конкретних

правовідносин. Уже традиційно правосуб'єктність Українського народу визначається як загальна, проте це зовсім не означає, що не існує конкретної правосуб'єктності Українського народу.

Виокремлення загальної та конкретної правосуб'єктності Українського народу пояснюється необхідністю розрізнити і виокремлювати загальний конституційно-правовий статус та конкретний конституційно-правовий статус Українського народу, про що йшлося в підрозділі 2.2 дисертаційного дослідження. На наш погляд, загальний конституційно-правовий статус не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами, а конкретний конституційно-правовий статус Українського народу пов'язаний з його конкретними правами та обов'язками. Наприклад, виборами, референдумами, народною правотворчою ініціативою, народним вето тощо. Так, вибори Президента України – це конкретні правовідносини, які виникають між Українським народом (через виборчий корпус) і кандидатами у Президенти України. Вони конкретні, короткочасні, деталізовані, оскільки вибори проводяться відповідно до норм права, які визначають процедуру і порядок їх проведення. Саме конкретний конституційно-правовий статус Українського народу зумовлює можливість делегування окремих конкретних прав та обов'язків органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

У підрозділі 2.2 цієї роботи зазначено, що правосуб'єктність Українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. На нашу думку, правоздатність Українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності, поєднаної загальними інтересами, та первинності власного самовизначення, тобто із свого започаткування, а дієздатність – з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів, духовності тощо, тобто з того моменту, з якого Український народ став спроможним не тільки мати конституційно-правовий статус, а й реалізовувати його.

Для обґрунтування цієї тези зазначимо, що, загалом, правоздатність та дієздатність тлумачать таким чином «Правоздатність – це закріплена в законодавстві і забезпечувана державою можливість суб'єкта мати юридичні права і нести юридичні обов'язки», а «Дієздатність – це закріплена у законодавстві і забезпечувана державою можливість суб'єкта здійснювати свої юридичні права й обов'язки особистими діями» [318, с. 64]. Також стверджують, що «Правоздатність – здатність особи мати права і обов'язки», а «Дієздатність – здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки» [102, с. 186–187].

Тобто правоздатність Українського народу – це абстрактна його здатність мати юридичні права та юридичні обов'язки. Правоздатність Українського народу є загальною, первинною, постійною та невід'ємною його якістю, а дієздатність – здатність Українського народу особисто здійснювати свої повноваження. Її сутність полягає в особистих діях, спрямованих на реалізацію повноважень. Треба визнати, що у правосуб'єктності Українського народу, передусім на рівні загального конституційно-правового статусу, не існує чіткої межі між правоздатністю та дієздатністю.

Отже, ми поділяємо думки авторів, які стверджують, що «Таким чином Український народ виступає суб'єктом конституційно-правових відносин і наділений при цьому особливою правосуб'єктністю, яка полягає у тому, що до народу як суб'єкта конституційно-правових відносин дуже важко застосовувати розподіл його правоздатності і дієздатності; він виступає як єдине першоджерело влади і здійснення влади в Україні – це правове вираження волі Українського народу; народ є носієм суверенітету, наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому сама влада і право є державним виразом волі народу; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [183, с. 100].

У зв'язку з вищезазначеним, можна стверджувати, що:

– по-перше, правосуб’єктність Українського народу складається із правоздатності та дієздатності;

– по-друге, правоздатність та дієздатність є правовими явищами, які дають можливість мати або реалізовувати повноваження, тобто права та обов’язки у правових відносинах;

– по-третє, і найбільш головне, правоздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб’єктивні права та юридичні обов’язки, що існує для забезпечення спроможності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб’єктами, а дієздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб’єктивні права та юридичні обов’язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб’єктами.

Зазначене є підґрунтям для формування визначення правосуб’єктності Українського народу. Отже, правосуб’єктність Українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами, здатність бути суб’єктом права, тобто мати та реалізовувати суб’єктивні права та юридичні обов’язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб’єктами.

Із запропонованого визначення можна виокремити такі ознаки правосуб’єктності Українського народу:

– є первинною, основоположною здатністю бути суб’єктом права, оскільки базується на, загальновизнаному усією світовою спільнотою, праві Українського народу, на самовизначення. Останнє також зумовлює те, що вона є постійною, невід’ємною, невідчужуваною та непорушною;

– гарантується нормативно-правовими актами, тобто проголошується, утверджується, охороняється та захищається ними. Про цю ознаку детально йшлося в підрозділах 1.2 та 2.2 дисертаційного дослідження;

– стосується можливості мати та реалізовувати суб’єктивні права та юридичні обов’язки. Наголосимо, що суб’єктивне право – це «... гарантована правом міра можливої або дозволеної поведінки особи. Воно належить суб’єкту незалежно від

того, перебуває він у правових відносинах з іншими суб'єктами чи ні», а юридичний обов'язок – це «... вид і міра належної поведінки, яка встановлена законом» [87, с. 345];

– суб'єктивні права та юридичні обов'язки Українського народу існують та реалізуються у правових відносинах. Правові відносини тлумачать таким чином: «... це врегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків)» [344, с. 384];

– розповсюджується на усіх інших соціальних суб'єктів. Маються на увазі національне суспільство та держава, інші народи, закордонні суспільства та держави, міжнародні об'єднання, національні меншини, корінні народи, соціальні групи, політичні партії, громадські об'єднання тощо [133, с. 51–54].

Таким чином, можна стверджувати наявність повноцінної правосуб'єктності Українського народу, що зумовлює дієвість та ефективність його конституційно-правового статусу. Існуюче й таке, що найбільш часто трапляється, заперечення цього факту, яке здебільшого зводиться до твердження, що в народі відсутня єдина та відокремлена воля, є безпідставним, адже схожі особливості притаманні волі усіх колективних суб'єктів (політичних партій, національних меншин, корінних народів, держави і т.д.). Має йтися передусім про те, що воля колективних суб'єктів, у разі наділення її конкретними повноваженнями, закріпленими в нормативно-правових актах, що можуть бути реалізованими тільки колективно, перетворюється на реальну правосуб'єктність колективних суб'єктів.

Правосуб'єктність Українського народу – це об'єктивна політико-правова категорія, адже вона зумовлюється потребами суспільно-політичного життя та розвитку, основоположною та системоутворюючою роллю Українського народу в соціальному житті суспільства та держави. Основою правосуб'єктності Українського народу є народний суверенітет.

Правосуб'єктність Українського народу має закріплюватися у нормах права, насамперед конституційного та міжнародного, у вигляді функцій, принципів, прав, свобод, обов'язків, гарантій, тобто ставати державно-правовим явищем, у зв'язку з чим в усіх інших соціальних суб'єктів, передусім у держави, мають виникати обов'язки.

Український народ не обов'язково має, в усіх видах правовідносин, сам реалізовувати свої права та обов'язки. Для забезпечення цього процесу створюються та існують інститути безпосередньої та представницької демократії, до того ж права Українського народу реалізуються через фактичне втілення прав та обов'язків громадян України, прав та обов'язків національних меншин, корінних народів, соціальних та етнічних груп, органів держави, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, тощо, з яких він і складається. Отже, можна стверджувати, що Український народ є не тільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, а й правосуб'єктним учасником правових відносин, який безпосередньо або опосередковано бере в них участь.

Правосуб'єктність Українського народу реалізується у внутрішній та зовнішній сфері його життєдіяльності, а тому може йтися про внутрішню та зовнішню правосуб'єктність Українського народу. Внутрішня правосуб'єктність Українського народу це його здатність бути суб'єктом права, учасником національних внутрішньосупільних правових відносин як безпосередньо, так і опосередковано.

Зовнішня правосуб'єктність Українського народу утверджується у призмі міжнародних відносин, існує у вигляді так званої міжнародної правосуб'єктності Українського народу. Це пояснюється тим, що для забезпечення участі в міжнародно-правових відносинах кожному народу, який утворює суверенне суспільство та державу, належить право бути визнаними іншими народами, суспільствами, державами, які є головними суб'єктами міжнародних відносин. При цьому під поняттям «визнання» у його міжнародно-правовому значенні розуміють

акт, за допомогою якого існуючі народи, суспільства та держави визнають новоутворенні суспільства та держави з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Зазвичай визнання є мовчазним, що полегшує юридичне оформлення міжнародних та міждержавних відносин.

Отже, визнання Українського народу або іншого суб'єкта міжнародно-правових відносин безпосередньо пов'язане з його міжнародною правосуб'єктністю. Майже безапеляційним є те, що без визнання правосуб'єктності Українського народу на міжнародно-правовій арені не відбудеться визнання правосуб'єктності національного суспільства та держави, не буде реалізованим їх правовий статус. Саме зазначене дає підстави стверджувати, що для повноцінності існування правосуб'єктності Українського народу необхідне визнання її як усередині країни, так і на міжнародній арені.

За формою реалізації правосуб'єктність Українського народу класифікується на безпосередню та представницьку. Безпосередня реалізується через право на самовизначення, здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, вибори, референдуми, народні правотворчі ініціативи, народне вето, а представницька через Верховну Раду України, Президента України, інші органи державної влади та місцевого самоврядування, які наділені відповідними повноваженнями.

Правосуб'єктність Українського народу сягає усіх сфер соціального життя суспільства. Так, у політичній сфері він як носій суверенітету і єдине джерело влади має право на самовизначення, здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, прийняття, внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень, проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, участь в управлінні державними справами, участь у

загальнодержавних та місцевих виборах, проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання тощо. В економічній – право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів, право власності на землю, на надра, на атмосферне повітря, на водні та інші природні ресурси, на природні ресурси континентального шельфу, на природні ресурси виключної (морської) економічної зони, обов'язок згідно якого власність зобов'язує, власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. У духовній має право на державну мову, релігію, церкву, ідеологію, освіту, науку, свободу творчості [119, с. 14–18].

3.2. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу

Беззаперечно, що для того щоб об'єктивно дослідити принципи конституційно-правового статусу Українського народу доцільно, насамперед, з'ясувати загальне розуміння принципів.

У більшості випадків стверджують, що «Принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвитку» [109, с. 27].

І.П. Бахновська, осмислюючи основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України, вважає, що «... основоположні принципи права лежать в основі права, утворюють його фундамент; на них ґрунтується право як загальнообов'язковий соціальний регулятор; у той час як усі інші принципи є

похідними від основоположних принципів права», «... основоположними принципами права є свобода, справедливість, рівність і гуманізм...» [14, с. 9].

С.В. Прийма формулює авторське визначення поняття принципів тлумачення як «... фундаментальних, імперативних положень, що забезпечують ефективність, якість, єдність і доцільність інтерпретаційного процесу, перебувають у тісному взаємозв'язку та спрямовують пізнавальну діяльність інтерпретатора» [257, с. 3].

Стосовно принципів конституційно-правового статусу Українського народу, або принципів статусів близьких до нього соціальних інституцій В.І. Сало в дисертаційному дослідженні вважає, що принципами, на підставі яких відбувається взаємодія Європейського Союзу і його членів є «... принципи наділення компетенцією, законності, субсидіарності, пропорційності та лояльної співпраці» [338, с. 17]. С.А. Панасюк зауважує, що «Принципи, що закладені в тексті Європейської хартії місцевого самоврядування, є ключовими для реалізації належного рівня існування та розвитку інституту місцевого самоврядування, як відповідного рівня публічної влади, що покликана забезпечити належний рівень існування та стабільного функціонування жителів на локальному рівні функціонування соціуму» [237, с. 14].

А.В. Панчишин у дослідженні «Правовий статус держави: теоретико-правовий аспект» обґрунтовує авторське визначення принципів правового статусу держави як «... вихідних, нормативно закріплених начал організації держави, що визначають напрями її функціонування, відображають сутність правового статусу держави та межі його поширення». Основними ознаками принципів правового статусу держави вчений вважає те, що вони обґрунтовуються вченими-юристами; мають форму ідей і положень, що є фундаментальними; відображають досягнення практичного досвіду держави, об'єктивні закономірності розвитку суспільства; є елементом юридичної політики та частиною правової ідеології; мають інформаційний вплив; є критерієм ефективності та оцінки статусу держави та

засобом визначення меж правового статусу держави [238, с. 10]. Утім не називає, які саме принципи визнає принципами правового статусу держави.

Н.В. Заяць, досліджуючи принципи народного представництва у виборчій системі України, стверджує, що «Принципи народного представництва – це найбільш загальні, провідні, нормативно-регулятивні основні начала (ідеї), що відображають демократичну природу виборів як конституційної основи народовладдя й визначають фундамент правового регулювання виборчих прав, гарантій, процедур і технологій, що забезпечують імперативне, внутрішньо збалансоване й нефальсифіковане проведення виборів різних рівнів, демонструючи їх сутність і соціальне призначення. До принципів народного представництва, що пов'язані з конституційним механізмом формування виборних органів публічної влади, слід віднести такі: народного суверенітету, усезагальності, рівності, безпосередності народного представництва, таємності волевиявлення під час формування органів народного представництва, добровільності участі у формуванні представницьких органів, періодичності та обов'язковості проведення виборів, свободи, гласності, істинності, законності та відповідальності механізму формування органів народного представництва» [92, с. 28].

Б.В. Калиновський формулює розуміння принципів місцевої публічної влади в Україні «... як обумовленої природою місцевого самоврядування та місцевої державної виконавчої влади системи основоположних, нормативно-правових, свідомо-вольових правил поведінки, які закріплені чи впливають зі змісту Конституції та законів України і визначають організацію та діяльність місцевих органів публічної влади щодо реалізації їхніх повноважень в інтересах держави та територіальних громад, демонструють сутність і соціальне призначення місцевої публічної влади в Україні» [99, с. 7]. Учений вважає, що найважливішими (основоположними) принципами місцевої публічної влади в Україні є принципи: «... народовладдя (демократизму); верховенства права та законності; соціальної справедливості; гласності; прозорості та відкритості; децентралізації;

субсидіарності та пропорційності; поєднання місцевих і державних інтересів; узгодження загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів; адаптації делегованих повноважень до місцевих умов; фінансової, правової, організаційної та матеріальної автономії» [99, с. 26].

О.В. Совгиря під принципами організації та діяльності Уряду в Україні розуміє «... систему вихідних засад організації та діяльності даного суб'єкта, що прямо чи опосередковано закріплені в нормах права, які регулюють його статус, та підлягають безпосередньому та самостійному застосуванню в процесі регулювання конституційно-правових відносин, суб'єктом яких виступає вищий орган виконавчої влади» [363, с. 5].

О.В. Кульчицька зазначає, що під конституційно-правовими принципами конституційно-правового статусу депутатських фракцій у Верховній Раді України необхідно розуміти «... найбільш важливі та загальні, нормативно-регулятивні, свідомо-вольові правила поведінки, які регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері статусу депутатських фракцій у Верховній Раді України, демонструють їхню сутність та соціальне призначення. Конституційно-правові принципи статусу депутатських фракцій доцільно поділити на дві групи: загальні і спеціальні» [194, с. 15–16].

Ю.Б. Ключковський, досліджуючи принципи виборчого права, на жаль, не формулює їх визначення, але вважає, що система принципів виборчого права, поряд з галузевими принципами (загального, рівного виборчого права, вільних, чесних, прямих, періодичних, справжніх виборів) та принципів інститутів виборчого права (голосування, виборчого процесу, органів адміністрування виборів, кодифікації та стабільності виборчого законодавства), ґрунтується на принципі верховенства права та його складових, враховує групу конституційно-правових принципів представницької демократії (зокрема, принципи прямих і періодичних виборів) [103, с. 5–22].

Л.Р. Наливайко визнає, що основними принципами державного ладу України є: «1. Принцип суверенності і незалежності держави. 2. Принцип демократизму держави. 3. Принцип правової держави. 4. Принцип соціальної держави. 5. Принцип унітарності Української держави. 6. Принцип республіканської форми правління». І упродовж цього, що «... загальна специфіка принципів державного ладу визначається такими суттєвими рисами (ознаками): основоположне, фундаментальне, узагальнююче значення; політико-правовий та програмний характер; нормативність і загальнообов'язковість; визначеність і категоричність; юридичне верховенство щодо інших положень Конституції і всіх інших нормативних актів держави; постійний характер дії; загальновизнаність (на відміну від інших ідеологічних настанов); цілісність; стислий і сконцентрований характер викладення; стійкість і відповідно особливий порядок змін» [222, с. 96–97].

В.А. Шатіло, осмислюючи конституційний механізм державної влади, класифікує їх на організаційні та функціональні. До організаційних належать принципи: 1) єдності та розподілу державної влади; 2) народного суверенітету; 3) гласності; 4) законності та верховенства права; 5) юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; 6) демократизму механізму державної влади; 7) легітимності конституційного механізму державної влади; 8) унітарності територіального устрою. А до функціональних: 1) компетентності та професійності; 2) оптимальності та ефективності; 3) стимулів та обмежень; 4) реальності та економності; 5) підзвітності; 6) субсидіарності; 7) колегіальності та єдиноначальства; 8) самостійності державних органів та громадських організацій; 9) переконання та примусу та ін. [408, с. 91–124].

Засновуючись на вищезазначених визначеннях, а також на визначенні конституційно-правового статусу Українського народу, що викладене в підрозділі 2.2 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу, поряд із функціями,

найповніше виявляється в його принципах як основоположних засадах щодо здійснення ним влади. Принципи опосередковують собою різноманітні властивості конституційно-правового статусу Українського народу, його генезу, ознаки, сутність, соціальне призначення, закономірності реалізації та подальший розвиток.

Таким чином, принципи конституційно-правового статусу Українського народу – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення [122, с. 216–220].

Це визначення акумулює в собі такі ознаки принципів конституційно-правового статусу Українського народу:

– є найбільш загальними, тобто такими, які визначають, регулюють та охороняють конституційно-правовий статус Українського народу в найбільш абстрактному вигляді, з більш високих позицій, охоплюють собою найбільш масштабніше коло суспільних відносин;

– є основоположними, тобто такими, які демонструють сутність та соціальне призначення конституційно-правового статусу Українського народу, передбачають характеристики усіх інших елементів цього статусу, значною мірою зумовлюють типи його регулювання та охорони;

– є нормативно-регулятивними або свідомо-вольовими, тобто можуть закріплюватися у вигляді конкретних норм права або виводитися, шляхом інтелектуально-вольової діяльності, з певної групи правових норм, окремих інститутів права, але обов'язково мають знаходити своє закріплення в нормативно-правових актах, інших офіційно-визнаних джерелах права. Варто визнати, що і ті й інші регулюють та охороняють конституційно-правовий статус Українського народу;

– є правилами поведінки або основними початками (ідеями), тобто є варіантами діяльності або бездіяльності, що закріплюються в нормативно-правових актах або існують об'єктивно у вигляді ідей, які формуються, функціонують та популяризуються у правосвідомості Українського народу, національних меншин, корінних народів, певних соціальних та етнічних груп, територіальних громад, інших суб'єктів, що становлять Український народ;

– спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу, тобто перебувають з ними в діалектичній єдності, певній системі й лише в такому взаємозв'язку можуть ефективно регулювати та охороняти конституційно-правовий статус Українського народу. Зрозуміло, що правосуб'єктність, принципи, повноваження (права та обов'язки), гарантії як елементи конституційно-правового статусу Українського народу не можуть регулювати та охороняти його без внутрішньої взаємоузгодженості та взаємодії і особливу роль у цьому процесі відіграють саме принципи;

– правове становище Українського народу визначається, насамперед, відносно до національного суспільства та держави, інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, тобто найбільш значущих соціальних суб'єктів;

– демонструють сутність і соціальне призначення Українського народу. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу досліджено в підрозділі 2.3 цієї роботи, а соціальне призначення – це його здатність позитивно виявляти себе в усіх сферах життєдіяльності, забезпечувати розвиток суспільства, національних меншин, корінних народів, соціальних та етнічних груп, держави, права, окремих особистостей, які його становлять [131, с. 216–218].

Відповідно до вищенаведених визначення та ознак, змісту чинної Конституції і законодавства України, розглянемо, на нашу думку, найбільш загальні та основоположні принципи конституційно-правового статусу Українського народу.

Принцип суверенності влади Українського народу. Наголосимо, насамперед, на його основоположності й на тому загальновідомому твердженні, що він походить від теорії суверенітету, яка з часом утілилась у загальновизнаний та загальноправовий принцип народного суверенітету. Загалом, «Суверенітет» (нім. Souveranitat, від франц. souverainete, первісно – вершина, верховна влада, з лат. superus – верховний) – повнота влади *держави*; самостійність д-ви, її незалежність від ін. держав у внутр. і зовн. політиці. Є одним з *принципів міжнародного права*; закріплений у Статуті ООН, ряді міжнар. договорів і декларацій» [421, с. 684]. «Саме народний суверенітет слід розглядати як природне право народу самостійно і в певному обсязі розпоряджатися своєю долею, створювати такий суспільний і конституційний лад, який відповідає його волі і його інтересам. Унаслідок цього влада народу ніким не може бути обмеженою, а можливе лише її добровільне самообмеження – вступаючи у відносини з іншими народами (як вище зазначалось, шляхом утворення інтегративних міжнародних союзів, спільнот). Для цього передбачена референтна форма волевиявлення, внесення змін до Конституції шляхом всенародного (загального) голосування» [341, с. 56].

Отже, з плином часу домінуючим стає саме принцип народного суверенітету, який визнає народ першоосновою та носієм усієї повноти влади й повноважень. Починаючи із XVIII ст. цей принцип усе частіше закріплюється в конституціях. Зокрема, ст. 33 Конституції Бельгії від 17 лютого 1994 р. (консолідований текст) (зі змінами від 25 березня 1996 р., 28 лютого 1997 р., 11 березня 1997 р., 20 травня 1997 р., 12 червня 1998 р., 17 червня 1998 р., 20 листопада 1998 р., 11 грудня 1998 р., 12 березня 1999 р., 7 травня 1999 р., 23 березня 2000 р. і 16 травня 2000 р.) передбачає, що «Усі влади походять від нації. Вони здійснюються у порядку, встановленому Конституцією» [144]; частина 2 ст. 1 Конституції Італійської Республіки, що прийнята Установчими зборами 22 грудня 1947 р., набрала чинності 1 січня 1948 р., регламентує, що «Суверенітет належить народу, який здійснює його у формах і межах, визначених Конституцією» [158, с. 19]; частина 1 ст. 32

Конституції Великого герцогства Люксембург від 17 жовтня 1968 р. стверджує, що суверенітет належить нації [152]; частина 2 ст. 1 Іспанської Конституції, схваленої Генеральними Кортесами на пленарних засіданнях Конгресу Депутатів і Сенату 31 жовтня 1978 р., затвердженої Іспанським народом на референдумі 6 грудня 1978 р, підписаної Й.В. Королем перед Генеральними Кортесами 27 грудня 1978 р., унормовує, що носієм національного суверенітету є іспанський народ як джерело державної влади [97]; ст. 4 Конституції Польської Республіки від 2 квітня 1997 р., затвердженої на референдумі 25 травня 1997 р., набрала чинності 17 жовтня 1997 р., у частині 1 передбачає, що «Верховна влада у Польській Республіці належить Народу», а в частині 2, що «Народ здійснює владу через своїх представників або безпосередньо» [165, с. 16].

Аналіз вищезазначених конституційних положень свідчить, по-перше, що в деяких з них принцип народного суверенітету ототожнюється з принципом національного суверенітету і вони фактично закріплюються та сприймаються як синоніми, по-друге, у деяких з них ідеться про усю владу або верховну владу народу, а в деяких – про принцип суверенітету народу або принцип суверенітету нації, які фактично, як уже зазначалося, ототожнюються.

І ще одне зауваження з приводу ознак принципу суверенності Українського народу. Переконані, що повноваження Українського народу становлять основний зміст його народного суверенітету, але не тотожні йому, оскільки суверенітет складається не тільки з повноважень. Він опосередковує собою відношення до влади, наявність певного статусу, відповідну політико-правову якість його носія.

Принцип єдиновладдя Українського народу означає, що Український народ є єдиним суб'єктом утворення суспільства, держави, соціальних регуляторів, верховної влади в країні, інших найбільш значущих соціальних інститутів. Він ні з ким не ділить це своє право і не може його делегувати чи передавати, а іншим суб'єктам заборонено його привласнювати. Український народ здійснює це право

самостійно і незалежно від будь-яких соціальних груп, використовуючи його виключно у власних інтересах.

Це пояснюється тим, що народний суверенітет неділимий і може мати лише одного суб'єкта – Український народ. І цей народ має бути наділеним реальною можливістю вирішувати найбільш важливі питання суспільного та державного характеру, самому визначати свою долю, головні питання суспільного й державного розвитку, формувати напрями внутрішньої і зовнішньої політики, визначати механізм публічної влади, контролювати діяльність органів державної, суспільної та влади місцевого самоврядування.

Загалом, народний суверенітет – це внутрішньо притаманна народу якість, яка реалізується за умови формування власного суспільства, держави, соціальних регуляторів, верховної влади в країні, інших найбільш значущих соціальних інститутів. Вона є об'єктивною, невід'ємною, внутрішньо-притаманною йому властивістю.

Принцип повновладдя Українського народу означає, що уся повнота влади, яка здійснюється в Україні у трьох основних формах – державної, суспільної і влади місцевого самоврядування, походить від Українського народу, саме він є її джерелом, носієм та контролером.

Цей принцип забезпечується суверенними повноваженнями Українського народу (установчими, організаційно-легітимаційними, правотворчими, судовими, контрольно-наглядними та майновими), які розповсюджуються на усі сфери суспільного життя (політичну, економічну, соціальну, духовну, правову і т.д.), і реалізується, насамперед, через інститути безпосередньої демократії (вибори, референдуми, народні ініціативи, народні вето тощо).

До того ж, принцип повновладдя Українського народу передбачає, що народ, повною мірою володіє політичними, економічними, соціальними та іншими засобами, які всебічно й послідовно гарантують реальну участь усіх соціальних груп та прошарків в управлінні справами суспільства та держави.

Принцип безпосереднього волевиявлення Українського народу зумовлює існування в Україні безпосередньої (прямої) форми реалізації влади народом. Безпосередня реалізація влади Українським народом є вищим виявом народовладдя в країні й означає належність усієї державної, суспільної та місцевої влади народу, вільну реалізацію ним цієї влади відповідно до його суверенної волі та загально визнаних інтересів, визнання народу як верховного носія публічної влади. Цей принцип зумовлює також можливість та обов'язковість для Українського народу охороняти й захищати свій конституційно-правовий статус шляхом безпосереднього волевиявлення.

До того ж цей принцип передбачає, що Український народ має саме шляхом безпосереднього волевиявлення приймати найбільш важливі та доленосні рішення стосовно національного суспільства, держави, власних соціальних інституцій, території, інших найбільш важливих питань. Саме тому ст. 73 Конституції України передбачає, що «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» [173, ст. 141].

Крім Конституції України, принцип безпосереднього волевиявлення Українського народу зафіксований у Загальній декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., яка в частинах 1 та 3 ст. 21 узаконює, що «1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників» та «3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [83, ст. 3103, с. 89].

Загальновідомо, що існують різні форми безпосереднього волевиявлення Українського народу, зокрема, референдуми, вибори, народні правотворчі ініціативи, народні обговорення, народні опитування, народне вето, мітинги,

походи, демонстрації тощо. Одні з них, наприклад імперативний референдум та вибори, є імперативними, тобто такими, рішення яких є обов'язковим, остаточним і не вимагають його затвердження державними органами або органами місцевого самоврядування. Ці органи можуть його лише офіційно оголошувати. Інші, наприклад консультативний референдум, народні правотворчі ініціативи, народні обговорення, народні опитування, народне вето, є консультативними, тобто такими, які мають лише відобразитися або враховуватися в рішеннях відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування. Проте вплив імперативних і консультативних форм безпосереднього волевиявлення Українського народу має бути істотним, оскільки в них виражено волю народу або його частини.

Принцип пріоритетності безпосередньої влади Українського народу. Про принцип пріоритетності безпосередньої влади Українського народу в системі демократії, з формального погляду, свідчить те, що розділ III «Вибори. Референдум» передує розділам, присвяченим конституційно-правовим статусам інститутів представницької демократії, а саме: Верховної Ради України, Президента України, а тим більше місцевому самоврядуванню.

Крім того, розділ III «Вибори. Референдум», відповідно до ст. 156 Конституції України, змінюється в особливому порядку, адже законопроект про внесення змін до розділу III «Вибори. Референдум» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України [173, ст. 141], тобто процес внесення змін до розділу III «Вибори. Референдум» прямо і недвозначно вимагає здійснення безпосередньої влади Українським народом.

До того ж ідеї, положення, засади та принципи, викладені в розділі III «Вибори. Референдум», становлять конституційний лад України, тобто її найбільш важливі політичні, економічні, соціальні, духовні, правові та інші засади існування,

про що йшлося в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження і що також є свідченням пріоритетності безпосередньої влади Українського народу в системі демократії.

Саме через референдум можуть реалізовуватися установча влада та установчі повноваження Українського народу, а через вибори – його організаційно-легітимізаційні, тобто найбільш важливі, повноваження, що також є виявом принципу пріоритетності безпосередньої влади Українського народу в системі демократії.

Принцип поєднання безпосередньої і представницької демократії зумовлений тим, що будь-яка країна, у тому числі й Україна, не може постійно проводити референдуми, плебісцити, вибори, опитування, оскільки це кошовна й тривала в часі справа. До того ж безпосередня демократія не спроможна вирішувати питання оперативного характеру, які вимагають швидкого та відповідального реагування.

Для проведення референдумів, плебісцитів, виборів, опитувань, інших форм безпосередньої демократії необхідний високий рівень загальної, політичної та правової культури й особистої відповідальності, в іншому разі не уникнути зловживань та маніпуляцій, прикладів яких у вітчизняній юридичній практиці доволі багато.

Водночас небезпечною є практика, що прослідковується у здійсненні публічної влади сучасної України. Мається на увазі домінування представницьких інститутів держави та місцевого самоврядування над прямим народовладдям. Наприклад, Всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р з приводу реформування системи державного управління, результати якого фактично було проігноровано, насамперед, Верховною Радою України в частині внесення змін та доповнень до Конституції України. Така практика свідчить, з однієї сторони, про надмірну та неконтрольовану концентрацію повноважень у вертикалях публічної влади держави та місцевого самоврядування, її здатність до ігнорування інтересів Українського народу, відверте нехтування ними, а з іншої – про неспроможність Українського

народу відстоювати власні рішення, його відчуження від можливості впливати на владу, апатичне ставлення до неї.

Зазначену негативну тенденцію можна подолати шляхом реалізації принципу поєднання безпосередньої і представницької демократії. Безпосередню демократію необхідно посилювати шляхом повноцінної реалізації та удосконалення установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольно-наглядових та майнових повноважень Українського народу, а представницьку через удосконалення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

Принцип загальності у здійсненні влади Українським народом є основою нормативно-правових приписів, згідно з якими у здійсненні влади мають право брати участь усі громадяни України, які становлять Український народ. Саме на реалізацію цього принципу спрямована частина 1 ст. 70 Конституції України, у якій зазначається «Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років» [173, ст. 141]. На розвиток зазначеної частини 1 ст. 70 Конституції України прийнято частину 1 ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2365-III, у якій зазначено, що «Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах» [297, ст. 118].

Прикладів, коли в нормативно-правових актах регламентовано, що право брати участь у здійсненні влади належить усім громадянам України, які становлять Український народ, існує багато, і не тільки у виборчому, або законодавстві про політичні партії, а й у референдному законодавстві про мирні зібрання, громадські організації тощо.

Принцип рівності у здійсненні влади Українським народом означає, що громадяни України усіх національностей, корінні народи, національні меншини, інші соціальні групи, які становлять Український народ, володіють однаковим,

насамперед, конституційно-правовим статусом у сфері політики, економіки, соціального, духовного, правового та будь-якого іншого життя. І, насамперед, у сфері здійснення публічної влади. Так, частина 2 ст. 38 Конституції України стверджує, що «Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» [173, ст. 141].

У сфері політики це виражається в однаковому ставленні усіх структурних частин Українського народу до виборів, референдумів, права брати участь в управлінні державними справами, права проводити збори, мітинги походи і демонстрації і т.д. У сфері економіки це, насамперед, однакове ставлення представників Українського народу до виробництва, розподілу, обміну та використання матеріальних благ. Рівність у соціальній сфері означає рівність можливостей у процесі розвитку та забезпечення Українським народом власного існування та функціонування. Рівність Українського народу в духовній сфері виявляється в однаковому ставленні до права на державну мову, релігію, церкву, ідеологію, освіту, науку, свободу творчості. Принцип правової рівності у здійсненні влади Українським народом проглядається через ідентичність прав та обов'язків його складових частин і рівність перед нормативно-правовими актами.

У найбільш загальному вигляді принцип рівності у здійсненні влади Українським народом зафіксовано у ст. 1 Загальної декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., у якій констатовано, що «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [83, ст. 3103, с. 89].

Більш конкретно цей принцип викладено в частині 2 ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй та Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, підписаних 26 червня 1945 р., набрали чинності 24 жовтня 1945 р. [371]; частині 5 ст. 1 Резолюції 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй

«Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» від 14 грудня 1962 р. [321]; частині 4 ст. 1 та частині 1 ст. 9 Декларації про расу та расові забобони, прийнятій і проголошеній Генеральною Конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на її двадцятій сесії 27 листопада 1978 р. [70]; абзаци 5 Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, прийнятій резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970 р. [69] та в деяких інших міжнародних правових актах.

Зазначені положення модифікуються ст. 11 Конституції України тільки стосовно української нації, корінних народів та національних меншин України, адже зазначається «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традиціям і культурі, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»[173, ст. 141].

Саме тому можна стверджувати, що принцип рівності у здійсненні влади Українським народом має ґрунтуватися і буде реалізовуватися тільки в разі існування та втілення принципу рівності конституційно-правових статусів націй, національних меншин, корінних народів і передусім громадян, хоча б тому, що Український народ складається із цих соціальних одиниць.

Принцип реальності влади Українського народу передбачає, що вона має бути не тільки регламентована нормативно-правовими актами, а й існувати фактично, забезпечуватись та гарантуватись усіма існуючими соціальними суб'єктами, насамперед, національною державою. Цей принцип передбачає також наявність відповідного правового механізму реалізації конституційно-правового статусу та влади Українського народу.

Беззаперечно, що для реальності влади Українського народу необхідно, щоб сам народ, по-перше, бажав цього, по-друге, мав відповідний рівень правового

виховання та правової культури, по-третє, усі інші соціальні інституції були готовими забезпечувати реальність конституційно-правового статусу та влади Українського народу. Важливо визнати, що сьогодні в Україні через об'єктивні і суб'єктивні причини існує нагальна проблема забезпечення реальності стосовно реалізації цього принципу, що зумовлено не тільки рівнем розвитку права, а й тісно пов'язано з політичним та економічним станом суспільства, рівнем його духовності.

Принцип гарантованості влади Українського народу є логічним продовженням попереднього принципу. Він означає, що має бути утворено узгоджену систему умов, засобів та способів, які забезпечують ефективну реалізацію та постійну охорону конституційно-правового статусу Українського народу.

Конституція України не передбачає гарантій конституційно-правового статусу Українського народу. У частині 2 ст. 3 вона лише опосередковано проголошує, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [173, ст. 141], а в частині 2 ст. 22 передбачає, що «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» [173, ст. 141]. У частині 2 ст. 22 не конкретизовано суб'єкта, конституційні права і свободи якого гарантуються і не можуть бути скасовані, а тому можна логічно допустити, що це положення стосується і конституційних прав та свобод Українського народу.

На жаль, принцип гарантованості влади Українського народу не знайшов належного закріплення і в міжнародних правових актах, за виключенням Конвенції про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах № 169, прийнятої 27 червня 1989 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її двадцять шостій сесії, яка в частині 1 ст. 3 гарантує корінним народам і народам, які ведуть племінний спосіб життя в

незалежних країнах, повною мірою безперешкодно і без дискримінації користування правами і основними свободами людини [140].

Ефективність реалізації цього принципу залежить від рівня розвитку інститутів політичної, економічної, духовної, правової та інших систем суспільства. Вона забезпечує втілення не лише конституційно-правового, а й фактичного статусу Українського народу й може розглядатися як важлива ознака реальності правової держави та громадянського суспільства.

Принцип майнової забезпеченості Українського народу означає, що для повноцінного існування конституційно-правового статусу Українського народу має бути наявною, чітко визначеною та ефективно функціонуючою його персоніфікована власність, на якій ґрунтується цей статус.

Деталізація цього принципу здійснюється в частині 1 ст. 13, частині 1 ст. 14, ст. 41, пункті 36 частини 1 ст. 85 і в інших Конституції України [173, ст. 141] та чинних нормативно-правових актів України. За результатами їх аналізу можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу буде матеріально забезпечений за умови, що: 1) Український народ буде визнано суб'єктом власності; 2) названо об'єкти його власності; 3) закріплено право та виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження власністю; 4) передбачено процедуру здійснення Українським народом права виключної власності; 5) не двозначно зазначено суб'єкти, які можуть здійснювати право власності Українського народу від його імені; 6) встановлено відповідальність за порушення права власності Українського народу.

Таким чином, найбільш загальними й основоположними принципами конституційно-правового статусу Українського народу можна вважати принципи: 1) суверенності влади Українського народу; 2) єдиновладдя Українського народу; 3) повновладдя Українського народу; 4) безпосереднього волевиявлення Українського народу; 5) пріоритетності безпосередньої влади Українського народу; 6) поєднання безпосередньої і представницької демократії; 7) загальності у

здійсненні влади Українським народом; 8) рівності у здійсненні влади Українським народом; 9) реальності влади Українського народу; 10) гарантованості влади Українського народу; 11) майнової забезпеченості Українського народу [123, с. 24–31].

Сформулюємо ще один висновок, сутність якого у твердженні, що названі загальні та основоположні принципи конституційно-правового статусу Українського народу детермінують виникнення, функціонування та розвиток установчих, організаційно-легітимацийних, правотворчих, судових та контрольних наглядних, тобто владних повноважень Українського народу. А принцип майнової забезпеченості Українського народу є підставою для існування його майнових повноважень.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження правосуб'єктності та принципів конституційно-правового статусу Українського народу запропонуємо підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції:

1. Не заперечуючи міжнародну правосуб'єктність націй, які борються за незалежність, наголосимо на тому, що міжнародну правосуб'єктність мають, насамперед, народи, а в контексті дисертаційного дослідження – Український народ, адже саме він: 1) становить єдину спільноту громадян України усіх національностей; 2) є носієм народного суверенітету, що має найвищу політико-правову силу; 3) користується правом на самовизначення; 4) утворив власні суспільство, державу, право; 5) наділяється первинною, суверенною, необмеженою, установчою владою.

2. Саме правосуб'єктність Українського народу є тією правовою категорією, яка дозволяє розглядати та характеризувати його не лише як абстрактного суб'єкта права, а як суб'єкта конкретних правовідносин. Виокремлення загальної та

конкретної правосуб'єктності Українського народу пояснюється необхідністю розрізнити і виокремлювати загальний та конкретний конституційно-правовий статус Українського народу. Загальний не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами, а конкретний пов'язаний з його конкретними правами та обов'язками. Наприклад, вибори Президента України є конкретними правовідносинами, які виникають між Українським народом (через виборчий корпус) і кандидатами у Президенти України. Саме конкретний конституційно-правовий статус Українського народу зумовлює можливість делегування окремих конкретних прав та обов'язків органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

3. Правосуб'єктність Українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. Правоздатність Українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності, поєднаної загальними інтересами, та первинності власного самовизначення, тобто із свого започаткування. А дієздатність настала з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів, духовності тощо, тобто з того моменту, з якого Український народ став спроможним не тільки мати конституційно-правовий статус, а й реалізувати його.

4. Можна стверджувати, що: 1) правосуб'єктність Українського народу складається із правоздатності та дієздатності; 2) правоздатність та дієздатність є правовими явищами, які дають можливість мати або реалізовувати повноваження, тобто права та обов'язки у правових відносинах; 3) правоздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що існує для забезпечення спроможності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб'єктами, а дієздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами.

5. Правосуб'єктність Українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами, здатність бути суб'єктом права, тобто мати й реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами. Ознаки правосуб'єктності Українського народу такі: є первинною, основоположною здатністю бути суб'єктом права; гарантується нормативно-правовими актами; стосується можливості мати та реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки; суб'єктивні права та юридичні обов'язки Українського народу існують та реалізуються у правових відносинах; розповсюджується на усіх інших соціальних суб'єктів.

6. Можна стверджувати наявність повноцінної правосуб'єктності Українського народу, що зумовлює дієвість та ефективність його конституційно-правового статусу. Заперечення цього факту, яке здебільшого зводиться до твердження, що в народі відсутня єдина та відокремлена воля, є безпідставним, адже схожі особливості є притаманними волі усіх колективних суб'єктів. Має йтися передусім про те, що воля колективних суб'єктів, у разі наділення її конкретними повноваженнями, закріпленими в нормативно-правових актах, що можуть бути реалізованими тільки колективно, перетворюється на реальну правосуб'єктність колективних суб'єктів.

7. Правосуб'єктність Українського народу – це об'єктивна політико-правова категорія, адже вона зумовлена потребами суспільно-політичного життя і розвитку, основоположною та системоутворюючою роллю Українського народу в соціальному житті суспільства та держави. Основою правосуб'єктності Українського народу є народний суверенітет.

8. Правосуб'єктність Українського народу має знаходити свої закріплення у нормах права, передусім конституційного та міжнародного, у вигляді функцій, принципів, прав, свобод, обов'язків, гарантій, тобто ставати державно-правовим явищем, у зв'язку з чим в усіх інших соціальних суб'єктів, насамперед у держави, мають виникати обов'язки.

9. В усіх видах правовідносин Український народ не обов'язково має сам реалізовувати свої права та обов'язки. Для забезпечення цього процесу створюються та існують інститути безпосередньої і представницької демократії. До того ж права Українського народу реалізуються через фактичне втілення прав та обов'язків громадян України, прав та обов'язків національних меншин, корінних народів, соціальних та етнічних груп, органів держави, місцевого самоврядування, громадських об'єднань тощо, з яких він складається.

10. Правосуб'єктність Українського народу реалізується у внутрішній та зовнішній сфері його життєдіяльності, а тому має йтися про внутрішню та зовнішню правосуб'єктність Українського народу. Внутрішня правосуб'єктність Українського народу – це його здатність бути суб'єктом права, учасником національних внутрішньосупільних правових відносин, як безпосередньо, так і опосередковано. Зовнішня правосуб'єктність Українського народу утверджується у призмі міжнародних відносин, існує у вигляді так званої міжнародної правосуб'єктності Українського народу. Це пояснюється тим, що для забезпечення участі в міжнародно-правових відносинах кожному народу, який утворює суверенне суспільство та державу, належить право бути визнаним іншими народами, суспільствами, державами, які є головними суб'єктами міжнародних відносин. Без визнання правосуб'єктності Українського народу на міжнародно-правовій арені не відбудеться визнання правосуб'єктності національного суспільства та держави, не буде реалізовано їх правовий статус.

11. За формою реалізації правосуб'єктність Українського народу класифікується на безпосередню та представницьку. Правосуб'єктність Українського народу сягає усіх сфер соціального життя суспільства.

12. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу, поряд із функціями, найповніше виявляється у його принципах як основоположних засадах щодо здійснення ним влади. Принципи опосередковують собою різноманітні властивості конституційно-правового статусу Українського народу, його генезу,

ознаки, сутність, соціальне призначення, закономірності реалізації та подальший розвиток.

13. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення. Ознаки принципів конституційно-правового статусу Українського народу: а) є найбільш загальними; б) є основоположними; в) є нормативно-регулятивними або свідомо-вольовими; г) є правилами поведінки або основними началами (ідеями); д) спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу; е) правове становище Українського народу визначається, насамперед, відносно до національного суспільства та держави, інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань; є) демонструють сутність і соціальне призначення Українського народу.

14. Найбільш загальними та основоположними принципами конституційно-правового статусу Українського народу можна вважати:

– принцип суверенності влади Українського народу, що походить від теорії суверенітету, яка з часом втілилась у загальновизнаний та загальноправовий принцип народного суверенітету. Починаючи із XVIII ст. цей принцип усе частіше закріплюється в конституціях. Зокрема, ст. 33 Конституції Бельгії від 17 лютого 1994 р. (консолідований текст); частині 2 ст. 1 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р.; частині 1 ст. 32 Конституції Великого герцогства Люксембург від 17 жовтня 1968 р. та ін. Повноваження Українського народу становлять основний зміст його народного суверенітету, але не тотожні йому, оскільки

суверенітет складається не тільки з повноважень. Він опосередковує собою відношення до влади, наявність певного статусу, відповідну політико-правову якість його носія;

– принцип єдиновладдя Українського народу, який означає, що Український народ є єдиним суб'єктом утворення суспільства, держави, соціальних регуляторів, верховної влади в країні, інших найбільш значущих соціальних інститутів;

– принцип повновладдя Українського народу, відповідно до якого повнота влади, яка здійснюється в Україні у трьох основних формах – державній, суспільній і влади місцевого самоврядування, походить від Українського народу, саме він є її джерелом, носієм та контролером;

– принцип безпосереднього волевиявлення Українського народу, що зумовлює існування в Україні безпосередньої (прямої) форми реалізації влади народом. Остання означає належність усієї державної, суспільної та місцевої влади народу, вільну реалізацію ним цієї влади відповідно до його суверенної волі та загально визнаних інтересів, визнання народу як верховного носія публічної влади. Цей принцип також передбачає, що Український народ має саме шляхом безпосереднього волевиявлення приймати найбільш важливі та доленосні рішення стосовно національного суспільства, держави, власних соціальних інституцій, території, інших найбільш важливих питань;

– принцип пріоритетності безпосередньої влади Українського народу, про який у системі демократії, з формального погляду, свідчить те, що розділ III «Вибори. Референдум» передує розділам, присвяченим конституційно-правовим статусам інститутів представницької демократії, а саме: Верховної Ради України, Президента України, місцевому самоврядуванню. До того ж ідеї, положення, засади та принципи, що викладені в розділі III «Вибори. Референдум», становлять конституційний лад України, тобто її найбільш важливі політичні, економічні, соціальні, духовні, правові та інші засади існування;

– принцип поєднання безпосередньої і представницької демократії, який зумовлений тим, що будь-яка країна, у тому числі й Україна, не може постійно проводити референдуми, плебісцити, вибори, опитування, оскільки це коштовна та тривала у часі, справа. До того ж безпосередня демократія не спроможна вирішувати питання оперативного характеру, які вимагають швидкого та відповідального реагування. Для її реалізації необхідний високий рівень загальної, політичної та правової культури й особистої відповідальності, в іншому разі не уникнути зловживань та маніпуляцій, прикладів яких доволі багато у вітчизняній юридичній практиці. Водночас небезпечною є практика, яка прослідковується у здійсненні публічної влади сучасної України. Мається на увазі домінування представницьких інститутів держави та місцевого самоврядування над прямим народовладдям;

– принцип загальності у здійсненні влади Українським народом, що є основою нормативно-правових приписів, згідно з якими у здійсненні влади мають право брати участь усі громадяни України, які належать до Українського народу;

– принцип рівності у здійсненні влади Українським народом, відповідно до якого громадяни України усіх національностей, корінні народи, національні меншини, інші соціальні групи, які становлять Український народ, володіють однаковим, насамперед, конституційно-правовим статусом у сфері політики, економіки, соціального, духовного, правового та іншого життя. Насамперед, у сфері здійснення публічної влади;

– принцип реальності влади Українського народу, за яким вона має бути не тільки регламентована нормативно-правовими актами, а й забезпечена та гарантована усіма існуючими соціальними суб'єктами, насамперед, національною державою, а також наявність відповідного правового механізму реалізації конституційно-правового статусу та влади Українського народу;

– принцип гарантованості влади Українського народу, який означає, що має бути утворена узгоджена система умов, засобів та способів, які забезпечують

ефективну реалізацію та постійну охорону конституційно-правового статусу Українського народу;

– принцип майнової забезпеченості Українського народу, який передбачає, що для повноцінного існування конституційно-правового статусу Українського народу має бути наявною, чітко визначеною та ефективно функціонуючою його персоніфікована власність, на якій ґрунтується цей статус. Конституційно-правовий статус Українського народу буде матеріально забезпечений за умови, що:

- 1) Український народ буде визнано суб'єктом власності;
- 2) названо об'єкти його власності;
- 3) закріплено право та виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження власністю;
- 4) передбачено процедуру здійснення Українським народом права виключної власності;
- 5) не двозначно зазначено суб'єктів, які можуть здійснювати право власності Українського народу від його імені;
- 6) встановлено відповідальність за порушення права власності Українського народу.

15. Названі загальні та основоположні принципи конституційно-правового статусу Українського народу детермінують виникнення, функціонування та розвиток установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових та контрольно-наглядових, тобто владних повноважень Українського народу. Принцип майнової забезпеченості Українського народу є підставою для існування його майнових повноважень.

РОЗДІЛ 4

ПОВНОВАЖЕННЯ – СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

4.1. Установчі повноваження Українського народу

Завжди, коли йдеться про народний суверенітет, демократію, народовладдя, Український народ, конституційно-правовий статус Українського народу, стверджують, що найбільш важливою формою їх утілення є установча влада Українського народу, яка реалізується через його установчі повноваження. Утім у вітчизняній юридичній науці відсутнє однозначне розуміння установчої влади та установчих повноважень загалом та стосовно Українського народу, зокрема їх конституційно-правового регулювання [208, с. 6–11].

У зв'язку із вищезазначеним, насамперед, необхідно звернути увагу на етимологію слова «установчий». «Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)» передбачає, що «Установчий, -а, -е. Який має завданням організацію чого-небудь, призначений заснувати що-небудь» [355, с. 498]. «Словник синонімів української мови» також закріплює, що «установлювати» означає «робити що-небудь законним» [349, с. 808]. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», установляти означає «1. Ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, *підготовляючи до використання. Споруджувати* що-небудь на певному місці. 2. *Організовувати, здійснювати, налагоджувати*. 3. *Визначати*, розпізнавати за певними ознаками. 4. *Створюючи, утверджувати, узаконювати що-небудь. Уводити в дію, визначати* що-небудь якимись заходами», а слово «установчий» слід розуміти як такий, що «... має завданням *організацію* чого-небудь, призначений засновувати, що-небудь» [29, с. 1305].

Шеститомна «Юридична енциклопедія» встановлює, що «Установчий (Засновницький) договір – док-т, на підставі якого утворюються та діють *особи юридичні*». «установчі документи юридичної особи – док-ти, на підставі яких утворюється і діє *особа юридична*, а також визначаються індивід. особливості її прав. статусу». «Установчі збори – спеціально обраний представ. орган, що утворюється для розробки і прийняття *конституції*» [422, с. 228–229].

Отже, термін «установчий» означає, насамперед, засновницький, утворюючий, запроваджуючий, установлюючий, утверджуючий, узаконюючий. Саме таке розуміння має вкладатися і в юридичні категорії, які оперують цим терміном, а саме: установчий акт, установчі збори, установча влада, установчі повноваження, установчі права, установчі обов'язки тощо.

У шеститомній «Юридичній енциклопедії» щодо цього передбачено таке: «Установчої влади теорія – вчення за яким, *Конституція* як Осн. Закон д-ви визнається актом первин. (установчої влади), що безпосередньо належить *народові*. Виникнення цієї теорії було зумовлене поширенням у XVIII ст. концепції нар. суверенітету та ідеї сусп. договору. Теорія концептуально сформульована в 1789 р. Е. Ж. Сьєєсом, який першим ужив відповідний термін. Він стверджував, що Конституція є актом устан. влади. Держ. органи, віднесені до встановлених влад (насамперед, законодавчої), не можуть вносити до неї зміни. Звідси малозмінюваність Конституції як Осн. Закону. У тому самому 18 ст. спочатку було задекларовано, що зміни до Конституції можуть бути внесені лише за згодою усіх гр-н (ідея сусп. договору). Згодом визнали можливість визначення такої згоди на основі позиції більшості (Е. де *Ваттель*). Тим самим застерігалася можливість конст. референдуму. З ін. боку стверджувалося, що Конституція може бути змінена лише спец. органом – *установчими зборами*, які мають відповідно реалізувати народний суверенітет (Е. Ж. Сьєєс). Важливою була й ідея, за якою Конституція могла бути змінена лише у спосіб, визначений самою Конституцією (Ж. Ж. Руссо)» [422, с. 230].

Отже, із самого свого початку теорія установчої влади була вченням: по-перше, за яким конституція визнавалась актом установчої влади, яка належить народові; по-друге, її виникнення було зумовлене теорією народного суверенітету та суспільного договору; по-третє, її основою було твердження, що державні органи не можуть вносити до конституції зміни; і, по-четверте, у ній наголошувалось, що зміни до Конституції можуть бути внесені лише за згодою усіх громадян, або їх більшістю, або установчими зборами, у спосіб, визначений самою конституцією.

Досліджуючи установчу владу Українського народу, яка реалізується через його установчі повноваження, важливо звернути увагу на розуміння влади загалом. Загальновідомо, що влада – це авторитетна сила, свідомо-вольові стосунки між людьми та їх організаціями, у якому ті, що мають владу, визначають, використовуючи різні засоби і методи, програму поведінки підвладних осіб, ґрунтуючись, за необхідності, на можливості примусу. Іншими словами, це реальна можливість здійснення своєї волі в соціальному житті суспільства, нав'язування її іншим людям, використовуючи при цьому різні засоби і методи, включаючи і примус. Отже, влада – це завжди двохсторонні взаємовідносини, де воля носія влади у владовідносинах здійснюється через підпорядкування підвладного. У суспільстві влада є необхідною, тому що з її допомогою забезпечується нормальне функціонування всіх соціальних суб'єктів, вона стоїть на варті організованості і порядку, передбачає скординованість дій різних елементів держави і суспільства [377, с. 41–42].

Оригінальним є твердження, що «Слово влада має для нас означене значення. Ми означаємо цим словом людину, чи колектив, що має доручену йому і признану можливість наказувати і вимагати послуху для своїх наказів. В основі модерного розуміння влади лежить можливість існування побіч себе волі, від якої виходить наказ, і воля, яка йому підчиняється» [369, с. 36].

До того ж у шеститомній «Юридичній енциклопедії» стверджується, що «Влада – багатогранне сусп.-політ. і правове поняття. Існують різноманітні його

визначення. В. – це: 1) відносини між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність проводити свою волю. В. завжди передбачає взаємодію її агентів, що ґрунтується на підлеглості одного іншому. Якщо така підлеглість відсутня, тоді немає і В. Як складне суспільне явище, В. класифікується на різні види залежно від тих або ін. критеріїв. Зокрема, за суб'єктами її поділяють на В. державну, В. народну, В. партійну, В. громад. орг.-цій, В. трудових колективів, В. ЗМІ» [417, с. 489–490].

Таким чином, існує дуже багато визначень влади, її розглядають з різних методологічних позицій, у різних соціальних науках та галузях знань, але не можна стверджувати, що якесь визначення є вичерпним чи об'єктивно істинним, скоріш кожне з них виявляє як певні аспекти влади так і різні погляди на неї [250, с. 501–504].

Якщо інтегрувати розуміння терміна «установчий», теорію влади та установчої влади, то можна дійти висновку, що «... установча влада є первинною щодо усіх встановлених влад: законодавчої, виконавчої та судової. Установча влада належить народу, котрий через своїх представників в установчих зборах реалізує цю владу, ухвалюючи конституцію» [75, с. 458–459].

Відповідно до вищезазначеного, можна стверджувати, що установча влада Українського народу – це спосіб первинної його самоорганізації, суверенні, двосторонні, свідомо-вольове відношення між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями, у процесі яких Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій, ґрунтуючись, за необхідності, на можливості примусу.

Із цього визначення можна виокремити такі ознаки установчої влади Українського народу:

– є способом первинної його самоорганізації, що, насамперед, свідчить про засновуючий соціальний характер установчої влади Українського народу, її системоутворюючі суспільні форми вияву;

– є суверенною. Грунтуючись на Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, можна стверджувати, що це означає верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Українського народу в межах території країни, її незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах [63, ст. 429];

– є двосторонньою, адже у взаємовідносинах з приводу влади завжди бере участь щонайменше два суб'єкти – той, який наділений владою, і той, який є підвладним. Це стосується як самоуправління, що переважно реалізує місцеве самоврядування, так і іноврядування, що здійснює держава;

– є свідомо-вольовими взаємовідносинами між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями. При цьому треба визнати, що установча влада Українського народу може реалізовуватися як стихійно (революції, повстання, перевороти), так і свідомо, тобто послідовно, планомірно, набуваючи ознак акту соціального управління;

– у процесі її здійснення Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій, що свідчить про її первинність стосовно до усіх інших соціальних інституцій та, насамперед, публічних влад. Адже саме у процесі здійснення установчої влади Український народ, по-перше, запроваджує інші публічні влади, по-друге, визначає їх статус, по-третє, встановлює порядок їх функціонування. І це найбільшою мірою стосується саме публічних влад (законодавчої, виконавчої, судової, контрольно-наглядової, муніципальної), які є

установленими, тобто похідними, вторинними стосовно до установчої влади Українського народу [207, с. 327–343];

– може ґрунтуватись, за необхідності, на можливості примусу. Під примусом розуміють передбачений нормативно-правовими або іншими актами зовнішній вплив на поведінку суб'єкта, що здійснюється у процедурних формах, з метою цілеспрямованого забезпечення здійснення певних правил поведінки, включаючи можливість застосування певного виду соціальної відповідальності.

Водночас запропоноване визначення установчої влади Українського народу є значно ширшим за ознаками, змістом та сутністю, ніж більшість традиційних, які зводять установчу владу загалом та установчу владу Українського народу виключно тільки до прийняття, внесення змін і доповнень, відміни певних конституційних положень. У зв'язку з цим, ми поділяємо думку Р.М. Максакової, яка правильно стверджує: «... не можна не відзначити, що розуміння установчої влади як влади, яка приймає або змінює конституцію, залишає поза увагою такі форми прояву влади, як загальнодержавні та місцеві вибори та референдуми, здійснення ряду установчих повноважень главою держави, парламентом та органами місцевого самоврядування, такі форми прямого волевиявлення громадян, як збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи тощо» [205, с. 48].

З цих позицій можна погодитися з авторами, які поділяють установчу владу на первинну та інституційну (вторинну). Первинна реалізується в умовах створення нової суспільно-політичної системи, держави, її форм, права, основоположних нормативно-правових актів, політико-правових відносин. Інституційна (вторинна) передбачена самою Конституцією, може змінювати та доповнювати її, існує в межах Конституції та конституційної законності, тобто обмежується ними [337, с. 390].

І ще одне зауваження з приводу запропонованого нами визначення. Воно дещо схоже з розумінням установчої влади, яке пропонує Р.М. Максакова, а саме: «Установча влада – це відносини панування-підкорення, через які політично

домінуючий суспільний суб'єкт як суверен запроваджує (установлює) на території держави або її частині певні публічно-владні інститути та основи норми їх функціонування (установлює фактичну Конституцію), а також забезпечує їх легітимацію, узаконюючи суспільний порядок, у якому він заінтересований, шляхом ухвалення або зміни юридичних актів (юридичної конституції), що становлять організаційні та конституційно-правові передумови функціонування публічної влади» [205, с. 103].

На нашу думку, запропоноване нами визначення є більш конкретним, адже містить більшу кількість сутнісних, змістовних та формальних ознак, воно є саме юридичним визначенням, максимально адаптованим до розуміння установчої влади Українського народу.

Упродовж зазначеного наголосимо, що «Повноваження – сукупність прав і обов'язків держ. органів і громад. організацій, а також посадових та ін. осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг П. конкретних держ. органів та їх посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів. Крім держ. органів, громад. організацій і посадових осіб, певними П. можуть наділятися й окремі громадяни (напр., особа уповноважена укласти цив. угоди від імені іншої особи. Термін «П.» є близьким за своїм значенням до терміна «компетенція» [28, с. 655–656]. Або ж, що «Повноваження органу виконавчої влади П. о. в. в. – це закріплені за органом викон. влади права і обов'язки (у т.ч. обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень – т.з. «юрисдикційні» обов'язки). Для визначення певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом викон. влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій, використовується поняття «компетенція» [216, с. 572].

Ураховуючи усе вищевикладене та аналізуючи і синтезуючи розуміння категорії «установчий», теорії установчої влади, влади загалом та повноважень, можна стверджувати, що установчі повноваження Українського народу – це

сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій.

Із зазначеного визначення виокремимо такі ознаки установчих повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки, до яких належать права та обов'язки народів, націй, національних меншин, корінних народів. Вони не є природними, оскільки виникають та закріплюються у зв'язку із становленням цих соціальних інститутів. Їх зміст, сутність та соціальне призначення зумовлюються цілями, інтересами, функціями цих колективних утворень. Беззаперечно, що колективні права мають бути діалектично поєднані з індивідуальними правами, не можуть ігнорувати або завдавати шкоди їм. При цьому під правами розуміють вид і міру можливої, а під обов'язками вид і міру необхідної поведінки Українського народу або його певної частини. Саме тому, що і права і обов'язки – це вид та міра поведінки, існує і популяризується теорія їх органічної єдності;

– є первинними, основоположними, засновницькими, невідчужуваними а це означає, що, реалізуючи їх, Український народ встановлює основи конституційного ладу, тобто основи суспільного та державного ладу. При цьому суспільний лад охоплює собою політичну, економічну, соціальну, духовну, міжнаціональну, правову та інші системи суспільства, а державний лад – форму державного правління, територіального устрою, державно-правового режиму, взаємовідносини держави з іншими соціальними суб'єктами і т. д. Можна навіть стверджувати, що інші повноваження Українського народу (організаційно-легітиміційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові та ін.) є певним продовженням, деталізацією саме установчих повноважень;

– закріплюються в нормативно-правових актах або існують об'єктивно.

Стосовно цієї ознаки наголосимо на тому, що, беззаперечно, більш доцільно, коли установчі повноваження Українського народу закріплюються у вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, про що йшлося в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження. Це надає їм системності, послідовності та логічності, зумовлює їх обов'язковість, соціальну типовість, формальну визначеність, можливість повноцінної реалізації, захисту та відновлення.

Водночас варто визнати, що вони можуть існувати об'єктивно, тобто незалежно стосовно до держави, інших соціальних утворень, права, інших соціальних регуляторів, і в такому своєму вигляді мають ними визнаватись і реалізовуватись. Причиною їх існування є уся людська спільнота, суспільне буття, закономірності соціального життя, які ґрунтуються на його первинності та основоположності, природному праві народу самостійно набувати, реалізовувати та забезпечувати належні йому повноваження усіма допустимими засобами;

– надаються для забезпечення спроможності утворювати та визначати можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій, маються на увазі суспільство, держава, місцеве самоврядування, громадські організації, соціальні прошарки, соціальні регулятори тощо;

– передбачають різні форми і методи, що використовуються для їх реалізації. Інтерпретуючи цю ознаку, необхідно визнати, що установчі повноваження Українського народу можуть реалізовуватися у внутрішніх і зовнішніх, правових і неправових формах, мирними та немирними, гнучкими та жорсткими, правовими та неправовими методами, методами прямої та непрямой дії;

– існують для здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій, про що детально йшлося в підрозділі 2.3 дисертаційного дослідження, а тому, на наш погляд, не вимагає додаткової аргументації [113, с. 230–237].

Таким чином, найбільш важливим установчим повноваженням Українського народу є право на самовизначення, у процесі якого вирішується питання про

створення власного суспільства, держави, права, інших найбільш важливих соціальних інституцій, приєднання до іншої держави, об'єднання з іншим народом, повноправне членство в міжнародних та регіональних союзах, конфедераціях та федераціях, що зумовлює необхідність поступлення частиною народного суверенітету і має вирішуватися на всеукраїнському референдумі.

Наголосимо на тому, що поступитись частиною народного суверенітету, звужити чи обмежити його зміст, наприклад, у процесі укладання міжнародного договору про вступ до Європейського Союзу або ж НАТО та імплементації нормативно-правових актів України до нормативно-правових актів цих об'єднань, може, на нашу думку, виключно тільки Український народ на всеукраїнському референдумі. У зв'язку з цим, абсолютно правильно зазначено, що «Аналіз сучасної практики різних країн свідчить, що при вступі держав до міждержавних об'єднань використання ними загальнонаціонального референдуму стало більш поширеним, ніж використання парламентських механізмів» [105, с. 15].

Саме, проголошуючи право на самовизначення, у Преамбулі Конституції України зазначається: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, ґрунтуючись на багатовіковій історії українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення..., приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [173, ст. 141].

Закріплення права на самовизначення Українського народу прослідковується в частині 3 ст. 5 Конституції України, адже «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [173, ст. 141]. Фактично це означає, що право на самовизначення належить виключно Українському народу і не може бути дарованим, делегованим, привласненим іншими соціальними суб'єктами.

Досить вдалу регламентацію цього права викладено в частині 2 ст. 5 уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про реалізацію права народу України на самовизначення та входження України до державних федеративних і конфедеративних утворень або вихід з них» [268, ст. 443]. У зв'язку з цим, пропонуємо передбачити цей правовий припис у Законі України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135-ІХ, виклавши його в такій редакції: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про реалізацію права Українського народу на самовизначення та входження України до державних федеративних і конфедеративних утворень, міжнародних та регіональних союзів і співтовариств, військових формувань або вихід з них», адже відповідно до його частини 5 ст. 19 «Питання загальнодержавного значення – це питання, вирішення якого впливає на долю всього Українського народу та має загальносуспільний інтерес» [266]. Аналогічні формулювання викладені в конституціях деяких закордонних країн. Так, наприклад, частина 1 ст. 93 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. передбачає, що виключно шляхом референдуму затверджується конституційний закон про вступ у державний союз з іншими державами або про вихід з такого союзу [147].

У контексті зазначеного зауважимо, що право на самовизначення Українського народу реалізовувалось на всеукраїнському референдумі, який відбувся 1 грудня 1991 р. щодо проголошення незалежності України. На референдум було винесено одне питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Текст «Акта проголошення незалежності України» ухвалений Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. На референдумі громадяни України висловились на підтримку незалежності. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи – 84,18 % населення України. З них 28 804 071 особа (90,32 %) проголосувала «За» [78, с. 181].

Отже, саме у зв'язку з правом Українського народу на самовизначення він може вільно визначати свій соціальний та конституційно-правовий статус і безперешкодно здійснювати свій політичний, економічний, соціальний, культурний, правовий та будь-який інший розвиток, зокрема, й утворювати власну державу, а держава та державна влада, відповідно до цього, стають похідними від народу. Таким чином, можна стверджувати, що «... якщо держава і зникає, суверенітет народу разом з нею не зникає. Саме із суверенітету походить його право до самовизначення і створення нової держави» [89, с. 25].

До того ж суверенітет Українського народу є непорушним та невичерпним, у зв'язку з чим В.Й. Старосольський, із посиланням на Руссо Ж.-Ж., абсолютно правильно стверджує: «Суспільним договором кожний переніс владу над собою на всіх, себ то на нарід. Сувереном став нарід і ця його суверенність, як природне його право, є непорушувальна, як поодинокі людина не може згідно з правом розуму позбутися правно своєї вольності, як таке позбутте людиною вольності було би правно недійсне, так правно недійсним був би який-небудь акт, яким би нарід хотів визбутися своєї суверенності» [370, с. 13].

Беззаперечним установчим повноваженням Українського народу є право на здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів. Це так звані неправові повноваження Українського народу. Вони не передбачені нормативно-правовими актами, інколи навіть заборонені ними, але впливають із первинності, суверенності та невідчужуваності установчої влади Українського народу, а отже, і його установчих повноважень. Вони ґрунтуються на природному праві народу самостійно вирішувати і реалізовувати належні йому повноваження усіма допустимими засобами, навіть, якщо це нічим не регламентовано. Незважаючи на те, що вони прямо не передбачені, як і багато інших, у Конституції України, проте, безспірно, виводяться з проголошеного в ній суверенітету Українського народу.

Зазначені повноваження Українського народу реалізуються шляхом збройних («революція гідності») та мирних («революція на граніті», «помаранчевих», «оксамитових») революцій, збройних конфліктів, військових чи мирних переворотів. Саме у процесі реалізації цих повноважень найбільш швидко і полярно приймається, змінюється або оновлюється конституція, конституційний лад, система соціального управління та публічної влади у країні.

У цьому контексті правильно стверджується, що «... установча влада, яка здійснюється не на правовій, а на силовій основі, зокрема, революційним способом, спрямовується на створення нового типу держави й суспільства; завоювання для цього політичної влади та прихильності більшості населення та організацію нового управління; здійснення народом основних принципів, визначених провідною політичною силою, яка здійснила революцію на підставі встановлених цією політичною силою законів» [205, с. 108].

Напевно, уперше це право було зафіксовано в Декларації незалежності США від 4 липня 1776 р. у якій зазначено: «... коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно спрямована на досягнення тієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизму, тоді народ має право та обов'язок повалити такий уряд і встановити нову форму убезпечення народу в майбутньому» [60]. Конституція Франції від 24 червня 1793 р. у ст. 35 передбачала, що, коли уряд порушує права народу, повстання народу і для кожної його частини є священним правом і невідкладним обов'язком [176].

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., також проголошує: «... необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [83, ст. 3103].

Конституції сучасних, демократичних, соціальних, правових держав усе частіше закріплюють право народу на здійснення протестів, повстань, рухів опору,

рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів. Так, наприклад, абзац 4 ст. 20 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., закріплюючи основи конституційного ладу, проголошує, що «Усі німці мають право чинити опір кожному, хто спробує ліквідувати цей лад, якщо інші засоби не можуть бути використані» [234, с. 88]. Конституція Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років) у частині 1 ст. 36 Глави другої «Нові права та гарантії» захищає конституційний порядок та демократичну систему, а в частині 4 цієї ж статті передбачає, що «Усі громадяни мають право чинити опір усім, хто застосовує силові дії, згадані в даній статті» [155].

Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р., у частині 3 ст. 7 передбачає, що Португалія визнає право народів на самовизначення, незалежність і на розвиток, а також право на повстання проти будь-яких форм гноблення. Крім того, у Частині I «Основні права та обов'язки» Розділі I «Загальні принципи» викладено ст. 21 «Право на супротив», у якій зазначено, що кожний користується правом здійснювати супротив будь-якому наказу, який спричиняє шкоду його правам і свободам та їх гарантіям, а також застосовувати силу для відсічі будь-якої агресії, якщо неможливо звернутися до представників влади [166].

Отже, абсолютно правий В.В. Джунь, який з посиланням на Дж. Локка стверджує: «У народу завжди залишається верховна влада усунути чи замінити законодавчу владу, якщо народ бачить, що законодавці діють усупереч наданій їм довірі. У таких випадках влада повертається до народу і народ або створює нову форму влади, або, зберігаючи стару форму, передає її в нові руки, що він вважає за найкраще для його безпеки і благополуччя. Таким чином, громадянське суспільство постійно зберігає верховну владу для врятування себе від замахів і змов із будь-якого боку, навіть довіреної влади, у тих випадках, коли вона виявляється дурною

або зловмисною, щоб створювати змови проти свободи і власності підданих» [75, с. 453].

Тобто право народу на повстання загалом, а також право Українського народу на здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів має розглядатись як правомірний та справедливий спосіб збереження, реалізації або повернення установчої влади, яку намагаються захопити або уже узурпували деспотичні сили, і це має бути відображено в Конституції України.

Беззаперечно, до конституційно-правового закріплення права Українського народу на повстання треба ставитися надзвичайно виважено та обережно. Його реалізація вимагає високого рівня правової свідомості громадян, згуртованості Українського народу, демократичності вітчизняного громадянського суспільства, але повалення диктаторських режимів: «чорних полковників» у Греції у 1967 р., Салазара-Каетану у Португалії у 1974 р. під час «Революції гвоздик», Франко в Іспанії у 1975 р., комуністичних диктатур у східній Європі у 90-х роках, у процесі так званих «оксамитових революцій», свідчить, що воно є надзвичайним, але може ставати, за певних умов, єдиним способом забезпечення установчої влади народу, збереження конституціоналізму та народовладдя.

Загальновизнаним, установчим повноваженням Українського народу є право на прийняття, внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень. З приводу цього Конституційний Суд України в Рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 року № 3-зп установив, що «Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і

змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами (там само). Отже, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом» [328, с. 85].

Приблизно аналогічне положення зафіксовано в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набрання чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп, адже передбачається, що «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу.

Установча влада стосовно до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що в даному випадку установча влада була здійснена парламентом.

Закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, крім того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України. Це зумовлює їх субординацію щодо Конституції України, з чого можна зробити висновок, що норми частини п'ятої статті 94 Конституції України щодо набрання

чинності законом не раніше дня його опублікування не можуть бути віднесені до самої Конституції України» [325, с. 59].

Із цього Рішення Конституційного Суду прослідковуються три вкрай важливі висновки для нашого дисертаційного дослідження, а саме: по-перше, Конституція України є актом установчої влади, що належить народу; по-друге, установча влада є первинною, по-третє, закони є актами нижчої юридичної сили стосовно до Конституції України, що зумовлює їх субординацію та свідчить про відмінність між установчою та законодавчою владою, а отже, між Конституцією та законами України.

Викладене дає підстави стверджувати, що наступне прийняття або скасування Конституції України, згідно зі змістом ст. 5, 85, 94, 155 та 156 Основного Закону, має відбуватися виключно шляхом всеукраїнського референдуму. Такий висновок є наслідком системного тлумачення зазначених та інших норм Конституції України, а не наявності відповідної, чітко викладеної, норми, що, на наш погляд, є недоліком чинного Основного Закону.

До того ж зазначені Рішення Конституційного Суду України зумовлені двоякою природою внесення змін до Конституції України, адже, згідно з пунктом 1 частини 1 ст. 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України. А ст. 155 та 156 розділу XIII Конституції України передбачають два порядки внесення змін, а саме: 1) законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України; 2) законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до

Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України [173, с. 141].

Беззаперечно, що таке положення логічно необґрунтоване, адже прийняття Конституції України є прерогативою установчої влади – Українського народу, а внесення змін до Конституції України в одному випадку здійснюється законодавчою владою – Верховною Радою України, в іншому – вимагає його затвердження установчою владою – Українським народом. Зважаючи на це, доцільно внести зміни до Конституції України, буквально тлумачачи та, ґрунтуючись на частинах 2 та 3 ст. 5 Конституції України, передбачити, що право приймати та вносити зміни до Конституції України належить виключно Українському народу. Пропонуємо частину 4 ст. 5 Конституції України викласти в такій редакції:

«Право приймати Конституцію України, змінювати, доповнювати, виключати окремі конституційні положення належить виключно Українському народу, або його уповноваженим представникам і не може бути делегованим, привласненим або узурпованим державою, місцевим самоврядуванням, іншими соціальними інститутами».

Відповідно до цього, частину 4 ст. 5 Конституції України вважати частиною 5 ст. 5 Конституції України.

До речі, зазначена пропозиція підкріплюється Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008, у резолютивній частині якого

зазначено таке: «В аспекті порушеного у конституційному поданні питання положення частини другої статті 72 у системному зв'язку зі статтею 5 Конституції України слід розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України» [331, ст. 1056].

До того ж у цьому Рішенні Конституційний Суд України дуже слушно звернув увагу Верховної Ради України, народних депутатів України, Президента України на необхідність ініціювання та приведення існуючого законодавства України з питань референдумів у відповідність з нормами чинної Конституції України.

Зразком для наслідування, з цього питання, може бути Іспанська Конституція від 27 грудня 1978 р., яка в розділі 10 «Про конституційну реформу» у ст. 168 передбачає, що, коли вноситься пропозиція про повний перегляд Конституції або частковий перегляд, що стосується вступного розділу, глави 2, частини 1 розділу 1 або розділу 2, необхідно схвалення більшістю двома третинами від загальної кількості членів кожної Палати і негайний розпуск Генеральних Кортесів. Заново обрані Палати затверджують рішення про перегляд і приступають до обговорення нового тексту Конституції, який вважається схваленим, якщо за нього проголосувала більшість не менше двох третин від загальної кількості членів кожної з Палат. Схвалений Генеральними Кортесами текст реформи Конституції виноситься на референдум для його ратифікації [97].

Беззаперечно, що в цьому процесі обов'язково мають брати участь Верховна Рада України, Президент України та Конституційний Суд України, але для реальності та повноцінності існування установчої влади та установчих повноважень Українського народу право приймати Конституцію України, змінювати, доповнювати, виключати її окремі конституційні положення має належати

виключно Українському народу, або його уповноваженим представникам, наприклад, установчим зборам, народній, національній, конституційній раді, конституційній асамблеї, конституційному конгресу, конвенту, які мають отримувати це право, одноразово, виключно шляхом прямого волевиявлення, тобто шляхом всеукраїнського референдуму або виборів до них. Тобто через конституанту «... *конституанта* (франц. *Constituante*) – колегіальний, представницький орган народу, що скликається виключно для розроблення, ухвалення або зміни конституції» [75, с. 466].

До установчих повноважень Українського народу або його певної частини необхідно віднести право на проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, що передбачено, насамперед, Розділом III «Вибори. Референдум» та ст. 38 Конституції України.

Стосовно всеукраїнського референдуму наголосимо на тому, що Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018. Юридична позиція Конституційного Суду України з цього питання полягає, зокрема, у такому: «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина 1 ст. 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої» (абзац 2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп). Як результат здійснення установчої влади народу Конституція України шляхом встановлення порядку внесення змін до неї визначає процедурні межі для здійснення влади і самим народом» [329]. Тобто установча влада народу не є

необмеженою. Вона також визначається, зокрема, і порядком внесення змін до самої Конституції України. Можна стверджувати, що в такий спосіб Конституційний Суд України формулює установчий обов'язок Українського народу дотримуватись Конституції України.

Результати розгляду еволюції розуміння меж установчої влади свідчать про те, що лише на початку свого виникнення, у період буржуазних революцій, вона тлумачилась як необмежена влада народу встановлювати конституційний лад у своїй державі. У подальшому її почали інтерпретувати як владу, що є обмеженою природнім правом, правом народів, правами людини, міжнародними стандартами і, навіть, позитивним правом [20, с. 29].

Отже, можна стверджувати, що установча влада Українського народу та його установчі повноваження, насамперед права та обов'язки, мають бути чітко прописаними в Конституції України. До того ж актуальною є розроблення і прийняття нового законодавчого акта, який урегулюватиме суспільні відносини, пов'язані з місцевими референдумами.

Становище, яке склалося з нормативно-правовим забезпеченням місцевих референдумів, є недопустимим, адже в сучасній юридичній науці, загалом, йдеться про референдну демократію, під якою розуміють самостійний вид «... конституційно-правового режиму, представленого системою встановлених Конституцією та законами України легітимних найсприятливіших умов, способів і методів безпосередньої реалізації народного суверенітету у формі ініціювання, організації та проведення референдумів, а також реалізації їх рішень» [233, с. 6].

Місцевий референдум є установчим повноваженням Українського народу тоді, коли на ньому вирішуються питання визначення або зміни основ життя територіальної громади. Наприклад, коли визначаються або змінюються основи життя територіальної громади шляхом ухвалення або затвердження її статуту. Усупереч зазначеному частина 1 ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР передбачає, що

статут територіальної громади села, селища, міста приймається виключно тільки представницьким органом місцевого самоврядування, що, беззаперечно, завдає шкоди установчим повноваженням територіальної громади села, селища, міста як частини Українського народу і не відповідає її визнанню первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень [286, ст. 170].

У зв'язку із зазначеним, доцільно внести зміни до ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та передбачити, що статут територіальної громади села, селища, міста приймається виключно на місцевому референдумі, а місцева рада його лише затверджує, опубліковує і передає для державної реєстрації.

Більш сучасним та прогресивним, з цього погляду, є Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII, який у частині 5 ст. 7, що регламентує підготовку рішень стосовно добровільного об'єднання територіальних громад, встановив, що «У разі відповідності проекту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад Конституції та законам України сільські, селищні, міські ради приймають рішення про добровільне об'єднання територіальних громад або про проведення місцевого референдуму щодо підтримки об'єднання територіальних громад» [272, ст. 91]. А в частині 1 ст. 8 зазначено, що об'єднана територіальна громада вважається утвореною з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад, або з моменту набрання чинності рішенням про підтримку добровільного об'єднання територіальних громад на місцевому референдумі [272, ст. 91].

Вищезазначені положення Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII дають підстави стверджувати, що в них частково забезпечені установчі повноваження Українського народу в особі територіальної громади на проведення місцевого референдуму.

Частково тому, що сільські, селищні, міські ради можуть і самостійно прийняти рішення про добровільне об'єднання територіальних громад.

Варто звернути увагу й на те, що частина 1 ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР передбачає, що місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення, а частина 5, що порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми [286, ст. 170]. Пункти 18 та 19 частини 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР встановлюють, що виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради приймаються рішення про проведення місцевого референдуму а також, відповідно до законодавства щодо організації проведення референдумів [286, ст. 170].

Зважаючи на вищевикладене, наголосимо на тому, що, оскільки не прийнято закону про місцеві референдуми, а пункт 4 Розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI, що втратив чинність, визнав, з дня його офіційного оприлюднення, тобто із 28 листопада 2012 р., таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-XII [267, ст. 634], призначення та проведення місцевих референдумів є фактично неможливим, оскільки вони виявились поза правовим регулюванням, що є беззаперечною правовою прогалиною.

Ми поділяємо думку А.П. Ставнійчук, яка небезпідставно стверджує, що «Через відсутність належного законодавчого механізму нині неможливо забезпечити проведення в Україні місцевого референдуму як такого, незважаючи на те, що дане право територіальних громад на участь у місцевому референдумі прямо передбачено Конституцією України» [367, с. 1]. Йдеться про частину 1 ст. 38 Конституції України, яка прямо передбачає, що «Громадяни мають право брати

участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [173, ст. 141]. Отже, можна стверджувати, що актуальним є прийняття Закону України «Про місцевий референдум», який має передбачити його визначення та ознаки, соціальні функції, види, предмет, порядок призначення та проведення (місцевий референдний процес), інституційне, матеріальне, фінансове та інше забезпечення, юридичні наслідки, відповідальність за порушення місцевого референдного законодавства.

Верховній Раді та Президенту України варто зрозуміти, що тільки шляхом проведення всеукраїнських та місцевих референдумів можна забезпечити: 1) участь усіх громадян, або їх частини, шляхом голосування, у вирішенні питань, що винесені на розгляд; 2) з'ясування позиції громадян, або їх частини, із певного питання або акта; 3) розв'язання конфлікту між гілками державної влади, органами державної влади та місцевого самоврядування, органами публічної влади та громадянами, або їх частиною, у мирний спосіб, представниками Українського народу; 4) з'ясування рівня довіри народу, або його частини, до певної політичної сили, лідера або програми дій; 5) можливість усіх громадян, або їх частини, прийняти рішення з урахуванням інтересів будь-якої політичної сили чи соціального прошарку, а суспільства загалом; 6) відчуття всенародної, або його частини, відповідальності за прийняті рішення.

Беззаперечно, що установчі повноваження Українського народу треба відрізнити від установчих повноважень парламенту, глави держави, інших органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, згідно з пунктом 1 частини 1 ст. 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України. А пункт 12 частини 1 ст. 85 передбачає, що до повноважень Верховної Ради України належить призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України,

Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України.

Відповідно до частини 1 ст. 106 Конституції України, Президент України: пункту 6 – призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до ст. 156 Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; пункту – призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України; пункту 8 – припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією України; пункту 11 – призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора [173, ст. 141].

Тобто Верховна Рада України та Президент України також здійснюють повноваження, які з певною долею умовності можна назвати установчими, але це тільки установчі повноваження Верховної Ради України та Президента України і їх не можна ототожнювати з установчими повноваженнями Українського народу, адже повноваження не можна відривати від форм їх реалізації. А установчі повноваження Українського народу це лише ті, які реалізує сам Український народ або його частина, безпосередньо, у формі народного волевиявлення. До того ж установчі повноваження Верховної Ради України та Президента України більш правильно називати уповноважувачими, державотворчими або організаційними повноваженнями [206, с. 267].

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати висновок, що до установчих повноважень Українського народу мають належати його права на: самовизначення; здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів; прийняття,

внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів, щодо останнього він є установчим тоді, коли на них вирішуються питання визначення або зміни основ життя територіальної громади шляхом ухвалення або затвердження її статуту. До установчих повноважень Українського народу є усі підстави відносити його установчий обов'язок дотримуватись Конституції України.

Установчі повноваження Українського народу треба відрізнити від установчих повноважень парламенту, глави держави, інших органів державної влади та місцевого самоврядування, адже повноваження не можна відривати від форм їх реалізації. А установчі повноваження Українського народу це лише ті, які реалізує сам Український народ або його частина, безпосередньо у формі народного волевиявлення.

До того ж цілком обґрунтованою видається пропозиція А.О. Янчука щодо необхідності прийняття спеціального закону, у якому доцільно унормувати установчу діяльність Українського народу [427, с. 29]. Водночас матеріали нашого дисертаційного дослідження свідчать про необхідність урегулювання не тільки установчої та інших видів діяльності Українського народу, а й, насамперед, його конституційно-правового статусу. Для цього необхідно внести зміни до розділу 1 Конституції України та прийняти Закон України «Про статус Українського народу». У своїй сукупності вони мають передбачити: поняття та елементи; сутність; правосуб'єктність; принципи; установчі, організаційно-легітимізаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядні, майнові, можливо, інші повноваження; загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.

4.2. Організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу

Оскільки в цьому підрозділі досліджуватимемо організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу, то, маючи мету системного та логічного викладення матеріалу, доцільно розпочати із загального розуміння категорій «організація», «легітимність», «легітимація», «організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу».

Стосовно категорії «організація» представники економічної науки стверджують, що «... організація (англ. organization) – 1. ознака (властивість) явищ, речей, подій, що розглядаються як система, який визначає взаємозалежну поведінку частин цілого. 2. форма об'єднання людей для їх спільної діяльності в рамках структури; установа, покликана виконувати задані функції, вирішувати встановлене коло завдань, наприклад, школа, інститут, банк, урядова установа. 3. процес делегування завдань і повноважень (звичайно підлеглим) для досягнення цілей організації, див. *функції організації*» [82, с. 213].

У юридичній науці термін «організація» має також багато значень, основними з яких є «Організація (франц. organisation – впорядкування, від лат. organum, грец. *ὄργανον* – інструмент, знаряддя) – 1) Властивість будь-якого матеріального об'єкта, що виявляється у впорядкуванні структури, внутрішньої будови. О. означає сукупність пов'язаних між собою складових частин (елементів) відповід. об'єкта, а також зв'язків (взаємовідносин) між ними та ін. об'єктами, в результаті чого утворюється певне зовнішнє орг. середовище. 2) Соціальна функція сусп-ва, завдяки якій створюються вироб.-екон. та ін. системи, встановлюється динамічна рівновага між їх елементами, забезпечується сталість і водночас розвиток різних сусп. структур. 3) Одна з універсальних функцій соціального (в т.ч. державного) управління. У такому розумінні О. означає складову змісту управлін. діяльності щодо впорядкування певних сусп. відносин (об'єктів управління), рац. побудови органів (апарату) управління (суб'єктів управління), а також системи управління у

цілому як сукупності відповід. управлін. елементів, що перебувають у відношеннях та зв'язках між собою і утворюють органічну цілісність, єдність» [404, с. 294–295].

Ураховуючи зазначені визначення терміна «організація», зокрема останнє з наведених у попередньому абзаці, можна стверджувати, що організаційні повноваження Українського народу це ті, які пов'язані із створенням, реорганізацією та ліквідацією органів публічної влади (державної та самоврядної), політичних партій та громадських об'єднань, інших соціальних утворень, нормативно-правовим закріпленням їх статусу, структури, функцій, повноважень, взаємодії, моніторингом, спрямуванням, реформуванням їх діяльності, а в разі її невідповідності інтересам народу їх переорганізацією або зміною.

Упродовж цього «Легітимність (від лат. *legitimus* – законний, правомірний) – обов'язкова ознака законної влади держави, що означає визнання її як усередині країни, так і на міжнар. арені.

Л. влади не слід плутати з поняттям легальності як юрид. характеристики. Будь-яка влада, якщо вона видає закони та забезпечує їх виконання, є легальною. Водночас вона може залишитись не визнаною народом, тобто бути не легітимною (втім, у суспільстві може діяти не лише легітимна, а й нелегальна влада, напр., влада тіньовиків, мафіозних структур)» [28, с. 437].

До того ж, формулюючи визначення легітимності інколи стверджують «Легітимність. Концепція Л. охоплює взаємовідносини між владою і правом. Вона підкреслює повноваження д-ви, тобто те, що надасть д-ві право здійснювати владу щодо своїх гр-н, і міру, у якій ця влада визнається як така, що правильно реалізується» [214, с. 337].

Відповідно до цього «Легітимація – 1) процес визнання соц. суб'єктами значущості сусп.-політ. реальності як у цілому, так і в її окр. проявах та складових (М. Вебер); 2) спосіб пояснення і виправдання соц. та політ. відносин, їх когніт. та нормат. інтерпретація (П. Бергер, Т. Лукман).

Поняття «Л. влади» позначає процес набуття владою сусп. значущості. Достатня значущість влади, яка може розумітись як її легітимність, надає можливість носіям влади здійснювати визначальний вплив на сусп.-політ. процеси» [25, с. 398–401].

Ґрунтуючись на визначенні легітимності та легітимації, можемо стверджувати, що легітимаційні повноваження Українського народу це ті, які пов'язані з визнанням значущості, законності, правомірності публічної влади, її визнанням як усередині країни, так і на міжнародній арені, її повноваженнями (правами та обов'язками) здійснювати владу щодо своїх громадян, і видом та мірою, у якій ця влада та повноваження визнаються як такі, що правильно та справедливо реалізуються.

Зважаючи на визначення установчих повноважень Українського народу, наведеному в підрозділі 4.1 дисертаційного дослідження, розуміння організаційних та легітимаційних повноважень, зазначене в цьому підрозділі, можна стверджувати, що організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус та припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що неправомірно та несправедливо реалізуються.

Із цього визначення виокремимо такі ознаки організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки. Під правами Українського народу розуміють «... певні можливості кожної нації (народу), необхідні для нормального існування та розвитку її у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними й рівними для всіх націй (народів)». Здебільшого їх розподіляють на

фізичні, етнічні, культурні, економічні, політичні [424, с. 417–418]. Майже аналогічне визначення основних прав нації (народу) формулює П.М. Рабінович: «... це певні можливості кожної нації (іншої етнічної спільності, народу), які необхідні для нормального її існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх націй (народів)» [319, с. 18]. А під обов'язками Українського народу мають на увазі передбачену в нормативно-правових актах міру суспільно-необхідної і доцільної його поведінки, об'єктивно обумовлену потребами існування та розвитку людей, соціальних груп, націй, держав, суспільств, інших народів, людства загалом;

– є первинними, основоположними правами та обов'язками. Первинними правами та обов'язками означає, що саме з них починаються та впливають права й обов'язки усіх інших соціальних суб'єктів. Саме ці права та обов'язки з'являються, фактично або юридично, першими і є найдавнішими. Основоположність прав та обов'язків Українського народу передбачає, що саме вони визначають головний зміст прав та обов'язків усіх інших соціальних суб'єктів;

– закріплені за Українським народом у нормативно-правових актах або існують об'єктивно. Про цю ознаку загалом та стосовно установчих повноважень Українського народу йшлося в підрозділах 1.2 та 4.1 дисертаційного дослідження;

– існують для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідовувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус. Під спроможністю створювати ми розуміємо здатність Українського народу впроваджувати в життя та забезпечувати існування інших соціальних інституцій. Під спроможністю реорганізовувати – можливість перебудовувати, перетворювати, змінювати зміст, структуру, форму, систему управління, маючи за мету удосконалення. Під спроможністю ліквідовувати – припиняти існування усього того, що деструктивно впливає на розвиток суспільства, держави, права, соціальних систем, соціальних інститутів тощо. Під органами публічної влади треба розуміти

державні та самоврядні органи влади, а під іншими соціальними утвореннями – політичні партії, громадські об'єднання, суспільство, місцеве самоврядування, соціальні та етнічні прошарки, корінні народи, національні меншини;

– передбачають можливість припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що не правомірно та не справедливо реалізуються, тобто стають нелегітимними [118, с. 12–17].

Найбільш загальним організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу вважаємо його право брати участь в управлінні державними справами, що передбачене частиною 1 ст. 38 Конституції України. На жаль, змушені констатувати, що воно викладається як право громадян України, а не Українського народу. Водночас право брати участь в управлінні державними справами є самостійним правом громадян України, яке у зв'язку з тим, що є деталізацією закріпленого в частині 2 ст. 5 Конституції України положення, згідно з яким носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, перетворюється на найбільш загальне право Українського народу.

Беззаперечно, що право брати участь в управлінні державними справами є видом соціального управління. Управління – функція високоорганізованих систем (соціальних, біологічних, технічних), що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми з досягнення мети. Головне завдання управління – забезпечення цілеспрямованої дії на керовану систему, тому будь-яке управління цілеспрямоване. Соціальне управління відрізняється найскладнішою, ієрархічно організованою структурою. Водночас соціальне управління – визначальний атрибут будь-якого суспільства, який притаманний суспільному організмові на усіх рівнях його структурної організації. Соціальне управління завжди спрямоване на забезпечення життєдіяльності суспільства, його інститутів та їх розвиток [393, с. 657–658].

Отже, можна стверджувати, що право брати участь в управлінні державними справами Українського народу означає вид і міру його можливої поведінки стосовно утворення, урегулювання, координації, контролю, реорганізації та ліквідації усього механізму держави, тобто державних підприємств, установ, державних органів та їх посадових осіб.

Саме таким чином розуміють це право конституції закордонних країн. Так Конституція Боліваріанської Республіки Венесуела від 30 грудня 1999 р. у частині 2 ст. 62 передбачає, що усі громадяни мають право вільно брати участь в управлінні справами держави як особисто, так і через своїх виборних представників. Участь народу у формуванні, виконанні й контролі державної влади є необхідним засобом забезпечення гарантії його усестороннього розвитку, як індивідуального, так і колективного. Обов'язком держави і боргом суспільства є сприяння створенню найбільш благодатних умов для здійснення цього права [151].

Ще одним організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на участь у загальнодержавних та місцевих виборах, передбачене, насамперед, ст. 69–71 Конституції України, у процесі яких формуються представницькі органи держави та місцевого самоврядування [173, ст. 141]. Згадаємо частину 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., яка закріплює, що «Воля народу має бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [83, ст. 3103].

Український народ має давні традиції здійснення виборів. Адже небезпідставно стверджується, що «... виборче право у слов'ян виникло вже на перших етапах розвитку Давньоруської держави. Первіснообщинні родові, племінні зібрання перетворювалися на народні збори – віче, які функціонували як початкові

елементи виборчого права до XV ст. Подальший розвиток виборчого права пов'язаний з діяльністю Запорозької Січі, на якій було утверджено виборність керівників, рівне право участі всіх козаків у виборах» [368, с. 7–8].

Істотно ускладнює реалізацію цього права наявність: а) грошової застави, яка, відповідно до частини 1 ст. 101 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX, набрав чинності з 1 січня 2020 р. «... вноситься партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України, висунутим шляхом самовисування, у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії (після початку виборчого процесу та до подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації) в розмірі шістсот п'ятдесяти мінімальних заробітних плат, встановлених на день початку виборчого процесу» [32], адже частина 2 ст. 24 Конституції України передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознакою майнового стану [173, ст. 141]; б) аналогічно попередньому, грошової застави в розмірі однієї тисячі мінімальних заробітних плат, що, відповідно до частини 1 ст. 156 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX, набрав чинності з 1 січня 2020 р., вноситься партією, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати, після початку виборчого процесу та до подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати в безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії [32].

Незважаючи на зазначені обставини, які ускладнюють реалізацію виборів, вони є важливими, обов'язковими та мають усі підстави для існування в подальшому тому, що народ: 1) визнається суб'єктом влади, її джерелом, а не держава чи навіть суспільство; 2) не може, з огляду на складність та динамічність сучасного розвитку суспільства й держави, безпосередньо та постійно здійснювати владу; 3) змушений делегувати певні повноваження постійно діючим представницьким органам та інститутам. Способом такого делегування виступають вибори.

Недостатньо регламентованим у Конституції України є організаційно-легітиматійне повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, що передбачене ст. 39 Конституції України. Це пояснюється тим, що воно врегульовувалось Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 р. № 9306-ХІ, але, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 6-рп/2016 від 8 вересня 2016 р., зазначений Указ визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [299].

Водночас необхідно визнати, що Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 р. № 9306-ХІ усе ж гарантував громадянам свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Урегулював їх організацію і проведення, а саме: передбачав порядок подання заяви до виконавчого комітету відповідної місцевої ради; суб'єктів ініціювання подання заяви; форму, строк та зміст заяви; її розгляд і повідомлення про прийняте рішення; оскарження рішення до вищого виконавчого і розпорядчого органу; забезпечення необхідних умов для проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації; безпосереднє їх проведення; обов'язки та заборони для їх учасників і сторонніх осіб; підстави для заборони або припинення проведення; відповідальність та відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій [299].

Ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР називається «Загальні збори громадян», але фактично присвячена праву на загальні збори громадян за місцем проживання. До того ж урегулюється не право територіальної громади села селища, міста на загальні збори, що було б логічним, оскільки в цьому Законі України має йтися саме про місцеве самоврядування, а про право усіх громадян України. Адже стверджується,

що загальні збори громадян за місцем проживання є формою їх безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення, їх рішення враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності, тобто лише враховуються, але не обов'язково реалізуються, а тим більше виконуються, і порядок їх проведення визначається законом та статутом територіальної громади [286, ст. 170]. Припис про те, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади є зовсім не зрозумілим, оскільки законом має визначатися порядок проведення загальних зборів усіх громадян України за місцем проживання безвідносно до місцевого самоврядування, а статутом – порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, які є членами територіальної громади села, селища, міста.

Осмислюючи зазначене організаційно-легітимаційне повноваження Українського народу або його частини, необхідно згадати і «Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні», затверджене Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17 грудня 1993 р. № 3748-ХІІ, яке також розглядало загальні збори громадян за місцем проживання виключно як важливу форму безпосередньої участі населення у вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування, складову частину системи місцевого самоврядування. Хоча у ст. 1 і передбачало, що «Загальні збори громадян (далі – збори) скликаються за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, житлового комплексу, вулиці, кварталу, будинку та іншого територіального утворення) для обговорення найважливіших питань місцевого життя» [251, ст. 30]. Тобто будь-якого територіального утворення, навіть і не пов'язаного з місцевим самоврядуванням.

Таким чином, організаційно-легітимаційне повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій у національній правовій системі вимагає його законодавчого врегулювання,

беззаперечно, з імплементацією міжнародних норм [340, с 15]. Правовими актами, що містять такі норми, є ст. 21, 22 та 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на XXI сесії (резолюція 2200 А /XXI/ від 16 грудня 1966 р.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р., набрав чинності 23 березня 1976 р. [256, с. 36–58], ст. 12 та 28 Хартії основних прав Європейського Союзу[395] та ін.

Відсутність законодавчого врегулювання права Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій значною мірою сприяє численним його порушенням як з боку органів держави, місцевого самоврядування, так і з боку громадян, політичних партій, різноманітних громадських утворень, їх організаторів та учасників. Стосовно цього правильною є думка, що «Нормативне регулювання порядку організації та проведення масових публічних заходів включає в себе низку неузгоджених між собою законів та підзаконних нормативно-правових актів. Відсутність спеціального, базового закону, присвяченого порядку реалізації права громадян на участь у масових публічних заходах, істотно гальмує прояви політичної активності громадян, перешкоджає формуванню їх політичної та правової культури, негативним чином відбивається на становленні громадянського суспільства та утвердженні демократичних традицій в усіх сферах життєдіяльності» [197, с. 12].

Організаційно-легітимізаційне повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій недостатньо визнавати лише правом людини і громадянина. Воно має закріплюватися, насамперед, як право Українського народу або його частини, а впродовж цього, як форма безпосередньої демократії, тобто зовнішній вираз його фактичного втілення (реалізації). До того ж повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій має бути доповнені правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти,

змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо) [36, с. 8–9], адже ст. 5 та 69 Конституції України закріплено можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя, оскільки не наведено їх вичерпного переліку.

Право на мирні неполітичні зібрання передбачено ст. 315 «Право на мирні зібрання» Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, де зазначається, що фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо й обмеження щодо його реалізації може встановлюватися судом відповідно до закону [397, ст. 356].

Прикметним є те, що, формулюючи це організаційно-легітимаційне повноваження Українського народу або його частини, ст. 39 Конституції України формулює цілу низку його обов'язків, а саме: збиратися мирно; збиратися без зброї; завчасно сповіщати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Стосовно останнього Конституційний Суд України Рішенням «у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)» від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 встановив, що положення частини 1 ст. 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій треба розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Ці строки не повинні обмежувати передбачене ст. 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів

щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей.

До того ж він зазначив, що визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання, що ще раз підтверджує необхідність прийняття профільного закону[323]. Ми поділяємо думку О.О.Галус, яка стверджує, що «Гостро стоїть проблема врегулювання на законодавчому рівні порядку проведення передбачених ст. 39 Конституції України мирних зборів, мітингів, походів та демонстрацій. Конституційний Суд України ще у своєму Рішенні від 19 квітня 2001 р. вказав, що порядок їх проведення повинен стати предметом законодавчого регулювання. До Верховної Ради неодноразово подавалися відповідні проекти законів, проте жоден з них не був прийнятим у цілому» [40, с. 1].

Ще раз наголосимо на особливій значущості та актуальності повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, адже саме його реалізація дозволяє небайдужим або соціально-активним громадянам безпосередньо та оперативно впливати, а інколи і визначати, розвиток різноманітних процесів, що відбуваються в суспільстві, державі, міжнародних органах та організаціях, людській спільноті, загалом. На підтвердження зазначеного О.Ю.Тиліпська, опрацьовуючи процес удосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації і захисту права на мирні зібрання в Україні, зазначає: «Доведено, що необхідність прийняття спеціального закону обумовлена: вимогами Конституції України та Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; позицією Конституційного Суду України у рішенні від 19.04.2001 р. № 4-рп/2001; позицією ЄСПЛ у справі «Корецький та інші проти України»; позицією Комітету Міністрів Ради Європи у контексті нагляду за виконанням судового рішення у справі Веренцова; позицією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що

відображена у річному звіті за 2013 р.; позицією Президента України, що міститься в його Указі від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини в Україні» [382, с. 10].

Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські об'єднання, що регламентоване ст. 36 Конституції України й законами України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2365-III та «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI.

Звернемо увагу на той факт, що така регламентація цього права не відповідає міжнародним стандартам, адже конституції закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі. Так, Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р., у частині 2 ст. 10 встановлює, що політичні партії суперничають у справі формування і вираження народної волі, при цьому поважаються принципи національної незалежності, єдності держави і політичної демократії [166]. Ст. 137 Федеральної конституції Швейцарської конфедерації, затвердженої загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р., вступила в силу 1 січня 2000 р., передбачає, що політичні партії беруть участь у формуванні думок і волі народу [390]. У ст. 6 Іспанської Конституції, схваленої Генеральними Кортесами на пленарних засіданнях Конгресу Депутатів і Сенату 31 жовтня 1978 р., затвердженої Іспанським народом на референдумі 6 грудня 1978 р., підписаній Й.В. Королем перед Генеральними Кортесами 27 грудня 1978 р., зазначається, що політичні партії являють собою вираження політичного плюралізму, сприяють формуванню і виявленню волі народу та є основним інструментом політичної участі. Аналогічні норми права передбачені в конституціях багатьох інших зарубіжних країн, наприклад, у конституціях Білорусі, Болгарії, Вірменії, Румунії та ін. [405, с. 281].

У зв'язку із зазначеним, видається необґрунтованим та нелогічним викладення ст. 36 та 37, які присвячені врегулюванню конституційно-правового статусу політичних партій та громадських організацій, у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України.

Відповідно до вітчизняного законодавства, під політичною партією розуміється «... зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах», а рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах) і має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим [297, ст. 118]. А «Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [269, ст. 1].

Розглядаючи це повноваження Українського народу, згадаємо громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин, утворення та функціонування яких передбачено Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-III [311, ст. 338].

У контексті аналізу прав Українського народу на свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання не можна не визнавати відірваності інтересів політичних партій від інтересів Українського народу. Адже, на жаль, вітчизняні політичні партії здебільшого є «кишеньковими», такими, які відстоюють регіональні, вузькогрупові, олігархічні, а що ще гірше, індивідуально-персоніфіковані або кланові інтереси. Вони фактично монополізували політичну систему суспільства, державний апарат, право бути обраним. Видається правильною теза, що політичні партії в Україні «... у період становлення державності та громадянського суспільства перебирають на себе владні функції та розглядають суспільство як об'єкт свого впливу, що посилюється пропорційною системою виборів та неконтрольованим громадськістю законодавчим процесом; домінування політичних партій за рахунок ослаблення політичної системи негативно впливає на конституційно-правове регулювання їх діяльності, порушує зв'язок між інститутами політичної системи, за таких умов політичні партії, які у транзитних політичних системах функціонально включені в систему державно-політичних відносин, визначають правила прийняття політичних рішень, закладають основи механізму поділу владних ресурсів і відтак видозмінюють політичну та правову системи» [100, с. 61].

В аспекті зазначеного доцільно максимально демократизувати вимоги до обрання керівних органів політичних партій, налагодити незалежний від партій і передусім партійних керівників державний та громадський контроль, можливо навіть передбачивши самостійний інститут на паритетних державно-громадських засадах, посилити вимоги до статутів та програм політичних партій, запровадити щорічне звітування політичних партій про виконання власних програм та джерел фінансування.

Є усі підстави констатувати відверту слабкість вітчизняних громадських об'єднань. Адже Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI у ст. 21 досить схематично та декларативно закріпив їх права, не логічно

в частині 4 ст. 23, яка називається «Фінансова підтримка та звітність громадських об'єднань», чомусь передбачив їх обов'язки, зовсім не регламентував гарантій статусу та діяльності, не сформував правового механізму контролю за громадськими об'єднаннями. А це зумовлює можливість ігнорування їх інтересів державними та органами місцевого самоврядування, утручання у справи громадських об'єднань, особливо із сторони політичних партій, їх підлеглість останнім.

До організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу належить право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, регламентоване ст. 40 Конституції України та Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [283, ст. 256].

Наголосимо, що дійсно це право Українського народу, по-перше, більш оптимально може бути реалізованим його частиною, або навіть окремим представником, по-друге, воно належить не тільки громадянам України, які становлять Український народ, а й іншим фізичним особам, коло яких навіть не визначається, по-третє, і це найбільш важливо, воно забезпечене обов'язком державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Треба відверто визнати, що Україна здійснила певні заходи із запровадження та подальшого удосконалення права направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, але цей процес має посилюватись і розширюватись. Свідченням цього є світовий досвід, запровадження права на петиції, наприклад, наявність Комісії з петицій у

Бундестагі – нижній палаті Парламенту Федеративної Республіки Німеччини [239] або Комітету з петицій Європейського парламенту [137].

О.О.Галус щодо сутності цього права зазначає, що «Звернення громадян (петиція) визначається як форма безпосереднього народовладдя, яка полягає у направленні громадянами України колективних пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) чи скарг з найбільш важливих питань суспільного і державного життя у письмовій або усній формі до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, котрі зобов'язані розглянути їх і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [40, с. 10–11].

Крім того, у країнах західної демократії інтенсивно розвивається інститут електронних петицій. Згідно з інформаційною довідкою, підготовленою Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України, «Електронні петиції (міжнародний досвід)», у Європі Шотландський Парламент був одним з перших парламентів, який почав запроваджувати систему електронних петицій. У 1999 р. Шотландський Парламент створив систему петицій, що ґрунтувалася переважно на електронних засобах. У 2005 р. Парламенти Португалії та Німеччини запровадили подібну систему петицій, у 2012 р. – Парламент Ірландії, у 2014 р. – Парламент Люксембургу, у 2015 р. – Парламент Великобританії запустили нову систему електронних петицій. Крім національного рівня, системи електронних петицій запроваджуються і на регіональному рівні. Наприклад, Європейський Союз та Європейський парламент запустили модернізовану, багатомовну систему електронних петицій у листопаді 2014 р. У Великобританії запровадження нової системи петицій включало створення парламентського Комітету з петицій, який займається їх розглядом. Такі комітети функціонують і в Парламенті Ірландії – Об'єднаний комітет з громадських петицій, у Парламенті Європейського Союзу – Комітет з петицій. У Парламенті Канади

розгляд петицій здійснює Клерк з петицій – незалежний працівник Палати Громад [80].

У зв'язку із зазначеним, важливо наголосити, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 р. № 577-VIII внесено зміни до: 1) Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР, а саме: до ст. 5 «Вимоги до звернення» та Розділу II, який був доповнений ст. 23¹ «Електронна петиція, порядок її подання та розгляду»; 2) Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, а саме: ст. 46 доповнено частиною 8, яка врегульовує скликання сесії місцевої ради для розгляду електронної петиції, що набрала необхідну кількість підписів, протягом строку, встановленого для її розгляду; 3) Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI, який доповнено Главою 36¹ «Розгляд електронної петиції» [262, ст. 341].

Таким чином, право Українського народу в особі його складових частин або окремих представників направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів має бути доповнено, конституційно закріплено правом Українського народу в особі його складової частини на петицію, у тому числі й електронну.

На підтвердження зазначеного доцільно наголосити, що нині актуальними є систематизація права електронних комунікацій [13, с. 1–7] і формування електронної держави, електронної демократії та електронного урядування, а складовими електронної демократії є електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, електронне посередництво, електронне середовище, електронні вибори, електронний референдум, електронна ініціатива, електронне голосування, електронні консультації, електронні петиції, електронна агітація, електронне опитування та електронне спостереження [12, с. 10].

Загалом, стосовно права Українського народу направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів важливо: 1) неоднозначно визнати, що воно належить до його організаційно-легітимаційних повноважень, адже забезпечує включення громадян, що становлять Український народ, до політичного життя суспільства та держави і лише на основі цього відносити його до особистих, політичних, соціальних чи інших прав людини і громадянина; 2) забезпечити достатню конституційну та законодавчу його регламентацію саме як права Українського народу; 3) розмежувати: а) право фізичних осіб на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; б) право фізичних осіб на звернення до громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій; в) право громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; г) залежно від цього, врегулювати процедуру ініціювання, розгляду та оскарження цих звернень, адже ці суб'єкти мають різні статуси, повноваження, взаємовідносини з Українським народом.

До того ж є усі підстави погодитися з тим, що «Особливо важливо закріпити в законі систему гарантій права людини на звернення до органів влади, передбачити гарантії її безпеки і безпеки членів сім'ї заявника, відповідальність посадових осіб за переслідування за критику, заборону на розголошення відомостей, що містяться у зверненні. Законодавство має більш чітко відобразити і закріпити процесуальний зміст права на звернення, повніше регламентувати процедури розгляду окремих категорій звернень, особливо скарг, точно визначити права та обов'язки органів влади і посадових осіб по розгляду звернень і наданню відповіді на них» [187, с. 14].

Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право тієї його частини, що працює, на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів, регламентоване ст. 44 Конституції України та Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР, адже відповідно до його абзацу 4 частини 1 ст. 3 сторонами колективного трудового спору (конфлікту) на національному рівні можуть бути «... наймані працівники однієї або декількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи та всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців...» [298, с. 227].

Про це свідчить і Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI, який у частині 1 ст. 4 встановлює, що соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі, а в абзаці 1 частині 2 ст. 4, що до сторін соціального діалогу належать «на національному рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України» [305, ст. 255].

Звертаємо увагу, що в обох випадках йдеться про національні сторони колективного трудового спору (конфлікту) та національні сторони соціального діалогу, тобто сторони на найвищому, національному або загальнонародному рівні. До того ж Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI передбачає статус Національної тристоронньої соціально-економічної ради, всеукраїнських об'єднань профспілок, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців, Національної служби посередництва і примирення, участь сторін соціального діалогу на національному рівні в міжнародних заходах, у тому числі конференціях Міжнародної організації праці [305, ст. 255].

Беззаперечно, що право частини Українського народу, що працює, на страйк вимагає його сучасного закріплення в матеріальному та процесуальному трудовому законодавстві [19, с. 78–86].

Отже, до організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу мають належати такі права: участь в управлінні державними справами та в загальнодержавних і місцевих виборах; проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке має бути доповнено правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо); свобода об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання; направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; тієї частини Українського народу, що працює, на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Організаційно-легітимаційними повноваженнями Українського народу мають бути такі його обов'язки: мирне зібрання; зібрання без зброї; завчасне сповіщення органів державної влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

4.3. Правотворчі повноваження Українського народу

Дослідження правотворчих повноважень Українського народу необхідно розпочати із сучасного розуміння понять «правоутворення», «правотворчість» та, можливо, інших дотичних до них понять.

Стверджується, що «Правоутворення – це відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їхнього правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів». Процес правоутворення складається з кількох етапів. На першому «... відбувається

формування певних суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного характеру», на другому, який можна назвати правозакріпленням, «... відбувається державне санкціонування суспільної та державної (в історичному аспекті передусім судової) практики, її розгорнуте законодавче закріплення», на третьому – держава «... самостійно створює широке коло правових приписів. Саме цей етап ми будемо називати *правотворчістю*» [86, с. 320].

Існують різні, інколи протилежні, погляди стосовно правотворчості і це, напевно, не є недоліком сучасної юридичної науки, а свідчить передусім про багатоманітність, масштабність та різновекторність цього поняття. Зокрема, під правотворчістю розуміють: а) процес створення законів як актів найвищої юридичної сили уповноваженими державними та недержавними суб'єктами; б) процес формування усієї сукупності нормативно-правових актів; в) діяльність людського розуму, спрямовану на створення законів; г) пізнавальну діяльність, спрямовану на вивчення суспільних відносин, що вимагають правової регламентації; д) перший етап правоутворення; е) теорію, спрямовану на вивчення суспільної практики зі створення правових норм тощо [374, с. 288–293].

Правотворчість розуміють надзвичайно широко та різноманітно. Так, наприклад, П.М. Рабінович вважає, що «Правотворчість – це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) усього народу із встановлення, зміни чи скасування юридичних норм» [317, с. 52]. Наголошується також, що «Під правотворчістю розуміють організаційно врегульовану, особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, внаслідок якої потреби суспільного розвитку й вимоги справедливості набувають правової форми, що знаходить свій вияв у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї тощо)» [86, с. 321]. У «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Правотворчість тісно пов'язана із законотворчістю. Остання,

проте, є вужчим поняттям, оскільки стосується прийняття лише законів, а правотворчістю охоплюється процес прийняття як законів, так і інших нормативно-правових актів» [421, с. 51].

Ґрунтуючись на вищевикладеному, можна стверджувати, що не викликають сумнівів правоутворюючі повноваження Українського народу, адже існування права в ненормативному вигляді (правосвідомість, загальносоціальні принципи, правові теорії і концепції, конкретні правовідносини, моделі правової поведінки, що повторюються, ще до їх правового врегулювання) усе це і багато чого іншого зароджується та існує саме в середовищі Українського народу. З цих позицій дійсно треба погодитися з тим, що право спочатку виникає як певний тип суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного характеру. Лише з часом відбувається правове закріплення певної моделі поведінки, принципу, теорії тощо, які набувають вигляду норми права.

Стосовно безпосередньо правотворчих повноважень Українського народу варто, насамперед, звернути увагу на вищенаведені визначення правотворчості, у яких серед інших суб'єктів завжди називається народ. Адже в демократичних суспільствах держава не може бути єдиним суб'єктом правотворчості, оскільки саме участь у цьому процесі народу, національних меншин, корінних народів, громадських об'єднань, трудових колективів, місцевого самоврядування забезпечує демократію, розвиток громадянського суспільства. З огляду на зазначене, треба визнати, що праві ті автори, які стверджують, що «Характерною ознакою сучасної правотворчості в Україні є пошук таких її форм, які б були не лише ефективними, а й мали б найвищий рівень легітимності як у суспільстві, так і в очах наших закордонних партнерів. Очевидно, що для розв'язання цієї проблеми необхідно використати потенціал безпосередньої правотворчості народу» [56, с. 19].

До того ж варто звернути увагу на частину 2 ст. 5 Конституції України, яка передбачає не лише те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, але і його право здійснювати владу безпосередньо і через органи державної

влади та місцевого самоврядування [173, ст. 141]. Здійснювати владу безпосередньо та й через органи державної влади й місцевого самоврядування неможливо, не приймаючи нормативно-правових актів, тобто не займаючись правотворчістю.

Ще більш конкретно у цьому контексті є частина 3 ст. 5 Конституції України, яка регламентує абсолютне право Українського народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні [173, ст. 141]. Оскільки цілком зрозуміло, що визначати і змінювати конституційний лад мирним шляхом можна виключно шляхом прийняття нового, внесення змін і доповнень, відміни окремих положень існуючого, розділу I «Загальні засади» Конституції України. Таким чином, пророчою видається теза, згідно з якою «Нарід» – це юридично загал горожан управнених приймати безпосередню участь в творенні законів, передусім голосувати над законопроектами, в міру відповідних постанов давати ініціативу і т.д.» [370, с. 102].

Ураховуючи вищевикладене та аналізуючи й синтезуючи розуміння понять «правоутворення», «правотворчість», основоположних конституційних положень стосовно правоутворюючих та правотворчих повноважень Українського народу, можна з упевненістю стверджувати, що правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти різної юридичної сили й територіального масштабу дії.

Із наведеного визначення можна виокремити такі ознаки правотворчих повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки. До речі, ця ознака розглядалася під час аналізу ознак установчих та організаційно-легітимаційних

повноважень Українського народу в підрозділах 4.1 та 4.2 дисертаційного дослідження, а тому не вимагає її додаткового аналізу в цьому підрозділі;

– правотворчі повноваження Українського народу є первинними, основоположними, засновницькими, невідчужуваними а це означає, що, реалізуючи їх, Український народ визначає головні закономірності правотворчих повноважень усіх інших суб'єктів;

– закріплюються в нормативно-правових актах або існують об'єктивно. Ця ознака також характеризувалася в підрозділах 1.2, 4.1 та 4.2 дисертаційного дослідження;

– надаються для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти. Під ініціюванням розуміють внесення Українським народом пропозицій щодо прийняття, зміни або скасування нормативно-правового акта; під обговоренням – обмін поглядами, міркуваннями, враженнями тощо в середовищі Українського народу з приводу нормативно-правового акта; під прийняттям – ухвалення Українським народом у формах, визначених нормативно-правовими актами; під внесенням змін та доповнень – запровадження їх якісних відмінностей порівняно з попередніми редакціями, а під відміною нормативно-правового акта (окремих його положень) – припинення в установленому порядку його реалізації або окремих його положень, що передбачається нормативно-правовими актами;

– зазначені нормативно-правові акти можуть бути різної юридичної сили, а саме: Конституція та закони України; підзаконні нормативно-правові акти; статути територіальної громади тощо;

– зазначені нормативно-правові акти можуть мати різний територіальний масштаб дії, тобто вони можуть бути загальнодержавними, прийнятими на всеукраїнському референдумі, Українським народом та місцевими, прийнятими на місцевому референдумі, територіальною громадою села, селища міста як його частиною [4, с. 75–80].

Таким чином, одним із найбільш важливих правотворчих повноважень Українського народу є його право приймати нормативно-правові акти різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі. У зв'язку із зазначеним, ми поділяємо думку Т.О. Рябченко, яка вважає, що «... пріоритетною правовою формою безпосередньої реалізації повновладдя народу у світі й в Україні є референдуми. Саме на всеукраїнському референдумі народ має легітимну можливість приймати правові акти, значна частина яких має нормативно-правовий характер» [336, с. 1]. При цьому «... конституційна референдна правотворчість є самостійним видом правотворчості Українського народу, що забезпечує реалізацію ним своєї установчої влади під час прийняття Конституції України чи внесення до неї змін на всеукраїнському референдумі. Натомість законодавча референдна правотворчість забезпечує реалізацію права Українського народу приймати, змінювати чи скасовувати закони з найважливіших для суспільства та держави питань» [336, с. 4].

Ґрунтуючись на зазначеному, необхідно розрізняти таку правотворчість Українського народу: а) конституційну референдну; б) законодавчу референдну; в) підзаконну референдну; г) міжнародно-правову референдну.

Водночас варто зважати на те, що чинна Конституція України розглядає референдум, по-перше, як конституційне право громадян, адже в частині 1 ст. 38 стверджується, що «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [173, ст. 141], по-друге, як форму народного волевиявлення, оскільки у ст. 69 зазначено, що «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [173, ст. 141], тобто форму, у процесі якої реалізується право Українського народу, його певної частини на вирішення найбільш важливих питань безпосередньо. Редакція ст. 69 Конституції України є невдалою, оскільки сформульована як така, що регламентує форму реалізації

виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії, а, насамперед, треба було б передбачити, що це права Українського народу, а потім регламентувати форми реалізації цих прав. Можливо, саме таке, неоднозначне, викладення ст. 69 Конституції України і зумовлює «віртуальність» повноважень Українського народу. До того ж не зрозуміло, що мається на увазі під «... іншими формами безпосередньої демократії» [173, ст. 141]. Переконані, що не закінчених змістовно та логічно статей, які містять недовершені переліки, у нормативно-правових актах, рівня Конституції, та й інших нормативно-правових, не має бути, передусім стосовно Українського народу або його частини, особливо, якщо держава визнає себе демократичною, соціальною та правовою. У зв'язку із зазначеним, доцільно змінити назву і текст Розділу III Конституції України, виклавши його в редакції «Безпосередня демократія».

При цьому ми чітко усвідомлюємо, що законопроект про внесення змін до розділу III «Вибори. Референдум» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Але, оскільки зміни до Розділу III «Вибори. Референдум» затверджуються всеукраїнським референдумом, то можна стверджувати, що його нову редакцію, як і усю майбутню Конституцію України, також має бути прийнято на всеукраїнському референдумі.

Ми не поділяємо думку О.Ф. Скакун, що «При цьому не можна вважати, наприклад, що народ України на всеукраїнському референдумі «приймає» закони. Він їх «схвалює» або «не схвалює». На його суд пропонуються уже складені закони, і його місія полягає лише в тому, щоб сказати «так» чи «ні». Проте народ бере участь в обговоренні законопроектів, вносить пропозиції щодо їх вдосконалення, доповнення чи зміни. Узагальнення всенародного обговорення законопроекту обробляється в представницькому державному органі, де, як правило, він проходить

стадію безпосередньої доробки (обговорення законопроекту в комісіях, внесення в нього конкретних уточнень і виправлень), чого немає в умовах референдуму» [345, с. 576–577].

Ще одним правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну законодавчу ініціативу. Народна законодавча ініціатива є різновидом ініціативи та народної ініціативи, а тому у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «ініціатива» має такі значення: 1) перший крок у якій-небудь справі; пропозиція або почин, спрямовані на досягнення чого-небудь; 2) активна провідна роль у будь-яких діях, заповзятливість; 3) здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу [30, с. 497], а «Народна ініціатива (франц. *initiative*, від лат. *initium* – початок) – форма безпосередньої демократії, змістовно пов’язана з прийняттям парламентом відповід. законодавчих актів і внесенням змін до Конституції, а також проведенням референдуму» [420, с. 47–49]. Упродовж цього народна законодавча ініціатива розглядається «... як право чітко встановленої Конституцією чи законом кількості громадян, які мають право голосу, запропонувати законопроект, що підлягає обов’язковому розгляду парламентом або виборцями на референдумі, за результатами якого приймається рішення про прийняття чи відхилення цього нормативно-правового акта» [335, с. 28]. Або її визначають «... як окресленого Конституцією України та законами України права народу самостійно та безпосередньо розробляти або брати участь у розробці проектів законів України та ініціювати перед парламентом або на референдумі їх обов’язковий розгляд. Запропоновано в класичному розумінні народну законодавчу ініціативу розглядати як форму вираження безпосередньої волі народу через ініціювання у встановленому порядку перед законодавчим органом прийняття закону, внесення змін до чинного закону або його скасування за умови зібрання необхідної кількості підписів громадян, які мають право голосу» [359, с. 8].

Отже, можна стверджувати, що народна законодавча ініціатива може реалізовуватись у таких формах: а) шляхом визнання народу суб'єктом права законодавчої ініціативи в парламенті, тобто встановлена в законодавстві кількість громадян отримує право ініціювати прийняття конкретного закону або іншого нормативно-правового акта, унесення до нього змін, у тому числі й щодо Конституції, і цьому їх праву відповідає обов'язок парламенту розглянути ініціативу (право народної законодавчої ініціативи); б) шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акта з ініціативи народу на референдумі (право народної референдної ініціативи); в) комбінованим використанням вищезазначених двох прав.

На відміну від національного законодавства, право народної законодавчої ініціативи передбачено конституціями багатьох країн світу. Загалом, вважається, що вперше воно проголошено в «Декларації прав людини і громадянина» від 26 серпня 1789 р., у ст. 6 якої передбачалося, що «Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. Він має бути однаковим для усіх, захищає він чи карає. Усі громадяни рівні перед ним і тому мають у рівній мірі доступ до всіх посад, місць і занять, відповідно до їх здібностей і без будь-яких розрізень, крім тих, що обумовлені їхніми чеснотами і талантами» [58]. До того ж частина 1 ст. 64 Конституції Киргизької Республіки від 5 травня 1993 р. передбачає, що право законодавчої ініціативи належить 30 тис. виборців і це зазначається терміном «народна ініціатива», а частина 2 ст. 96, що якщо зміни і доповнення до діючої Конституції, то за ініціативою не менше 300 тис. виборців [160]. Згідно з абзацом 4 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. «Якщо у взаємопов'язаному обмеженому населеному та господарському просторі, частини якого розташовані в декількох землях і який має не менше одного мільйона мешканців, десята частина виборців, які користуються правом обирати до Бундестагу, вимагатиме шляхом народної ініціативи введення на цій території

єдиної приналежності до землі, то федеральний закон протягом двох років має визначити, чи буде змінена приналежність даної території до певної землі відповідно до абзацу 2 або в зацікавлених землях буде проведено народне опитування» [234, с. 90]. Частина 2 ст. 41 Конституції Австрійської Республіки Федерального Конституційного Закону від 10 листопада 1920 р., урегульовуючи порядок внесення пропозицій до Національної ради, яка разом із Федеральною радою здійснює законодавчу владу, передбачає, що кожна пропозиція, що надходить від ста тисяч громадян, які мають право голосу, або від однієї шостої частини громадян трьох земель, які наділяються правом голосу (народна ініціатива), має бути передана Центральною виборчою комісією на обговорення Національної ради. Таким, що має право голосу при здійсненні народної законодавчої ініціативи, є той, хто на день участі в народній законодавчій ініціативі наділяється виборчим правом до Національної ради та має основне місце проживання на території громади у Федерації. Пропозиція, що висувається в порядку народної ініціативи, має бути представлена у формі законопроекту [150]. Ст. 65 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. передбачає, що законопроекти можуть вносити до Сейму: Президент Республіки, Кабінет Міністрів, різні комісії Сейму, групи депутатів у кількості не менше п'яти осіб, а також у випадках та в порядку, передбаченому Конституцією, одна десята частина виборців [162]. Частина 2 ст. 71 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. встановлює, що народ здійснює законодавчу ініціативу шляхом внесення від імені не менше ніж 50 тисяч виборців пропозиції, складеної у формі постатейного проекту [143, с. 423–450]. Частини 1 та 2 ст. 71 Конституції Республіки Македонії від 17 листопада 1991 р. передбачає, що право законодавчої ініціативи має кожний депутат у Зборах Республіки Македонія, Уряд Республіки Македонія або група виборців чисельністю не менше 10 тисяч людей. Із законодавчою ініціативою до особи, яка має повноваження, може звернутися кожний громадянин, група громадян, установа або об'єднання. А ст. 130, що «Право ініціативи щодо внесення

змін до Конституції Республіки Македонія має Президент Республіки Македонія, Уряд, щонайменше 30 представників або 150 тисяч громадян» [146, с. 174, 189]. Частина 1 ст. 141 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., що набрала чинності 27 серпня 1994 р., регламентує, що ініціатива перегляду Конституції може виходити від не менше як 200 тисяч громадян Республіки Молдова, які мають право обирати. Громадяни, від яких виходить ініціатива перегляду Конституції, повинні представляти не менше половини адміністративно-територіальних одиниць другого рівня, у кожній з яких має бути зібрано не менше 20 тисяч підписів на підтримку цієї ініціативи [170]. Частина 1 ст. 67 Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р. передбачає, що право законодавчої ініціативи належить Президенту Грузії, члену Парламенту, парламентській фракції, комітету Парламенту, вищим представницьким органам Абхазії і Аджарії, не менше ніж тридцяти тисячам виборців. А частина 1 ст. 102, що право внесення законопроекту про загальний або частковий перегляд Конституції мають: а) Президент Грузії; б) більше половини загального числа членів Парламенту; в) не менше двохсот тисяч виборців [154].

Аналізуючи викладене, можна сформулювати висновок, що необхідно внести зміни до Конституції та законів України, передбачивши інститут права народної ініціативи, а в його межах право народної законодавчої ініціативи та право народної референдної ініціативи, можливості комбінованого використання вищезазначених двох прав. Треба визнати, що право народної референдної ініціативи передбачено частиною 2 ст. 72 Конституції України, але воно викликає дуже багато запитань, про що йтиметься в наступних положеннях цього підрозділу.

Право народної законодавчої ініціативи доцільно називати правом народної правотворчої ініціативи, оскільки в його межах може ініціюватися прийняття, унесення змін, доповнень до Конституції, законів, підзаконних, міжнародно-правових нормативно-правових актів. Але найбільш важливим є конкретне врегулювання в майбутньому Законі України «Про народну правотворчу

ініціативу» кількості громадян або виборців, які є ініціаторами, вимог, що висуваються до ініціаторів (право голосу, строк проживання, належність до певної територіальної одиниці), предмета ініціативи (Конституція, закони, підзаконні, міжнародно-правові нормативно-правові акти); застережень до предмета ініціативи (не ініціюються законопроекти про податки, амністію, бюджет, ратифікацію міжнародних договорів); порядку внесення пропозицій (вимога, обґрунтування, законопроект); порядку реалізації пропозицій (через парламент або референдум); юридичних наслідків народної правотворчої ініціативи [130, с. 313–316]. Приблизно аналогічну структуру майбутнього Закону України «Про народну законодавчу ініціативу» або, що, на нашу думку, є більш правильним, «Про народну правотворчу ініціативу» пропонували й інші науковці, які вивчали цю проблему [193, с. 16].

Досліджуючи народну ініціативу, яка реалізується шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акта з ініціативи народу на референдумі або право народної референдної ініціативи, зазначимо, що частина 2 ст. 72 Конституції України запровадила проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області [173, ст. 141].

Наголосимо на тому, що це правотворче повноваження Українського народу, яке може бути не тільки правотворчим, а й є надзвичайно важливим, адже поєднує в собі фактично два його права – право на народну ініціативу і право на референдум. У зв'язку з цим, ми поділяємо думку О.М. Чернеженко, згідно з якою «... інститути прямої демократії в Швейцарії (референдум та право народної ініціативи) є взаємодоповнюючими інструментами, що дозволяють народу та суб'єктам федерації (кантонам) найбільш ефективно та напряду брати участь у здійсненні

публічної влади, а також в ухваленні важливих для держави та суспільства рішень» [399, с. 5].

Водночас стосовно його конституційного закріплення виникає дуже багато запитань, по-перше, чому йдеться лише про підписи, які необхідно збирати не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній і не згадується за Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь, що було особливо актуальним на час прийняття Конституції України – 28 червня 1996 р. і навіть у сучасний період існування України. По-друге, умовами проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є: а) вимога не менш як трьох мільйонів громадян України; б) вони повинні мати право голосу; в) підписи щодо призначення референдуму мають бути зібраними не менш як у двох третинах областей г) у кожній області має бути зібрано не менш як по сто тисяч підписів. Але це умови, які відверто складно виконати, оскільки ця процедура є громіздкою, надміру ускладненою, матеріально затратною, унаслідок чого реалізація її на практиці можлива лише за одночасного виконання багатьох формальних та змістовних умов. Беззаперечно, перешкодою для її реалізації є наявна низька активність інститутів громадянського суспільства, невисокий рівень правової свідомості та правової культури громадян України. Крім того, треба врахувати, що на всеукраїнський референдум доцільно виносити лише ті закони, які мають найбільш важливе суспільне та державне значення, що є додатковим свідченням необхідності запровадження в Україні права народної правотворчої ініціативи, реалізація якої є набагато простішою.

До того ж умови проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відверто не відповідають загальновизнаним та особливо європейським демократичним стандартам. Так, частина 1 ст. 74 Конституції Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р. зі змінами і доповненнями, прийнятими на республіканських референдумах 24 листопада 1996 р. і 17 жовтня 2004 р., передбачає, що республіканські референдуми призначаються Президентом Республіки Білорусь за

власною ініціативою, а також за пропозицією Палати представників і Ради Республіки, які приймаються на їх окремих засіданнях більшістю голосів від встановленого Конституцією складу (повного складу) кожною із палат, або за пропозицією не менше 450 тисяч громадян, що наділяються виборчим правом, у тому числі не менше 30 тисяч громадян від кожної з областей і міста Мінська. А ст. 75, що місцеві референдуми призначаються відповідними місцевими представницькими органами за власною ініціативою або за пропозицією не менше десяти відсотків громадян, що наділяються виборчим правом і проживають на відповідній території [167]. Частина 3 ст. 73 Конституції Республіки Македонії від 17 листопада 1991 р., урегульовуючи статус Зборів Республіки Македонія, які є представницьким органом, що здійснює законодавчу владу, передбачає, що збори зобов'язані оголосити референдум, якщо пропозиція надійде не менше ніж від 150 тисяч людей [169].

Удосконаленню права народної референдної ініціативи в Україні сприятиме диференціація вимог стосовно його реалізації, а саме: кількість голосів із вимогою його проголошення має залежати від питань, які ініціюються на всенародне голосування, тобто предмета референдуму. Адже зрозуміло, що одна справа прийняття нової Конституції, чи Конституції в новій редакції, унесення до неї змін і доповнень, вирішення питань про зміну території України, і зовсім інша – прийняття закону, підзаконного нормативно-правового акта, затвердження загальнодержавних програм розвитку тощо.

Оптимізувати предмет всеукраїнського референдуму можливо також шляхом чіткого визначення питань, які може ініціювати Український народ і вирішувати на референдумі. Керуючись теорією народного суверенітету, демократії, первинності установчої влади та повноважень народу, доцільно доповнити ст. 72 Конституції України частиною 3 та викласти її в такій редакції: «Всеукраїнський референдум за народною ініціативою може проголошуватися з будь-якого питання, що належить

до відання України, за виключенням питань, що прямо заборонені Конституцією та законодавством України».

При цьому надзвичайно важливо з'ясувати відмінності між референдумом і народною законодавчою ініціативою, які проглядаються в тому, що, по-перше, якщо на референдум може виноситися будь-яке питання, у тому числі й законопроект, то здійснення народної законодавчої ініціативи стосується тільки конкретного законопроекту, який вноситься до законодавчого органу або виноситься на розгляд референдуму, по-друге, у референдумі бере участь увесь народ (загальнодержавний референдум), або його певна частина (місцевий референдум), а для реалізації народної законодавчої ініціативи достатньо участі чітко визначеної кількості представників народу.

Дуже близьким до попереднього, правотворчим повноваженням частини Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району в місті, є право на місцеву ініціативу. Адже частина 1 ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР встановлює, що «Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування» [286, ст. 170]. Тобто йдеться саме про право ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, у тому числі й нормативно-правового акта. При цьому в частині 2 ст. 9 зазначеного Закону України регламентовано, щоправда дуже схематично, порядок внесення ініціативи на розгляд ради, у частині 3 – порядок її розгляду, а в частині 4 – порядок обнародування рішення ради. Прикметно, що в частині 4 йдеться саме про рішення ради як її нормативно-правовий акт, що також є доказом того, що це право є, насамперед, правотворчим.

Беззаперечно, що право на місцеву ініціативу вимагає його більш детального врегулювання саме загальнодержавним нормативно-правовим актом. Явно недостатньо для його повноцінного утвердження та реалізації передбачити тільки, що «Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається

представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [286, ст. 170]. Необхідно відпрацювати єдиний загальнодержавний стандарт ініціювання збору підписів, порядку внесення, розгляду, оскарження, юридичних наслідків місцевої ініціативи. В іншому разі це право буде неефективним, таким, що проголошується, але не реалізується.

Прикладом детальної регламентації права на місцеву ініціативу, щоправда, усе ж на місцевому рівні, може бути «Статут територіальної громади міста Одеси», затверджений рішенням Одеської міської ради «Про затвердження Статуту територіальної громади міста Одеси» від 25 серпня 2011 р. № 1240-VI, свідоцтво про державну реєстрацію Статуту територіальної громади видано Одеським міським управлінням юстиції від 7 жовтня 2011 р. № 1, який у ст. 22 «Місцеві ініціативи» детально регламентує: розуміння; внесення; предмет; суб'єктів ініціювання; збір підписів на підтримку; ознайомлення із сутністю; строк збору підписів на підтримку; реєстрацію підписних листів; перевірку повноти їх заповнення та достовірність; відмову в реєстрації місцевої ініціативи; виправлення виявлених порушень та повторне подання підписних листів; реєстрацію місцевої ініціативи; підготовку проєкту рішення міської ради; розгляд проєкту рішення, поданого в порядку місцевої ініціативи; обов'язковий розгляд на відкритому пленарному засіданні міської ради; оприлюднення рішення міської ради [373].

На підтвердження того, що право територіальної громади села, селища, міста, району в місті на місцеву ініціативу та й багато інших прав цієї частини Українського народу має більш детально регулюватися саме загальнодержавним нормативно-правовим актом, зазначимо, що уже достатньо тривалий час у вітчизняних юридичних джерелах вноситься пропозиція щодо необхідності прийняття Закону України «Про територіальні громади» та єдиного «Модельного статуту територіальних громад України» [6, с. 8].

До цієї ж групи повноважень Українського народу належить право народного вето, яке, на жаль, також не регламентується вітчизняними нормативно-правовими актами. На противагу цьому ст. 72 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. регламентує, що «Президент Республіки має право затримати опублікування закону на два місяці. Він зобов'язаний затримати опублікування закону, якщо цього вимагає третина членів Сейму. Цим правом Президент Республіки або одна третина членів Сейму можуть скористатися протягом семи днів, рахуючи з дня прийняття проекту закону в Сеймі. Затриманий таким чином закон має бути винесений на народне голосування, якщо цього вимагатиме не менш як одна десята частина виборців. Якщо протягом зазначених вище двох місяців таку вимогу не буде висунуто, то після спливу зазначеного строку закон підлягає опублікуванню. Народне голосування, однак, не відбувається, якщо Сейм удруге висловиться за цей закон і якщо прихильниками його прийняття виявляться не менш як три четвертини всіх депутатів» [146, с. 45].

Ще більш конкретнішою є частина 1 ст. 75 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р., яка проголошує, що референдумзначається для повної або часткової відміни законів або актів, що мають силу закону, коли цього вимагає 500 тисяч виборців або п'ять обласних рад [158]. Ст. 42 Конституції Данського королівства від 5 червня 1953 р. передбачає, що якщо законопроект був прийнятим Фолькетингом, тобто Парламентом Данського королівства, одна третина депутатів може звернутися не пізніше трьохтижневого строку після прийняття законопроекту до голови Фолькетингу з вимогою про проведення референдуму щодо законопроекту. Фолькетинг може відкликати законопроект не пізніше п'яти тижнів після прийняття законопроекту. Якщо Фолькетинг не приймає рішення про відкликання законопроекту, він невідкладно повідомляє Прем'єр-міністра про те, що стосовно законопроекту має бути проведений референдум, і Прем'єр-міністр приймає постанову про опублікування законопроекту і проведення референдуму. На референдумі голосування проводиться за і проти законопроекту. Законопроект

відхиляється більшістю голосів виборців, які брали участь у голосуванні, за тієї умови, що не менше тридцяти процентів від загальної кількості виборців, що наділені правом голосу, голосують проти законопроекту. Право народного вето передбачено ст. 88 Конституції Данського королівства від 5 червня 1953 р. і щодо законопроектів, які стають невід'ємною частиною самої Конституції [145].

Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. передбачає наявність цілого розділу, який називається «Передача законопроекту на рішення народу», частина 1 ст. 27 якого встановлює, що більшість членів Сенату і не менше двох третин членів Палати представників спільною петицією, адресованою Президенту, можуть вимагати від Президента відмовитися від підписання і промульгації як закону будь-якого законопроекту, на підставі того, що законопроект містить положення такого державного значення, що воля народу має бути з'ясована. А частиною 5 цієї ж статті передбачено, що в кожному випадку, коли Президент вирішує, що законопроект, містить пропозицію такого державного значення, що необхідно з'ясувати волю народу, він повинен інформувати Прем'єр-міністра і Голову кожної з палат Парламенту письмово, за підписом і печаткою, про відмову підписати і промульгувати такий законопроект як закон, якщо і до тих пір поки пропозиція не буде схвалена народом на референдумі протягом вісімнадцяти місяців з дня президентського рішення або резолюцією Палати представників, що прийнята в той же період після розпуску нового зібрання Палати представників. Також право на народне вето передбачено ст. 47 Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 р. і для змін до самої Конституції [157].

Утім народне вето як правотворче повноваження Українського народу, яке стосується виключно нормативно-правових актів і яке реалізується через народне голосування, тобто, фактично, шляхом проведення референдуму, необхідно відрізнити від права на референдум за народною ініціативою загалом, на який може бути винесено будь-яке питання.

Відтак при внесені змін до Конституції України варто наслідувати положення ст. 72 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р., частини 1 ст. 75 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р., ст. 42 та 88 Конституції Датського королівства від 5 червня 1953 р., частини 1 та 5 ст. 27 та ст. 47 Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 р., оскільки вони чітко визначають: суб'єкта затримання опублікування закону; підстави обов'язкового затримання; строк, протягом якого може відбутися затримання; підставу ініціювання обов'язкового народного вето; юридичний наслідок незабезпечення підстави обов'язкового народного вето; порядок реалізації інституту народного вето (здебільшого через референдум); механізм повної або часткової відміни законів або актів, що мають силу закону; порядок голосування та визначення результатів народного вето; підставу, за якої проведення народного вето не відбувається.

І ще одне зауваження стосовно зазначеного: беззаперечно, що запровадження інституту народного вето у вітчизняне конституційне законодавство та передусім у практику значно демократизує їх, забезпечить можливість Українському народу впливати на владу, правову систему, систему національного законодавства, загалом якісно посилить конституційно-правовий статус Українського народу.

У цьому контексті слушною є думка, що «Одним із шляхів посилення ролі носія суверенітету – народу – у законодавчій діяльності є запровадження механізмів народної законодавчої (правотворчої) ініціативи та народного вето. Народна законодавча ініціатива – це форма безпосередньої участі народу як носія суверенітету і джерела публічної влади в реалізації законодавчої функції держави шляхом внесення від свого імені законопроектів до парламенту з подальшим обов'язковим їх розглядом законодавчим органом у першочерговому порядку. Народне вето – форма безпосередньої участі народу як носія суверенітету і джерела публічної влади в реалізації законодавчої функції держави шляхом відхилення (або заперечення) законопроекту (закону), попередньо прийнятого парламентом» [211, с. 11].

Згадаємо таке правотворче повноваження Українського народу, як право на народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, яке є різновидом народного обговорення загалом. Народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, на жаль, відверто недостатньо регламентоване чинними нормативно-правовими актами, але воно впливає з аналізу конституційних та інших галузевих правових норм. Це, наприклад, частина 4 ст. 15 Конституції України, яка передбачає, що «Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [173, ст. 141], частина 1 ст. 34, де йдеться про те, що «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [173, ст. 141] та ін.

Народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, насамперед, передбачене Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI, який у пункті 4 частини 1 ст. 114 зазначив, що за наслідками розгляду законопроекту в першому читанні Верховна Рада України може прийняти рішення про «... опублікування законопроекту у визначеному Верховною Радою друкованому засобі масової інформації для всенародного обговорення, доопрацювання його головним комітетом з урахуванням наслідків обговорення і подання на повторне перше читання» [303, ст. 133].

До того ж народне обговорення проєктів нормативно-правових актів передбачене Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII, який, врегульовуючи ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад, у частині 3 ст. 5 передбачив, що «Сільський, селищний, міський голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції. Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника (представників) до

спільної робочої групи», а в частині 4, що «Порядок проведення громадського обговорення з питань, передбачених цим Законом, визначається сільською, селищною, міською радою» [272, ст. 91]. Тобто у процесі цього громадського обговорення тільки вивчається пропозиція щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад. Про вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад йдеться також у ст. 6, 8¹ вищезазначеного законодавчого акта.

Інше змістовне навантаження має частина 2 ст. 7 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII, у якій ідеться за підготовку рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад, а саме стверджується, що «Сільські, селищні, міські голови забезпечують протягом 60 днів проведення обов'язкового громадського обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) підготовлених спільною робочою групою проектів рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад, за результатами якого сільські, селищні, міські голови вносять питання про його схвалення на розгляд сільських, селищних, міських рад» [272, ст. 91]. У цьому правовому приписі уже йдеться про рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад, які, згідно із частиною 1 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, можуть бути нормативно-правовими актами [286, ст. 170]. Таким чином, можна стверджувати, що в цьому випадку передбачено публічне громадське обговорення проектів нормативно-правових актів.

На противагу вітчизняним нормативно-правовим актам, які тільки починають передбачати народне обговорення проектів нормативно-правових актів, частина 2 ст. 102 глави 8 «Перегляд Конституції» Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р. врегульовує, що законопроект про перегляд Конституції подається Парламенту Грузії, який публікує його для всенародного обговорення. Обговорення законопроекту в Парламенті починається через місяць після його опублікування

[154]. Або частина 1 ст. 40 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років), яка передбачає, що «За ініціативою Палати депутатів Конгрес може винести законопроект на всенародне обговорення» [155].

Тому пропонуємо внести зміни до Конституції та законів України, передбачивши інститут права народного обговорення, а в його межах – права народного обговорення проектів нормативно-правових актів. Ю.М. Тодика стверджував, що варто прийняти закон про всенародні обговорення, оскільки ця демократична форма народного волевиявлення в останні роки майже зникла з політико-правової практики. Виключення становило обговорення проекту Конституції України [386, с. 82].

Отже, сутність народних обговорень з питань проектів нормативно-правових актів полягає в тому, що існує суспільний інтерес та воля Українського народу стосовно проектів нормативно-правових актів з метою набуття ними чинності, їх зміни, доповнення або відміни. Завдяки тому, що народне обговорення проектів нормативно-правових актів майже не передбачено нормативно-правовими актами, воно має найбільш неформалізований характер і відображає дійсні вподобання Українського народу.

У цьому сенсі слушною є думка, згідно з якою народне, а В.Ф. Нестерович вживає термін «громадське обговорення», «... характеризується як сукупність передбачених законодавством заходів, що організуються та проводяться у чітко визначені строки органами публічної влади з метою виявлення громадської думки та її врахування при прийнятті нормативно-правових актів шляхом їх розширеного розгляду громадськістю, здійснення експертного аналізу, порівняння та оцінки, а також внесення громадянами та їх об'єднаннями відповідних пропозицій та зауважень» [224, с. 9].

Дуже близьким до попереднього і, насамперед, правотворчим, є таке повноваження Українського народу, як право народного опитування, у тому числі й

стосовно нормативно-правових актів. Розглядаючи його, варто наголосити, що абзац 5 ст. 29, яка регламентує зміни території Федерації, Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. встановлює, що «Мета народного опитування має бути спрямована на те, щоб встановити, схвалюється чи ні запропонована законом зміна приналежності території до землі. Закон може виносити на народне опитування різні пропозиції, але їх має бути не більше двох. Якщо більшість ухвалить запропоновану зміну приналежності до землі, то протягом двох років федеральний закон має встановити, змінюється приналежність до землі відповідно до абзацу 2 чи ні», а абзац 6 цієї ж статті, що «Більшістю на референдумі та при народному опитуванні визнається більшість поданих голосів, якщо вона охоплює не менше четвертої частини виборців, які мають право голосу на виборах в Бундестаг. Подробиці проведення референдуму, народної ініціативи та народного опитування регулюються федеральним законом; закон може також передбачити, що народна ініціатива не може бути повторно запропонована раніше ніж через п'ять років» [234, с. 90].

Зазначене дає підстави стверджувати, що вищенаведені абзаци ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. передбачають мету, спосіб та кількість внесення пропозицій на народне опитування, його юридичні наслідки, визначення більшості голосів на референдумі та при народному опитуванні і навіть подробиці проведення референдуму, народної ініціативи та народного опитування, що, беззаперечно, заслуговує на його наслідування. До того ж абсолютно впевнено можна стверджувати, що Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. розрізняє референдум, народну ініціативу та народне опитування.

Досліджуючи таке правотворче повноваження Українського народу, як народне опитування, не можна не згадати, що Глава VI, на жаль, уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р.

№ 1286-ХІІ, яка називалась «Дорадче опитування громадян України», передбачала два види дорадчого опитування громадян України, а саме:

а) дорадче опитування громадян України або (консультативний референдум), яке передбачалось ст. 46, у частині 1 якої зазначалось, що з метою виявлення волі громадян при вирішенні важливих питань загальнодержавного та місцевого значення в передбаченому вищезазначеним законом порядку можуть проводитись всеукраїнські та місцеві дорадчі опитування громадян України (консультативні референдуми). Результати дорадчого опитування розглядаються і враховуються при прийнятті рішень відповідними державними органами. А в частині 2, що якщо проекти законів, інших рішень Верховної Ради України або рішень місцевої Ради народних депутатів не відповідають результатам всеукраїнського або відповідного місцевого дорадчого опитування, такі закони, рішення можуть бути прийняті лише більшістю не менш як дві третини від загальної кількості народних депутатів України або депутатів відповідної місцевої Ради народних депутатів;

б) опитування громадської думки, яке закріплювалось у ст. 47, яка встановлювала, що опитування громадської думки, які проводяться в іншому порядку, ніж передбачено Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ, або з питань, які відповідно до вищезазначеного Закону України не можуть виноситися на всеукраїнський та місцевий референдуми, не мають статусу дорадчого опитування громадян України (консультативного референдуму) і правових наслідків, що з цього випливають [268, ст. 443].

Отже, можна стверджувати, що 1) на той час існувало два види дорадчого опитування громадян України: а) дорадче опитування громадян України або (консультативний референдум); б) опитування громадської думки; 2) перше з них – дорадче опитування громадян України або консультативний референдум: а) розглядалось як волевиявлення громадян України; б) проводилось для вирішення важливих питань загальнодержавного та місцевого значення; в) поділялось на

всеукраїнські та місцеві; г) його результати розглядалися і враховувалися під час прийняття рішень відповідними державними органами; д) якщо проекти законів, інших рішень Верховної Ради України або рішень місцевої Ради народних депутатів не відповідали результатам всеукраїнського або місцевого дорадчого опитування, то такі закони, рішення могли бути прийнятими лише більшістю не менш як у дві третини від загальної кількості народних депутатів України або депутатів відповідної місцевої Ради народних депутатів і це напевно, що є найбільш значущим для нашого дисертаційного дослідження, адже дає підстави стверджувати, що вони мали юридичну силу і викликали юридичні наслідки.

Ураховуючи викладене, дбаючи про удосконалення конституційно-правового статусу Українського народу, у Конституції України необхідно передбачити, а в законах України відновити право на народне опитування, у тому числі й стосовно нормативно-правових актів. Наприклад, частина 2 ст. 40 Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років) закріплює, що Конгрес або президент Держави відповідно до своїх повноважень мають право оголошувати проведення консультативного народного референдуму і в цьому випадку голосування не є обов'язковим [155].

Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів інколи називають громадською або суспільною. Досліджуючи народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів як правотворче повноваження Українського народу, згадаємо Постанову Кабінету Міністрів України «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» від 30 січня 2013 р. № 61 у якій передбачено, що громадська антидискримінаційна експертиза проводиться громадськими організаціями,

фізичними та юридичними особами в межах публічного громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів [241, ст. 343].

До того ж пункт 3 частини 1 ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII передбачає, що громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право «... проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій» [278, ст. 2056].

Відтак можна стверджувати, що народна експертиза нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів є вимогою часу, яка зумовлена сучасним рівнем демократії, необхідністю організації взаємодії Українського народу та інститутів публічної влади, налагодження їх спільної відповідальності за майбутній розвиток суспільства й держави. Беззаперечно, що це право Українського народу має знайти своє конституційно-правове утвердження, тим більше, що воно інтенсивно популяризується.

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати висновок, що до правотворчих повноважень Українського народу можна віднести його права на прийняття нормативно-правових актів різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі, народну ініціативу (народну правотворчу та народну референдну ініціативу), місцеву ініціативу, народне вето, народне обговорення проєктів нормативно-правових актів,; народне опитування стосовно нормативно-правових актів, народну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів.

Наголосимо на тому, що правотворчих повноважень Українського народу не може не існувати зовсім, вони не можуть бути символічними або такими, які існують тільки для легалізації заздалегідь відпрацьованих і вигідних органам

публічної влади нормативно-правових актів. Вони повинні знаходити повноцінне закріплення в нормативно-правових актах. В іншому разі влада не розумітиме, віддалятися та конфліктувати з Українським народом.

На підтвердження зазначеного В.В. Мухін, посилаючись на відомого канадського філософа права Б. Мелкевіка, стверджує, що «... відбувається рух до демократичного автономного законодавства, більш точно, до втілення ідеї автономної законотворчості громадян. Йдеться про те, що суб'єкти права повинні мати можливість через процес автономної законотворчості утвердитися реально й взаємно як автори і законодавці їх норм, їх прав і їх інститутів, як юридичних, так і політичних. Питання про легітимність фактично зводиться прямо до реальної здатності суб'єктів права розглядати себе як авторів прав, підтверджуючи і стверджуючи це. Там, де суб'єкти права розглядаються позбавленими частково або повністю можливості бути авторами своїх прав, ми не маємо нічого іншого, крім несучасних «юридичних» систем, очевидно автократичних або «ідеологічних». Там, де суб'єкти права не мають можливості бути «авторами» своїх «прав», як, наприклад, в релігійних системах з даним в одкровенні текстом або без нього, ми не можемо міркувати про «права» всерйоз, чи не помиляючись або не обманюючись на цей рахунок» [221, с. 2–3].

Тобто в демократичних країнах фактично йдеться про реалізацію ідеї автономної законотворчості громадян, а правові системи, які не передбачають цього, визнаються несучасними, автократичними або ідеологічно заангажованими. Уже протягом тривалого часу вітчизняній владі необхідно замислитися над зазначеним.

4.4. Судові та контрольно-наглядові повноваження Українського народу

Аналіз судових повноважень Українського народу розпочнемо з розуміння базових понять, на яких воно ґрунтується, а саме: «судова влада», «судові повноваження», «юстиція», «юрисдикція», адже саме в їх контексті можна сформулювати повноцінне розуміння судових повноважень Українського народу.

Отже, «Судова влада – один з видів державної влади, реалізується шляхом виконання своїх повноважень судами. Рішення, які приймають судові органи (судові інстанції), мають силу закону по кожній конкретній справі (цивільній, господарській, адміністративній або кримінальній) і можуть бути переглянуті тільки у відповідності із законом» [375, с. 318]. Науковці сьогодення частіше стверджують, що «Судова влада – відокремлена гілка державної влади, що має монопольне право здійснювати правосуддя, незалежність та ефективність якої є важливими умовами верховенства права та забезпечення прав людини у цивілізованому демократичному суспільстві» [26, с. 762–772]. Приблизно аналогічні визначення судової влади формулюються і в інших енциклопедичних та довідкових виданнях [253, с. 468].

Стосовно судових повноважень традиційно стверджують, що «З метою реалізації функцій, покладених на судову владу загалом і на окремі суди загальної юрисдикції зокрема, Конституція та закони України визначають повноваження судів. Під повноваженнями судів загальної юрисдикції слід розуміти визначену чинним законодавством України систему прав та обов'язків судів щодо реалізації їх функцій. Тобто повноваження судів загальної юрисдикції є законодавчим інструментарієм здійснення їх функцій, а також цілей і завдань, які покладаються на судову владу загалом у масштабах держави» [347, с. 382].

Таким чином, співвідносячи розуміння судової влади та її повноважень, можна стверджувати, що судова влада розглядається як відокремлена, незалежна

гілка державної влади, що має право здійснювати правосуддя, для чого наділяється системою прав та обов'язків.

Досліджуючи зазначене питання, важливо звернути увагу і на те, що «Сукупність судів (а іноді і їх діяльність) іменується *юстицією* (від лат. *justitia* – справедливість). Діяльність суду щодо вирішення правових конфліктів називається юрисдикційною, а предметна і просторова сфера такої діяльності – *юрисдикцією* (від лат. *jurisdictio* – судовий розгляд, судовий округ). Юрисдикційна діяльність судів являє собою правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються» [364, с. 423].

Лише враховуючи усе вищевикладене в цьому підрозділі, а також ґрунтуючись на існуючих визначеннях установчих, організаційно-легітимацийних та правотворчих повноважень Українського народу, зазначених у підрозділах 4.1, 4.2 та 4.3 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що судові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно, реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються, для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві.

Із зазначеного визначення можна виокремити такі ознаки судових повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки. Про розуміння прав та обов'язків Українського народу зазначалося в підрозділах 4.1, 4.2 та 4.3 дисертаційного дослідження;

– це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, тобто таких, які розповсюджуються на усіх соціальних суб'єктів, що потрапляють до сфери впливу судової влади. Про цю ознаку, тільки стосовно установчих,

організаційно-легітимаційних та правотворчих повноважень Українського народу, також йшлося у попередніх підрозділах цього розділу;

– закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно, про зміст цієї ознаки детально йшлося в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження, у якому розглядалася регламентація правового статусу народів;

– реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються. При цьому правосуддя – це «... самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ. Діяльність суду щодо здійснення П. спрямована на охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. П. характеризується рядом ознак, що відрізняють діяльність суду від функцій інших державних і громадських органів» [424, с. 515–516]. У розрізі зазначеного доцільно наголосити на тому, що частина 1 ст. 124 Конституції України передбачає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а частина 1 ст. 127, що у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних [173, ст. 141];

– необхідні для забезпечення верховенства права та прав людини у цивілізованому демократичному суспільстві [132, с. 40–42]. При цьому «Верховенство права – панування права в життєдіяльності *громадянського суспільства* і функціонуванні д-ви. Ця концепція інтерпретувалася у найширшому її розумінні, тобто як визнання необхідності підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого д-вою) права «непозитивному» (природні права людини, потреби людської природи, вимоги розуму, мораль тощо)» [417, с. 341]. Права людини і громадянина – «... це їхня можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, які встановлені державою і закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах» [110, с. 172]. Права людини в умовах глобалізації – «... прав. можливості

людини здійснювати певні дії для задоволення своїх духов. і матер. інтересів, забезпечення існування й розвитку, які мають специфіку, що пов'язана з особливостями змісту процесу глобалізації» [25, с. 603–606].

Отже, найбільш наочним та конституційно врегульованим є судове повноваження Українського народу на участь у здійсненні правосуддя через присяжних. У підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження уже зазначалося, що частина 5 ст. 124 Конституції України проголошує, що «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних» [173, ст. 141]. Крім того, ст. 101 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. врегульовує, що правосуддя відправляється іменем народу [143, с. 423–450]. Отже, є усі підстави погодитися з тезою, що «... на користь такої форми забезпечення процесуального принципу народної участі, як суд присяжних свідчить те, що саме завдяки цьому правовому інституту відбувається реалізація суверенітету народу у сфері судової влади (і безпосередньо – в ході відправлення правосуддя)» [252, с. 128].

До того ж частина 1 ст. 63 передбачає, хто може бути присяжним, а частина 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII врегульовує обов'язки присяжного [308, ст. 545]. У подальшому вищезазначений законодавчий акт регламентує порядок затвердження списку присяжних, вимоги до присяжного, підстави і порядок увільнення від виконання обов'язків присяжного, залучення присяжних до виконання обов'язків у суді, гарантії прав присяжних [308, ст. 545].

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI у пункті 23 частини 1 ст. 3, визначаючи основні терміни, що вжиті в цьому Кодексі, фактично ототожнює суддю і присяжного, адже стверджує, «суддя – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, відповідного апеляційного суду, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний». До того ж у Главі 30 «Особливі порядки провадження в суді

першої інстанції», параграфі 2 «Провадження в суді присяжних» деталізується: порядок провадження в суді присяжних; роз'яснення права на суд присяжних; виклик присяжних; права і обов'язки присяжного; відбір присяжних у суді; приведення присяжних до присяги; недопустимість незаконного впливу на присяжного; усунення присяжного; порядок наради і голосування в суді присяжних [192, ст. 88].

Отже, можна стверджувати, що судове повноваження Українського народу на участь у здійсненні правосуддя через присяжних досить детально передбачене в чинних нормативно-правових актах України. Утім частина 5 ст. 124 Конституції України до внесення до неї змін, передбачених Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII, проголошувала, що «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних» [264, ст. 532]. А це дає підстави стверджувати, що у зв'язку з ліквідацією інституту народних засідателів відбулося скорочення судових повноважень Українського народу [135, с. 35–37].

Дослідження контрольно-наглядових повноважень Українського народу доцільно розпочати з визнання того факту, що у вітчизняній політологічній, юридичній та іншій гуманітарній науці відсутнє однозначне, загальновизнане розуміння основоположних категорій цього понятійно-категоріального ряду, а саме: «контроль»; близького або навіть тотожного до нього «нагляд»; а звідси й інших, для яких вони є базовими, наприклад, «контрольно-наглядова влада», «контрольно-наглядові повноваження», «контрольно-наглядові права», «контрольно-наглядові обов'язки» і т.д.

«Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)» передбачає, що «Контроль, ю, чол. 1. Перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось. 2. Установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його» [353]. Інколи стверджується, що «Контроль (фр. controle, от contrerole – подвійний список): Перевірка, облік, спостереження за

чим-небудь. Установи, особи, які перевіряють діяльність будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність тощо. Заключна функція управління.

Контроль – одна з основних функцій системи управління. Контроль здійснюється на основі спостереження за поведінкою керованої системи з метою забезпечення оптимального її функціонування (вимірювання досягнутих результатів і співвіднесення їх із очікуваними результатами). На основі даних контролю здійснюється адаптація системи, тобто прийняття оптимальних управлінських рішень» [212].

У юридичних нормативних та доктринальних джерелах формулюються різні визначення контролю. Так, Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III встановив, що «контроль – вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема завдяки: праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб'єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання; обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання» [281, ст. 64].

В.М. Горшенев та І.Б. Шахов доводили, що контроль спрямовує процес управління за встановленими ідеальними моделями, корегуючи поведінку

підконтрольного об'єкта [47, с. 23]. С.М. Кушнір, досліджуючи державний контроль у сфері вищої освіти в Україні, зазначає, що «... це об'єктивно зумовлена діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, що здійснюється на постійній основі, передбачає оперативне втручання уповноважених державних органів у діяльність підконтрольних об'єктів (закладів вищої освіти), полягає в спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності та дисципліни в ньому, застосуванні заходів щодо попередження й усунення порушень законодавства, виявленні причин та умов, що сприяли порушенням правових норм, наданні підконтрольним структурам організаційної та правової допомоги, застосуванні в разі необхідності заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм чинного законодавства, у тому числі й освітнього, виявленні фактичного стану справ у сфері вищої освіти, наданні об'єктивної інформації про стан суспільних відносин у цій сфері тощо» [196].

С.А. Косінов, досліджуючи контроль як доктринальну категорію правової науки, формулює висновок, що «... контроль у найбільш загальному значенні являє собою певну діяльність, що полягає у перевірці, спостереженні, звірці. У словниках та енциклопедіях контроль визначається, як правило, як перевірка того чи іншого об'єкта, перевірка правильності тих чи інших дій у сфері виробництва та управління, нагляд з метою перевірки» [184, с. 755]. Утім у подальшому С.А. Косінов відстоює думку, згідно з якою «... контроль визнається самостійною юридичною формою діяльності» [184, с. 766].

Таким чином, контроль є багатоаспектною категорією. Його можна розглядати в різних аспектах, ґрунтуючись на неоднакових або навіть відмінних методологічних позиціях. Зокрема, як будь-яка фактична діяльність держави, окремих державних органів, інститутів громадянського суспільства, місцевого самоврядування, міжнародних органів та організацій, інших уповноважених

суб'єктів або як форма такої діяльності, або ж як правова форма діяльності (самостійна або допоміжна) тощо.

Беззаперечно, що можна продовжити дослідження проблем контролю у працях вітчизняних та зарубіжних авторів, адже його сутність вивчали багато вчених, наприклад, О.Ф. Андрійко [8], В.М. Гаращук [41], І.К. Залюбовська [90] та ін. Утім з'ясування загального розуміння та сутності контролю не є безпосереднім предметом нашого дослідження, а тому, узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що контролю, загалом, властиві такі ознаки:

– є об'єктивно зумовленим, тобто існує незалежно від волі та свідомості конкретної людини, а головною причиною його існування є саме суспільство, складні різнорівневі суспільні відносини, розподіл сфер праці, влади, компетенції, повноважень, які вимагають з'ясування їх дійсної сутності;

– передбачає існування спеціально уповноваженого суб'єкта та визначеного об'єкта;

– полягає у перевірках, обліках, спостереженнях, звірках, інвентаризаціях, експертизах за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, в отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності та дисципліни в ньому;

– є однією з основних функцій системи управління, оскільки спрямовує процес управління на досягнення ідеальних моделей, запланованих результатів, довгострокових та короткострокових планів;

– його метою є забезпечення оптимального функціонування підконтрольного об'єкта шляхом корегування його поведінки через прийняття ефективних управлінських рішень;

– реалізується через певні засоби, прийоми та методи, а тому передбачає оперативне втручання уповноважених органів у діяльність підконтрольних об'єктів;

– викликає значущі (насамперед, юридичні) наслідки, оскільки передбачає:
а) застосування заходів щодо попередження й усунення порушень законодавства;

б) виявлення причин та умов, що сприяли порушенням правових норм; в) надання підконтрольним структурам організаційної та правової допомоги; г) застосування в разі необхідності заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм чинного законодавства; д) виявлення фактичного стану справ та надання об'єктивної інформації про стан суспільних відносин у певній сфері тощо.

Про відсутність однозначного, загальновизнаного, стабільного розуміння можна стверджувати не тільки стосовно контролю, а й щодо нагляду. Зокрема, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. № 877-V стверджується, що «... державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (далі – органи державного нагляду (контролю)) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [290, ст. 389].

Аналізуючи назву зазначеного Закону та визначення, яке в ньому формулюється, можна стверджувати, що він не розрізняє контроль та нагляд, а використовує їх як тотожні. До такої ж думки доходимо у процесі дослідження Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 3 листопада 2016 р. № 1728-VIII, адже в його ст. 1 стверджується: «У цьому Законі терміни «державний нагляд (контроль)», «заходи державного нагляду (контролю)», «органи державного нагляду (контролю)» вживаються у значеннях, наведених у Законі України

«Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [310, ст. 37].

Це саме можна стверджувати, аналізуючи Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХІІ, адже ст. 39, яка врегульовує поняття та основні завдання державного санітарно-епідеміологічного нагляду, передбачає, що «Державний санітарно-епідеміологічний нагляд – це діяльність органів державної санітарно-епідеміологічної служби по контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та по застосуванню заходів правового характеру щодо порушників» [275, ст. 218].

Тобто з тлумачення цього визначення нагляд розуміється як контроль. Стосовно й одного й іншого формулюються однакові, або ж приблизно однакові, сутнісні, змістовні та формальні ознаки. Саме тому 4-й том шеститомної «Юридичної енциклопедії», інтерпретуючи термін «нагляд», відсилає до 2-го тому, до терміна «Державний нагляд» [420, с. 10], а останній передбачає, що «Державний нагляд – вид *державного контролю* по забезпеченню *законності*, дотримання спец. норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах і підзаконних актах. Здійснення Д. н. передбачає постійний, системат. нагляд спеціальних держ. органів за діяльністю непідпорядкованих їм органів або осіб з метою виявлення порушень законності. Розрізняють суд., конст., прокур. нагляд та окремі види *адміністративного нагляду* (сан., пож., екол., гірн.-тех. та ін.)» [418, с. 140]. Стосовно цього визначення можна однозначно стверджувати, що нагляд розглядається як вид контролю, тобто контроль є поняттям більш широким порівняно з наглядом.

Не вдаючись до досить давньої дискусії стосовно співвідношення термінів «контроль» та «нагляд», оскільки ця проблема не є предметом нашого дослідження, але враховуючи її вихідні положення, що частково зазначені, наголосимо, що в цій

роботі йтиметься, насамперед, про контрольню-наглядів повноваження Українського народу, тобто й одні й інші без їх ототожнення або розмежування.

Ураховуючи вищевикладене в цьому підрозділі, а також ґрунтуючись на існуючих визначеннях установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих та судових повноважень Українського народу, зазначених у цьому підрозділі та підрозділах 4.1–4.3 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що контрольню-наглядів повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки.

Із цього визначення можна виокремити такі ознаки контрольню-наглядів повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки. Про розуміння прав та обов'язків Українського народу зазначалося в цьому підрозділі та підрозділах 4.1–4.3 дисертаційного дослідження;

– це сукупність його первинних, основоположних, системоутворюючих, засновницьких прав та обов'язків, а це означає, що, реалізуючи їх, Український народ встановлює стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів. Про цю ознаку, тільки стосовно установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих та судових повноважень Українського народу також йшлося в попередніх підрозділах цього розділу;

– закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно, про зміст цієї ознаки детально йшлося в підрозділах 1.2, 4.1–4.3 дисертаційного дослідження. Утім наголосимо, що конституційне закріплення контрольню-наглядів повноважень Українського народу майже відсутнє;

– реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів. Так, ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ передбачає, що «інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді», а ст. 2 відносить достовірність до основних принципів інформаційних відносин [284, с. 650]. Загальновідомо, що законність – це режим точного і неухильного здійснення законів та інших нормативно-правових актів усіма суб'єктами суспільних відносин [53, с. 174], а «Дисципліна (лат. *disciplina* – навчання, виховання, порядок) – точне, своєчасне і неухильне додержання встановлених правовими та ін. соціальними нормами правил поведінки у держ. і сусп. житті» [418, с. 199].

Таким чином, можна стверджувати, що, реалізуючи контрольно-наглядові повноваження, Український народ повинен отримувати достовірну інформацію про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, а саме: суспільства, держави, соціальних спільностей та прошарків тощо і для цього має бути створено умови;

– викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки. Контрольно-наглядові повноваження Українського народу обов'язково мають викликати значущі (істотні) наслідки, а якщо не викликають, то мають розглядатись як неповноцінні, декларативні, такі, що порушують частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України.

Беззаперечно, що вони мають бути, насамперед, юридичними, тобто спрямованими на виявлення причин та умов, що сприяли порушенням правових норм, попередження та припинення таких порушень, застосування, за необхідності, заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях правових норм, надання правової допомоги тощо.

Водночас контрольно-наглядові повноваження Українського народу, як і контроль та контрольно-наглядові повноваження, загалом, не можуть орієнтуватися

виключно на подолання якихось негативних явищ. Дійсно, їх необхідно розглядати, насамперед, як засіб забезпечення ефективності соціального управління. Тобто вони також мають бути спрямованими на виявлення фактичного становища та надання об'єктивної інформації про стан суспільних відносин у певній сфері, надання підконтрольним структурам інформаційної, організаційної, матеріальної допомоги та коригування їх діяльності, забезпечення належної якості продукції, робіт та послуг, відповідного рівня безпеки для життя людей, охорони навколишнього природного середовища і т.д. [115, с. 112–117].

Отже, основоположним та найбільш загальним контрольно-наглядним повноваженням Українського народу є право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Однак це повноваження майже не закріплене в Конституції та конституційному законодавстві України. Щоправда частина 2 ст. 3 Конституції України встановлює, що «Держава відповідає перед людиною за свою діяльність», а частина 1 ст. 79 Конституції України зобов'язує присягати народних депутатів України дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, теж саме передбачає частина 3 ст. 104 Конституції України тільки стосовно Президента України. Надзвичайно абстрактним видається право Президента України, передбачене пунктом 2 частини 1 ст. 106 Конституції України, яке встановлює можливість «звертатися з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України» [173, ст. 141].

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що Конституція України, на жаль не передбачає контрольно-наглядних повноважень Українського народу, які деталізуються у праві на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів та їх посадових осіб.

Водночас аналіз вищезазначених й інших статей Конституції України, конституцій зарубіжних країн свідчить про те, що Український народ повинен мати

право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності тих представницьких органів держави та місцевого самоврядування, які він утворює шляхом виборів, а можливо і не тільки їх. Український народ має бути причетним як ініціатор, а можливо й суб'єкт, який приймає остаточні рішення, до дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, Президента України, суддів судів у системі судоустрою України тощо. Утім необхідно визнати, що демократичні та цивілізовані механізми реалізації права на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб тільки осмислюються у наукових джерелах і не мають практичного застосування.

Як приклад для наслідування зазначимо Конституцію Польської Республіки від 2 квітня 1997 р., затверджену на референдумі 25 травня 1997 р., яка у ст. 198 встановила, що за порушення Конституції або закону, пов'язані з обійманням посади або із здійсненням своїх повноважень, конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом несуть Президент Республіки, Голова Ради Міністрів, члени Ради Міністрів, Голова Польського Національного Банку, Голова Верховної Палати Контролю, члени Загальнопольської Ради Радіомовлення і Телебачення, особи, яким Голова Ради Міністрів доручив керівництво міністерством, а також Головнокомандувач Збройними Силами. До того ж конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом несуть також депутати і сенатори. Види санкцій, що застосовує Державний Трибунал, визначаються законом[165].

Таким чином, варто погодитися з пропозицією на законодавчому рівні закріпити юридичну відповідальність органів публічної влади за діяльність, яка суперечить волі народу, та механізми притягнення до неї, а на конституційному рівні – передбачити підстави дострокового припинення повноважень Верховної Ради України та Президента України за рішенням всеукраїнського референдуму [40, с. 14].

Стосовно місцевого самоврядування, насамперед, згадаємо ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, яка в частині 1 передбачає, що «Органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами. Вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність» [286, ст. 170].

Звертає увагу відверта недолугість та недовершеність зазначеної статті, адже в першому реченні йдеться про підзвітність, підконтрольність і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальними громадами, а в другому тільки про інформування та звітування перед територіальними громадами про свою діяльність.

Положення цитованої та проаналізованої частини 1 ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР деталізуються у ст. 16 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV, у частині 1 якого передбачено, що «Депутат місцевої ради періодично, але не рідше одного разу на рік, зобов'язаний звітувати про свою роботу перед виборцями відповідного виборчого округу, об'єднаннями громадян. Рада визначає орієнтовні строки проведення звітів депутатів місцевої ради перед виборцями» [306, ст. 290], а в частині 3, що «Звіт депутата місцевої ради може бути проведено в будь-який час на вимогу зборів виборців за місцем проживання, трудової діяльності або навчання, а також органів самоорганізації населення» [306, ст. 290]. З цього приводу можна пригадати також частину 3 ст. 11 вищезазначеного Закону України, у якій стверджується, що «Депутат місцевої ради є відповідальним перед виборцями свого виборчого округу і їм підзвітним» [306, ст. 290].

Певною деталізацією попереднього контрольного-наглядового повноваження Українського народу є право на дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Утім змушені констатувати, що частина 2 ст. 81 Конституції України, яка передбачає дострокове припинення повноважень народних депутатів України, частина 2 ст. 90 Конституції України, що регламентує дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, частина 2 ст. 108 Конституції України, яка регулює дострокове припинення повноважень Президента України, інші статті Основного Закону України не передбачають права на дострокове припинення повноважень державних органів, їх посадових осіб за ініціативою, участю або, що більш правильно, вирішальною роллю Українського народу, що дискредитує та нівелює частини 2 і 3 ст. 5 Конституції України, згідно з якою «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ», «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові ...» [173, ст. 141].

Цей висновок є істинним навіть, незважаючи на прийняття Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» від 10 вересня 2019 р. № 39-ІХ, адже в його частині 1 ст. 1 зазначено, що «Усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (далі – імпічмент) є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпічмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України в разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста» [291, ст. 212]. Тобто усунення Президента України з поста в порядку імпічменту як вид конституційної відповідальності, у процесі якої достроково припиняються його повноваження, реалізується, насамперед, Верховною Радою України, а не Українським народом, про участь якого в цьому процесі не згадується.

Таке положення не можна вважати правильним, оскільки повноваження, а більш конкретно права та обов'язки Українського народу, мають реалізовуватися

саме на рівні суспільства, держави, а не місцевого самоврядування, адміністративно-територіальних одиниць, громадських об'єднання, політичних партій чи інших утворень, органів та організацій. А в системі місцевого самоврядування мають фактично втілюватися повноваження соціальних утворень, що становлять Український народ, а саме: національних меншин, корінних народів, територіальних громад тощо. Слушною стосовно цього видається думка Д.Т. Ачімовіча, що «Основним рівнем самоорганізації національних меншин у державах-членах ЄС є рівень місцевого самоврядування, оскільки саме на муніципальному рівні вирішується абсолютна більшість питань, що стосуються колективних інтересів національних меншин (наприклад, функціонування національних шкіл, театрів, музеїв, випуск місцевих періодичних видань, проведення в одиницях місцевого самоврядування національних свят та інші питання місцевого значення)» [10, с. 11].

Напевно, що саме відсутністю легальної можливості впливати на вищі державні органи – Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, значною мірою пояснюється наявність у середовищі Українського народу соціальних прошарків, здатних розпочинати та доводити до логічного кінця революції, рухи опору, громадські непокори тощо, тобто свідомо погоджуватися навіть на самопожертву. Адже влада сама не передбачила в нормативно-правових актах можливості впливати не неї в легітимний спосіб шляхом дострокового припинення повноважень тих структур, які дискредитували себе, не користуються популярністю, не виправдали передвиборчих обіцянок, відверто ігнорують або й завдають шкоди інтересам Українського народу тощо.

Крім того, реалізація права на дострокове припинення повноважень державних органів є навіть забороненою, оскільки не передбачена Конституцією України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України «У справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України

«Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) від 27 березня 2000 р. № 3-рп/2000 зазначається: «... чинна Конституція України не передбачає інституту висловлення недовіри на всеукраїнському референдумі, у тому числі проголошеному за народною ініціативою, Верховній Раді України чи будь-яким іншим конституційним органам державної влади як можливої підстави дострокового припинення їх повноважень. Тому винесення на всеукраїнський референдум питання щодо недовіри Верховній Раді України за відсутності названого інституту в Основному Законі України було б порушенням такого конституційного принципу, як здійснення органами державної влади своїх повноважень у межах, встановлених Конституцією України, та принципів правової держави, якою проголошено Україну» [324, ст. 1285, с. 153].

Але ж логічно стверджувати, що Український народ, який є суб'єктом утворення органів влади, шляхом голосування на виборах повинен мати повноваження через аналогічну процедуру припиняти їх повноваження. У частинах 1 та 2 ст. 13 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ, що втратив чинність, йшлося про призначення референдумів на вимогу громадян України і, відповідно до теорії народного суверенітету, зазначалося, що Верховна Рада України також призначає всеукраїнський референдум з питань затвердження або скасування Конституції України, а також з питань дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, Президента України, якщо цього вимагають не менш як три мільйони громадян України, які мають право брати участь у референдумі. Місцева Рада народних депутатів також призначає місцевий референдум на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати участь у референдумі [268, ст. 443].

Прикладом для наслідування може бути ст. 11 Конституції Республіки Ісландії від 17 червня 1944 р., з урахуванням поправок від 30 травня 1984 р., 31 травня 1991 р., 28 червня 1995 р. і 24 червня 1999 р., яка закріпила, що Президент Республіки не може притягуватися до відповідальності за виконавчі дії. Те ж правило поширюється і на осіб, які виконують президентські повноваження. Президент не може притягуватися до кримінальної відповідальності без згоди Алсінгі, тобто Парламенту Республіки Ісландії. Президент може бути зміщеним з посади до закінчення строку його повноважень на підставі більшості голосів учасників референдуму, проведеного за рішенням трьох четвертих членів Алсінгі. Такий референдум проводиться протягом двох місяців з дати прийняття Алсінгі резолюції про його проведення. Президент не має права виконувати свої обов'язки з моменту прийняття резолюції Алсінгі до оголошення результатів референдуму. Якщо резолюція Алсінгі не була схвалена під час референдуму, Алсінгі розпускається, і проводяться нові вибори [168].

Якщо ж розглядати це повноваження в системі місцевого самоврядування, то доцільно, знову ж таки, звернутися до ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, яка в частині 2 передбачає, що «Територіальна громада у будь-який час може достроково припинити повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують Конституцію або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення наданих їм законом повноважень» [286, ст. 170].

Беззаперечними позитивами зазначеної статті в такій редакції є те, що: 1) територіальна громада без обмежень у часі може достроково припинити повноваження; 2) повноваження територіальної громади поширюються і на органи і на посадових осіб місцевого самоврядування; 3) чітко визначені підстави дострокового припинення повноважень: а) порушення Конституції або законів

України; б) обмеження прав і свобод громадян; в) не забезпечення здійснення наданих їм законом повноважень.

Зазначене деталізується в частині 2 ст. 78 вищезазначеного законодавчого акта, яка передбачає, що повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті ради можуть бути достроково припинені у випадках, якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та інших законів, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність із законом, а також, якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у строки, встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, або рада не вирішує питання, віднесені до її відання, та в інших випадках за рішенням місцевого референдуму. Порядок проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень ради визначається законом про місцеві референдуми, а частина 3, що питання про дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті ради за рішенням місцевого референдуму може бути порушене сільським, селищним, міським головою, а також не менш як однією десятою частиною громадян, що проживають на відповідній території і мають право голосу [286, ст. 170].

Також частина 3 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР закріплює, що повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень за рішенням місцевого референдуму, а частина 4, що рішення про проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови приймається сільською, селищною, міською радою як за власною

ініціативою, так і на вимогу не менш як однієї десятої частини громадян, що проживають на відповідній території і мають право голосу [286, ст. 170].

Тісно пов'язаним із попереднім контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу або його частини є право на відкликання (право відзиву), якого також, на жаль, не існує стосовно посадових осіб держави. Так, частина 1 ст. 1 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII визнає народного депутата України представником Українського народу у Верховній Раді України, що уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією та законами України, тобто проголошує так званий «вільний» мандат [361, с. 176].

Крім того, частина 3 ст. 7 встановлює, що «Народний депутат відповідальний за свою депутатську діяльність перед Українським народом як уповноважений ним представник у Верховній Раді України» [307, ст. 17]. Проте жодного виду відповідальності народних депутатів України перед Українським народом, хоча б у вигляді дострокового припинення повноважень на підставі відкликання за народною ініціативою, зазначений законодавчий акт не передбачає, що є очевидною законодавчою прогалиною і величезною мірою зумовлює відверто неефективну, а інколи навіть шкідливу, роботу народних депутатів України та Верховної Ради України. До речі, це саме можна стверджувати стосовно Президента України [300, ст. 446]. На противагу цьому ст. 106 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. передбачає, що Президента Словацької Республіки можна до закінчення строку повноважень відкликати з його поста народним голосуванням. Президент цієї країни вважається відкликаним, якщо за його відкликання на народному голосуванні проголосувало більше половини усіх виборців [147].

Пригадаємо, що в Україні діяв Закон України «Про відкликання народного депутата України» від 19 жовтня 1995 р. № 396/95-ВР [260, ст. 299], який втратив

чинність на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України» від 22 березня 2001 р. № 2328-III [263, ст. 212].

Зважаючи на вищевикладене, ми підтримуємо твердження Ю.М. Тодики, що виключення імперативного мандату, відповідно до якого виборці здійснювали контроль за діяльністю представницьких органів і депутатів, а також мали право відкликати останніх, дещо звузило участь народу в конкретних конституційних правовідносинах, що ніяк не погоджується з інтересами демократії. Загалом, в умовах демократизації соціальних процесів не спостерігається розширення участі народу в конституційних правовідносинах, а навпаки, відбувається звуження такої участі, що, безумовно, суперечить високому конституційному статусу Українського народу [386, с. 82–83].

Отже, ми поділяємо думку, згідно з якою «Існують усі підстави застосувати до народних депутатів таку форму конституційно-правової відповідальності, як відкликання. Підставами для відкликання можуть бути: використання своїх повноважень в особливих корисливих цілях; систематичне порушення норм депутатської етики; перехід з однієї фракції до іншої з протилежною ідеологією та програмою; відмова від переходу на постійну роботу до Верховної Ради України; приховування доходів, занесення неточних даних до декларації про доходи. Тому необхідно доповнити новою статтею Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII або прийняти Закон України «Про відкликання народного депутата України» [92, с. 6].

На противагу цьому, у законодавстві, яке регламентує місцеве самоврядування, пункт 4 частини 1 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР передбачає, що повноваження сільського, селищного, міського голови вважаються достроково припиненими в разі відкликання з посади за народною ініціативою. Це має відбуватися в порядку, визначеному Законом України «Про статус депутатів

місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV [306, ст. 290], з особливостями, передбаченими частинами 6–10 зазначеної статті, не раніше як через рік з моменту набуття ним повноважень.

При цьому регламентується здійснення народної ініціативи, а саме: прийняття рішення про початок процедури та кількість виборців, які можуть вносити пропозицію; кількість членів ініціативної групи; кількість підписів на підтримку пропозиції; час для збору підписів; суб'єкт перевірки правильності оформлення підписних листів; загальна кількість зібраних підписів; порядок та суб'єкт прийняття рішення про дострокове припинення повноважень за народною ініціативою; процедура призначення позачергових виборів сільського, селищного, міського голови [286, ст. 170].

Аналіз цитованих положень ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР переконує, що дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови можливе як за народною ініціативою, так і за рішенням місцевого референдуму, і ці підстави дострокового припинення повноважень не можна ототожнювати. Право реалізації народної ініціативи досить детально регламентується, що є, беззаперечно, позитивним.

Пункт 1 частини 1 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV проголошує, що, зокрема, підставою дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради, без прийняття рішення відповідної ради, може бути його відкликання виборцями у встановленому зазначеним Законом порядку. Фактично це ж стверджується і частиною 2 ст. 10 цього Закону України. У подальшому в Розділі 5 «Відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою» детально врегульовуються: підстави для відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою; внесення пропозиції про відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою; повідомлення про створення ініціативної групи; збирання підписів на підтримку пропозиції про

відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою; прийняття рішення про відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою; оскарження рішень виборчої комісії; повторне порушення питання про відкликання депутата місцевої ради; гарантії прав депутата місцевої ради при розгляді питання про його відкликання

Дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, депутата місцевої ради в разі відкликання з посади за народною ініціативою, на відміну від інших контрольно-наглядових повноважень Українського народу або його частини, досить детально врегульовано в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV, що є, беззаперечно, позитивним і може бути прикладом при закріпленні інших повноважень.

До того ж проекти законів про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» (щодо відкликання депутатів місцевих рад) від 22 грудня 2015 р. № 3693 [316] та про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку у багатомандатному окрузі) від 22 грудня 2015 р. № 3700 [315] уже мали б бути чинними.

Розглядаючи право Українського народу або його частини на відкликання (відзив), наголосимо на тому, що «Відзив – це дострокове припинення мандату з волі тих, хто уповноважений наділяти даним мандатом.

Від відзиву слід відрізняти:

відставку виборної особи, коли така особа припиняє мандат з власної волі;

дострокове позбавлення виборної особи мандату тим колегіальним органом, до складу якого вона входить, за якого позбавлення мандату проводить виборний орган, а не безпосередньо виборці або інші особи, уповноважені на обрання» [360, с. 209].

Тільки починає з'являтися контрольно-наглядове повноваження Українського народу, яке полягає у праві на народну експертизу діяльності. Зокрема, народна експертиза діяльності органів виконавчої влади передбачена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. № 976. У Постанові зазначається, що «Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади визначає процедуру сприяння проведенню інститутами громадянського суспільства та громадськими радами, громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. А громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі» [280, ст. 2889, с. 100].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» від 24 вересня 1999 р. № 1767 передбачено здійснення експертизи набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму. При цьому зазначається, що «Експертиза проводиться експертною комісією, що утворюється у складі 12 осіб, до якої входять по чотири представники від центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських» [287, с. 65].

Ст. 11 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР передбачає можливість проведення громадської наукової і науково-технічної експертизи. Зокрема, зазначається «Громадська наукова і науково-технічна експертиза може проводитися в будь-якій сфері

наукової і науково-технічної діяльності, що потребує врахування громадської думки, з ініціативи громадськості, об'єднань громадян, трудових колективів на основі договорів на проведення громадської наукової і науково-технічної експертизи» [288, ст. 56].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII у частині 3 ст. 2 визнає громадськість суб'єктом оцінки впливу на довкілля. Згідно з пунктом 2 частини 1 ст. 1 згаданого Закону, під громадськістю розуміється одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднань, організацій або груп, упродовж цього частина 1 ст. 4 регламентує, що у процесі оцінки впливу на довкілля забезпечується своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості, а частина 7 цієї ж статті, що уповноважений територіальний орган та уповноважений центральний орган забезпечують безоплатний доступ громадськості до всієї інформації, що стосується процесу прийняття висновку, в міру її надходження. Ст. 7 та 8 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII запроваджують інститут громадського обговорення, яке «... проводиться з метою виявлення, збирання та врахування зауважень і пропозицій громадськості до планованої діяльності» [296, ст. 315].

В Україні до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII діяв Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР, який запроваджував більш чіткий механізм здійснення громадської екологічної експертизи, адже в частині 1 ст. 16 було передбачено, що «Громадська екологічна експертиза може здійснюватись в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських формувань» [273, ст. 54].

Отже, право на народну експертизу діяльності є, насамперед, контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу, оскільки здійснюється з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів. Воно дуже тісно взаємопов'язано із правом

народної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, яке належить до правотворчих повноважень Українського народу і становить разом з ним право на народну експертизу головних напрямів соціального життя. Право на народну експертизу головних напрямів соціального життя вимагає його закріплення в Конституції України.

Таким, яке тільки починає запроваджуватися і є логічним продовженням права на народну експертизу діяльності, є право на утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій, що реалізують контроль-наглядні повноваження Українського народу або його частини. Так, Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII у ст. 14 передбачає утворення «Комісії з питань вищого корпусу державної служби», що працює на громадських засадах і до складу якої, крім інших членів, входять: по одному представнику від спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні та спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців на національному рівні; чотири представники – громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації. Аналогічне можна стверджувати стосовно «Дисциплінарної комісії з розгляду дисциплінарних справ», утворення якої передбачено ст. 69 вищезазначеного Закону і до складу якої «... можуть включатися представники громадських об'єднань, які мають досвід роботи у сфері державного управління, державної служби або за юридичним фахом» [271, ст. 43].

Ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII передбачає утворення «Громадської ради доброчесності», що складається з двадцяти членів, якими можуть бути представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності, мають високу професійну

репутацію та відповідають критерію політичної нейтральності та доброчесності [308, ст. 545].

Ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII встановлює, що для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції утворюються постійні поліцейські комісії. До складу поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції входять п'ять осіб, у тому числі два представники громадськості, рекомендовані Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет. До складу поліцейської комісії територіальних органів поліції входять п'ять осіб, серед них «... два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет». Крім того, вищезазначений Закон містить Розділ VIII «Громадський контроль поліції», у якому регламентуються звітування про поліцейську діяльність, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, спільні проєкти з громадськістю, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [289, ст. 379].

Загалом, розглядаючи це питання, доцільно згадати Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996, якою затверджено «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» і «Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів

Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації». Останнє саме і передбачає, що «Громадська рада при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі держадміністрації є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Одним з головних завдань громадської ради є здійснення громадського контролю за діяльністю органу. До складу громадської ради можуть бути обрані представники громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок та їх об'єднань, асоціацій, організацій роботодавців та їх об'єднань, недержавних засобів масової інформації, які зареєстровані в установленому порядку і провадять діяльність на території України [276, ст. 2945, с. 36].

Отже, можна стверджувати, що право на утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій, що реалізують контрольно-наглядові повноваження Українського народу або його частини, тільки починає з'являтися і врегульовуватися в національній правовій системі та національному законодавстві і, беззаперечно, вимагає викладення його в базовому законі.

Ще одним, насамперед, контрольно-наглядовим повноваженням частини Українського народу є право на формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV, його сутність у тому, що виборці можуть давати своєму депутатові доручення на зборах під час його звітів чи зустрічей з питань, що впливають з потреб відповідного виборчого округу чи територіальної громади загалом. Беззаперечно, вони не повинні суперечити законодавству України, а їх виконання має належати до відання місцевих рад та їх органів. Доручення виборців має бути підтримане більшістю учасників зборів, вони

враховуються, а їх виконання контролюється, відповідними радами, їх органами та депутатами місцевих рад [306, ст. 290].

Ґрунтуючись на зазначеному, можна стверджувати, що інститут доручень виборців має розповсюджуватися на усіх депутатів та виборних посадових осіб. При цьому: 1) його не можна поширювати на усі представницькі органи; 2) у нормативно-правових актах має бути чітко зазначений механізм формування та виконання доручень виборців; 3) доручення мають ставати обов'язковими тільки за умови їх прийнятності виборцями, депутатами та виборними посадовими особами; 4) вони мають бути сформованими в межах компетенції депутата чи виборної посадової особи; 5) виборці повинні мати можливість контролювати виконання доручень; 6) за невиконання доручень виборців має бути передбачено відповідальність.

Здається, що, насамперед, до контрольно-наглядових повноважень частини Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району в місті, належить право на громадські слухання, передбачене ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, адже в її частині 1 стверджується, що «Територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування» [286, ст. 170]. Йдеться, насамперед, про заслуховування депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування. Само по собі заслуховування є формою контролю за їх діяльністю.

Підтвердженням зазначеного є «Статут територіальної громади міста Києва», затверджений рішенням Київської міської ради від 28 березня 2002 р. № 371/1805 (зі змінами та доповненнями, внесеними рішенням Київради від 19 грудня 2002 р. № 154/314, рішенням Київради від 27 лютого 2003 р. № 263/423), зареєстрований

наказом Міністерства юстиції України від 2 лютого 2005 р. № 14/5, який у частині 1 ст. 13 регламентує, що «Члени територіальної громади міста Києва мають право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами Київської міської ради, відповідної районної у місті Києві ради, а також Київським міським головою та іншими посадовими особами місцевого самоврядування у місті Києві, під час яких вони можуть заслуховувати вказаних осіб, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, які належать до відання місцевого самоврядування у місті Києві», а в частині 2, що «Громадські слухання з питань, віднесених до відання Київського міського голови та Київської міської ради, проводяться не рідше одного разу на рік, а з питань, віднесених до відання районної у місті Києві ради, – не рідше двох разів на рік» [372]. Зазначається навіть черговість проведення обов'язкових громадських слухань.

Не менш важливим контрольно-наглядним повноваженням Українського народу або його частини є право висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Так, частини 1 та 2 ст. 87 Конституції України встановлюють процедуру прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України Верховною Радою України, частини 9 та 10 ст. 118 Конституції України передбачають порядок висловлення обласною чи районною радою недовіри голові місцевої державної адміністрації [173, ст. 141]. Частини 2 та 3 ст. 72 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР деталізують положення ст. 118 Конституції України [286, ст. 170]. Утім, на жаль, це контрольно-наглядове повноваження жодним чином не розповсюджується на Український народ або його частину в особі територіальної громади села, селища, міста.

Отже, до судових повноважень Українського народу можна віднести його право на участь у здійсненні правосуддя через присяжних, а до контрольно-наглядних – його права на: заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого

самоврядування, їх посадових осіб; дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб; відкликання (відзив); народну експертизу діяльності; утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій; формулювання доручень виборців; громадські слухання; висловлення довіри або недовіри.

4.5. Майнові повноваження Українського народу

Дослідження майнових повноважень Українського народу необхідно розпочати із сучасного розуміння понять «майно», «власність», «право власності» та, можливо, інших дотичних до них понять.

Ст. 190 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV закріплює, що «Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами» [397, ст. 356]. У шеститомній «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Майно у цивільному праві – 1) Певна річ або сукупність речей, у т.ч. гроші і цінні папери. Вживається для визначення об'єктів права власності, предмета договорів дарування, майнового найму, позики тощо. 2) Сукупність речей та майнових прав (прав вимоги) певної особи (актив). Вживається у нормах про охорону М. гр-нина, визнаного безвісти відсутнім, а також у нормах про відповідальність юрид. осіб. 3) Сукупність прав та обов'язків певної особи, які характеризують її майнове становище. До складу М. у даному розумінні входять речі і права вимоги, що належать певній особі і визначають актив М., а також її борги, що становлять пасив М. Використовується у нормах стосовно спадкоємства, реорганізації юрид. осіб, оскільки до правонаступників переходять не лише права, а й обов'язки, тобто створюється універсальне правонаступництво» [419, с. 551].

Ґрунтуючись на цих визначеннях, можна однозначно стверджувати, що майно набуває неодноманітних юридичних ознак, сутності та змісту, по різному розглядається, розуміється і тлумачиться і це залежить від предмета та методу правового регулювання, інституту та галузі права, які його регулюють й охороняють.

«Власність – належність засобів і продуктів в-ва народів, а також відповідним фіз. та юрид. особам. Структура В. розкривається через такі її елементи, як володіння, користування і розпорядження *майном*. Врегульовані правовими нормами екон. відносини здійснюються як *правовідносини* і виступають у такій юрид. категорії, як *право власності* в сучасних державах. Право В. та її форми звичайно закріплюються у конст. порядку» [417, с. 492]. Також стверджують, що «Власність включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме і нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній» [350, с. 63].

Із вищевикладених визначень можна зробити декілька висновків, що мають важливе значення для цього підрозділу дисертаційного дослідження, а саме: по-перше, власність – це, зокрема, належність засобів і продуктів виробництва народів, що є головним та визначальним для нашого дослідження; по-друге, до структури власності належить володіння, користування і розпорядження майном; по-третє, відносини власності опосередковуються такою юридичною категорією, як право власності; по-четверте, право власності та її форми закріплюються у конституційній та інших галузях законодавства; по-п'яте, є усі підстави погодитися з тим, що «З цього виникає необхідність мати у системі національного законодавства спеціальний **органічний закон про власність**, не обмежуючись визначенням права власності у Цивільному кодексі України. Право власності – інститут не самого тільки приватного права, він є міжгалузевим, його норми містять

не лише Цивільний, а й Земельний, Водний, Господарський, Бюджетний, Сімейний та інші кодекси України [426, с. 4].

Досліджуючи право власності, необхідно, насамперед, звернути увагу на ст. 316 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, яка, формулюючи поняття права власності, стверджує, що «Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб», а ст. 317 цього ж Кодексу, передбачаючи зміст права власності, проголошує, що «Власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном» [397, ст. 356].

Відповідно до поняття та змісту права власності, право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм та принципів, які регулюють й охороняють суспільні відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах. А право власності в суб'єктивному розумінні – це гарантовані нормативно-правовими актами вид і міра можливої поведінки Українського народу, фізичної та юридичної особи щодо володіння, користування та розпорядження належним особі майном.

У підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження зазначалося, що в частині 1 ст. 13 перераховуються об'єкти права власності Українського народу, а частина 1 ст. 14 Конституції України визнає землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Водночас можна згадати й інші статті Конституції України, які стосуються власності, зокрема й власності Українського народу. Це, насамперед, ст. 41, яка проголошує, що «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» і до того ж встановлює порядок набуття, реалізації, примусового відчуження права приватної власності, користування об'єктами права державної та комунальної власності, конфіскації майна, обов'язки, що передбачені за використання власності; пункт 36 частини 1 ст. 85, відповідно до

якого до повноважень Верховної Ради України належить затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності; пункт 7 частини 1 ст. 92, який передбачає, що виключно законами України визначається правовий режим власності; пункт 5 частини 1 ст. 116, який покладає на Кабінет Міністрів України забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону; пункт 3 ст. 138, який передбачає, що до відання Автономної Республіки Крим належить управління майном; частину 1 ст. 142, яка регламентує, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [173, ст. 141].

Упродовж цього ст. 318 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV стверджує, що «Суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин...», а ст. 324 «Право власності Українського народу» фактично дублює частини 1 та 2 ст. 13 Конституції України [397, ст. 356].

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV у частині 2 ст. 5 зазначає, що «Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону...». У ст. 24, яка присвячена особливостям управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки, частині 5 передбачено, що «Законом можуть бути встановлені ... додаткові вимоги та гарантії

права власності Українського народу і права комунальної власності при реалізації процедури банкрутства щодо суб'єктів господарювання комунального сектора економіки». У ст. 141, що стосується особливостей правового режиму державного майна у сфері господарювання, що держава через уповноважені органи державної влади здійснює права власника також щодо об'єктів права власності Українського народу, зазначених у частині 1 ст. 148 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Частини 1 та 2 ст. 148 цього ж Кодексу фактично дублюють частини 1 та 2 ст. 13 Конституції України, а частина 4 ст. 209 «Неспроможність суб'єкта підприємництва» встановлює, що «Щодо банкрутства державних комерційних підприємств законом передбачаються додаткові вимоги та гарантії права власності Українського народу» [48, ст. 144].

Отже, власність Українського народу, право власності Українського народу, а звідси його майнові повноваження, визнаються і врегульовуються не тільки Конституцією України, а й Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р. № 436-IV та іншими нормативно-правовими актами, які будемо аналізувати в наступних положеннях цього підрозділу дисертаційного дослідження.

Ураховуючи вищевикладене в цьому підрозділі, а також ґрунтуючись на існуючих визначеннях установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових та контрольно-наглядових повноважень Українського народу, зазначених у підрозділах 4.1–4.4 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що майнові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах.

Із цього визначення можна виокремити такі ознаки майнових повноважень Українського народу:

– це сукупність прав та обов’язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов’язки. Про розуміння прав та обов’язків Українського народу зазначалося в підрозділах 4.1–4.4 дисертаційного дослідження;

– це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, тобто таких, які розповсюджуються на усіх соціальних суб’єктів, що мають власність, є реалізаторами права власності та усі об’єкти права власності Українського народу. Утім про цю ознаку, тільки стосовно установчих, організаційно-легітимацийних, правотворчих, судових та контрольних повноважень Українського народу, також йшлося у попередніх підрозділах цього розділу;

– закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об’єктивно, про зміст цієї ознаки детально йшлося і буде йтися у цьому підрозділі та в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження, у якому розглядалася регламентація правового статусу народів;

– реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном. При цьому «Під правом володіння власністю визнається юридично забезпечена можливість фактичного панування власника над майном, не пов’язана з використанням його властивостей. Право користування власністю – це юридично забезпечена можливість власника добувати з належного йому майна корисні властивості. Під правом розпорядження розуміють юридично забезпечену можливість власника визначати долю майна» [198];

– фактично втілюються на свій розсуд і у своїх інтересах. При цьому свій розсуд необхідно інтерпретувати як своє сприйняття, розуміння права володіння, користування і розпорядження належним Українському народу майном. На підтвердження цього зазначимо, що «Фразеологічний словник української мови» стверджує, що «Розсуд. На розсуд. Згідно з рішенням, позицією, думкою когонебудь» [358].

Під своїми інтересами необхідно вважати ставлення Українського народу до свого майна з приводу задоволення його різноманітних, насамперед, матеріальних потреб, що має соціальний характер. Адже інтерес у праві, загалом, – «... прагнення особи повніше задовольняти свої потреби і бажання, що прямо не формалізовано в конкретному суб'єктивному праві, проте не суперечить праву як такому» [96]. Тобто інтерес Українського народу – це заснований на праві, у даному випадку Конституції України, Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Господарському кодексі України від 16 січня 2003 р. № 436-IV та інших нормативно-правових актах юридичний дозвіл, його устремління до отримання певних благ і послуг, що задовольняють його потреби [116, с. 44–56].

Цікавим, у цьому контексті, є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, у якому зазначено, що «Поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України в логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [330, с. 67].

Лише ґрунтуючись на вищезазначеному загальнотеоретичному розумінні майнових повноважень Українського народу, можна розглядати конкретні права та обов'язки, які їх становлять. Отже, найбільш важливим, системоутворюючим, майновим повноваженням Українського народу є його право власності на землю,

яка знаходиться в межах території України [7, с. 71–104]. На жаль, Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III не містить приписів, що стосуються права власності Українського народу на землю. На підставі цього можна стверджувати, що він, щонайменше, не узгоджений з Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, які врегульовують право власності Українського народу, передбачаючи, насамперед, об'єкти права цієї власності. У практичній площині зазначене зумовлює ситуацію, за якої «У судовій практиці не застосовуються конституційні приписи про те, що земля є об'єктом права власності Українського народу, так само як і народ України не визнається суб'єктом такого права. У результаті діяльність судів загальної юрисдикції у сфері здійснення права власності на землю базується на положеннях Земельного кодексу України, відповідно до якого власність на землю може існувати у трьох формах – приватній, державній, комунальній» [228, с. 151]. Однак частина 1 ст. 3 все ж визнає, що земельні відносини регулюються Конституцією України, зазначеним Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами [93, ст. 27].

У цьому контексті не можна не згадати за такий, що втратив чинність, Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. № 697-XII, який у частині 1 ст. 1 «Національне багатство України – власність її народу» передбачав, що «Національне багатство України: земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України». У частині 1 ст. 3 «Суб'єкти

права власності» визнавав Український народ одним із суб'єктів права власності і навіть передбачав Розділ II «Право виключної власності народу України», у якому в ст. 9 землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони відносив до об'єктів права виключної власності народу України, а в частині 1 ст. 10 «Здійснення народом України права виключної власності» проголошував, що «Народ України як єдине джерело державної влади в республіці має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового стану природних об'єктів, їх використання та охорони» [261, ст. 249].

У супереч зазначеному, на жаль, уже також не чинний, Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р. № 2073-ХІІ запровадив в Україні поряд з державною колективну і приватну форми власності на землю та встановив, що власність на землю в Україні має такі форми: державна, колективна, приватна. Усі форми власності є рівноправними [312, ст. 225].

Чинний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ХІІ у частині 1 ст. 4 проголошує, що «Основу економічної самостійності Української РСР утворює власність її народу на національне багатство. Власністю народу України є земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний, науковий і технічний потенціал, розташований на території республіки», а в частині 2 цієї ж статті, що «До власності народу України належать основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, банки, кредитні установи, майно торгових, комунальних та інших підприємств, а також житловий фонд та інше майно на території України» [274, ст. 499].

За результатами аналізу Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, яку розглянуто в підрозділі 1.2 дисертаційного

дослідження, Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ, Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ХІІ, інших нормативно-правових актів, у частині майнових повноважень Українського народу, свідчить про таке: 1) визнавалось виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження національним багатством України; 2) земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям Українського народу частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, у тому числі й ті, що знаходяться за її межами, визнавалися власністю Українського народу; 3) земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони належали до об'єктів права виключної власності Українського народу; 4) передбачалася процедура здійснення Українським народом права виключної власності шляхом референдуму.

Тобто чітко визначався Український народ як суб'єкт власності, називалися об'єкти його власності, закріплювалося право та виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження власністю, передбачалась процедура здійснення Українським народом права виключної власності, що свідчить про те, що на той час зазначеними та іншими нормативно-правовими актами був передбачений реальний статус Українського народу як власника.

У зв'язку з викладеним, видається правильною думка, що «Належне Українському народові право власності на землю є: а) абсолютним, незмінним,

постійним, визначальним для встановлення правового режиму інших природних ресурсів; б) не може бути обмежене будь-якими законами України; в) передбачає одержання абсолютної і відносної додаткової вартості (капіталу), що має присвоюватись через суспільні форми розподілу з додержанням пропорцій прогресивного розвитку суспільства; г) здійснює виключне право розпорядження землею шляхом зміни території України, відчуження, обміну її часток з іншими суб'єктами міжнародного права, не дозволяє розміщення військових баз іноземних держав на території України» [174, с. 99].

Досліджуючи право власності Українського народу на землю, звернемо увагу на положення частини 1 ст. 14 Конституції України, яка передбачає, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, що є деталізацією частини 1 ст. 13 Конституції України. До речі, положення про те, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави, містить і частина 1 ст. 373 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [397, ст. 356].

Важливо зважати на те, що «Національне багатство – це сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію, які мають ринкову цінність і можуть обмінюватися на гроші або інші блага. Масштаби, структура і якісний рівень національного багатства визначають економічну могутність країни, потенціал її наступного соціально-економічного розвитку» [223]. Тобто земля є матеріальним благом, яке можна і потрібно використовувати для майбутнього соціально-економічного розвитку, саме тому вона перебуває під особливою охороною держави.

Таким чином, враховуючи що Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III не узгоджений з Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, які врегульовують право власності Українського народу, та керуючись ст. 13, 14 Конституції України, що аналізувалися в цьому підрозділі дисертаційного дослідження, та ст. 73 Конституції України, яка проголошує, що

«Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» [173, ст. 141], пропонуємо внести зміни до Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III та передбачити окрему статтю, виклавши її в такій редакції:

«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Земля є виключною власністю Українського народу і надається тільки в користування.

Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на землю, є недійсними.

Український народ має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового статусу землі, її використання та охорони.

Український народ здійснює право власності на землю через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження землею законодавством України можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади».

Ще одним майновим повноваженням Українського народу є його право власності на надра, які знаходяться в межах території України. На відміну від Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР затверджує, що «Надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на надра, є недійсними. Український народ здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади». Беззаперечною перевагою Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР порівняно із Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III є те, що він

закріплює право власності Українського народу на надра та в частині 1 ст. 1 формулює розуміння надр, а саме «Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння» [106, ст. 340].

Конституційно регламентованим майновим повноваженням Українського народу є його право власності на атмосферне повітря, яке знаходиться в межах території України. У зв'язку з цим, Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. № 2707-ХІІ у частині 1 ст. 1 врегульовує, що «атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень» [292, ст. 678].

На жаль, Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. № 2707-ХІІ не передбачає норм, які б стосувалися права власності Українського народу на атмосферне повітря. На противагу цьому Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ у ст. 4 «Право власності на природні ресурси» у частинах 1–3 чітко закріплює, що «Природні ресурси України є власністю Українського народу.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України.

Громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України відповідно до цього та інших законів» [294, ст. 546].

До майнових повноважень Українського народу належить також його право власності на водні ресурси, які знаходяться в межах території України. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР в абзаці 1 преамбули передбачає, що «Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням Українського народу, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту», а у ст. 6 «Власність на води (водні об'єкти)», що «Води

(водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування.

Український народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради.

Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади та Раді міністрів Автономної Республіки Крим» [37, ст. 189].

До цієї ж групи належить право власності на інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, а саме: лісовий фонд, рослинний і тваринний світ, природно-заповідний фонд, гірничодобувні корисні копалини. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ у частинах 1 та 2 ст. 7 «Ліси як об'єкт права власності» закріплює, що «Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України» [199, ст. 99].

Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. № 591-ХІV не передбачає права власності Українського народу на рослинний світ, а у ст. 9 встановлює режим загального використання природних рослинних ресурсів, згідно з яким «У порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях» [304, ст. 198].

На противагу попередньому законодавчому акту Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-ІІІ у частинах 2–4 ст. 5 «Право власності на об'єкти тваринного світу» закріплює, що «Об'єкти тваринного світу,

які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу.

Від імені Українського народу права власника об'єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Кожний громадянин має право користуватися об'єктами тваринного світу – об'єктами права власності Українського народу відповідно до цього Закону та інших законів України» [309, ст. 97].

Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2456-XII у частинах 1 та 2 ст. 4 «Форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду» регламентує, що «Території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу.

Регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України» [301, ст. 502].

«Гірничий закон України» від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV в частині 1 ст. 6 «Форми власності в гірничодобувній промисловості» застосовує зовсім не зрозуміле положення, згідно з яким «Підприємства гірничодобувної промисловості можуть перебувати у різних формах власності, якщо інше не передбачено законами України» [43, ст. 433]. Адже те, що підприємства гірничодобувної промисловості можуть перебувати в різних формах власності, і так зрозуміло, але треба було

вказати, у яких саме формах власності, які об'єкти (підприємства), залежно від їх загальнодержавного або місцевого значення, можуть перебувати. До того ж незрозуміло, якими саме законами і що інше може бути передбачено законами України та чому частини 2–4 ст. 6 «Гірничого закону України» від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV, яка називається «Форми власності в гірничодобувній промисловості», фактично присвячені приватизації підприємств гірничодобувної промисловості.

Майновим є повноваження власності Українського народу на природні ресурси континентального шельфу. Так, ст. 1 Конвенції про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р., яка набрала чинності 10 червня 1964 р., передбачає, що у статтях Конвенції термін «континентальний шельф» використовується стосовно поверхні та надр:

а) морського дна підводних районів, прилеглих до берега, але, які знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів, або, за цими межами, до такого місця, до якого глибина покривних вод дозволяє розробку природніх багатств цих районів;

б) подібних підводних районів прилеглих до берегів островів [139].

На жаль, Конвенція про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р., набрала чинності 10 червня 1964 р., не містить приписів, які б регулювали та охороняли право власності народів, зокрема Українського народу.

До майнових повноважень Українського народу належить право власності на природні ресурси виключної (морської) економічної зони. Ст. 2 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. № 162/95-ВР формулює визначення виключної (морської) економічної зони України, а саме передбачає: «Морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать, становлять виключну (морську) економічну зону України.

Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України» [259, ст. 152].

У ньому також не йдеться про право власності Українського народу на природні ресурси виключної (морської) економічної зони

Беззаперечно, що до майнових повноважень належить обов'язок Українського народу, згідно з яким власність зобов'язує, власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, передбачений частиною 3 ст. 13 Конституції України. Системно-логічний аналіз зазначеної частини статті переконує, що в ній фактично викладено два обов'язки. Перший з них є найбільш загальним правилом поведінки, тобто обов'язком-принципом, зверненим до усіх власників та суб'єктів права власності. Адже власність зобов'язує – означає, що її слід розглядати не тільки як вид і міру можливої (право або свобода суб'єкта), але й як вид і міру об'єктивно необхідної (обов'язок суб'єкта) поведінки, зумовленої потребою забезпечення інтересів інших власників, усіх соціальних суб'єктів загалом.

Інший обов'язок – власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству деталізується в частині 7 ст. 41 Конституції України, у якій зазначається, що «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [173, ст. 141]. Це означає, що власність має відігравати стабілізуючу та прогресивну соціальну функцію, тобто вона повинна забезпечувати узгодження та розвиток суспільних, державних і приватних інтересів у процесі її реалізації. Власник зобов'язаний використовувати свою власність не тільки у своїх інтересах, він має поважати інтереси інших соціальних суб'єктів. Саме тому Конституція України передбачає певні обмеження щодо права власності.

Аналогічні обов'язки зазначаються в конституціях багатьох закордонних країн. Так, Конституція Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., набрала чинності 27 серпня 1994 р., у частині 2 Розділу 1 ст. 9 «Основні принципи власності»

передбачає, що власність не може бути використана на шкоду правам, свободам і гідності людини [170]. Абзац 2 ст. 14 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. закріплює положення, згідно з яким «Власність зобов'язує. Її використання має водночас слугувати загальному благу» [234, с. 86]. Частина 2 ст. 29 Конституції Японії, промудльованої 3 листопада 1946 р., набрала чинності 3 травня 1947 р., регламентує, що право власності визначається законом аби воно не суперечило суспільному добробуту [180]. Конституція Греції, набрала чинності 11 червня 1975 р., у частині 1 ст. 17 проголошує, що власність перебуває під захистом держави, однак права, що вона передбачає, не можуть реалізовуватись на шкоду всезагальним інтересам [153].

Таким чином, до майнових повноважень Українського народу можна віднести його право власності на землю, надра, атмосферне повітря, водні ресурси, інші природні ресурси, природні ресурси континентального шельфу, природні ресурси виключної (морської) економічної зони. До майнових повноважень Українського народу мають належати майнові обов'язки, згідно з якими власність зобов'язує та не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству.

Відповідно до вищезазначених прав та обов'язків, Український народ є самостійним та повноцінним суб'єктом права власності на наведені об'єкти. Він, незалежно від інших, повинен мати можливість безпосередньо здійснювати правомочності стосовно володіння, користування та розпорядження ними. Від його імені органи державної влади та місцевого самоврядування лише здійснюють права власника в межах, визначених Конституцією України. Але те, що вони здійснюють права власника від його імені, означає, що вони мають діяти виключно в інтересах Українського народу задля його добробуту і благополуччя.

До того ж необхідно звернути увагу на той факт, що в частині 1 ст. 13 Конституції України передбачено, що не держава або територіальні громади здійснюють права власника, а лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а отже, не відбувається заміни суб'єкта. Таке формулювання

відмежовує за суб'єктною ознакою право власності Українського народу від права власності держави й територіальних громад.

Це дає підстави стверджувати, що право власності Українського народу та право державної чи комунальної власності не можна ототожнювати, адже в разі протилежного ігнорується основоположна теорія права власності, за якою право власності не вичерпується повноваженнями власника. Тобто право власності Українського народу означає, що навіть, якщо його повноваження будуть обмежені, передані чи делеговані іншим суб'єктам, право власності не припиняється за умови збереження правового статусу власника. Як тільки обмеження повноважень власника буде усунено, це право відновлюється в повному обсязі. Закріплення права власності Українського народу в Розділі I «Загальні засади» Конституції України зумовлює первинність, незмінність та невід'ємність цього права [108, с. 23–24].

Ми поділяємо думку В.І. Ковтуна, що «... важливим засобом забезпечення суверенітету України є створення дієвих конституційно-правових механізмів гарантування, реалізації та захисту прав народу як власника стратегічних об'єктів. Конституційний перелік об'єктів права власності Українського народу іноді вважають суто декларативним, проте такий підхід, на думку автора, має мало спільного з потребами сучасного життя.

Автор відстоює монопольне право Українського народу на володіння землею та іншими природними ресурсами України, яке здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування у межах повноважень, встановлених Конституцією. Це означає, що природні ресурси України мають використовуватися виключно на благо Українського народу. Для досягнення цієї мети право народу на володіння природними ресурсами необхідно поєднати з ефективним громадським контролем за їх використанням» [105, с. 12–13].

Доречною також є думка О.В. Щербанюк, відповідно до якої «Запропоновано створити механізми захисту економічної складової суверенітету України з метою

недопущення обмеження права власності носія верховної влади – Українського народу, оскільки народ позбавлений безпосереднього права здійснювати свою владу, а права власника (Українського народу) від його імені фактично здійснюють законним шляхом інші суб'єкти, що призвело до соціальної нерівності і концентрації багатств у окремої групи людей, створюючи ілюзію дійсного права влади народу як власника і спричинило виникнення при цьому ерозії конституційних постулатів відносно інституту «народовладдя» [416, с. 19–20].

Отже, у Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV доцільно:

- 1) відновити поняття національного багатства як виключного права власності Українського народу;
- 2) передбачити єдиний перелік об'єктів, що знаходяться у власності Українського народу;
- 3) визначити значення кожного об'єкта для Українського народу та угрупувати їх залежно від цього;
- 4) створити механізм реалізації права власності Українського народу. Останнє, насамперед, означає:
  - а) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в безпосередній формі, тобто шляхом вчинення самостійних дій Українським народом, пов'язаних з реалізацією ним правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами. Безпосередня форма реалізації Українським народом своїх правомочностей власника має бути передбачена законодавством про всеукраїнський референдум, народні обговорення, народні опитування та інші форми прямої демократії;
  - б) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в опосередкованій формі, тобто шляхом вчинення дій органами державної влади та місцевого самоврядування, спрямованими на забезпечення реалізації правомочностей Українського народу щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами. При цьому важливо, щоб у законодавстві був викладений буквальний перелік повноважень, які органи державної влади та місцевого самоврядування можуть здійснювати від імені Українського народу, розпоряджаючись належними йому на праві власності природними ресурсами.

Частина 2 ст. 13 Конституції України передбачає інститут, згідно з яким «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону», а частина 3 ст. 41 Конституції України встановлює, що «Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону» [173, ст. 141]. Незважаючи на те, що в частині 2 ст. 13 Конституції України йдеться тільки про право користування природними об'єктами, а в частині 3 ст. 41 Конституції України – про право користування об'єктами права державної та комунальної власності, загалом, можна стверджувати, що зазначені частини статей змістовно та логічно поєднані, що, на нашу думку, вимагає уточнення визначення кола суб'єктів права користування об'єктами народної, державної та комунальної власності, а тому пропонуємо їх об'єднати та викласти в частині 2 ст. 13 у такій редакції: «Кожен для задоволення своїх потреб має право користуватися об'єктами власності Українського народу, державної та комунальної власності відповідно до закону».

До того ж ми погоджуємося з пропозицією, згідно з якою доцільним є «Прийняття окремого законодавчого акта, який би регулював здійснення права власності Українським народом як виключного права Українського народу, виходячи зі співвідношення публічно-правових і приватноправових засад розвитку правової системи України» [21, с. 33–50].

Висновки до розділу 4

За результатами узагальнення установчих, організаційно-легітимаційних, правотворчих, судових, контрольно-наглядових та майнових повноважень Українського народу запропонуємо такі підсумкові положення узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції:

1. Із самого свого початку теорія установчої влади була вченням: а) за яким Конституція визнавалась актом установчої влади, що належить народові; б) її виникнення було зумовлене теорією народного суверенітету та суспільного договору; в) її основою було твердження, що державні органи не можуть вносити до Конституції зміни; г) у ній наголошувалось, що зміни до Конституції можуть бути внесеними лише за згодою усіх громадян, або їх більшістю, або установчими зборами, у спосіб, визначений самою Конституцією.

2. Установча влада Українського народу – це спосіб первинної його самоорганізації, суверенні, двосторонні, свідомо-вольові відношення між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями, у процесі яких Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій, ґрунтуючись, за необхідності, на можливості примусу. Ознаки установчої влади Українського народу: є способом первинної його самоорганізації, суверенною, двосторонньою, свідомо-вольовими відношеннями між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями. У процесі її здійснення Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій; може ґрунтуватися, за необхідності, на можливості примусу.

3. Запропоноване визначення установчої влади Українського народу є значно ширшим за ознаками, змістом та сутністю, ніж більшість традиційних, які зводять установчу владу загалом та установчу владу Українського народу виключно тільки до прийняття, внесення змін і доповнень, відміни певних конституційних положень. Саме тому установчу владу можна поділити на первинну та інституційну (вторинну). Первинна реалізується в умовах створення нової суспільно-політичної системи, держави, її форм, права, основоположних нормативно-правових актів, політико-правових відносин. Інституційна (вторинна) передбачена самою

Конституцією, може змінювати та доповнювати її, існує в межах Конституції та конституційної законності, тобто обмежується ними.

4. Установчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій. Ознаки установчих повноважень Українського народу: це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки (народів, націй, національних меншин, корінних народів); є первинними, основоположними, засновницькими, невідчужуваними; закріплюються нормативно-правовими актами або існують об'єктивно; надаються для забезпечення спроможності утворювати та визначати можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій; передбачають різні форми і методи, що використовуються для їх реалізації; існують для здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій.

5. Найбільш важливим установчим повноваженням Українського народу є право на самовизначення, у процесі якого вирішується питання щодо створення власного суспільства, держави, права, інших найбільш важливих соціальних інституцій, приєднання до іншої держави, об'єднання з іншим народом, повноправне членство в міжнародних та регіональних союзах, конфедераціях і федераціях, що зумовлює необхідність поступлення частиною народного суверенітету і, у зв'язку із цим, має вирішуватися на всеукраїнському референдумі. Запропоновано викласти цей правовий припис у Законі України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135-IX у такій редакції: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання щодо реалізації права Українського народу на самовизначення та входження України до державних

федеративних і конфедеративних утворень, міжнародних і регіональних союзів та співтовариств, військових формувань або вихід з них». Аналогічне формулювання міститься в частині 1 ст. 93 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р.

6. Установчим повноваженням Українського народу є право на здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів. Це так звані неправові повноваження Українського народу, що не передбачені нормативно-правовими актами, інколи навіть заборонені ними, але впливають з первинності, суверенності та невідчужуваності установчої влади Українського народу, а отже, і його установчих повноважень. Вони ґрунтуються на природному праві народу самостійно вирішувати і реалізовувати належні йому повноваження усіма допустимими засобами, навіть, якщо це нічим не регламентовано. Зазначені повноваження Українського народу реалізуються шляхом збройних («революція гідності») та мирних («революція на граніті», «помаранчевих», «оксамитових») революцій, збройних конфліктів, військових чи мирних переворотів. Саме у процесі реалізації цих повноважень найбільш швидко і полярно приймається, змінюється або оновлюється конституція, конституційний лад, система соціального управління та публічної влади у країні.

Уперше це право було зафіксовано в Декларації незалежності США від 4 липня 1776 р., закріплюють його Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р., абзац 4 ст. 20 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., частина 4 ст. 36 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років), частина 3 ст. 7 та ст. 21 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р. Право народу на повстання загалом, а також право Українського

народу на здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів має розглядатися як правомірний та справедливий спосіб збереження, реалізації або повернення установчої влади, яку намагаються захопити або уже узурпували деспотичні сили, і це має бути відображено в Конституції України.

7. Установчим повноваженням Українського народу є право на прийняття, внесення змін та доповнень, відміну Конституції, окремих конституційних положень. Стосовно цього можна стверджувати, що: а) Конституція України є актом установчої влади, що належить народу; б) установча влада є первинною; в) закони є актами нижчої юридичної сили відносно до Конституції України, що зумовлює їх субординацію та свідчить про відмінність між установчою і законодавчою владою, а отже, між Конституцією України та законами України; г) наступне прийняття або скасування Конституції України, згідно зі змістом ст. 5, 85, 94, 155 та 156 Основного Закону, має відбуватися виключно шляхом всеукраїнського референдуму, однак такий висновок є наслідком системного тлумачення зазначених та інших норм Конституції України, а не наявності відповідної чітко викладеної норми, що є недоліком чинного Основного Закону.

Ст. 155 та 156 розділу XIII Конституції України передбачають два порядки внесення змін до неї, що не є логічно обґрунтованим, адже прийняття Конституції України є прерогативою установчої влади – Українського народу, а внесення змін до Конституції України в одному випадку здійснюється законодавчою владою – Верховною Радою України, в іншому – вимагає його затвердження установчою владою – Українським народом. Ураховуючи викладене, запропоновано частину 4 ст. 5 Конституції України викласти в такій редакції:

«Право приймати Конституцію України, змінювати, доповнювати, виключати окремі конституційні положення належить виключно Українському народу, або його уповноваженим представникам і не може бути делегованим, привласненим або

узурпованим державою, місцевим самоврядуванням, іншими соціальними інститутами».

Відповідно до цього, частину 4 ст. 5 Конституції України вважати частиною 5 ст. 5 Конституції України. Зразком для наслідування, з цього питання, може бути Іспанська Конституція від 27 грудня 1978 р.

8. Установчим повноваженням Українського народу або його певної частини є право на проведення всеукраїнських та місцевих референдумів. Стосовно всеукраїнського референдуму наголошено на тому, що Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018. При цьому Конституційний Суд України сформулював установчий обов'язок Українського народу дотримуватись Конституції України.

Саме тому установча влада Українського народу та його установчі повноваження, насамперед, права та обов'язки, мають бути чітко прописаними в Конституції України. Актуальними також є розроблення і прийняття нового законодавчого акта, який врегульовуватиме суспільні відносини, пов'язані з місцевими референдумами. Останні є установчим повноваженням Українського народу тоді, коли на них вирішуються питання визначення або зміни основ життя територіальної громади, наприклад, шляхом ухвалення або затвердження її статуту. У зв'язку із зазначеним, запропоновано внести зміни до ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та передбачити, що статут територіальної громади села, селища, міста приймається виключно на місцевому референдумі, а місцева рада лише затверджує його, опубліковує і передає для державної реєстрації. Доцільним є прийняття Закону України «Про місцевий референдум», який має передбачити його визначення та

ознаки, соціальні функції, види, предмет, порядок призначення та проведення (місцевий референдний процес), інституційне, матеріальне, фінансове та інше забезпечення, юридичні наслідки, відповідальність за порушення місцевого референдного законодавства. Адже тільки шляхом проведення всеукраїнських та місцевих референдумів можливо забезпечити: 1) участь усіх громадян, або їх частини у вирішенні питань, що винесені на розгляд; 2) з'ясування позиції громадян, або їх частини, з певного питання або акта; 3) розв'язання конфлікту між гілками державної влади, органами державної влади та місцевого самоврядування, органами публічної влади та громадянами, або їх частиною, у мирний спосіб; 4) з'ясування рівня довіри, народу, або його частини, до певної політичної сили, лідера або програми дій; 5) можливість усіх громадян, або їх частини, приймати рішення з урахуванням інтересів не якоїсь політичної сили чи соціального прошарку, а суспільства загалом; 6) відчуття всенародної, або його частини, відповідальності за прийняті рішення.

9. Установчі повноваження Українського народу треба відрізнити від установчих повноважень парламенту, глави держави, інших органів державної влади та місцевого самоврядування. Верховна Рада України та Президент України також здійснюють повноваження, які з певною долею умовності можна назвати установчими, але треба визнати, що це тільки установчі повноваження Верховної Ради України та Президента України і їх не можна ототожнювати з установчими повноваженнями Українського народу, адже повноваження не можна відривати від форм їх реалізації. А установчі повноваження Українського народу це лише ті, які реалізує сам Український народ або його частина безпосередньо у формі народного волевиявлення. До того ж установчі повноваження Верховної Ради України та Президента України більш правильно називати уповноважуваними, державотворчими або організаційними повноваженнями.

10. Необхідно урегулювати конституційно-правовий статус Українського народу шляхом внесення змін до розділу I Конституції України та прийняття

Закону України «Про статус Українського народу». У своїй сукупності вони мають передбачити: поняття та елементи; сутність; правосуб'єктність; принципи; установчі, організаційно-легітимацийні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові, можливо інші повноваження; загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.

11. Організаційні повноваження Українського народу це ті, які пов'язані із створенням, реорганізацією та ліквідацією органів публічної влади (державної та самоврядної), політичних партій та громадських об'єднань, інших соціальних утворень, нормативно-правовим закріпленням їх статусу, структури, функцій, повноважень, взаємодії, моніторингом, спрямуванням, реформуванням їх діяльності, а в разі її невідповідності інтересам народу з їх переорганізацією або зміною.

12. Легітимацийні повноваження Українського народу це ті, які пов'язані з визнанням значущості, законності, правомірності публічної влади, її визнанням як усередині країни, так і на міжнародній арені, її повноваженнями (правами та обов'язками) здійснювати владу щодо своїх громадян, і видом та мірою, у якій ця влада та повноваження визнаються як такі, що правильно та справедливо реалізуються.

13. Організаційно-легітимацийні повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідовувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус та припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що не правомірно та не справедливо реалізуються. Ознаки організаційно-легітимацийних повноважень Українського народу: це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки; є первинними, основоположними правами та обов'язками; закріплені за Українським народом

нормативно-правовими актами або існують об'єктивно; існують для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус; передбачають можливість припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що неправомірно та несправедливо реалізуються, тобто стають нелегітимними.

14. Найбільш загальним організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право брати участь в управлінні державними справами, яке, на жаль, викладається, як право громадян України, а не Українського народу. Воно є видом соціального управління й означає вид і міру його можливої поведінки стосовно утворення, урегулювання, координації, контролю, реорганізації та ліквідації усього механізму держави, тобто державних підприємств, установ, державних органів та їх посадових осіб. Саме таким чином розуміє це право частина 2 ст. 62 Конституції Боліваріанської Республіки Венесуела від 16 листопада 1999 р.

15. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на участь у загальнодержавних та місцевих виборах. Необхідно визнати, що Український народ має давні традиції здійснення виборів, однак істотно ускладнює реалізацію цього права наявність грошової застави, яка існує відповідно до частини 1 ст. 101, частини 1 ст. 156 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р., набрав чинності з 1 січня 2020 р. № 396-IX. Вибори є важливими, обов'язковими та мають усі підстави для існування в подальшому тому, що: 1) народ визнається суб'єктом влади, її джерелом, а не держава чи навіть суспільство; 2) народ не може, з огляду на складність та динамічність сучасного розвитку суспільства й держави, безпосередньо та постійно здійснювати владу; 3) він змушений делегувати певні повноваження постійно діючим представницьким органам та інститутам; 4) способом такого делегування виступають вибори.

16. Недостатньо регламентованим у Конституції України є організаційно-легітимаційне повноваження Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Відсутність законодавчого врегулювання права Українського народу або його частини на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій значною мірою сприяє численним його порушенням як з боку органів держави, місцевого самоврядування, так і з боку громадян, політичних партій, різноманітних громадських утворень, їх організаторів та учасників. Це право має закріплюватися, насамперед, як право Українського народу або його частини, а впродовж цього, як форма безпосередньої демократії, тобто зовнішній вираз його фактичного втілення (реалізації) та бути доповненим правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо), адже ст. 5 та 69 Конституції України передбачає можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя, оскільки не наведено їх вичерпного переліку. Зазначене право забезпечується цілою низкою обов'язків, а саме: мирне зібрання; зібрання без зброї; завчасне сповіщення органів державної влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

17. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання, що регламентоване, насамперед, ст. 36 та 37 Конституції України. Однак викладення цих статей у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» видається не обґрунтованим, нелогічним, таким, що не відповідає міжнародним стандартам, адже конституції закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі. Йдеться про частину 2 ст. 10 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р., ст. 137 Федеральної конституції Швейцарської конфедерації, затвердженої загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р., набрала чинності із 1 січня 2000 р., ст. 6 Іспанської Конституції,

схваленої Генеральними Кортесами на пленарних засіданнях Конгресу Депутатів і Сенату 31 жовтня 1978 р., затвердженої Іспанським народом на референдумі 6 грудня 1978 р., підписану Й.В. Королем перед Генеральними Кортесами 27 грудня 1978 р., конституції Білорусі, Болгарії, Вірменії, Румунії та ін.

Розглядаючи це право Українського народу, не можна не визнавати відірваності інтересів політичних партій від інтересів Українського народу. А тому доцільно максимально демократизувати вимоги до обрання керівних органів політичних партій, налагодити незалежний від партій і передусім партійних керівників держаний та громадський контроль, можливо навіть передбачивши самостійний інститут на паритетних державно-громадських засадах, посилити вимоги до статутів та програм політичних партій, запровадити щорічне звітування політичних партій за виконання власних програм та джерел фінансування.

18. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. Це право Українського народу: а) більш оптимально може бути реалізованим його частиною, або навіть окремим представником; б) належить не тільки громадянам України, які становлять Український народ, а й іншим фізичним особам, коло яких навіть не визначається; в) забезпечене обов'язком державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Україна здійснила певні заходи щодо запровадження та подальшого удосконалення права направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, але цей процес має посилюватись і розширюватись. Свідченням цього є світовий досвід, запровадження права на петиції та розвиток інституту електронних петицій.

Загалом, стосовно цього права важливо: 1) неоднозначно визнати, що воно належить до його організаційно-легітимаційних повноважень, адже забезпечує включення громадян, які становлять Український народ, до політичного життя суспільства та держави і лише на основі цього відносити його до особистих, політичних, соціальних чи інших прав людини і громадянина; 2) забезпечити достатню конституційну та законодавчу його регламентацію саме як права Українського народу; 3) розмежувати: а) право фізичних осіб на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; б) право фізичних осіб на звернення до громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій; в) право громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; г) залежно від цього, урегулювати процедуру ініціювання, розгляду та оскарження цих звернень, адже ці суб'єкти мають різні статуси, повноваження, взаємовідносини з Українським народом.

19. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право тієї його частини, яка працює, на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів, яке вимагає його сучасного закріплення в матеріальному та процесуальному трудовому законодавстві.

20. Не викликають сумнівів правоутворюючі повноваження Українського народу, адже існування права в ненормативному вигляді (правосвідомість, загальносоціальні принципи, правові теорії і концепції, конкретні правовідносини, моделі правової поведінки, що повторяються, ще до їх правового врегулювання) зароджується та існує саме в середовищі Українського народу. З цих позицій дійсно треба погодитися з тим, що право спочатку виникає як певний тип суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного

характеру. Лише з часом відбувається правове закріплення певної моделі поведінки, принципу, теорії і т.д., які набувають вигляду норми права.

21. Правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти різної юридичної сили й територіального масштабу дії. Ознаки правотворчих повноважень Українського народу: це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини; є первинними, основоположними, засновницькими, невідчужуваними; закріплюються нормативно-правовими актами або існують об'єктивно; надаються для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти; останні можуть бути різної юридичної сили та мати різний територіальний масштаб дії.

22. Одним з найбільш важливих правотворчих повноважень Українського народу є його право приймати нормативно-правові акти різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі. При цьому необхідно розрізняти: а) конституційну; б) законодавчу; в) підзаконну; г) міжнародно-правову референдну правотворчість Українського народу.

Однак слід зважати на те, що редакція ст. 69 Конституції України є невдалою, оскільки сформульована як така, що регламентує форму реалізації виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії. Насамперед, необхідно передбачити, що це права Українського народу, а потім регламентувати форми реалізації цих прав. Можливо, саме таке, неоднозначне, викладення ст. 69 Конституції України і зумовлює «віртуальність» повноважень Українського народу. До того ж не зрозуміло, що мається на увазі під «... іншими формами безпосередньої демократії». Переконані, що не закінчених змістовно та логічно статей, які містять недовершені переліки, у нормативно-правових актах рівня

Конституції та й інших нормативно-правових загалом не має бути, передусім стосовно Українського народу або його частини, зокрема, якщо держава визнає себе демократичною, соціальною та правовою. У зв'язку із зазначеним, доцільно змінити назву і текст Розділу III Конституції України, виклавши його в редакції «Безпосередня демократія».

23. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну законодавчу ініціативу. Народна законодавча ініціатива може реалізовуватись у таких формах: а) шляхом визнання народу суб'єктом права законодавчої ініціативи в парламенті, тобто встановлена в законодавстві кількість громадян отримує право ініціювати прийняття конкретного закону або іншого нормативно-правового акта, внесення до нього змін, у тому числі і щодо Конституції, і цьому їх праву відповідає обов'язок парламенту розглянути ініціативу (право народної законодавчої ініціативи); б) шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акта з ініціативи народу на референдумі (право народної референдної ініціативи); в) комбінованим використанням вищезазначених двох прав.

На відміну від національного законодавства, право народної законодавчої ініціативи передбачається конституціями багатьох країн світу: ст. 6 «Декларації прав людини і громадянина» від 26 серпня 1789 р., частиною 1 ст. 64 та частиною 2 ст. 96 Конституції Киргизької Республіки від 5 травня 1993 р., абзацом 4 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., частиною 2 ст. 41 Конституції Австрійської Республіки Федерального Конституційного Закону від 10 листопада 1920 р., ст. 65 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р., частиною 2 ст. 71 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р., частиною 1 та 2 ст. 71 та ст. 130 Конституції Республіки Македонії від 17 листопада 1991 р., частиною 1 ст. 141 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., що набрала чинності 27 серпня 1994 р., частиною 1 ст. 67 та частиною 1 ст. 102 Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р. Це дає підстави стверджувати, що необхідно внести зміни до Конституції та законів

України, передбачивши інститут права народної ініціативи, а в його межах право народної законодавчої ініціативи та право народної референдної ініціативи, можливості комбінованого використання вищезазначених двох прав. Право народної законодавчої ініціативи доцільно називати правом народної правотворчої ініціативи, оскільки в його межах може ініціюватися прийняття, внесення змін, доповнень до Конституції, законів, підзаконних, міжнародно-правових нормативно-правових актів. Але найбільш важливим є конкретне врегулювання у майбутньому Законі України «Про народну правотворчу ініціативу»: кількості громадян або виборців, які є ініціаторами; вимог, що висувуються до ініціаторів (право голосу, строк проживання, належність до певної територіальної одиниці); предмета ініціативи (Конституція, закони, підзаконні, міжнародно-правові нормативно-правові акти); застережень до предмета ініціативи (не ініціюються законопроекти про податки, амністію, бюджет, ратифікацію міжнародних договорів); порядку внесення пропозиції (вимога, обґрунтування, законопроект); порядку реалізації пропозиції (через парламент або референдум); юридичних наслідків народної правотворчої ініціативи.

24. Право народної референдної ініціативи передбачено частиною 2 ст. 72 Конституції України, яка запровадила проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи стосовно призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Це правотворче повноваження є надзвичайно важливим, адже поєднує у собі фактично два його права – право на народну ініціативу і право на референдум. Проте щодо його конституційного закріплення виникає дуже багато запитань. По-перше, чому йдеться лише про підписи, які необхідно збирати не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній і не згадується за Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь, що було особливо актуальним на час прийняття Конституції України – 28 червня 1996 р. і

навіть у сучасний період існування України. По-друге, умовами проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є: а) вимога не менш як трьох мільйонів громадян України; б) вони повинні мати право голосу; в) підписи щодо призначення референдуму мають бути зібраними не менш як у двох третинах областей г) у кожній області має бути зібрано не менш як по сто тисяч підписів. Але це умови, які відверто складно виконати, оскільки така процедура є громіздкою, надміру ускладненою, матеріально затратною, унаслідок чого реалізація її на практиці можлива лише за одночасного виконання багатьох формальних та змістовних умов. Крім того, на всеукраїнський референдум доцільно виносити лише ті закони, які мають найбільш важливе суспільне та державне значення, що є додатковим свідченням необхідності запровадження в Україні права народної правотворчої ініціативи, реалізація якої є набагато простішою. До того ж умови проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відверто не відповідають загальноєвропейським та особливо європейським демократичним стандартам. Свідченням цього є частина 1 ст. 74 та ст. 75 Конституції Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р. із змінами і доповненнями, прийнятими на республіканських референдумах 24 листопада 1996 р. і 17 жовтня 2004 р., частина 3 ст. 73 Конституції Республіки Македонії від 17 листопада 1991 р.

Удосконаленню права народної референдної ініціативи в Україні сприятиме диференціація вимог стосовно його реалізації, а саме: кількість голосів з вимогою його проголошення має залежати від питань, які ініціюються на всенародне голосування, тобто предмета референдуму. Адже одна справа – прийняття нової Конституції, чи Конституції в новій редакції, внесення до неї змін і доповнень, вирішення питань про зміну території України, і зовсім інша – прийняття закону, підзаконного нормативно-правового акта, затвердження загальнодержавних програм розвитку тощо. Оптимізувати предмет всеукраїнського референдуму можливо також шляхом чіткого визначення питань, які може ініціювати Український народ і вирішувати на референдумі. При цьому, керуючись теорією

народного суверенітету, демократії, первинності установчої влади та повноважень народу, ст. 72 Конституції України доцільно доповнити частиною 3 та викласти її в такій редакції: «Всеукраїнський референдум за народною ініціативою може проголошуватися з будь-якого питання, що належить до відання України, за виключенням питань, що прямо заборонені Конституцією та законодавством України».

25. Правотворчим повноваженням частини Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району в місті, є право на місцеву ініціативу, яке вимагає його більш детального врегулювання саме загальнодержавним нормативно-правовим актом. Необхідно відпрацювати єдиний загальнодержавний стандарт ініціювання, збору підписів, порядку внесення, розгляду, оскарження юридичних наслідків місцевої ініціативи. В іншому випадку це право буде неефективним, таким, що проголошується, але не реалізується.

26. До правотворчих повноважень Українського народу належить право народного вето, яке, на жаль, також не регламентується вітчизняними нормативно-правовими актами. На противагу цьому його передбачено ст. 72 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р., частиною 1 ст. 75 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р., ст. 42 та 88 Конституції Данського королівства від 5 червня 1953 р., розділом «Передача законопроекту на рішення народу» Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 р. При внесенні змін до Конституції України варто наслідувати зазначені конституції, оскільки вони чітко визначають: суб'єкта затримання опублікування закону; підстави обов'язкового затримання; строк, протягом якого може відбутися затримання; підставу ініціювання обов'язкового народного вето; юридичний наслідок незабезпечення підстави обов'язкового народного вето; порядок реалізації інституту народного вето (здебільшого через референдум); механізм повної або часткової відміни законів або актів, що мають силу закону; порядок голосування та визначення результатів народного вето; підставу, за якої проведення народного вето не відбувається.

Запровадження інституту народного вето у вітчизняне конституційне законодавство та, передусім, у практику значно демократизує їх, забезпечить можливість Українському народу впливати на владу, правову систему, систему національного законодавства, загалом якісно посилить конституційно-правовий статус Українського народу.

27. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народне обговорення проєктів нормативно-правових актів як різновид народного обговорення загалом. Народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, на жаль, відверто недостатньо регламентовано чинними нормативно-правовими актами, але воно впливає з аналізу конституційних та інших галузевих правових норм. Це частина 4 ст. 15, частина 1 ст. 34 Конституції України, пункт 4 частини 1 ст. 114 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI, частина 3 ст. 5 та частина 2 ст. 7 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII. На противагу вітчизняним нормативно-правовим актам, які тільки починають передбачати народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, це право закріплено частиною 2 ст. 102 глави 8 «Перегляд Конституції» Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р., частиною 1 ст. 40 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років). А тому пропонуємо внести зміни до Конституції та законів України, передбачивши інститут права народного обговорення, а в його межах – права народного обговорення проєктів нормативно-правових актів.

28. Правотворчим є таке повноваження Українського народу, як право народного опитування, зокрема і стосовно нормативно-правових актів. Воно закріплено абзацами 2, 5 та 6 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. Вищезазначені абзаци ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. передбачають мету, спосіб та кількість внесення пропозицій на народне опитування, його юридичні

наслідки, визначення більшості голосів на референдумі та при народному опитуванні і навіть подробиці проведення референдуму, народної ініціативи та народного опитування, що, беззаперечно, заслуговує на його наслідування. До того ж абсолютно впевнено можна стверджувати, що Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. розрізняє референдум, народну ініціативу та народне опитування. Це ж можна констатувати щодо частини 2 ст. 40 Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років).

Глава VI, на жаль, уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-XII, яка називалась «Дорадче опитування громадян України», передбачала: 1) два види дорадчого опитування громадян України: а) дорадче опитування громадян України або (консультативний референдум); б) опитування громадської думки; 2) перше з них – дорадче опитування громадян України або консультативний референдум: а) розглядалось, як волевиявлення громадян України; б) проводилось для вирішення важливих питань загальнодержавного та місцевого значення; в) поділялось на всеукраїнські та місцеві; г) його результати розглядались і враховувались під час прийняття рішень відповідними державними органами; д) якщо проекти законів, інших рішень Верховної Ради України або рішень місцевої Ради народних депутатів не відповідали результатам всеукраїнського або місцевого дорадчого опитування, то такі закони, рішення могли бути прийнятими лише більшістю не менш як у дві третини від загальної кількості народних депутатів України або депутатів відповідної місцевої Ради народних депутатів і це є найбільш значущим, адже вони мали юридичну силу і викликали юридичні наслідки. З метою удосконалення конституційно-правового статусу Українського народу необхідно в Конституції України передбачити а в законах України відновити право на народне опитування, у тому числі і стосовно нормативно-правових актів.

29. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, яку інколи називають громадською або суспільною. Вона регламентується, передусім, Постановою Кабінету Міністрів України «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проєктів нормативно-правових актів» від 30 січня 2013 р. № 61, пунктом 3 частини 1 ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII і є вимогою часу, яка зумовлена сучасним рівнем демократії, необхідністю організації взаємодії Українського народу та інститутів публічної влади, налагодження їх спільної відповідальності за майбутній розвиток суспільства й держави. Тому, беззаперечно, що це право Українського народу має знайти своє конституційно-правове утвердження, до того ж воно інтенсивно популяризується.

30. Правотворчих повноважень Українського народу не може не існувати зовсім, вони не можуть бути символічними або такими, що існують тільки для легалізації заздалегідь відпрацьованих і вигідних органам публічної влади нормативно-правових актів. Вони мають знаходити повноцінне закріплення в нормативно-правових актах. В іншому випадку влада не розумітиме, віддалятиметься та конфліктуватиме з Українським народом. Загалом, у демократичних країнах уже фактично йдеться про реалізацію ідеї автономної законотворчості громадян, а правові системи, які не передбачають цього, визнаються несучасними, автократичними або ідеологічно заангажованими. Уже тривалий час вітчизняній владі необхідно замислитися над зазначеним.

31. Судові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються, для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві. Ознаки судових повноважень

Українського народу: це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки; це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків; закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно; реалізуються з метою здійснення правосуддя; необхідні для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві.

32. Найбільш наочним та конституційно врегульованим є судове повноваження Українського народу на участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Загалом, таке повноваження досить детально передбачено чинними нормативно-правовими актами України. Водночас частина 5 ст. 124 Конституції України до внесення до неї змін, передбачених Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII, проголошувала, що «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних». Відтак у зв'язку з ліквідацією інституту народних засідателів відбулося скорочення судових повноважень Українського народу.

33. Контрольно-наглядові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки. Ознаки контрольно-наглядових повноважень Українського народу: це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки; це сукупність його первинних, основоположних, системоутворюючих, засновницьких прав та обов'язків; закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно; реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та

дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів; викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки.

34. Основоположним та найбільш загальним контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу є право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Однак це повноваження майже не закріплено в Конституції та конституційному законодавстві України. Водночас аналіз статей Конституції України, конституцій зарубіжних країн свідчить, що Український народ повинен мати право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності тих представницьких органів держави й місцевого самоврядування, які він утворює шляхом виборів, а, можливо, і не тільки їх. Український народ має бути причетним як ініціатор, а, можливо, і суб'єкт, що приймає остаточні рішення, до дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, Президента України, суддів судів у системі судоустрою України тощо. Наприклад, ст. 198 Конституції Польської Республіки від 2 квітня 1997 р., затвердженої на референдумі 25 травня 1997 р.

35. Контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу є право на дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Статті Основного Закону України не передбачають права на дострокове припинення повноважень державних органів, їх посадових осіб за ініціативою, участю або, що більш правильно, вирішальною роллю Українського народу, що дискредитує та нівелює частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України. Цей висновок є істинним навіть, незважаючи на прийняття Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» від 10 вересня 2019 р. № 39-IX, адже, усунення Президента України з поста в порядку імпичменту як вид конституційної відповідальності, у процесі якої достроково припиняються його повноваження, реалізується, насамперед, Верховною Радою України, а не Українським народом, про участь якого в цьому

процесі зовсім не згадується. Таке положення не можна вважати правильним, оскільки повноваження, а більш конкретно права та обов'язки Українського народу, мають реалізовуватися саме на рівні суспільства, держави, а не місцевого самоврядування, адміністративно-територіальних одиниць, громадських об'єднань, політичних партій чи інших утворень, органів та організацій. У системі місцевого самоврядування мають фактично втілюватися повноваження соціальних утворень, що становлять Український народ, а саме: національних меншин, корінних народів, територіальних громад тощо. Саме відсутністю легальної можливості впливати на вищі державні органи – Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, значною мірою пояснюється наявність у середовищі Українського народу соціальних прошарків, здатних розпочинати та доводити до логічного кінця революції, рухи опору, громадські непокори і т.д., тобто свідомо погоджуватися навіть на самопожертву. Адже влада не передбачила в нормативно-правових актах можливості впливати не неї у легітимний спосіб, шляхом дострокового припинення повноважень тих структур, які дискредитували себе, не користуються популярністю, не виправдали передвиборчих обіцянок, відверто ігнорують або й завдають шкоди інтересам Українського народу тощо. У цьому контексті пригадаємо частини 1 та 2 ст. 13 уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ. Прикладом для наслідування тут може бути ст. 11 Конституції Республіки Ісландії від 17 червня 1944 р., з урахуванням поправок від 30 травня 1984 р., 31 травня 1991 р., 28 червня 1995 р. і 24 червня 1999 р.

Якщо ж розглядати це повноваження в системі місцевого самоврядування, то доцільно згадати ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, яка в частині 2 регламентує, що: 1) територіальна громада без обмежень у часі може достроково припинити повноваження; 2) повноваження територіальної громади розповсюджуються і на органи і на посадових осіб місцевого самоврядування; 3) чітко визначені підстави дострокового

припинення повноважень: а) порушення Конституції або законів України; б) обмеження прав і свобод громадян; в) незабезпечення здійснення наданих їм законом повноважень. Зазначене деталізується в частинах 2 та 3 ст. 78, частинах 3 та 4 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.

36. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу або його частини є право на відкликання (право відзиву), якого також, на жаль, не існує стосовно посадових осіб держави, що є очевидною законодавчою прогалиною і значною мірою зумовлює відверто неефективну, а інколи навіть шкідливу, роботу народних депутатів України, Верховної Ради України, Президента України. Прикладом для наслідування може бути ст. 106 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р., яка передбачає, що Президента Словацької Республіки можна до закінчення строку повноважень відкликати з його поста народним голосуванням.

У законодавстві, яке регламентує місцеве самоврядування, дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, депутата місцевої ради в разі відкликання з посади за народною ініціативою, на відміну від інших контрольно-наглядних повноважень Українського народу або його частини, досить детально врегульовані в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV, що є, беззаперечно, позитивним і може бути прикладом при закріпленні інших повноважень.

Згадаємо і проєкти законів «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» (щодо відкликання депутатів місцевих рад)» від 22 грудня 2015 р. № 3693 та «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку у багатомандатному окрузі)» від 22 грудня 2015 р. № 3700, які уже мали б бути чинними.

37. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу є право на народну експертизу діяльності, що передбачене постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. № 976, «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» від 24 вересня 1999 р. № 1767, законами України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР, «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. Зазначене право дуже тісно взаємопов'язано з правом народної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, яке належить до правотворчих повноважень Українського народу і разом із ним є правом на народну експертизу головних напрямів соціального життя. Право на народну експертизу головних напрямів соціального життя вимагає його закріплення в Конституції України.

38. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу або його частини є право на утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій. Його передбачено ст. 14 та 69 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996, якою затверджено «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» та «Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації». Зазначене право тільки починає з'являтися та врегульовуватися в національній правовій

системі та національному законодавстві й вимагає викладення його в базовому законі.

39. Контрольно-наглядом повноваженням частини Українського народу є право на формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування, відповідно до ст. 17 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV. Інститут доручень виборців розповсюджується на усіх депутатів та виборних посадових осіб. При цьому: 1) його не можна поширювати на усі представницькі органи; 2) у нормативно-правових актах має бути чітко зазначений механізм формування та виконання доручень виборців; 3) доручення мають ставати обов'язковими тільки за умови їх прийнятності виборцями, депутатами та виборними посадовими особами; 4) вони мають бути сформованими в межах компетенції депутата чи виборної посадової особи; 5) виборці повинні мати можливість контролювати виконання доручень; 6) за невиконання доручень виборців має бути передбачено відповідальність.

40. Контрольно-наглядом повноваженням частини Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району в місті, є право на громадські слухання, передбачене ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.

41. Контрольно-наглядом повноваженням Українського народу або його частини є право висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Втім, на жаль, це контрольно-наглядове повноваження, жодним чином, не розповсюджується на Український народ або його частину в особі територіальної громади села, селища, міста.

42. Мають велике значення для дисертаційного дослідження висновки, що: а) власність – це, у тому числі, належність засобів і продуктів виробництва народові і це є головним та визначальним для нашого дисертаційного дослідження; б) до структури власності належить володіння, користування і розпорядження майном; в) відносини власності опосередковуються такою юридичною категорією, як право

власності; г) право власності та її форми закріплюються у конституційному та інших галузях законодавства; д) необхідно мати у системі національного законодавства спеціальний органічний закон про власність; е) право власності – інститут міжгалузевий, його норми містять не лише Цивільний, а й Земельний, Водний, Господарський, Бюджетний, Сімейний та інші кодекси України.

43. Майнові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об’єктивно, реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах. Ознаки майнових повноважень Українського народу: це сукупність прав та обов’язків Українського народу або його певної частини; це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків; закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об’єктивно; реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном; фактично втілюються на свій розсуд і у своїх інтересах.

44. Найбільш важливим, системоутворюючим, майновим повноваженням Українського народу є його право власності на землю, яка знаходиться в межах території України. На жаль, Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III не містить приписів які б були присвячені праву власності Українського народу на землю. А це дає підстави стверджувати, що він, щонайменше, не узгоджений із Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, які врегульовують право власності Українського народу, передбачаючи, насамперед, об’єкти права цієї власності. З цієї точки зору не можна не згадати за, такий, що втратив чинність, Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. № 697-XII, який у частині 1 ст. 1 розглядав національне багатство України, як власність її народу, у частині 1 ст. 3 визнавав Український народ одним із суб’єктів права власності і навіть передбачав Розділ II «Право виключної власності народу України», а у частині 1 ст. 10 проголошував, що народ України як єдине джерело

державної влади має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового стану природних об'єктів, їх використання та охорони. Є сенс згадати також за чинні на сьогоднішній час Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-ХІІ, Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, у яких чітко визначався Український народ як суб'єкт власності, називалися об'єкти його власності, закріплювалося право та виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження власністю, передбачалась процедура здійснення Українським народом права виключної власності, а це свідчить про те, що, на той час, зазначеними та іншими нормативно-правовими актами був передбачений реальний статус Українського народу як власника.

Таким чином, враховуючи що Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ не узгоджений із Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, які врегульовують право власності Українського народу та керуючись ст.ст. 13, 14 та 73 Конституції України пропонуємо внести зміни у Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ передбачивши окрему статтю виклавши її у наступній редакції:

«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Земля є виключною власністю Українського народу і надається тільки у користування.

Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на землю, є недійсними.

Український народ має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового статусу землі, її використання та охорони.

Український народ здійснює право власності на землю через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі

повноваження щодо розпорядження землею законодавством України можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади».

45. Майновим повноваженням Українського народу є його право власності на надра, які знаходяться в межах території України. Беззаперечною перевагою Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР, порівняно із Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ, є те, що він закріплює право власності Українського народу на надра та в частині 1 ст. 1 формулює розуміння надр.

46. Майновим повноваженням Українського народу є його право власності на атмосферне повітря, яке знаходиться в межах території України. На жаль, Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. № 2707-ІІІ не передбачає норм, які б стосувалися права власності Українського народу на атмосферне повітря. На противагу цьому Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-ІІІ у частині 1 ст. 4 чітко закріплює, що природні ресурси України є власністю Українського народу.

47. До майнових повноважень Українського народу належить також його право власності на водні ресурси, які знаходяться в межах території України, і Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР в абзаці 1 преамбули та у ст. 6 закріплює це повноваження.

48. Майновим є повноваження власності на інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України. Мається на увазі, насамперед, лісовий фонд, рослинний і тваринний світ, природно-заповідний фонд, гірничодобувні корисні копалини. З приводу цього комплексного права Українського народу зазначимо, що Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ІІІ у частинах 1 та 2 ст. 7 закріплює ліси, які знаходяться в межах території України, об'єктами права власності Українського народу. Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. № 591-ІV не передбачає права власності Українського народу на

рослинний світ, а у ст. 9 встановлює режим загального використання природних рослинних ресурсів. Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-III у частині 2 ст. 5 закріплює, що об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2456-XII у частинах 1 та 2 ст. 4 регламентує, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу. «Гірничий закон України» від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV, регламентуючи в частині 1 ст. 6 форми власності в гірничодобувній промисловості, застосовує зовсім не зрозуміле положення, згідно з яким підприємства гірничодобувної промисловості можуть перебувати в різних формах власності.

49. Майновим є повноваження власності Українського народу на природні ресурси континентального шельфу. На жаль, Конвенція про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р., набрала чинності 10 червня 1964 р., не містить приписів, які б регулювали та охороняли право власності народів, а тим більше Українського народу.

50. Майновим повноваженням Українського народу є право власності на природні ресурси виключної (морської) економічної зони. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. № 162/95-ВР не містить приписів про право власності Українського народу на природні ресурси виключної (морської) економічної зони.

51. До майнових повноважень належить обов'язок Українського народу, згідно з яким власність зобов'язує, власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству, передбачений частиною 3 ст. 13 Конституції України. Системно-логічний аналіз зазначеної частини статті переконує, що в ній фактично

викладено два обов'язки. Перший з них є найбільш загальним правилом поведінки, тобто обов'язком-принципом, зверненим до усіх власників та суб'єктів права власності. Він означає, що вона має розглядатися не тільки як вид і міра можливої (право або свобода суб'єкта), але і як вид і міра об'єктивно необхідної (обов'язок суб'єкта) поведінки, зумовленої потребою забезпечення інтересів інших власників, усіх соціальних суб'єктів загалом. Інший обов'язок – власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству – деталізується в частині 7 ст. 41 Конституції України й означає, що власність має відігравати стабілізуючу та прогресивну соціальну функцію, тобто вона повинна забезпечувати узгодження і розвиток суспільних, державних та приватних інтересів у процесі її реалізації. Аналогічні обов'язки зазначено в Розділі 1, частині 2 ст. 9 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., набрала чинності 27 серпня 1994 р., абзаци 2 ст. 14 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., частині 2 ст. 29 Конституції Японії, промультьованої 3 листопада 1946 р., набрала чинності 3 травня 1947 р., частині 1 ст. 17 Конституції Греції, набрала чинності 11 червня 1975 р.

52. Вищезазначені права та обов'язки свідчать, насамперед, про те, що Український народ є самостійним та повноцінним суб'єктом права власності на вищеперераховані об'єкти. Він, незалежно від інших, повинен мати можливість безпосередньо здійснювати правомочності стосовно володіння, користування та розпорядження ними. Це підтверджується тим, що в частині 1 ст. 13 Конституції України передбачено, що не держава або територіальні громади здійснюють права власника, а лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а отже, не відбувається заміни суб'єкта. Таке формулювання відмежовує за суб'єктною ознакою право власності Українського народу від права власності держави та територіальних громад. Це дає підстави стверджувати, що право власності Українського народу та право державної чи комунальної власності не можна

ототожнювати, адже в іншому разі ігнорується основоположна теорія права власності, за якою право власності не вичерпується повноваженнями власника.

53. Надано пропозиції в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: 1) відновити поняття національного багатства як виключного права власності Українського народу; 2) передбачити єдиний перелік об'єктів, що знаходяться у власності Українського народу; 3) визначити значення кожного об'єкта для Українського народу та угрупувати їх залежно від цього; 4) створити механізм реалізації права власності Українського народу. Останнє, насамперед, означає: а) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в безпосередній формі, що має бути передбачено законодавством про всеукраїнський референдум, народні обговорення, народні опитування та інші форми прямої демократії; б) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в опосередкованій формі, при цьому важливо, щоб у законодавстві був викладений буквальний перелік повноважень, які можуть здійснювати органи державної влади та місцевого самоврядування від імені Українського народу.

54. Ураховуючи, що частина 2 ст. 13 та частина 3 ст. 41 Конституції України змістовно й логічно поєднані, запропоновано їх об'єднати та викласти в частині 2 ст. 13 у такій редакції: «Кожен для задоволення своїх потреб має право користуватися об'єктами власності Українського народу, державної та комунальної власності відповідно до закону». Доцільно прийняти окремий законодавчий акт, який би регулював здійснення права власності Українським народом як виключного права Українського народу.

РОЗДІЛ 5

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

5.1. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу

Дослідження загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу доцільно розпочати з етимологічного розуміння термінів «гарантія», «загальносоціальні гарантії».

Отже, «Гарантія, і, ж. Порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. Умови, що забезпечують успіх чого-небудь» [351, с. 29]. «Е-Slovník. Тлумачний словник української мови» передбачає, що гарантія – «Порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. || Передбачене законом чи певною угодою зобов'язання, за яким юридична чи фізична особа відповідає перед кредиторами у разі невиконання боржником своїх зобов'язань. || чого. Умови, що забезпечують успіх чого-небудь.

Банківська гарантія – поручительство банку-гаранта за свого клієнта в тому, що він зобов'язується здійснити платежі, не сплачені клієнтом у належний термін.

Соціальні гарантії – матеріальні та юридичні способи забезпечення реалізації соціально-економічних прав членів суспільства.

Юридичні гарантії – законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави» [79].

«Велика українська юридична енциклопедія», на жаль, не формулює визначення гарантій загалом, але передбачає визначення гарантій прав людини. У зв'язку з цим, треба відверто визнати, що в юридичній науці гарантії найкраще опрацьовані якраз стосовно прав та свобод людини і громадянина, а тому в дисертаційному дослідженні будемо використовувати розуміння гарантій прав та

свобод людини і громадянина, адаптуючи його до предмета нашої наукової розвідки.

Отже, «Гарантії прав людини – система загальних і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень». У подальшому до загальних гарантії прав людини «Велика українська юридична енциклопедія» відносить політичні, соціально-економічні, ідеологічні, а серед юридичних гарантії розрізняє національні та міжнародні. До національних юридичних гарантії належать: правові процедури реалізації прав людини, в основі яких лежать основоположні процесуальні права; інституціональні; судові гарантії, а міжнародні класифікує на універсальні та регіональні [26, с. 53–562]. Інколи, вивчаючи поняття та зміст гарантії прав і свобод людини та громадянина, під ними розуміють «... умови, засоби та способи, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону і захист прав та свобод» [213, с. 6], або стверджують, що поняття «гарантії» (франц. *garantie* – забезпечення, порука) охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Держава, яка закріплює права та свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов для ефективного забезпечення останніх. Розрізняють чотири види гарантії: економічні, політичні, ідеологічні та юридичні. Неухильне дотримання гарантії прав і свобод людини та громадянина є однією з умов розвитку демократії, законності, прогресу в усіх сферах суспільного життя [403, с. 555].

Загальносоціальні гарантії – «... це відповідні якості суспільного ладу, які роблять декларовані права і свободи цілком реальними. Вони не орієнтовані виключно на сферу прав людини, а здійснюють свій позитивний вплив на ступінь реальності проголошених прав і свобод у межах загального рівня розвитку

суспільства. Ці гарантії класифікуються згідно з підсистемами суспільного ладу на політичні, економічні, соціальні та духовно-культурні» [342, с. 99].

Отже, загальносоціальні гарантії не орієнтовані на забезпечення конкретно визначеної сфери суспільного життя, але справляють позитивний вплив та сприяють реалізації правових явищ у будь-яких суспільних відносинах у тому числі й елементів конституційно-правового статусу Українського народу.

Загалом, гарантування конституційно-правового статусу Українського народу є важливим завданням держави та місцевого самоврядування й актуальним напрямом розвитку національної правової системи. Адже для подальшого розвитку та удосконалення вітчизняного суспільства, держави, права, інших соціальних інституцій публічна влада повинна поставити статус Українського народу у центр державної політики.

Призначенням гарантій, і, насамперед, загальносоціальних, є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно-правового статусу Українського народу. При цьому необхідно усвідомити, що гарантії є засобом, який забезпечує перехід від передбачених нормативно-правовими актами можливостей до реальної дійсності. Міжнародний та вітчизняний досвід свідчить, що ефективність гарантій залежить від рівня розвитку громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави, стану економіки, наявності демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, функціонування досконалого права та законодавства, рівня правової свідомості, правової культури населення тощо. Гарантії, для того щоб бути ефективними, мають представляти собою систему узгоджених умов, засобів та способів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону конституційно-правового статусу Українського народу.

Ураховуючи усе попередньо викладене, а також визначення конституційно-правового статусу Українського народу, наведене в підрозділі 2.2 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що загальносоціальні гарантії конституційно-

правового статусу Українського народу це – система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя.

Це визначення передбачає наявність таких ознак загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу:

– це система умов. Під умовою розуміють певну реальну обставину, правила, положення, які роблять можливим здійснення, створення, утворення та функціонування чого-небудь або сприяють чомусь [355, с. 441]. Тобто це така система обставин, правил, положень, які забезпечують первинне та системоутворююче правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань;

– це система засобів. Під засобом розуміють певний прийом, спеціальну дію, знаряддя, які дають можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [352, с. 307];

– це система способів. Спосіб – це певна дія (послідовність дій), прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [366]. У зв'язку з цим, треба визнати, що засоби і способи як складові загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу дуже тісно взаємопов'язані між собою, адже тлумачаться як певний прийом, дія, спрямована на досягнення прогнозованого результату. Водночас аналіз наявних визначень засобів та способів свідчить, що останні характеризуються більшою послідовністю та системністю;

– умови, засоби та способи, тобто гарантії існують для забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань. Деталізуючи цю ознаку, наголосимо на тому, що забезпечення правового

становища Українського народу ми вважаємо однією з найбільш широких категорій цього понятійно-категоріального ряду. Забезпечення конституційно-правового статусу Українського народу, на нашу думку, включає в себе діяльність, спрямовану на його утвердження, створення умов, реалізацію, охорону, захист та відновлення первинної якості в разі завдання шкоди.

При цьому під утвердженням конституційно-правового статусу Українського народу необхідно розуміти його закріплення (регламентацію) у системі нормативно-правових та інших правових актів, про що йшлося в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження. Під створенням умов як складовою забезпечення конституційно-правового статусу Українського народу необхідно розуміти формування найбільш сприятливої атмосфери для реалізації не тільки в політичній системі, а й в економічній та культурній, для його повноцінного, фактичного та реального втілення. Такими умовами можуть визнаватися громадянське суспільство, демократія, народовладдя, правова держава, соціальна держава, загальнонародна власність, свобода творчості та ін. Під реалізацією як складовою забезпечення конституційно-правового статусу Українського народу необхідно розуміти його безпосереднє фактичне втілення в суспільних, соціальних відносинах. Наприклад у процесі виборів, референдумів, народних обговорень конституційних проєктів, народних правотворчих ініціатив тощо. Охорона конституційно-правового статусу Українського народу – це діяльність, спрямована на усунення перешкод у його реалізації, боротьба з порушеннями елементів статусу і, насамперед, прав та обов'язків Українського народу. Охорона конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється у формі профілактики, попередження, недопущення можливих порушень. Захист конституційно-правового статусу Українського народу відбувається у випадках його порушення і передбачає надання адекватної відсічі, усунення того, що порушує суверенітет Українського народу, територіальну цілісність України. Повноцінний захист завжди вимагає адекватного реагування на порушення. Саме тому частина 1 ст. 17 Конституції

України передбачає, що «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу», а частина 2, що «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [173, ст. 141]. Відтворення конституційно-правового статусу Українського народу – це відновлення його первинної якості, повної здатності (у теоретичній та практичній площині) задовольняти потреби та інтереси Українського народу в усіх сферах життєдіяльності;

– умови, засоби та способи, тобто гарантії функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя, у найбільш значущих сферах життєдіяльності суспільства і це, беззаперечно, найбільш важлива ознака загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу [117, с. 34–43].

Розглядаючи загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, доцільно більш детально акцентувати увагу на розумінні політики, економіки та культурного життя. Отже, «Політика (грец. *πολιτική* – державні чи суспільні справи) система цілей та засобів їх досягнення тієї чи ін. держави у сфері внутр. і зовн. життя» [404, с. 629]. Або ж політика (*politics*) – сфера діяльності уряду, пов'язана з використанням державної влади. Здійснення політики, як внутрішньої, так і зовнішньої відбувається значною мірою на різних управлінських рівнях, а не на зборах чи засіданнях організацій. Ступінь участі населення в політичній діяльності неоднаковий у різних країнах: так, у відкритих суспільствах люди мають більшу свободу участі в реалізації політичної влади порівняно з тоталітарними режимами, де таке право надається лише обмеженій кількості груп [230, с. 207]. До того ж стверджують, що політика (від грец. *πολιτική* – діяльність самоуправління в полісі (місті-державі), а в подальшому «мистецтво управління» державою і суспільством) – діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень

у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя регулювання і формування цих стосунків. Політика є управлінською діяльністю стратегічного рівня щодо внутрішніх та зовнішніх правових стосунків і взаємодій. Інструментами та методами політики є дипломатія, торгівля, міграційна політика, співпраця в глобальних проєктах та міжнародна співпраця, наукові та освітні проєкти, силова (військова) конкуренція та політичні, економічні та військові союзи тощо [248].

«Економіка, про яку б конкретно країну не йшлося, являє собою таку сферу життя суспільства, яка охоплює виробництво продуктів і послуг, обмін ними, розподіл створених у суспільстві благ і споживання» [85, с. 9]. Інколи формулюють декілька розумінь економіки, зокрема «Економіка (англ. eсоpotics) – 1. сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, тобто економічний базис певного суспільного ладу; 2. народне господарство певної країни або його галузь; 3. терміном е. позначають науки, які вивчають специфіку виробничих відносин у певній галузі або сфері суспільного виробництва (е. транспорту, е. праці та ін.)» [82, с. 79].

Загалом, розрізняють різноманітні визначення культури, але найбільш відомими з них є: соціально-атрибутивне визначення, за яким вона є іманентною характеристикою або параметром суспільства; феноменологічне тлумачення культури розглядає її як цілісну єдність способів і продуктів людської діяльності, в яких реалізується її активність і яка слугує її самовдосконаленню, задоволенню потреб, гармонізації взаємовідносин між людиною і суспільством, людиною і природою; розуміння культури як сфери самоствердження та розвитку сутнісних сил людини розглядає культуру і людину як одне ціле, оскільки культура живе в людях, у їх творчості, діяльності, переживаннях, водночас люди живуть у культурі; в аксіологічній площині про культуру йдеться як про сукупність матеріальних і духовних цінностей; знаково-інформаційна концепція обґрунтовує уявлення про

культуру як про систему висловлювань, текстів, мов, що матеріалізують смисли тощо [409, с. 61–67]. Отже, не безпідставно стверджують, що культура (culture) – основоположне поняття, що має два широкі значення: 1) звичаї, цивілізація і досягнення певної епохи чи народу; 2) мистецтва та інші прояви інтелектуальних досягнень людства у їх сукупності. Культура – одне з найбільш складних, з погляду визначення, понять [230, с. 139]. Утім існує не тільки велика кількість значень культури загалом, а й правової культури зокрема, адже розрізняють інституціональні, поведінкові, інтелектуальні, аксіологічні та інші її прояви у праві [204, с. 32–35].

Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу значною мірою зумовлюються рівнем розвитку політики, економіки та культури. Розвиваючи ці сфери суспільного та державного життя, Український народ, водночас, буде гарантувати й удосконалювати свій конституційно-правовий статус.

Такі гарантії мають надзвичайну важливість. Адже навіть найбільш досконалі спеціально-юридичні гарантії не здатні забезпечити конституційно-правовий статус Українського народу, якщо в суспільстві та державі відсутні політичні, економічні й культурні умови, засоби та способи для його реалізації. Утім загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу можуть ефективно функціонувати, забезпечуючи його реалізацію тільки в діалектичній єдності із спеціально-юридичними.

Таким чином, майже традиційно в теорії держави та права, конституційному праві та інших юридичних науках загальносоціальні гарантії класифікуються на політичні, економічні та культурні. Переконані, що цю класифікацію доцільно використати і стосовно загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу [123, с. 233–234].

Отже, «Гарантії політичні. Під Г.п. розуміється відпов. чином зорієнтована політика д-ви, її спрямованість на створення умов, що забезпечують гідне життя і

вільний розвиток людини, стійкість політ. структур, їхня здатність до досягнення громад. злагоди, подолання дестабілізації в сусп.-ві, належний рівень політ. культури гр-н, можливість відстоювати, захищати власні політ. права в будь-яких інстанціях, на будь-якому рівні» [215, с. 70]. Наголошують також, що «... політичні гарантії – елемент політичної системи суспільства, певні умови, способи і засоби, які забезпечують використання механізму влади народу з ціллю здійснення прав і свобод людини та громадянина» [203, с. 11].

Адаптуючи зазначені визначення до предмета нашого наукового дослідження, можна стверджувати, що загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики.

До політичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу можна віднести такі, що ефективно функціонують, народний суверенітет, демократію, народовладдя, плюралізм, гуманізм.

Розглядаючи народний суверенітет як політичну гарантію конституційно-правового статусу Українського народу, важливо наголосити на тому, що шеститомна «Юридична енциклопедія» передбачає, що «Народний суверенітет (франц. *souverainete*, первісно – вершина, верховна влада, від лат. *superus* – верхній) – один з осн. принципів міжнар. та конст. права, що передбачає визнання *народу* єдиним джерелом влади в д-ві та його виключного права на зміну конст. ладу. Народ здійснює свою владу безпосередньо (референдуми, вибори та ін. форми *безпосередньої демократії*) і через представ. органи та посад. осіб д-ви і місц. самоврядування. Принцип Н. с. взаємодіє з похідними принципами держ. та нац. суверенітету» [420, с. 61–62].

Таким чином, народний суверенітет як політична гарантія конституційно-правового статусу Українського народу зумовлює становище, за якого Український

народ: 1) є єдиним джерелом і носієм будь-якої влади; 2) його влада є найвищою у вітчизняній політико-правовій системі, що, насамперед, означає право формувати та делегувати свої повноваження представницьким органам влади, контролювати їх; 3) саме йому належить право прийняття остаточних владних рішень, у тому числі й стосовно встановлення та зміни конституційного ладу; 4) його влада є всезагальною, тобто поширюється на усі сфери соціального життя; 5) вона є незалежною від будь-яких внутрішніх та зовнішніх суб'єктів; 6) завдяки попереднім ознакам, він має свій статус у державі, який закріплений у Конституції України; 7) сам народний суверенітет є основою для утворення та функціонування вітчизняних національного та державного суверенітетів. Водночас народний, національний та державний суверенітет в Україні об'єктивно взаємодіють, взаємодоповнюються.

Беззаперечно, що однією з найбільш важливих загальносоціальних політичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу є демократія. Так, «... демократія – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства» [418, с. 61].

Демократію як гарантію конституційно-правового статусу Українського народу слід відрізнити від народовладдя, оскільки демократія є більш широким соціальним явищем, а звідси політико-правовою категорією, адже вона охоплює собою і розповсюджується не лише на сферу політики і права, а й на економічні, соціальні, духовні та інші відносини [385, с. 108]. Демократію та народовладдя дуже часто ототожнюють. Наприклад, стверджують: «Отже, безпосередня демократія (пряме народовладдя) – це система форм безпосереднього вільного волевиявлення народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні шляхом прямої його участі у встановленні представницьких органів державної влади

та органів місцевого самоврядування і безпосередньому прийнятті владних рішень з питань передбачених Конституцією України та законами України» [360, с. 204].

Аналіз зазначеного визначення дозволяє констатувати, що однаково визначаються безпосередня демократія та пряме народовладдя, а це, на наш погляд, не є виправданим, оскільки, як уже наголошувалось, демократія забезпечує реалізацію конституційно-правового статусу Українського народу в усіх сферах соціального життя (політиці, економіці, соціальному та духовному житті суспільства). Загалом, можна стверджувати, що повноцінний конституційно-правовий статус Українського народу може існувати та удосконалюватися виключно в умовах розвиненої демократії.

Народовладдя як загальносоціальну політичну гарантію конституційно-правового статусу Українського народу визначають таким чином: «... це самостійна реалізація народом власної волі щодо власних інтересів (у цілому чи щодо частини суспільства або окремих осіб), або щодо інших народів і держав за їх згодою при сприянні політичних партій, їхніх блоків, інших складових механізму безпосередньої демократії або без них» [346, с. 354].

Закріплення народовладдя в конституційному законодавстві (насамперед, у вже цитованій ст. 5 Конституції України) забезпечує системність, повноту, основоположність конституційно-правового статусу Українського народу, створення найсприятливіших умов для його реалізації та гарантування. До того ж можна стверджувати, що дієвість конституційно-правового статусу Українського народу визначається не лише закріпленням його елементів у конституційному законодавстві або навіть наявністю створеного організаційно-правового механізму його реалізації, а й високим рівнем правової свідомості та культури, які є теоретико-ідеологічною основою народовладдя.

Плюралізм як загальносоціальна політична гарантія конституційно-правового статусу Українського народу допускає можливість існування різноманітних

переконань, поглядів, позицій, що відображають багатоманітність інтересів у суспільстві. «Плюралізм (нім. Pluralismus, від лат. pluralis – множинний) – основоположний принцип люд. співжиття, що передбачає різноманітність поглядів, підходів, позицій, концепцій у правовій, політ., економ., культурній та ін. діяльності. П. – один з найважливіших критеріїв демократизму та гуманізму в розвитку сусп-ва і держави, несумісний з ідеол. монізмом, одержавленням соціального і політ. життя, монополізацією та централізацією влади і управління» [420, с. 578].

«Плюралістична демократія – форма демократичного устрою (див. Демократія), за якого домінуюча тенденція облаштування суспільного життя (соціального, політичного, морального) ґрунтується на плюралізмі. Особливістю суспільно-політичної практики П. д. є те, що вона зумовлена процесами взаємодії та протиборства чинників плюралістичної структури суспільства – різних гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), партій, суб'єктів підприємництва (від малих підприємств до великих корпорацій) та господарювання, засобів масової інформації, громадських об'єднань, асоціацій, окремих особистостей та ін. В умовах зрілої П. д. ці процеси, зрештою, спрямовані на узгодження або збалансування різноманітних ціннісних орієнтацій та практичних інтересів з метою забезпечення інтеграції суспільства на засадах збереження (що не виключає оновлення і змінюваності) самої соціальної інституції плюралізму» [243, с. 489].

Отже, можна стверджувати, що плюралізм як загальносоціальна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу: по-перше, є не тільки політичною гарантією, оскільки розповсюджується на усі інші сфери соціального життя, а звідси і конституційно-правового статусу Українського народу; по-друге, знаходить своє закріплення у нормативно-правових актах, це, передусім, ст. 15, яка закріплює, що «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» [173, ст. 141], ст. 34, 35, 36 та інших Конституції України; по-третє, його практичне впровадження гарантує можливість

існування у середовищі Українського народу, національного суспільства та держави різноманітних теорій, доктрин, концепцій, поглядів, підходів, позицій, переконань; по-четверте, він запобігає виникненню етатизму, узурпації, одержавленню, монополізації та централізації публічної влади і таким чином гарантує її для Українського народу.

Розглядаючи гуманізм як загальносоціальну політичну гарантію конституційно-правового статусу Українського народу, передусім, доречно зазначити, що в «Оксфордській ілюстрованій енциклопедії» стверджується що гуманізм – це система поглядів, яка до певної міри розглядає людину як центр всесвіту. Жорсткої теорії гуманізму не існує, але будь-яке світосприйняття, яке стверджує, що єдиною цінністю у світі є людина або, більш широко, що вона є дійсним мірилом цінностей, може бути названим гуманістичним [230, с. 65].

З погляду юридичної науки, «Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людський) у праві – одна з найсуттєвіших органічно властивих праву якостей. У філософ. і соціол. розумінні право – заг. міра свободи, рівності та справедливості у сусп-ві, яка повинна визначати конкр. зміст кожної конкр. правової норми. Саме такі соціальні цінності, як свобода, рівність, справедливість становлять сутність Г. Право – це насамперед система поведінкових стандартів, за якими члени сусп-ва мають діяти у відповідних ситуаціях, щоб їхні інтереси узгоджувалися з інтересами та потребами ін. людей, держ. і громад. інтересами» [417, с. 660].

Гуманізм у вигляді норм, принципів, їх сукупності, тобто інститутів, найбільшою мірою закріплений у міжнародних договорах, пактах та угодах. Водночас він проголошений у ст. 3 Конституції України, у якій зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [173, ст. 141].

За результатами узагальнення вищезазначеного можна констатувати, що гуманізм як загальносоціальна політична гарантія конституційно-правового статусу Українського народу покликаний: по-перше, визнавати людину, насамперед громадянина України, найвищою соціальною цінністю; по-друге, запроваджувати у взаємовідносини Українського народу з усіма іншими соціальними інституціями принципи свободи, рівності, справедливості; по-третє, узгоджувати інтереси Українського народу з потребами окремих людей, державними і громадськими інтересами; по-четверте, гарантувати життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини і разом з нею громадянина України; по-п'яте, визначати зміст і спрямованість діяльності української держави; по-шосте, вводити відповідальність Української держави за свою діяльність перед людиною і, насамперед, Українським народом; і, по-сьоме, формувати головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні й забезпеченні прав та свобод людини і, у зв'язку з цим, Українського народу [117, с. 33–37].

Упродовж вищезазначеного «Гарантії соціально-економічні Г. с.-е. передбачають відпов. середовище, що забезпечує вільне використання прав і свобод, Це і соц. стабільність, і відпов. вироб. можливості, і широка сформована система установ, що дають можливість обслуговувати усі види соц. потреб суспільства» [215, с. 76–77]. Інколи стверджують, що «... економічні гарантії – це умови, способи і засоби економічної системи держави, яка включає в себе ринкову економіку, спосіб виробництва, різноманітні форми власності, економічну свободу членів суспільства та їх об'єднань для фактичної реалізації прав і свобод. У своїй основі – це базисні гарантії суспільства з елементами надбудови (система господарства)» [203, с. 12–13].

Ґрунтуючись на зазначених визначеннях, можна стверджувати, що загальносоціальні економічні гарантії конституційно-правового статусу

Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері економіки.

На нашу думку, найбільш важливими загальносоціальними економічними гарантіями конституційно-правового статусу Українського народу варто визнати загальнонародну та приватну власність, змішану економічну систему, свободу економічної діяльності.

Цінність загальнонародної та приватної власності як загальносоціальних економічних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу в тому, що вони покликані забезпечувати майнову основу життєдіяльності усього Українського народу та його найбільш важливих представників – громадян України.

Беззаперечно, що для гарантування конституційно-правового статусу Українського народу найбільш важливим є закріплення права власності Українського народу у ст. 13 та 14 Конституції України, що свідчить про розуміння законодавцем її суспільної корисності та загальнонародного призначення, яке вбачається в тому, що воно має гарантувати інтереси всього Українського народу. Саме тому зазначена гарантія і передбачена в частині 4 ст. 13 Конституції України, яка встановлює правило, згідно з яким «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [173, ст. 141]. Це ж можна стверджувати і стосовно приватної власності, адже в частині 1 ст. 41 регламентовано, що «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності», а в частині 4 ст. 41 Конституції України, що «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [173, ст. 141].

Утім треба визнати, що ефективності забезпечення права власності Українського народу як загальносоціальної економічної гарантії конституційно-правового статусу Українського народу завдає істотної шкоди ототожнення права власності Українського народу з правом державної та комунальної власності. У зв'язку з цим, пропонуються, наприклад, такі висновки: «... зважаючи на зміст чинного цивільного законодавства, визнання Українського народу в положеннях ЦК України суб'єктом права власності має декларативний характер. Смыслового цивільно-правового навантаження така конструкція в собі не несе, оскільки реальних механізмів реалізації цього права в класичному цивілістичному розумінні не розроблено.

Слід або доповнити положення Цивільного кодексу України щодо порядку здійснення органами державної влади права власності Українського народу, окресливши їх цивільно-правовий статус при цьому, або відмовитися від цивільно-правового декларування положень про право власності Українського народу, зазначаючи про форми приватної, державної та комунальної власності» [95, с. 123].

Змішана економічна система як загальносоціальна економічна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу є певною модифікацією ринкової економіки. Останню в економічній науці визначають неоднозначно, а саме: «Ринкова економіка – економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. Ринкова економіка – форма економічної організації, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів. Ринкова економіка – соціально-економічна система, що розвивається на основі приватної власності і товарно-грошових відносин. Ринкова економіка ґрунтується на принципах свободи підприємництва і вибору. Ринкова економіка – економіка, організована на основі ринкової саморегуляції, при якій координація дій учасників здійснюється державою, а саме законодавчою та судовою владою безпосередньо, а виконавчою тільки

опосередковано, шляхом запровадження різних податків, зборів, пільг тощо. Це економіка, в якій тільки рішення самих покупців, постачальників товарів і послуг визначають структуру розподілу» [322].

У юридичні науки здебільшого зазначається, що «Ринкова економіка – система екон. і прав. відносин, пов'язаних з обміном товарів і послуг, у результаті яких формуються попит, пропозиція, ціна. Ґрунтується на принципах вільного підприємництва, різноманітності форм власності на засоби в-ва, ринк. ціноутворення, договір. відносин між господарюючими суб'єктами, обмеженого втручання д-ви в госп. діяльність» [421, с. 324].

Отже, перевагами ринкової економіки є те, що вона забезпечує рівноправність різних форм власності, економічну ініціативу, свободу підприємницької діяльності, вільну конкуренцію, договірні відносини між господарюючими суб'єктами, обмежене втручання держави в господарську діяльність тощо. Проте із зазначених визначень стає також зрозумілим, що вона не здатна забезпечити соціально-економічні гарантії для соціальних суб'єктів, справедливий розподіл суспільних благ, рівність різноманітних соціальних статусів. Може спричиняти економічні кризи, банкрутства, безробіття, люмпенізацію та поляризацію суспільства на надміру бідних та надзвичайно багатих.

Тому змішана економічна система як загальносоціальна економічна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу є найбільш оптимальною, адже вона забезпечує функціонування різних форм власності, рівноправне становище суб'єктів господарської діяльності, високий рівень розвитку продуктивних сил, найбільш доцільне поєднання ринкової економіки та державне її регулювання, формування «середнього прошарку» серед населення, і, у зв'язку з цим, громадянського суспільства, соціальну захищеність громадян, тобто Українського народу. До того ж саме змішана економічна система може стати соціально-економічною основою існування соціальної держави в країні.

Свобода економічної діяльності як загальносоціальна економічна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу означає можливість формувати свою економічну політику, економічну стратегію і тактику, упроваджувати їх у життя, реалізовувати основні економічні функції, налагоджувати економічні відносини з іншими країнами, керуватись економічними інтересами Українського народу. Беззаперечно, що для запровадження свободи економічної діяльності необхідний економічний потенціал та надійні економічні перспективи.

Основою свободи економічної діяльності є наявність рівноправних, незалежних та ефективно функціонуючих приватної, колективної, державної та власності Українського народу. Саме остання як критерій оцінки та джерело виникнення приватної, колективної та державної власності може забезпечити свободу економічної діяльності усіх суб'єктів, що здійснюють економічну діяльність.

Загальносоціальні культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері культури.

Загальносоціальними культурними гарантіями конституційно-правового статусу Українського народу доцільно визнавати розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин, охорону культурної спадщини, розвиток і функціонування української мови.

Розвиток національної культури та культури корінних народів і національних менши, як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу передбачена ст. 11 і 12 Конституції України та Законом України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. Згідно з останнім «... культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської

спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» [285, ст. 168].

Гарантування розвитку національної культури та культури корінних народів і національних меншин, відповідно до ст. 11 Конституції України, відбувається шляхом покладання обов'язку на державу сприяти консолідації та розвитку: 1) української нації, її історичної свідомості, традицій і культури; 2) етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Упродовж цього ст. 12 Конституції України покладає обов'язок на всю країну, тобто на Український народ, суспільство та державу дбати про задоволення національно-культурних і мовних проблем українців, які проживають за межами держави [173, ст. 141].

Беззаперечно, що розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу, насамперед, викладена в Законі України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI, у якому передбачені розділи: «Права і обов'язки у сфері культури»; «Фінансування і забезпечення господарської діяльності закладів культури»; «Соціальні гарантії працівників у сфері культури»; «Участь громадськості у розвитку сфери культури»; «Міжнародні культурні зв'язки»; «Відповідальність за порушення законодавства про культуру» [285, ст. 168].

Саме в такий спосіб через права та обов'язки, фінансування і забезпечення господарської діяльності закладів культури, соціальні гарантії працівників, участь громадськості в розвитку сфери культури, міжнародні культурні зв'язки, відповідальність за порушення законодавства про культуру гарантується конституційно-правовий статус Українського народу у сфері культури. Упродовж цього абзац 1 частини 1 ст. 3 Закону України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р.

№ 2778-VI визнає, що основною засадою державної політики у сфері культури є «визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей...», а абзац 1 частини 2 ст. 4, що держава у пріоритетному порядку створює умови для «розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України» [285, ст. 168].

Охорона культурної спадщини як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу регламентується частинами 4 та 5 ст. 54 Конституції України, у яких зазначається відповідно: «Культурна спадщина охороняється законом» та «Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [173, ст. 141]. Тобто історичні пам'ятки та інші об'єкти, які становлять культурну цінність, визнаються спадщиною Українського народу, саме вони охороняються законом, а держава лише забезпечує їх збереження та вживає заходів для повернення в Україну тих, які знаходяться за її межами.

Охорона культурної спадщини як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу детально передбачається законами України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III [293, ст. 333], «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV, у якому зазначено, що «культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України...» [258, ст. 405], «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р. № 3688-XII [295, ст. 34] та іншими нормативно-правовими актами.

Розвиток і функціонування української мови як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу врегульовані у ст. 10 Конституції України, у частині 1 якої зазначається, що «Державною мовою в

Україні є українська мова», у частині 2, що «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України», а в частині 5, що «Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [173, ст. 141].

Аналіз частини 5 ст. 10 Конституції України переконує, що всебічний розвиток і функціонування української мови гарантується в усіх сферах соціального життя і на всій території України. Це підтверджується і в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99, у якому зазначено «Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України)» [332, ст. 125, с. 109].

Під законом, про який ідеться в Рішенні Конституційного Суду України, розуміють, насамперед, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII, у частинах 2 та 3 ст. 1 якого наголошується, що «Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави» [277, ст. 81]. Тобто визначення розвитку і функціонування української мови як загальносоціальної культурної гарантії конституційно-правового статусу Українського народу зумовлене, по-перше, державотворчим

самовизначенням української нації, по друге, є невіддільним елементом конституційного ладу України.

До того ж зазначений Закон України встановлює відповідальність за спотворення та створення перешкод і обмежень у застосуванні української мови, запроваджує, відповідно до частини 1 ст. 49, посаду Уповноваженого із захисту державної мови, з метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя, що ним визначаються, на всій території України [277, ст. 81], що також може розглядатися як загальносоціальна культурна гарантія конституційно-правового статусу Українського народу [117, с. 107–113].

Відтак ще раз наголосимо на тому, що загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу доцільно класифікувати на політичні, економічні та культурні. До політичних відносити народний суверенітет, демократію, народовладдя, плюралізм та гуманізм. До економічних – загальнонародну та приватну власність, змішану економічну систему, свободу економічної діяльності, а до культурних – розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин, охорону культурної спадщини, розвиток і функціонування української мови [231, с. 125–152].

Беззаперечно, що в цьому підрозділі дисертаційного дослідження опрацьовані найбільш загальні та важливі загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. Значну частину серед них становлять загальносоціальні політичні гарантії, які фактично розповсюджуються й на інші сфери соціального життя Українського народу [231, с. 52–83].

5.2. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу

Дослідження спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу доцільно розпочати із загальнотеоретичних та

загальноживаних у юридичній науці та практиці розумінь термінів «гарантія», «гарантії правові», «гарантії прав людини» тощо.

Отже, «Гарантія (франц. *garantie* – забезпечення, запорука) – у цив. праві один із способів забезпечення виконання зобов'язань, який застосовується тільки у відносинах між юрид. особами. За договором Г. гарант зобов'язується перед *кредитором* погасити заборгованість *боржника*, якщо останній не виконає його. Найчастіше Г. застосовується як засіб забезпечення кредит. договорів. Договір Г. повинен укладатися тільки у письм. формі». До того ж у шеститомній «Юридичній енциклопедії» стверджується, що «Гарантії правові – встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання і застосування норм права. Є два види Г. п. – нормативно-правові та організаційно-правові» [417, с. 555–556].

Приблизно аналогічний зміст та сутність, тільки стосовно різних правових явищ, вкладають автори шеститомної «Юридичної енциклопедії» і в терміни «Гарантії безпеки держав, які не володіють ядерною зброєю», «Гарантії законності», «Гарантії застосування норм права», «Гарантії конституції», «Гарантії прав та свобод людини і громадянина», «Гарантійний строк», «Гарантійні виплати» [417, с. 553–556].

У «Міжнародній поліцейській енциклопедії» передбачається, що «Гарантії правові Г. п. – встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання і застосування норм права. Є два види Г. п. – нормат.-прав. та орг.-прав. Нормат.-прав. гарантії поділяються на матеріальні і процес. Дія Г. п. спрямована передусім на забезпечення конст. ладу, верховенства права, конституції і закону, утвердження правопорядку, охорону прав і свобод людини і гр-нина, здійснення прямого народовладдя, держ. влади і місц. самоврядування» [215, с. 76].

Формулюються також терміни: «Гарантії виконання постанови про реабілітацію», «Гарантії захисту прав і свобод людини», «Гарантії захисту прав і свобод людини (підходи)», «Гарантії захисту прав і свобод людини (юридична відповідальність)», «Гарантії недоторканності приватного життя людини»,

«Гарантії захисту прав і свобод людини», «Гарантії прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці», «Гарантії прав і свобод людини і громадянина», «Гарантії прав і свобод людини і громадянина (витоки колективістської концепції)», «Гарантії прав і свобод людини і громадянина (колективістський підхід)», «Гарантії прав і свобод людини і громадянина в російській філософії права», «Гарантії прав та інтересів громадян у РФ», «Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод», «Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод (призначення, поняття, види)», «Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод (принципи)». «Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод (юридичні)», «Гарантії юридичні» [215, с. 66–78].

Частина 1 ст. 560 «Поняття гарантії» Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV передбачає, що «За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником» [397, ст. 356].

Відповідно до вищезазначеного, можна стверджувати, що спеціально-юридичні гарантії завжди тлумачаться, по-перше, як система умов, засобів та способів забезпечення або реалізації (використання, дотримання, виконання і застосування) норм права; по-друге, як система умов, засобів та способів їх відновлення в разі порушення; по-третє, їх здебільшого класифікують на нормативно-правові та організаційно-правові.

Отже, спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права, статусу та діяльності організаційно-структурованих інститутів.

Це визначення передбачає наявність таких ознак спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу:

– це система умов. З урахуванням розуміння цієї ознаки, викладеному в підрозділі 5.1 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що це, наприклад, чітке визначення конституційно-правового статусу Українського народу в Конституції України, наявність базового Закону України, присвяченого конституційно-правовому статусу Українського народу, його окремим повноваженням (установчим, організаційно-легітимативним, правотворчим, судовим, контрольно-наглядним, майновим) або найбільш значущим правам, зокрема, праву проводити референдуми, вибори, народні законодавчі ініціативи та ін.;

– це система засобів. До засобів як складових спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу можна віднести дії, спрямовані на посилення суверенітету Українського народу, обороноздатності держави, територіальної цілісності, інтеграції до НАТО та Європейського Союзу [173, ст. 141] тощо;

– це система способів. У зв'язку із зазначенням загального розуміння цієї ознаки в підрозділі 5.1 дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що спеціально-юридичною гарантією конституційно-правового статусу Українського народу будуть дії, спрямовані на власне самозбереження та розвиток, способом формування вітчизняного громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави тощо;

– умови, засоби та способи, тобто гарантії існують для забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань. З урахуванням загальної характеристики цієї ознаки, що викладена в підрозділі 5.1 дисертаційного дослідження, наголосимо, що забезпечення конституційно-правового статусу Українського народу, на нашу думку, структурно складається з

таких елементів: 1) утвердження; 2) створення умов; 3) реалізація; 4) охорона; 5) захист; 6) відтворення конституційно-правового статусу Українського народу;

– умови, засоби та способи, тобто гарантії передбачаються нормативно-правовими актами та існують у вигляді норм і принципів права, статусу й діяльності організаційно-структурованих інститутів, у зв'язку з чим, і класифікуються на нормативно-правові та організаційно-правові.

Отже, спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу доцільно аналізувати, класифікуючи їх на нормативно-правові та організаційно-правові.

З урахуванням попередньо викладеного в цьому підрозділі матеріалу можна стверджувати, що нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права.

До нормативно-правових гарантій конституційно-правового статусу Українського народу доцільно відносити норми та принципи Конституції України, яка, як уже наголошувалось, більш ніж у 70 статтях регламентує, зокрема, конституційно-правовий статус Українського народу, передбачаючи і його гарантії. Треба відверто визнати, що навіть сама наявність демократичного, гуманістичного, стабільного та прогресивного Основного Закону України є гарантом реалізації конституційно-правового статусу Українського народу.

Свідченням того, що Конституція має бути гарантом конституційно-правового статусу народу, є основні закони закордонних країн. Так, наприклад, Конституція Швеції (Королівства Швеція) від 27 лютого 1974 р. у ст. 1 Глави 1 «Основи державного устрою» передбачає, що вся державна влада у Швеції походить від народу. Правління шведського народу засновується на вільному

формуванні думок і на загальному та рівному виборчому праві. Правління здійснюється способом державного устрою, заснованого на представницькій і парламентській системі, і за допомогою комунального самоуправління [179].

Основний закон Фінляндії від 11 червня 1999 р., набрав чинності 1 березня 2000 р., у параграфі 2 «Демократичні і правові принципи» передбачив, що державна влада у Фінляндії належить народу, що представлений в Едускунті. Ціллю демократії є забезпечення кожному права брати участь у суспільній діяльності й розвиткові середовища існування [235].

Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р., проголошує, що Португалія засновується на народному волевиявленні (ст. 1), на народному суверенітеті (ст. 2); суверенітет, єдиний і неподільний, належить народу (ст. 3); у міжнародних відносинах керується принципами поваги до прав народів та співробітництва з усіма народами, виступає за знищення імперіалізму, колоніалізму та будь-яких інших форм агресії, панування й експлуатації у відносинах між народами з метою створення міжнародного порядку, здатного забезпечити мир і справедливість, визнає право народів на самовизначення і незалежність та розвиток, а також право на повстання проти будь-яких форм гноблення, прагне справедливості у відносинах між народами (ст. 7); сприяє підвищенню добробуту і якості життя народу (ст. 9); народ здійснює політичну владу засобом загального, рівного, прямого, таємного і періодично здійснюваного голосування, референдуму та в інших формах, передбачених Конституцією, а політичні партії змагаються у справі формування і вираження народної волі (ст. 10) [166].

Зразком для України у справі гарантування конституційно-правового статусу власного народу може бути визнана Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, затверджена загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р., набрала чинності 1 січня 2000 р., яка у ст. 2, передбачаючи мету існування Швейцарської конфедерації, стверджує, що однією з них є захист свободи

і права народу, забезпечення незалежності й безпеки країни. У Розділі 4 «Народ і кантони» ст. 136 зазначено, що усім швейцарцям гарантуються однакові політичні права та обов'язки, а саме: брати участь у виборах Національної ради; федеральних голосуваннях; ініціювати та підписувати акти про народні ініціативи; ініціювати та підписувати вимоги про проведення референдуму на федеральному рівні. До того ж гарантуються такі інститути, як елементи конституційно-правового статусу Швейцарського народу: народна ініціатива, яка призводить до повного перегляду Конституції (ст. 138); народна ініціатива, яка призводить до часткового перегляду Конституції (ст. 139); обов'язковий референдум (ст. 140); факультативний референдум (ст. 141).

Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, затверджена загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р., набрала чинності з 1 січня 2000 р., усім своїм змістом спрямована на гарантування конституційно-правового статусу Швейцарського народу. Для прикладу, права та свободи людини і громадянина не просто закріплюються, а й гарантуються, оскільки право чи свобода не тільки текстуально викладаються як вид можливої поведінки, а й певним чином забезпечуються, адже стверджується, що гарантуються свобода совісті та віросповідання (ст. 15), свобода переконань та інформації (ст. 16), свобода друку, радіо і телебачення, а також інших форм поширення творів та інформації за допомогою публічної телекомунікації, таємниця редагування (ст. 17), свобода користування мовою (ст. 18), право на отримання достатньої і безкоштовної базової освіти (ст. 19), свобода навчання та наукових досліджень (ст. 20), свобода заняття мистецтвами (ст. 21), свобода зібрань (ст. 22) тощо. Відповідно до ст. 148, Федеральні збори, які складаються з двох палат – Національної ради і Ради кантонів, володіють вищою владою в Конфедерації за умови дотримання прав народу і кантонів [390]. Тобто чітко і недвозначно висувається умова – дотримання прав народу і кантонів.

Узагальнюючи приписи конституцій закордонних країн у справі гарантування конституційно-правових статусів власних народів, можна стверджувати, що конституції закордонних країн: по-перше, не тільки проголошують, а й гарантують ці статуси; по-друге, гарантії можуть викладатися в різний спосіб, наприклад, приписами про демократію, форму правління, народний суверенітет, безпосереднє та представницьке народовладдя, референдум, вибори, народні ініціативи, місцеве самоврядування тощо; по-третє, гарантії конституційно-правового статусу народу інколи закріплюються у вигляді безпосередньо гарантій, або інших юридичних явищ, конституційно-правових статусів інших суб'єктів, наприклад, гарантій конституційно-правового статусу людини та громадянина, обов'язків держави тощо.

Показовою нормативно-правовою гарантією конституційно-правового статусу Українського народу є Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» від 20 березня 2014 р. № 1140-VII, у якій:

«1. Україна гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу та всіх національних меншин України.

2. Україна гарантує захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави» [282, ст. 581].

У пункті 5 зазначеної Постанови Верховна Рада України доручила Кабінету Міністрів України терміново подати проєкти законів України, нормативно-правових актів України, які визначають та закріплюють статус кримськотатарського народу як корінного народу України. На нашу думку, розроблення таких законів та інших нормативно-правових актів було б доцільним та виправданим і стосовно усіх інших корінних народів та національних меншин України і, передусім, Українського народу загалом.

Нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу

Українського народу викладено й у міжнародних нормативно-правових актах. Так, Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 вересня 2007 р., резолюцією 61/295 закріпила:

1) принципи: рівності; невід'ємності; поваги і заохочення прав корінних народів; справедливості; демократії; поваги прав людини; недискримінації; добросовісності;

2) права народів та корінних народів: відрізнитись один від одного; самовизначення та розвиток; колективного та індивідуального, повного володіння всіма правами людини і основоположними свободами; автономію або самоуправління; зберігати та укріплювати свої особливі політичні, правові, економічні, соціальні та культурні інститути; громадянство; життя, фізичну та психічну недоторканність, свободу та особисту безпеку; не зазнавати примусової асиміляції або впливу з метою знищення їхньої культури; дотримання та відновлення своїх культурних традицій та звичаїв; дотримуватись, здійснювати, розвивати та передавати свої духовні та релігійні традиції, звичаї та обряди; зберігати, охороняти та відвідувати без сторонньої присутності свої місця релігійного та культурного значення; користуватись та розпоряджатись своїми обрядовими предметами; здійснювати поховання на батьківщині останків своїх померлих; відроджувати, використовувати, розвивати та передавати майбутнім поколінням свою історію, мови, традиції усної творчості, філософію, писемність та літературу; давати свої власні назви та імена общинам, місцям та особам та зберігати їх; створювати й контролювати свої системи освіти та навчальні заклади, які забезпечують освіту на їхніх рідних мовах; отримання державної освіти всіх рівнів і в усіх формах без будь-якої дискримінації; гідність та різноманітність їхньої культури, традицій, історії та прагнень; створювати свої власні засоби масової інформації на своїх мовах та отримувати доступ до всіх видів засобів масової

інформації; повною мірою здійснювати всі права, встановлені відповідно до чинного міжнародного та національного трудового права; участь у прийнятті рішень з питань, які зачіпали би їхні права, через представників, які обираються ними самостійно за своїми власними процедурами, а також на збереження та розвиток своїх власних установ, які приймають рішення; збереження та розвиток своїх політичних, економічних та соціальних систем або інституцій, гарантоване використання своїх засобів, які забезпечують існування та розвиток, і на вільне заняття своєю традиційною та іншою економічною діяльністю; покращення соціально-економічних умов життя; визначати пріоритети та розробляти стратегії з метою здійснення свого права на розвиток; свою традиційну медицину і на збереження своєї лікарської практики; доступ без будь-якої дискримінації до всіх видів соціального та медичного обслуговування; користування найвищим досяжним рівнем фізичного та психічного здоров'я; підтримувати та укріплювати свій особливий духовний зв'язок з традиційно належними їм або іншим чином зайнятими або використовуваними ними землями, територіями, водами та морськими прибережними водами, а також іншими ресурсами; мати у власності, використовувати, освоювати або контролювати землі, території та ресурси, якими вони володіють; збереження та охорону навколишнього середовища та родючості їхніх земель або територій та ресурсів; визначати себе або свою етнічну ідентичність відповідно до своїх звичаїв і традицій; визначати структуру та обирати членів у склад своїх інституцій згідно зі своїми власними процедурами; доступ до фінансової і технічної допомоги зі сторони держав та шляхом міжнародної співпраці; доступ та швидке вирішення в межах справедливих процедур урегулювання конфліктів та спорів з державами й іншими сторонами, а також на ефективні засоби юридичного захисту у випадку будь-яких порушень їхніх індивідуальних та колективних прав;

3) гарантії у вигляді обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми попередження та правового захисту щодо: будь-якої дії, метою або результатом якої

є позбавлення їх цілісності як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, чи етнічної ідентичності; будь-якої дії, метою або результатом якої є позбавлення їх своїх земель, території або ресурсів; примусового переміщення населення у будь-якій формі, метою або результатом якої є порушення або підрич будь-якого їхнього права; примусової асиміляції або інтеграції у будь-якій формі; пропаганди у будь-якій формі, метою якої є заохочення або розпалювання спрямованої проти них расової чи етнічної дискримінації; реституції їхньої культурної, інтелектуальної, релігійної та культової власності, відчуженої без їхньої вільної, попередньої та усвідомленої згоди або з порушенням їхніх законів, традицій та звичаїв; можливості доступу до обрядових предметів та останків померлих; відродження, використання, розвитку та передачі майбутнім поколінням своєї історії, мови, традицій усної творчості, філософії, писемності та літератури, а також давати свої власні назви та імена общинам, місцям та особам та зберігати їх; можливості розуміти і бути зрозумілими під час політичних, судових та адміністративних процесів, які відбуваються, шляхом, якщо це необхідно, забезпечення перекладу або інших належних заходів; доступу до освіти з урахуванням їхніх культурних традицій та на їхній мові; боротьби з упередженням, викоріненням дискримінації та розвитком терпимості, взаєморозуміння і добрих відносин; відображення в державних засобах масової інформації культурної різноманітності; захисту дітей корінних народів від економічної експлуатації і виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною або стоїть на заваді навчанню дитини, чи завдає шкоди здоров'ю або фізичному, розумовому, духовному, моральному чи соціальному розвитку дітей; безперервного покращення соціально-економічних умов їхнього життя; забезпечення того, щоб жінки та діти, які є представниками корінних народів, користувались повним захистом та гарантіями від усіх форм насильства та дискримінації; юридичного визнання та захисту земель, територій та ресурсів корінних народів; недопущення зберігання небезпечних матеріалів на землях або територіях корінних народів або вивозу

небезпечних матеріалів на землі або території корінних народів без їхньої вільної, попередньої та усвідомленої згоди; здійснення ефективних заходів з метою визнання та захисту права на збереження, контроль, охорону та розвиток своєї культурної спадщини, традиційних знань та традиційних форм культурного вираження, а також проявів їхніх наукових знань, технологій і культури [57].

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 вересня 2007 р., резолюцією 61/295: по-перше, як пріоритетні розглядає гарантії прав корінних народів, які формулюються у вигляді обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми попередження та правового захисту цих прав; по-друге, на відміну від національних правових актів України, приділяє гарантіям належну увагу, адже фактично кожна її стаття регламентує не тільки право корінних народів, а й гарантію його забезпечення або реалізації; по-третє, гарантії формулюються як реальні умови, засоби та способи його фактичного втілення, адже називається конкретний суб'єкт, відповідальний за цей процес.

До того ж органи та спеціалізовані установи системи Організації Об'єднаних Націй та інші міжурядові організації зобов'язуються сприяти повній реалізації положень Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 вересня 2007 р., резолюцією 61/295, у тому числі і шляхом надання фінансової й технічної допомоги [57]. Тобто передбачаються не тільки нормативно-правові гарантії статусу корінних народів, а й засновуються організаційно-правові гарантії.

Досліджуючи нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу, згадаємо «Загальну декларацію прав народів», ухвалену 4 липня 1976 р., яка містить окремий сьомий розділ «Гарантії і санкції», що присвячений саме нормативно-правовим гарантіям статусу народів, адже передбачено, що: будь-яке ухиляння від положень декларації є порушенням зобов'язань щодо всього світового співтовариства; будь-яка спричинена

порушенням даної декларації шкода має бути повністю відшкодована тим, хто її завдав; будь-яке збагачення за рахунок народу, досягнуте внаслідок порушення положень декларації, має бути відшкодоване йому за рахунок одержаного таким чином прибутку і це стосується і надприбутків, отриманих за допомогою іноземних інвестицій; усі нерівноправні договори, угоди або контракти, здійснені всупереч основним правам народів, не мають чинності; зовнішні фінансові борги, якщо вони стають надмірними та нестерпними для народів, не підлягають вимозі повернення; найбільш тяжкі посягання на основні права народів, особливо на право їх існування, є міжнародним злочином, що передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність організаторів; усі народи, основними права яких грубо знехтувано, мають право примусити рахуватися з ними за допомогою політичної або профспілкової боротьби і навіть, як крайній засіб, вдатися до сили; представники визвольних рухів повинні мати доступ до міжнародних організацій, а їхні комбатанти мають право користуватися захистом норм міжнародного гуманітарного права; поновлення основних прав народів у випадку їхнього грубого нехтування – обов'язок, покладений на всіх членів міжнародного співтовариства [84].

На підставі вищевикладеного в цьому підрозділі можна також стверджувати, що організаційно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді статусу й діяльності організаційно-структурованих інститутів.

До організаційно-правових вітчизняних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу належить функціонування Верховної Ради України та Президента України.

Стосовно Верховної Ради України ще раз нагадаємо, що відповідно до частини 4 ст. 2 Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада України. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України [63, ст. 429].

На жаль, зазначене положення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ не знайшло свого закріплення, а можливо і деталізації, у Конституції України. Посилання на те, що Верховна Рада України є представницьким органом, який представляє та гарантує конституційно-правовий статус Українського народу, у ній відсутнє і може бути доведене лише шляхом системно-функціонального аналізу багатьох норм Конституції України. Наприклад, частини 1 ст. 72, яка передбачає, що «Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією», пунктами 1 та 2 частини 1 ст. 85, які, відповідно, передбачають, що до повноважень Верховної Ради України належить: «... внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом ХІІІ цієї Конституції» та «... призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції», а також Розділом ХІІІ «Внесення змін до Конституції України» [173, ст. 141].

До того ж докази того, що Верховна Рада України таки є представницьким органом, який представляє та гарантує конституційно-правовий статус Українського народу, зазначено в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI, який містить Главу 26 «Розгляд законопроектів про внесення змін до Конституції України» та Главу 28 «Порядок проведення Верховною Радою України урочистого засідання з приводу складення присяги Українському народові новообраним Президентом України» [303, ст. 133].

У зв'язку із зазначеним, можна погодитися з науковцями, які вважають, що необхідно прийняти закони України «Про Верховну Раду України», «Про тимчасові

слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», «Про опозицію», «Про парламентський контроль та контрольну діяльність Верховної Ради України», особливо з огляду на частину 2 ст. 19 та пункт 21 частини 1 ст. 92 Конституції України, «Про нормативно-правові акти в Україні», «Про закони та законодавчу діяльність», «Про народну законодавчу ініціативу». У них найбільш важливо зазначити те, що Верховна Рада України є представницьким, загальнодержавним, виборним, постійно діючим, колегіальним, єдиним органом законодавчої влади в Україні, що гарантує конституційно-правовий статус Українського народу.

Розглядаючи Президента України як організаційно-правового гаранта конституційно-правового статусу Українського народу, можна констатувати, що чинні нормативно-правові акти України також надзвичайно невдало врегулювали його відношення до Українського народу. Так, частина 1 ст. 102 Конституції України визнає його лише главою держави, що виступає від її імені. Щоправда частини 2 та 3 ст. 102 Конституції України уже визначають його гарантом, а саме: частина 2 «... гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина», а частина 3 «... гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [173, ст. 141].

Те, що Президент України за частинами 2 та 3 ст. 102 Конституції України визнається гарантом найбільш важливих сфер життєдіяльності Українського народу, передусім прав та свобод людини і громадянина та стратегічного вектору його розвитку, є, беззаперечно, позитивним. Проте необхідно визнати, що доцільно чітко та недвозначно закріпити у статусі Президента України положення, згідно з яким він визнаватиметься гарантом конституційно-правового статусу Українського народу. І це, напевно, має бути його головною функцією.

Про те, що Президент України є представницьким органом, гарантом конституційно-правового статусу Українського народу можна тільки здогадуватись, опрацювуючи, шляхом системного аналізу, окремі статті Конституції України. Наприклад, частину 4 ст. 103 Конституції України, яка встановлює, що «Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку», або частину 1 ст. 104 Конституції України, у якій зазначається «Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України» [173, ст. 141].

Не вирішує цього питання і чинний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р. № 1295-ХІІ, який у частині 1 ст. 1 визнає Президента України найвищою посадовою особою України і главою виконавчої влади, а в частині 3 ст. 4 передбачає, що Президент України приносить присягу народові України [300, ст. 446].

Отже, необхідно розробити та прийняти новий, демократичний, прогресивний Закон України «Про Президента України», а також внести зміни до частини 1 ст. 6 Конституції України, яка закріпила положення, згідно з яким «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [173, ст. 141]. Оскільки єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ст. 75 Конституції України), виконавчу владу здійснюють Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст. 113–120 Конституції України), судова влада представлена системою судів на чолі з Верховним Судом (ст. 124–125 Конституції України). Таким чином, можна констатувати, що чинна Конституція України не визначила місце Президента України в механізмі державної влади, а отже, і його співвідношення з елементами, які

становлять цей механізм. У зв'язку із зазначеним, можна також стверджувати, що не зрозумілим є його положення стосовно гарантування конституційно-правового статусу Українського народу [175, с. 479].

Організаційно-правові міжнародні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу містяться, насамперед, у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Статуті Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, які підписі 26 червня 1945 р., набрали чинності 24 жовтня 1945 р., адже ст. 7 Глави III «Органи» передбачає, що головними органами Організації Об'єднаних Націй засновуються Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд та Секретаріат.

Саме діяльність зазначених органів має гарантувати статуси народів та націй. Зокрема, відповідно до ст. 13, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй сприяє міжнародному співробітництву у сфері економіки, соціального життя, культури, освіти, охорони здоров'я, здійснення прав людини і основних свобод для усіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії. Згідно зі ст. 24, на Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй покладається відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, у зв'язку з чим вона діє від імені усіх членів. Глава XI «Декларація по відношенню до територій, що не самоуправляються» зобов'язує членів Організації Об'єднаних Націй, які несуть або беруть на себе відповідальність за управління територіями, народи яких не досягли повного самоуправління, визнавати той принцип, що інтереси населення цих територій є першочерговими і як священний борг приймати обов'язок максимально сприяти добробуту населення цих територій у межах системи міжнародного миру і безпеки. Глава XII «Міжнародна система опіки» визнає головним її завданням сприяння політичному, економічному і соціальному прогресу населення територій під опікою, його прогресу у сфері освіти, розвитку в напрямі до самоуправління або незалежності, з урахуванням специфічних умов кожної території та її народів, маючи на увазі вільне вираження бажання цих народів, що має бути передбачено

умовами кожної угоди про опіку. До відання Міжнародного Суду, відповідно до Глави II ст. 36, належать усі справи, які передаються йому сторонами, і усі питання, спеціально передбачені Статутом Об'єднаних Націй або діючими договорами і конвенціями [371].

Таким чином, можна дійти висновку, що, по-перше, статuti Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, які підписані 26 червня 1945 р., набрали чинності 24 жовтня 1945 р., формують власну систему організаційно-правових гарантій забезпечення статусів народів, розуміючи під нею діяльність Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду. По-друге, діяльність як організаційно-правова гарантія забезпечення статусів народів зовні виражається у сприянні міжнародному співробітництву, здійсненні прав людини і основних свобод, покладанні відповідальності за підтримання міжнародного миру і безпеки, зобов'язанні усіх членів Організації Об'єднаних Націй, відповідальності за управління, сприянні добробуту, політичному, економічному і соціальному прогресу, предметах відання Міжнародного Суду тощо.

Повчальною, з погляду спеціально-юридичного гарантування правового статусу народів, є Африканська хартія прав людини і народів, прийнята на зустрічі глав держав-членів Організації африканської єдності 26 червня 1981 р., набрала чинності 21 жовтня 1986 р. По-перше, вона утвердила: 1) права народів на: захист здоров'я своїх народів і забезпечення надання їх медичної допомоги на випадок хвороби (ст. 16 частина 2); існування; самовизначення; вільне визначення свого політичного статусу і здійснення свого економічного та соціального розвитку відповідно до політики, яку вони вільно обрали (ст. 20 частина 1); звільнення від оков панування будь-якими засобами, визнаними міжнародною спільнотою (ст. 20 частина 2); допомогу зі сторони держав-учасників Хартії у своїй визвольній боротьбі проти іноземної держави (ст. 20 частина 3); вільне розпорядження своїм національним багатством та природними ресурсами (ст. 21 частина 1); законне

повернення свого багатства, а також відповідну компенсацію (ст. 21 частина 2); власний економічний, соціальний та культурний розвиток (ст. 22 частина 1); національну і міжнародну безпеку та мир (ст. 23 частина 1); загальний задовільний рівень навколишнього середовища, що сприяє їх розвитку (ст. 24); 2) принципи: рівності, рівної поваги та рівних прав народів; неможливості виправдати панування одного народу над іншим (ст. 19); солідарності та дружніх відносин (ст. 23 частина 1) [9].

Про-друге, Африканська хартія прав людини і народів, на відміну від абсолютно більшості інших міжнародних нормативно-правових актів, фактично ототожнює права людини і права народів, що, на нашу думку, є позитивним і пояснюється їх тісним взаємозв'язком та зумовлює можливість реалізації прав народів через права людини і навпаки. Беззаперечно, що такий спосіб викладення, гарантування і реалізації прав народів заслуговує на наслідування.

По-третє, у частині II, що називається «Гарантії», Африканська хартія прав людини і народів передбачає створення, структуру, повноваження, процедуру та нормативно-правову основу діяльності Африканської комісії по правам людини і народів для розвитку і захисту цих прав в Африці. Можна стверджувати, що в такий спосіб відбувається утворення нормативно-правових та організаційно-інституційних, спеціально-юридичних гарантій конституційно-правових статусів Африканських народів.

Отже, ще раз наголосимо на тому, що спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу доцільно класифікувати на нормативно-правові та організаційно-правові. До нормативно-правових віднести норми та принципи Конституції України, інших національних нормативно-правових актів та міжнародних нормативно-правових актів. До організаційно-правових належить діяльність Верховної Ради України, Президента України, Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду та Секретаріату Організації Об'єднаних Націй, що

засновуються відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй та Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, які підписі 26 червня 1945 р., набрали чинності 24 жовтня 1945 р., Африканської комісії по правам людини і народів для розвитку і захисту цих прав в Африці, що утворена відповідно до Африканської хартії прав людини і народів, прийнятої на зустрічі глав держав-членів Організації африканської єдності 26 червня 1981 р., набрала чинності 21 жовтня 1986 р., тощо [124, с. 15–18].

Висновки до розділу 5

За результатами дослідження загальносоціальних та спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу запропонуємо такі підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції:

1. Загальносоціальні гарантії не орієнтовані на забезпечення конкретно визначеної сфери суспільного життя, але вони справляють позитивний вплив та сприяють реалізації правових явищ у будь-яких суспільних відносинах, у тому числі й елементів конституційно-правового статусу Українського народу.

2. Гарантування конституційно-правового статусу Українського народу є важливим завданням держави та місцевого самоврядування й актуальним напрямом розвитку національної правової системи, адже для подальшого розвитку та удосконалення вітчизняного суспільства, держави, права, інших соціальних інституцій публічна влада повинна поставити статус Українського народу в центр державної політики.

3. Призначенням гарантій, насамперед загальносоціальних, є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно-правового статусу Українського народу. При цьому необхідно усвідомити, що гарантії є засобом, який забезпечує перехід від передбачених нормативно-правовими актами можливостей до реальної дійсності. Міжнародний та вітчизняний досвід свідчить, що

ефективність гарантій залежить від рівня розвитку громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави, стану економіки, наявності демократичних інститутів тощо. А самі гарантії, для того щоб бути ефективними, мають являти собою систему узгоджених умов, засобів та способів.

4. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів і способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя. Ознаки загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу: це система умов, засобів та способів; існують для забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань; функціонують у сфері політики, економіки та культурного життя.

5. Загальносоціальні гарантії є надзвичайно важливими, адже навіть найбільш досконалі спеціально-юридичні гарантії не здатні забезпечити конституційно-правовий статус Українського народу, якщо в суспільстві та державі відсутні політичні, економічні й культурні умови, засоби та способи для його реалізації. Водночас загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу можуть ефективно функціонувати, забезпечуючи його реалізацію тільки в діалектичній єдності із спеціально-юридичними.

6. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики. До них можуть належати такі, що ефективно функціонують: народний суверенітет; демократія; народовладдя; плюралізм; гуманізм.

7. Загальносоціальні економічні гарантії конституційно-правового статусу

Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері економіки. Найбільш важливими загальносоціальними економічними гарантіями конституційно-правового статусу Українського народу варто визнати: загальнонародну та приватну власність; змішану економічну систему; свободу економічної діяльності.

8. Загальносоціальні культурні гарантії конституційно-правового статусу

Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері культури. Загальносоціальними культурними гарантіями конституційно-правового статусу Українського народу є доцільність визнати розвиток національної культури та культури корінних народів і національних меншин; охорону культурної спадщини; розвиток і функціонування української мови.

9. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу

Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права, статусу та діяльності організаційно-структурованих інститутів. Ознаки спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу: це система умов, засобів та способів; існують для забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань; передбачаються нормативно-правовими актами та існують у вигляді норм і

принципів права, статусу та діяльності організаційно-структурованих інститутів; класифікуються на нормативно-правові та організаційно-правові.

10. Нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права.

11. До нормативно-правових гарантій конституційно-правового статусу Українського народу доцільно відносити норми та принципи Конституції України, яка більш ніж у 70 статтях регламентує, зокрема, і його гарантії. Свідченням зазначеного є також Конституція Швеції (Королівства Швеція) від 27 лютого 1974 р., Основний закон Фінляндії від 11 червня 1999 р., набрав чинності 1 березня 2000 р., Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., набрала чинності 25 квітня 1976 р., Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, затверджена загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р., набрала чинності 1 січня 2000 р. У результаті узагальнення їх приписів можна стверджувати, що конституції закордонних країн: а) не тільки проголошують, а й гарантують ці статуси; б) гарантії можуть викладатися в різний спосіб, наприклад, приписами про демократію, форму правління, народний суверенітет, безпосереднє та представницьке народовладдя, референдум, вибори, народні ініціативи, місцеве самоврядування тощо; в) гарантії інколи закріплюються у вигляді безпосередньо гарантій або інших юридичних явищ, конституційно-правових статусів інших суб'єктів, наприклад, гарантій конституційно-правового статусу людини та громадянина, обов'язків держави тощо.

12. Нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу викладено також у міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в:

а) Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 вересня 2007 р., яка резолюцією 61/295 закріпила: 1) принципи; 2) права народів та корінних народів; 3) гарантії у вигляді обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми попередження та правового захисту щодо певних дій або бездій. Зазначена Декларація, по-перше, як пріоритетні розглядає гарантії прав корінних народів, які формулюються у вигляді обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми попередження та правового захисту цих прав; по-друге, на відміну від національних правових актів України, приділяє гарантіям належну увагу, адже фактично кожна її стаття регламентує не тільки право корінних народів, а й гарантію його забезпечення або реалізації; по-третє, гарантії формулюються як реальні умови, засоби та способи його фактичного втілення, адже називається конкретний суб'єкт, відповідальний за цей процес;

б) Загальній декларації прав народів, ухваленій 4 липня 1976 р., містить окремий сьомий розділ, що називається «Гарантії і санкції», який присвячений саме нормативно-правовим гарантіям статусу народів.

13. Організаційно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді статусу й діяльності організаційно-структурованих інститутів.

14. До організаційно-правових вітчизняних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу належить функціонування:

а) Верховної Ради України, діяльність якої має регулюватися цілою низкою законів України, які пропонуються в дисертаційному дослідженні і в яких найбільш важливо зазначити те, що Верховна Рада України є представницьким, загальнодержавним, виборним, постійно діючим, колегіальним, єдиним органом

законодавчої влади в Україні, що гарантує конституційно-правовий статус Українського народу;

б) Президента України, передусім ураховуючи частини 2 та 3 ст. 102 Конституції України, які визнають його гарантом найбільш важливих сфер життєдіяльності Українського народу, насамперед прав та свобод людини і громадянина та стратегічного вектору його розвитку. Проте доцільно чітко та недвозначно закріпити у статусі Президента України положення, згідно з яким він визнавався б гарантом конституційно-правового статусу Українського народу. І це, напевно, має бути його головною функцією. До того ж необхідно розробити та прийняти новий, демократичний, прогресивний Закон України «Про Президента України», що має відбуватися одночасно з унесенням змін до частини 1 ст. 6 Конституції України.

15. Організаційно-правові міжнародні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу містяться:

а) у статутах Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, які підписані 26 червня 1945 р., набрали чинності 24 жовтня 1945 р., що, по-перше, формують власну систему організаційно-правових гарантій забезпечення статусів народів, розуміючи під нею діяльність Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду; по-друге, діяльність як організаційно-правову гарантію забезпечення статусів народів, що зовні виявляється у сприянні міжнародному співробітництву, здійсненні прав людини і основних свобод, покладанні відповідальності за підтримання міжнародного миру і безпеки, зобов'язанні усіх членів Організації Об'єднаних Націй, відповідальності за управління, сприянні добробуту, політичному, економічному і соціальному прогресу, предметах відання Міжнародного Суду тощо;

б) в Африканській хартії прав людини і народів, прийнятій на зустрічі глав держав-членів Організації африканської єдності 26 червня 1981 р., набрала чинності

21 жовтня 1986 р. Адже вона: а) утвердила права народів; б) фактично ототожнює права людини і права народів, що є позитивним і пояснюється їх тісним взаємозв'язком та зумовлює можливість реалізації прав народів через права людини і навпаки і заслуговує на наслідування; б) у частині II, яка називається «Гарантії», передбачила створення, структуру, повноваження, процедуру та нормативно-правову основу діяльності Африканської комісії по правам людини і народів для розвитку і захисту цих прав в Африці.

ВИСНОВКИ

За результатами узагальнення дослідження конституційно-правового статусу Українського народу запропонуємо такі підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції:

1. У сучасній вітчизняній науці відсутні наукові дослідження, присвячені комплексному, монографічному осмисленню конституційно-правового статусу Українського народу. Відсутність зазначених наукових досліджень зумовила утворення теоретичного вакууму, який здебільшого заповнявся науковими розвідками двох конституційно визнаних форм народовладдя – виборів, референдумів.

2. Не існує загальновизнаного усією міжнародною спільнотою поняття та ознак народу. А тому вважаємо, що народ – це єдина політична та соціально-економічна спільнота, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, передбачає зв'язок з певною територією, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою, незалежно від поділу його на будь-які національні спільності, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і відрізняються від інших груп своєрідністю, що фактично передбачає існування держави. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки народу.

3. Народ необхідно відрізнити від населення, яке складається з будь-яких соціальних груп та нації, адже остання є об'єднанням етнічних спільнот, а в розуміння народ вкладається політичне, державно-правове навантаження. Соціальною основою держави є не нація, а народ, суб'єктом права на самовизначення, носієм найбільш важливих повноважень є народ. Ураховуючи зміст ст. 11 Конституції України, Український народ складається з української нації, корінних народів та національних меншин України.

4. Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим та сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути. Ознаки Українського народу: а) це єдина спільнота громадян України усіх національностей; б) має чітко виражену індивідуальність; в) має власні характеристики; г) взаємопов'язаний минулим та сучасним соціальним життям; д) завдяки первинності власного самовизначення утворив суспільство, державу, право та інші соціальні інститути.

5. Регламентація правового статусу народу – це спосіб правового впливу та регулювання, що здійснюється з метою визначення його правового становища, тобто місця і ролі народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення елементів статусу. Грунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки регламентації правового статусу народу.

6. Аналіз сучасних правових актів дозволяє стверджувати, що: а) уся повнота влади в Україні має належати народові, у зв'язку з чим мають бути чітко закріплені його повноваження; б) влада держави та місцевого самоврядування, усіх інших соціальних суб'єктів походить від влади народу; в) народ передає владу державі, місцевому самоврядуванню шляхом прийняття конституції, законів, інших нормативно-правових актів на референдумах, через формування представницьких органів на виборах, у зв'язку з чим вона стає легітимною; г) частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, на відміну від «Преамбули», яка використовує термін «Український народ», передбачають термін «народ», тобто розглядають їх як тотожні; д) сутністю існування і функціонування місцевого самоврядування є влада, джерелом якої є увесь Український народ, а не його певна частина.

7. Доречним є розроблення та прийняття нормативно-правового акта, який визначатиме юридичну силу послань Президента України до Українського народу,

суспільні відносини, з приводу яких вони можуть прийматися, їх місце і роль у системі інших правових актів.

8. Основоположними нормами, які регламентують правовий статус Українського народу, є частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України, а тому саме у відповідність до них треба привести усі інші статті Конституції України, які стосуються цього статусу, оскільки частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України ґрунтуються на його базовості, первинності та домінантності щодо усіх інших статусів, а, наприклад, ст. 69 тлумачить вибори та референдуми як форму безпосередньої демократії, що свідчить, щонайменше, про їх неузгодженість.

9. Регламентація правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України, і їх можна систематизувати на групи норм, що: 1) формулюють визначення Українського народу, проголошують Конституцію України актом його установчої влади, передбачають право на самовизначення (Преамбула); 2) закріплюють народний суверенітет та шляхи його здійснення, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (частина 2 та 3 ст. 5, частина 1 ст. 156 Конституції України); 3) стосуються права власності Українського народу (частина 1 ст. 13, частина 1 ст. 14 Конституції України); 4) передбачають найважливіші обов'язки Українського народу (частина 1 ст. 17 Конституції України); 5) закріплюють найбільш важливі елементи правового статусу громадян (Розділ II Конституції України); 6) регламентують найбільш важливі форми народного волевиявлення (Розділ III, частина 2 ст. 151 Конституції України); 7) передбачають церемоніальні повноваження Українського народу (частина 1 ст. 79, частина 3 ст. 104 Конституції України); 8) проголошують право Українського народу на заслуховування послань Президента України (пункт 2 частини 1 ст. 106 Конституції України); 9) фіксують право народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних (частина 5 ст. 124 Конституції України); 10) закріплюють правовий статус територіальної громади –

жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста (Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України).

10. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р., Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р., Декларація про право народів на мир від 12 листопада 1984 р. та інші міжнародні правові акти передбачають такі елементи правового статусу народів або пов'язані з ним інститути загалом та конституційно-правового статусу Українського народу зокрема: а) права; б) свободи; в) обов'язки; г) принципи; д) гарантії; е) визначення народів; є) застереження щодо порушення статусу.

11. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ, інші акти національного законодавства передбачають такі елементи конституційно-правового статусу Українського народу або пов'язані з ним інститути: а) права; б) обов'язки; в) принципи; г) гарантії; д) визначення Українського народу; е) застереження щодо реалізації та охорони його статусу.

12. Для пізнання конституційно-правового статусу Українського народу запроваджено комплексний підхід, який передбачає поєднання низки: 1) світоглядних засад; 2) філософських підходів; 3) методологічних принципів; 4) загальнонаукових; 5) спеціальних; 6) власно-правових методів.

13. Аналіз понять «правовий», «конституційно-правовий статус» переконує, що: а) у сучасній юридичній науці не існує єдності в поглядах на їх визначення та структуру; б) у більшості випадків ця категорія застосовується до суб'єктів права (фізичних та юридичних осіб), інколи держави, політичних партій, рідше об'єктів права (землі).

14. Є помилковою теза, що ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин, оскільки:

а) народ наділяється не тільки загальним, а й конкретним правовим статусом, у зв'язку з чим має індивідуально-визначені права та обов'язки; б) ця теза є свідченням недосконалості, застарілості та недемократичності правової системи, а не низького рівня розвитку народу, його організованості; в) держава також є відносно абстрактним, колективним суб'єктом правових відносин, адже вступає у них через державні утворення, але ні в кого не виникає сумнівів стосовно визнання її суб'єктом права та конкретних правових відносин.

15. Існують підстави для розрізнення і виокремлення загального та конкретного конституційно-правового статусу Українського народу. Загальний зумовлюється тим, що Український народ є: а) основою для утворення і функціонування вітчизняних суспільства, держави та права, інших соціальних інституцій; б) носієм суверенітету; в) єдиним джерелом влади тощо. Цей статус: а) передбачається нормами конституційного та міжнародного права; б) не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами; в) його юридичною особливістю є закріплення таких прав та свобод, яким не відповідає детальна та персоніфікована регламентація обов'язків іншої сторони. Конкретний конституційно-правовий статус Українського народу пов'язаний з його конкретними правами та обов'язками. Наприклад, право власності Українського народу, передбачене частиною 1 ст. 13 Конституції України, не є абсолютним, оскільки делегується Українським народом органам державної влади та місцевого самоврядування. Цей статус: а) зумовлює можливість делегувати окремі конкретні права та обов'язки органам державної влади та органам місцевого самоврядування; б) передбачається нормами конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, земельного та іншого законодавства.

16. Можна розрізнити правовий, конституційний та конституційно-правовий статус Українського народу, визнаючи, що конституційно-правовий, у співвідношенні з конституційним, є більш широким поняттям, але найбільш широким, серед юридичних, є його правовий статус, оскільки в міжнародному праві

виділяються чотири основні категорії народів, що відрізняються за своїм статусом: а) народи-нації (вільні народи); б) народи несамоврядних територій (колоніальні народи); в) народи, що мають окремий статус у конституціях держав; г) корінні народи, можна розрізняти аналогічні чотири види їх правових статусів. Конституційно-правовий статус має основоположне значення, оскільки визначає головну сутність і межі нормативного закріплення статусу.

17. Доцільно розрізняти конституційно-правовий і фактичний статус Українського народу. Конституційно-правовий статус передбачає наявність певних елементів, які є його структурними частинами, а під фактичним статусом необхідно розуміти дійсне та реальне правове становище Українського народу в суспільних, правових відносинах.

18. Конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове становище, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу в конституційних та інших нормативно-правових актах. Ознаки конституційно-правового статусу Українського народу: це правове становище Українського народу, тобто юридичне закріплення досягнутого обсягу його свободи; деталізується через місце і роль Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань; відображається шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу; закріплюється в конституційних та інших нормативно-правових актах. Він є стійким, відносно стабільним, внутрішньо узгодженим та системним.

19. Конституції зарубіжних країн, міжнародні правові акти, Конституція та законодавство України свідчать, що до елементів структури конституційно-правового статусу Українського народу мають належати: а) правосуб'єктність є початковим, але надзвичайно важливим елементом, оскільки саме завдяки

правосуб'єктності як першоджерелу й першооснові формуються та функціонують усі інші елементи; б) принципи є важливими тому, що саме вони, спільно з функціями, демонструють сутність, соціальне призначення та соціальну цінність конституційно-правового статусу Українського народу; в) є усі підстави визнавати повноваження системоутворюючим елементом, оскільки вони являють собою сукупність його первинних, найбільш важливих прав та обов'язків. Може йтися про установчі, організаційно-легітимаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові та майнові повноваження Українського народу, що підтверджується, крім вищезазначеного, «Загальною декларацією прав народів» від 4 липня 1976 р., «Азійсько-Тихоокеанською декларацією людських прав індивідів і народів» від 15 лютого 1988 р.; г) гарантії, обов'язково мають розглядатися як самостійний елемент конституційно-правового статусу Українського народу, оскільки покликані забезпечувати його охорону, захист, реалізацію, практично-прикладну спрямованість, відновлення в разі порушення.

20. Ми не відносимо до елементів конституційно-правового статусу Українського народу: а) статусні правові норми, тому що вони лише закріплюють, формалізують у вигляді правових приписів його елементи; б) громадянство, у зв'язку із тим, що воно є елементом конституційно-правового статусу громадян України, але не Українського народу; в) правовідносини, тому що у правовідносинах тільки реалізується конституційно-правовий статус Українського народу; г) юридичну відповідальність, оскільки стосовно будь-якого народу вона є нереальною.

21. Сутністю конституційно-правового статусу Українського народу є визнання його повноцінним суб'єктом усіх (політичних, економічних, правових, духовних та ін.) суспільних відносин, що існують у соціальному житті, гарантування його системоутворюючого права бути носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, визначати і змінювати конституційний лад в

Україні, утворювати власне суспільство, державу, право, контролювати та змінювати їх.

22. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу пізнається через аналіз найбільш важливих напрямів його діяльності, тобто функцій. Джерелом функцій є цілі, які він ставить перед собою і найбільш значущими з яких є: а) забезпечення власного існування; б) еволюційний розвиток Українського народу. Для реалізації цих цілей і є логічно обґрунтованим виокремлення таких функцій: а) загальноцивілізаційної, сутність якої пояснюється тим, що ця функція є основою для міжнародної інтеграції та співпраці; Український народ змусив державу до євроінтеграції; б) суспільствоутворюючої, адже для будь-якого суспільства характерним є наявність інтегративних зв'язків, взаємодії та взаємозалежності і саме завдяки їм утворюється соціально-політична спільність – народ, а враховуючи предмет дослідження – Український народ; в) державоутворюючої, сутність якої полягає у невід'ємному та природньому праві Українського народу утворювати, змінювати, управляти, контролювати та ліквідувати інститути публічної влади для задоволення публічних інтересів тих соціальних груп, з яких він складається; г) соціально-регулятивно-охоронної і, насамперед, правоутворюючої, яка здійснюється завдяки цілеспрямованому або неконтрольованому створенню різноманітних соціальних норм.

23. Функції конституційно-правового статусу Українського народу – це передбачені нормативно-правовими актами основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, розповсюджуються на усі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм і, насамперед, права. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки функцій конституційно-

правового статусу Українського народу. Зазначається, що вони відрізняються системним, комплексним характером.

24. Функції конституційно-правового статусу Українського народу класифікуються за різними підставами: 1) за своєю вагомістю та значущістю: а) основні; б) неосновні; 2) за видами повноважень: а) установча; б) організаційно-легітиматійна; в) правотворча; г) судова; д) контрольно-наглядова; ж) майнова; 3) за суб'єктами реалізації: а) усього Українського народу; б) його структурних складових частин; 4) за сферами реалізації: а) внутрішні (політична, економічна, соціальна, духовна, екологічна та інші); б) зовнішні (зовнішньополітична, зовнішньоєкономічна, гуманітарна, оборонна тощо).

25. Обсяг конституційно-правового статусу Українського народу, особливо такий системоутворюючий його елемент, як права та обов'язки, не мають і не можуть мати якихось, у тому числі і юридичних, обмежень. Однак має бути юридично точно окреслено основоположну роль Українського народу в житті суспільства та держави. Публічній владі варто зрозуміти, що об'єктивна неврегульованість, або суб'єктивне небажання врегулювати конституційно-правовий статус Українського народу зумовлює його функціонування поза правовою системою, не орієнтуючись на право, або й інші соціальні регулятори, що є підґрунтям для здійснення революцій, громадянських війн, рухів опору тощо. Ураховуючи це, пропонуються ознаки обсягу конституційно-правового статусу Українського народу, стверджується, що конституція будь-якої країни не повинна виходити з теорії необмеженого суверенітету народу, неконтрольованості влади народу, навпаки, конституція має ґрунтуватися на принципі рівності та рівноправності конституційно-правових статусів народів, націй, національних меншин, корінних народів, передусім громадян, хоча б тому, що народ складається з цих соціальних одиниць.

26. Міжнародну правосуб'єктність мають народи, а в контексті дисертаційного дослідження – Український народ, адже саме він: 1) становить

єдину спільноту громадян України усіх національностей; 2) є носієм народного суверенітету, що має найвищу політико-правову силу; 3) користується правом на самовизначення; 4) утворив власні суспільство, державу, право; 5) наділяється первинною, суверенною, необмеженою, установчою владою.

27. Правосуб'єктність Українського народу є тією правовою категорією, яка дозволяє розглядати та характеризувати його не лише як абстрактного суб'єкта права, а як суб'єкта конкретних правовідносин. Виокремлення загальної та конкретної правосуб'єктності Українського народу пояснюється необхідністю розрізняти і виокремлювати загальний та конкретний конституційно-правовий статус Українського народу.

28. Правосуб'єктність Українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. Правоздатність Українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності поєднаної загальними інтересами та первинності власного самовизначення, тобто із свого започаткування. А дієздатність настала з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів тощо, тобто з моменту, з якого Український народ став спроможним не тільки мати, а й реалізовувати конституційно-правовий статус. Правоздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що існує для забезпечення спроможності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб'єктами, а дієздатність Українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами.

29. Правосуб'єктність Українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами здатність бути суб'єктом права, тобто мати та реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах з усіма іншими соціальними суб'єктами. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки правосуб'єктності Українського народу.

30. Існують усі підстави стверджувати наявність повноцінної правосуб'єктності Українського народу, що зумовлює дієвість та ефективність його конституційно-правового статусу. Заперечення цього факту, яке здебільшого зводиться до твердження, що в народі відсутня єдина та відокремлена воля, є безпідставним, адже схожі особливості притаманні волі усіх колективних суб'єктів.

31. Правосуб'єктність Українського народу класифікується за: а) сферами життєдіяльності: внутрішня та зовнішня; б) формою реалізації: безпосередня та представницька; в) сферами соціального життя: політична, економічна, соціальна, культурна і т.д.

32. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове становище Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки принципів конституційно-правового статусу Українського народу.

33. Принципами конституційно-правового статусу Українського народу можна вважати: а) суверенності влади, походить від теорії суверенітету, закріплюється у ст. 33 Конституції Бельгії від 17 лютого 1994 р.; частині 2 ст. 1 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р.; частині 1 ст. 32 Конституції Великого герцогства Люксембург від 17 жовтня 1968 р. і т.д.; б) єдиновладдя – означає, що він є єдиним суб'єктом утворення суспільства, держави, соціальних регуляторів, інших найбільш значущих соціальних інститутів; в) повновладдя – означає, що уся повнота влади, яка здійснюється в Україні в трьох основних формах – державної, суспільної і влади місцевого самоврядування, походить від Українського народу, саме він є її джерелом, носієм та контролером;

г) безпосереднього волевиявлення – зумовлює існування в Україні безпосередньої (прямої) форми реалізації влади народом, який має саме шляхом безпосереднього волевиявлення приймати найбільш важливі та доленосні рішення;

д) пріоритетності безпосередньої влади – означає, що ця влада є первинною, найбільш легітимною, системоутворюючою для усіх інших видів публічної влади;

е) поєднання безпосередньої і представницької демократії – зумовлений тим, що будь-яка країна не може постійно керувати суспільними справами, використовуючи інститути безпосередньої демократії. Водночас є небезпечним домінування представницьких інститутів держави та місцевого самоврядування над прямим народовладдям;

є) загальності у здійсненні влади – означає, що в її фактичному втіленні мають право брати участь усі громадяни України;

ж) рівності у здійсненні влади – означає, що громадяни України усіх національностей, корінні народи, інші соціальні групи володіють однаковим, конституційно-правовим статусом у сфері здійснення публічної влади;

з) реальності влади – зумовлює, що вона має бути не тільки регламентована нормативно-правовими актами, а й існувати фактично, забезпечуватись та гарантуватись усіма існуючими соціальними суб'єктами;

и) гарантованості влади – означає, що має бути утворена узгоджена система умов, засобів та способів, які забезпечують ефективну реалізацію та постійну охорону конституційно-правового статусу Українського народу;

і) майнової забезпеченості – означає, що для повноцінного існування конституційно-правового статусу Українського народу має бути наявною, чітко визначеною та ефективно функціонуючою його персоніфікована власність, на якій ґрунтується цей статус.

34. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу детермінують виникнення, функціонування та розвиток установчих, організаційно-легітимацийних, правотворчих, судових та контрольно-наглядових, тобто владних його повноважень. А принцип майнової забезпеченості є підставою для існування майнових повноважень Українського народу.

35. Теорія установчої влади була вченням: а) за яким конституція визнавалась актом установчої влади, яка належить народові; б) її виникнення було зумовлене теорією народного суверенітету та суспільного договору; в) її основою було твердження, що державні органи не можуть вносити до конституції зміни; г) у ній наголошувалось, що зміни до конституції можуть бути внесеними лише за згодою усіх громадян, або їх більшістю, або установчими зборами, у спосіб, визначений самою конституцією.

36. Установча влада Українського народу – це спосіб первинної його самоорганізації, суверенне, двостороннє, свідомо-вольове відношення між Українським народом або його частиною та усіма іншими соціальними інституціями, у процесі якого Український народ або його частина визначає, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інституцій ґрунтуючись, за необхідності, на можливості примусу. Пропонуються ознаки установчої влади Українського народу. Зазначене визначення є значно ширшим за ознаками, змістом та сутністю, ніж більшість традиційних, які зводять установчу владу загалом та установчу владу Українського народу зокрема виключно тільки до прийняття, внесення змін і доповнень, відміни певних конституційних положень. Саме тому установчу владу можна поділити на: а) первинну – реалізується в умовах створення нової суспільно-політичної системи, держави, права, політико-правових відносин; б) інституційну (вторинну) – передбачена конституцією, може змінювати та доповнювати її, існує в межах конституції та конституційної законності, тобто обмежується ними.

37. Установчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення

найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій. Грунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки установчих повноважень Українського народу.

38. Установчим повноваженням Українського народу є право на самовизначення, у процесі якого вирішується питання щодо створення власного суспільства, держави, права, інших найбільш важливих соціальних інституцій, приєднання до іншої держави, об'єднання з іншим народом, повноправне членство в міжнародних та регіональних союзах, конфедераціях та федераціях, що зумовлює необхідність поступитися частиною народного суверенітету і має вирішуватися на всеукраїнському референдумі. зміни до Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135-ІХ, виклавши статтю в такій редакції: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання щодо реалізації права Українського народу на самовизначення та входження України до державних федеративних і конфедеративних утворень, міжнародних і регіональних союзів та співтовариств, військових формувань або вихід з них». Аналогічне формулювання міститься в частині 1 ст. 93 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р.

39. Установчим повноваженням Українського народу є право на здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів. Це так звані неправові повноваження Українського народу. Вони не передбачені нормативно-правовими актами, інколи навіть заборонені ними, але впливають із первинності, суверенності та невідчужуваності установчої влади Українського народу, а також з його установчих повноважень. Саме у процесі реалізації цих повноважень найбільш швидко і полярно приймається, змінюється або оновлюються конституція, конституційний лад, система соціального управління та публічної влади у країні. Уперше це право зафіксовано в Декларації незалежності США від 4 липня 1776 р., закріплюють його Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., абзац 4 ст. 20 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р.,

частина 4 ст. 36 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р., конституції інших країн.

40. Установчим повноваженням Українського народу є право на прийняття, внесення змін та доповнень, відміну конституції, окремих конституційних положень. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що: а) Конституція України є актом установчої влади, що належить народу; б) установча влада є первинною; в) закони є актами нижчої юридичної сили стосовно до Конституції України, що зумовлює їх субординацію та свідчить про відмінність між установчою і законодавчою владою; г) наступне прийняття або скасування Конституції України, згідно зі змістом ст. 5, 85, 94, 155 та 156 Основного Закону, має відбуватися виключно шляхом всеукраїнського референдуму. Зважаючи на викладене, доцільно частину 4 ст. 5 Конституції України викласти в такій редакції: «Право приймати Конституцію України, змінювати, доповнювати, виключати окремі конституційні положення належить виключно Українському народу або його уповноваженим представникам і не може бути делегованим, привласненим або узурпованим державою, місцевим самоврядуванням, іншими соціальними інститутами». Модельною може бути Іспанська Конституція від 27 грудня 1978 р.

41. Установчим повноваженням Українського народу або його певної частини є право на проведення всеукраїнських та місцевих референдумів. Актуальним є розроблення і прийняття нового законодавчого акта, який урегулюватиме суспільні відносини, пов'язані з місцевими референдумами, останні є такими тоді, коли на них вирішуються питання визначення або зміни основ життя територіальної громади, наприклад, шляхом ухвалення або затвердження її статуту. У зв'язку із зазначеним, доцільно внести зміни до ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та передбачити, що статут територіальної громади села, селища, міста приймається виключно на місцевому референдумі, а місцева рада його лише затверджує, опубліковує і передає для державної реєстрації. Необхідним є прийняття Закону України

«Про місцевий референдум», який має передбачити його визначення та ознаки, соціальні функції, види, предмет, порядок призначення та проведення (місцевий референдний процес), інституційне, матеріальне, фінансове та інше забезпечення, юридичні наслідки, відповідальність за порушення місцевого референдного законодавства.

42. Установчі повноваження Українського народу треба відрізнити від установчих повноважень парламенту, глави держави, інших органів державної влади та місцевого самоврядування, адже це лише ті, які реалізує сам Український народ або його частина безпосередньо, у формі народного волевиявлення. До того ж установчі повноваження Верховної Ради України та Президента України більш правильно називати уповноважуваними, державотворчими або організаційними повноваженнями.

43. Грунтуючись на Конституціях Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р., Китайської Народної Республіки від 4 грудня 1982 р., Японії від 3 листопада 1946 р., конституціях багатьох інших країн, можна стверджувати, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції України, який слід називати «Український народ», та прийняти Закон України «Про статус Українського народу». У своїй сукупності вони повинні передбачати поняття та елементи; сутність; правосуб'єктність; принципи; установчі, організаційно-легітимацийні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові, можливо, інші повноваження; загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу.

44. Організаційні повноваження Українського народу – це ті, які пов'язані із створенням, реорганізацією та ліквідацією органів публічної влади (державної та самоврядної), політичних партій і громадських об'єднань, інших соціальних утворень, нормативно-правовим закріпленням їх статусу, структури, функцій, повноважень, взаємодії, моніторингом, спрямуванням, реформуванням їх діяльності, а в разі її невідповідності інтересам народу – з їх переорганізацією або

зміною. Легітимаційні повноваження Українського народу – це ті, які пов’язані з визнанням значущості, законності, правомірності публічної влади, її визнання як усередині країни так і на міжнародній арені, її повноваженнями (правами та обов’язками) здійснювати владу щодо своїх громадян, і видом та мірою, у якій ця влада та повноваження визнаються як такі, що правильно та справедливо реалізуються.

45. Організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об’єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізовувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їх статус та припиняти їх діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що не правомірно та не справедливо реалізуються. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки організаційно-легітимаційних повноважень Українського народу.

46. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право брати участь в управлінні державними справами, яке, на жаль, викладається як право громадян України, а не Українського народу, незважаючи на те, що воно є видом соціального управління й означає вид і міру його можливої поведінки стосовно утворення, урегулювання, координації, контролю, реорганізації та ліквідації усього механізму держави. Модельною може бути частина 2 ст. 62 Конституції Боліваріанської Республіки Венесуела від 16 листопада 1999 р.

47. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на участь у загальнодержавних та місцевих виборах, однак істотно ускладнює реалізацію цього права наявність грошової застави, яка існує відповідно до частини 1 ст. 101, частини 1 ст. 156 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р. Водночас вибори є важливими, обов’язковими та мають усі підстави для існування в майбутньому тому, що: 1) народ визнається суб’єктом влади, її джерелом; 2) народ не може безпосередньо та постійно здійснювати владу;

3) він змушений делегувати певні повноваження постійно діючим представницьким органам та інститутам; 4) способом такого делегування виступають вибори.

48. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке має закріплюватися, як право Українського народу або його частини, а впродовж цього, як форма безпосередньої демократії та бути доповненим правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні ходи тощо), адже ст. 5 та 69 Конституції України закріплено можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя. Зазначене право забезпечується цілою низкою обов'язків, а саме: збиратися мирно; збиратися без зброї; про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій завчасно сповіщати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

49. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу або його частини є право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання, що регламентоване ст. 36 та 37 Конституції України, однак, викладення цих статей у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» видається не обґрунтованим, нелогічним, таким, що не відповідає міжнародним стандартам, оскільки частина 2 ст. 10 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., ст. 137 Федеральної конституції Швейцарської конфедерації від 18 квітня 1999 р., ст. 6 Іспанської Конституції від 31 жовтня 1978 р., конституції багатьох інших закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі. Доцільно максимально демократизувати вимоги до обрання керівних органів політичних партій, налагодити незалежний від партій, і особливо партійних керівників, держаний та громадський контроль, можливо, навіть передбачивши самостійний інститут на паритетних державно-громадських засадах, посилити вимоги до статутів та програм політичних партій, запровадити

щорічне звітування політичних партій за виконання власних програм та джерел фінансування.

50. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. Загалом, стосовно цього права важливо: 1) неоднозначно визнати, що воно належить до його організаційно-легітимаційних повноважень, адже забезпечує включення громадян, що і становлять Український народ, у політичне життя суспільства та держави, і лише на основі цього відносити його до особистих, політичних, соціальних чи інших прав людини і громадянина; 2) забезпечити достатню конституційну та законодавчу його регламентацію саме як права Українського народу; 3) розмежувати: а) право фізичних осіб на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; б) право фізичних осіб на звернення до громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій; в) право громадських об'єднань, політичних партій, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; г) залежно від цього врегулювати процедуру ініціювання, розгляду та оскарження цих звернень, адже ці суб'єкти мають різні статуси, повноваження, взаємовідносини з Українським народом.

51. Організаційно-легітимаційним повноваженням Українського народу є право тієї його частини, що працює, на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів, яке вимагає його сучасного закріплення в матеріальному та процесуальному трудовому законодавстві.

52. Правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно для забезпечення спроможності

ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти, різної юридичної сили та територіального масштабу дії. Грунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки правотворчих повноважень Українського народу.

53. Правотворчим повноваженням Українського народу є право приймати нормативно-правові акти різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумах. Тому необхідно розрізняти: а) конституційну; б) законодавчу; в) підзаконну; г) міжнародно-правову референдну правотворчість Українського народу. Однак редакція ст. 69 Конституції України є невдалою, оскільки сформульована як така, що регламентує форму реалізації виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії, а, насамперед, треба було б передбачити, що це права Українського народу, а потім регламентувати форми реалізації цих прав. У зв'язку з цим, доцільно змінити назву і текст Розділу III Конституції України, виклавши його в редакції «Безпосередня демократія».

54. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну законодавчу ініціативу. Народна законодавча ініціатива може реалізовуватись у таких формах: а) шляхом визнання народу суб'єктом права законодавчої ініціативи в парламенті; б) шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акта з ініціативи народу на референдумі (право народної референдної ініціативи); в) комбінованим використанням вищезазначених двох прав. Це право передбачається ст. 6 «Декларації прав людини і громадянина» від 26 серпня 1789 р., частиною 1 ст. 64 та частиною 2 ст. 96 Конституції Киргизької Республіки від 5 травня 1993 р., частиною 2 ст. 41 Конституції Австрійської Республіки Федерального Конституційного Закону від 10 листопада 1920 р. та ін. А тому необхідно: а) передбачити інститут права народної ініціативи, а в його межах право народної законодавчої ініціативи та право народної референдної ініціативи, можливості їх комбінованого використання; б) перейменувати його на право народної правотворчої ініціативи, оскільки в його межах може ініціюватися

прийняття, внесення змін, доповнень до конституції, законів, підзаконних, міжнародно-правових нормативно-правових актів; в) урегулювати в майбутньому Законі України «Про народну правотворчу ініціативу»: кількість громадян або виборців, які є ініціаторами; вимоги, що висуваються до ініціаторів (право голосу, строк проживання, належність до певної територіальної одиниці); предмет ініціативи (конституція, закони, підзаконні, міжнародно-правові нормативно-правові акти); застереження до предмета ініціативи (не ініціюються законопроекти про податки, амністію, бюджет, ратифікацію міжнародних договорів); порядок внесення пропозицій (вимога, обґрунтування, законопроект); порядок реалізації пропозиції (через парламент або референдум); юридичні наслідки народної правотворчої ініціативи.

55. Право народної референдної ініціативи є надзвичайно важливим, адже поєднує в собі фактично два його права – право на народну ініціативу і право на референдум. Проте з приводу його конституційного закріплення виникає дуже багато запитань, по-перше, чому йдеться лише про підписи, які необхідно збирати не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній і не згадується за Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь, по-друге, умови проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відверто складно виконати, оскільки ця процедура є громіздкою, надміру ускладненою, матеріально затратною. Свідченням чого є частина 1 ст. 74 та ст. 75 Конституції Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р., частина 3 ст. 73 Конституції Республіки Македонії від 17 листопада 1991 р. Удосконаленню цього права в Україні сприятиме : а) закріплення припису, згідно з яким кількість голосів із вимогою його проголошення має залежати від питань, які ініціюються на всенародне голосування; б) чітке визначення питань, які може ініціювати Український народ і вирішувати на референдумі. Отже, ст. 72 Конституції України варто доповнити частиною 3, виклавши її в такій редакції: «Всеукраїнський референдум за народною ініціативою може проголошуватися з будь-якого питання,

що належать до відання України, за виключенням питань, що прямо заборонені Конституцією та законодавством України».

56. Правотворчим повноваженням частини Українського народу, а саме: територіальної громади села, селища, міста, району в місті, є право на місцеву ініціативу, яке вимагає його більш детального врегулювання саме загальнодержавним нормативно-правовим актом. Має бути відпрацьованим єдиний загальнодержавний стандарт ініціювання, збору підписів, порядку внесення, розгляду, оскарження, юридичних наслідків місцевої ініціативи.

57. Правотворчим повноваженням Українського народу є право народного вето, яке не регламентується вітчизняними нормативно-правовими актами. На противагу цьому воно передбачене ст. 72 Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р., ст. 42 та 88 Конституції Данського королівства від 5 червня 1953 р., розділом «Передача законопроекту на рішення народу» Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 р. та ін. При внесенні змін до Конституції України варто наслідувати зазначені конституції, оскільки вони чітко визначають: суб'єкта затримання опублікування закону; підстави обов'язкового затримання; строк, протягом якого може відбутися затримання; підставу ініціювання обов'язкового народного вето; юридичний наслідок незабезпечення підстави обов'язкового народного вето; порядок реалізації інституту народного вето (здебільшого через референдум); механізм повної або часткової відміни законів або актів, що мають силу закону; порядок голосування та визначення результатів народного вето; підставу, за якої проведення народного вето не відбувається.

58. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, яке є різновидом народного обговорення, що відверто недостатньо регламентоване чинними нормативно-правовими актами, але впливає з аналізу конституційних та інших галузевих правових норм. На противагу вітчизняним нормативно-правовим актам, це право закріплене частиною 2 ст. 102 глави 8 «Перегляд Конституції» Конституції Грузії

від 24 серпня 1995 р., частиною 1 ст. 40 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р., а тому пропонуємо внести зміни до Конституції та законів України, передбачивши інститут права народного обговорення, а в його межах – права народного обговорення проєктів нормативно-правових актів.

59. Правотворчим повноваженням Українського народу є право народного опитування, зокрема і стосовно нормативно-правових актів. Воно закріплене абзацами 2, 5 та 6 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р., частиною 2 ст. 40 Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. Глава VI уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ, що називалась «Дорадче опитування громадян України», передбачала: 1) два види дорадчого опитування громадян України: а) дорадче опитування громадян України або (консультативний референдум); б) опитування громадської думки. Зважаючи на вищевикладене, у Конституції України необхідно передбачити, а в законах України відновити право на народне опитування, у тому числі і стосовно нормативно-правових актів.

60. Правотворчим повноваженням Українського народу є право на народну експертизу нормативно-правових актів та їх проєктів. Це право Українського народу має знайти своє конституційно-правове утвердження, до того ж воно інтенсивно популяризується.

61. Судові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою здійснення правосуддя, тобто винесення дійсно правових рішень з приводу конфліктів, що розглядаються, для забезпечення верховенства права та прав людини в цивілізованому демократичному суспільстві. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки судових повноважень Українського народу.

62. Судовим повноваженням Українського народу є право на участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Це повноваження досить детально передбачено в чинних нормативно-правових актах України, але у зв'язку з ліквідацією інституту народних засідателів відбулося їх скорочення.

63. Контрольно-наглядові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни в діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед, юридичні) наслідки. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки контрольно-наглядових повноважень Українського народу.

64. Контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу є право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Це повноваження майже не закріплено в Конституції та конституційному законодавстві України, але аналіз конституцій зарубіжних країн свідчить, що Український народ повинен мати право на заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності тих представницьких органів держави та місцевого самоврядування, які він утворює шляхом виборів, а, можливо, і не лише їх.

65. Контрольно-наглядовим повноваженням Українського народу є право на дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Статті Основного Закону України не передбачають цього права за ініціативою, участю або, що більш правильно, вирішальною роллю Українського народу, що дискредитує та нівелює частини 2 та 3 ст. 5 Конституції України. Саме відсутністю легальної можливості впливати на вищі державні органи значною мірою пояснюється наявність у середовищі Українського народу соціальних прошарків, здатних розпочинати та доводити до

логічного кінця революції, рухи опору, громадські непокори тощо. Зразком для наслідування може бути частини 1 та 2 ст. 13 уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ, ст. 11 Конституції Республіки Ісландії від 17 червня 1944 р. У системі місцевого самоврядування це повноваження регламентується ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та деталізується в частинах 2 і 3 ст. 78, частинах 3 і 4 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.

66. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу або його частини є право на відкликання (право відзиву), якого також не існує стосовно посадових осіб держави, що є очевидною законодавчою прогалиною і значною мірою зумовлює відверто неефективну, а інколи навіть, шкідливу, роботу народних депутатів України, Верховної Ради України, Президента України. Прикладом для наслідування може бути ст. 106 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. У законодавстві, яке регламентує місцеве самоврядування, дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, депутата місцевої ради в разі відкликання з посади за народною ініціативою досить детально врегульовані в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР та «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-ІV, що є, беззаперечно, позитивним і може бути прикладом при закріпленні інших повноважень.

67. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу є право на народну експертизу діяльності, що передбачене чинними нормативно-правовими актами України і дуже тісно взаємопов'язано з правом народної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, яке належить до правотворчих повноважень Українського народу і разом з ним становить право на народну експертизу головних напрямів соціального життя. Останнє вимагає його закріплення в Конституції України.

68. Контрольно-наглядним повноваженням Українського народу або його частини є право на утворення комісій, громадських рад доброчесності, громадських рад та інших організацій, яке тільки починає з'являтися та врегульовуватися в національній правовій системі та національному законодавстві й вимагає викладення його в базовому законі.

69. Контрольно-наглядним повноваженням частини Українського народу є право на формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування. При цьому: 1) його не можна поширювати на усі представницькі органи; 2) у нормативно-правових актах має бути чітко зазначений механізм формування та виконання доручень виборців; 3) доручення мають ставати обов'язковими тільки за умови їх прийнятності виборцями, депутатами та виборними посадовими особами; 4) вони мають бути сформованими в межах компетенції депутата чи виборної посадової особи; 5) виборці повинні мати можливість контролювати виконання доручень; 6) за невиконання доручень виборців має бути передбачено відповідальність.

70. Контрольно-наглядними повноваженнями Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району в місті, є право на громадські слухання та право висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

71. Майнові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним нормативно-правовими актами або існують об'єктивно, реалізуються з метою забезпечення володіння, користування і розпорядження належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки майнових повноважень Українського народу.

72. Майновим повноваженням Українського народу є його право власності на землю, яка знаходиться в межах території України. Ураховуючи, що Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III не узгоджений з Конституцією

України та іншими нормативно-правовими актами, які врегульовують право власності Українського народу, передбачаючи, насамперед, об'єкти права цієї власності та керуючись ст. 13, 14 і 73 Конституції України, пропонуємо внести зміни до Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III шляхом передбачення окремої статті та викладення її в такій редакції:

«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Земля є виключною власністю Українського народу і надається тільки в користування.

Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на землю, є недійсними.

Український народ має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового статусу землі, її використання та охорони.

Український народ здійснює право власності на землю через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження землею законодавством України можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади».

73. Майновими повноваженнями Українського народу є його: 1) право власності на надра, атмосферне повітря, водні ресурси, інші природні ресурси (лісовий фонд, рослинний і тваринний світ, природно-заповідний фонд, гірничодобувні корисні копалини), які знаходяться в межах території України, природні ресурси континентального шельфу, природні ресурси виключної (морської) економічної зони; 2) обов'язок, згідно з яким власність зобов'язує, власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Аналогічні обов'язки зазначаються в Розділі 1, частині 2 ст. 9 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р., частині 2 ст. 29 Конституції Японії від 3 листопада 1946 р., частині 1 ст. 17 Конституції Греції від 11 червня 1975 р.

74. Майнові права та обов'язки свідчать, що Український народ є самостійним та повноцінним суб'єктом права власності. Він, незалежно від інших, повинен мати можливість безпосередньо здійснювати правомочності стосовно володіння, користування та розпорядження ними. Це підтверджується тим, що в частині 1 ст. 13 Конституції України передбачено, що не держава або територіальні громади здійснюють права власника, а лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а отже, не відбувається заміни суб'єкта. Таке формулювання відмежовує за суб'єктною ознакою право власності Українського народу від права власності держави й територіальних громад.

75. У Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV доцільно: 1) відновити поняття національного багатства як виключного права власності Українського народу; 2) передбачити єдиний перелік об'єктів, що знаходяться у власності Українського народу; 3) визначити значення кожного об'єкта для Українського народу та угрупувати їх залежно від цього; 4) створити механізм реалізації права власності Українського народу. Останнє, насамперед, означає: а) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в безпосередній формі; б) чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються в опосередкованій формі.

76. Пропонуємо об'єднати частину 2 ст. 13 і частину 3 ст. 41 та викласти в частині 2 ст. 13 Конституції України в такій редакції: «Кожен для задоволення своїх потреб має право користуватися об'єктами власності Українського народу, державної та комунальної власності відповідно до закону». Доцільним є прийняття окремого законодавчого акта, який би регулював здійснення права власності Українським народом як виключного права Українського народу.

77. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері

політики, економіки та культурного життя. Ґрунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу.

78. Загальносоціальні гарантії є надзвичайно важливими, адже, навіть найбільш досконалі спеціально-юридичні гарантії не здатні забезпечити конституційно-правовий статус Українського народу, якщо в суспільстві та державі відсутні політичні, економічні та культурні умови, засоби та способи для його реалізації. Водночас загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу можуть ефективно функціонувати, забезпечуючи його реалізацію тільки в діалектичній єдності із спеціально-юридичними.

79. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері політики. До них можна віднести народний суверенітет, демократію, народовладдя, плюралізм, гуманізм.

80. Загальносоціальні економічні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері економіки. До них можна віднести загальнонародну та приватну власність, змішану економічну систему, свободу економічної діяльності.

81. Загальносоціальні культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що функціонують у сфері культури. До них можна віднести розвиток національної

культури та культури корінних народів і національних меншин, охорону культурної спадщини, розвиток і функціонування української мови.

82. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права, статусу та діяльності організаційно-структурованих інститутів. Грунтуючись на визначенні, пропонуються ознаки спеціально-юридичних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу, що класифікуються на нормативно-правові та організаційно-правові.

83. Нормативно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді норм і принципів права.

84. До нормативно-правових гарантій конституційно-правового статусу Українського народу доцільно відносити норми та принципи: 1) Конституції України, Конституції Швеції (Королівства Швеція) від 27 лютого 1974 р., Основного закону Фінляндії від 11 червня 1999 р., Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., конституцій інших країн. Вони: а) не тільки проголошують, а й гарантують ці статуси; б) гарантії викладають у різний спосіб, наприклад, приписами про демократію, форму правління, народний суверенітет тощо; в) гарантії закріплюють у вигляді безпосередньо гарантій або інших юридичних явищ, наприклад, гарантій конституційно-правового статусу людини та громадянина, обов'язків держави тощо; 2) міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: а) Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних

народів від 13 вересня 2007 р. як пріоритетні розглядає гарантії прав корінних народів, які формулюються у вигляді обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми попередження та правового захисту цих прав; приділяє гарантіям належну увагу, адже фактично кожна її стаття регламентує не тільки право корінних народів, а й гарантію його забезпечення або реалізації; гарантії формулюються як реальні умови, засоби та способи його фактичного втілення, адже називається конкретний суб'єкт відповідальний за цей процес; б) «Загальна декларація прав народів» від 4 липня 1976 р., що містить окремий сьомий розділ «Гарантії і санкції», який присвячений саме нормативно-правовим гарантіям статусу народів.

85. Організаційно-правові гарантії конституційно-правового статусу Українського народу – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища Українського народу в національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств і держав, міжнародних об'єднань, що передбачається нормативно-правовими актами та існує у вигляді статусу й діяльності організаційно-структурованих інститутів.

86. До організаційно-правових вітчизняних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу належить функціонування: а) Верховної Ради України, діяльність якої має гарантувати конституційно-правовий статус Українського народу; б) Президента України, який має визнаватися гарантом конституційно-правового статусу Українського народу. Організаційно-правові міжнародні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу містяться: а) у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Статуті Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р., що: по-перше, формують власну систему організаційно-правових гарантій забезпечення статусів народів, розуміючи під нею діяльність Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду; по-друге, діяльність як організаційно-правова гарантія забезпечення статусів народів зовні виявляється у сприянні міжнародному

співробітництву, здійсненні прав людини і основних свобод, покладанні відповідальності за підтримання міжнародного миру і безпеки тощо; б) в Африканській хартії прав людини і народів від 26 червня 1981 р., яка в частині II «Гарантії» передбачила створення, структуру, повноваження, процедуру та нормативно-правову основу діяльності Африканської комісії по правам людини і народів для розвитку і захисту цих прав в Африці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абстрагування // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.); І. О. Покаржевська (художнє оформл.). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
2. Азійсько-Тихоокеанська декларація людських прав індивідів і народів», прийнята 15 лют. 1988 р. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B7%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2_2_%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2_1988 (Дата звернення 11.06.2019).
3. Актуальні проблеми теорії держави і права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави: навч. посіб. / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін. Київ: КНТ, 2007. 288 с.
4. Alexey Kolodiy. Lawmaker's powers of the Ukrainian people. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. № 2. Vol. 1. P. 75–80.
5. Альонкін О., Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 1 (102). С. 5–12.
6. Альошина Н. М. Територіальна громада як суб'єкт права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2014. 20 с.
7. Anatoliy Kolodiy, Iryna Pyvovar, Sergij Khaliuk, Olexiy Kolodiy. Constitutional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-

Legal Mechanism for Implementation This Right in Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. Vol. 23. Issue 2, Denmark. 2020. P. 71–104.

8. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. Київ: Наук. думка, 2004. 300 с.

9. Африканська хартія прав людини і народів, прийнята на зустрічі глав держав-членів Організації африканської єдності 26 черв. 1981 р., набрала чинності 21 жовт. 1986 р. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html> (Дата звернення 04.02.2020).

10. Ачімовіч Д. Т. Конституційно-правовий статус національних меншин (колективів) у державах-членах ЄС та державах, асоційованих з ЄС: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Маріуполь, 2014. 20 с.

11. Бабін Б. В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Одеса, 2005. 20 с.

12. Барікова А. А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 224 с.

13. Барікова А. А. Систематизація права електронних комунікацій: адміністративно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2018. 19 с.

14. Бахновська І. П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2011. 19 с.

15. Бахрушин В. Є. Математичні основи моделювання систем: навч. посіб. для студ. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2009. 224 с.

16. Беліцер Н. Народ (міжнародно-правовий підхід) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв,

В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1232 с.

17. Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2001. 16 с.

18. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2001. 704 с.

19. Бонтлаб В. В. Конституційне право на страйк: наук.-теорет. аспект. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 78–86.

20. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2018. 40 с.

21. Борщевська О. М. Поєднання публічно-правових і приватноправових засад правового регулювання здійснення права власності українського народу. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти*: колективна моногр. / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2017. 528 с. С. 33–50.

22. Булкат М. С. Зовнішні функції України (теоретико-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 20 с.

23. Буряк Т. М. Конституційно-правова регламентація об'єктного складу місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2007. 20 с.

24. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

25. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук

України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с.

26. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

27. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

28. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Юрид. думка, 2012. 1020 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

31. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів. Харків: Право, 2014. 376 с.

32. Виборчий кодекс України від 19 груд. 2019 р. № 396-ІХ., набрав чинності 1 січ. 2020 р. *Голос України*. 2019. № 251. 28 груд.

33. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Методологія науки. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Методологія_науки (Дата звернення 14.06.2018).

34. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Суспільство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суспільство#cite_note-1 (Дата звернення 01.03.2020).

35. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Сутність URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сутність> (Дата звернення 12.06.2019).

36. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2011. 20 с.

37. Водний кодекс України від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

38. Волошина Ю. В. Національний суверенітет: праворозуміння та практика забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2015. 20 с.

39. Гайдулін О. О. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. війск. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.

40. Галус О. О. Форми безпосереднього народовладдя в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2012. 21 с.

41. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.

42. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 328 с.

43. Гірничий закон України від 6 жовт. 1999 р. № 1127-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 50. Ст. 433.

44. Годованець В. Ф., Головін А. С. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 384 с.

45. Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2008. 20 с.

46. Гончаревський В. Е. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ: Логос, 2011. 220 с.

47. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М.: Юрид. лит., 1987. 176 с.

48. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
49. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2013. 38 с.
50. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Основи загальної теорії держави і права (терміни, визначення, елементи змісту). Київ: НАВСУ. 1998. 237 с.
51. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ: Знання. 2005. 655 с.
52. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Знання, 2008. 495 с.
53. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.
54. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. 375 с.
55. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 2006. 19 с.
56. Дегтяр Р. О., Рябченко Т. О. Класифікація форм участі громадян у правотворчості. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 19–20 трав. 2016 р.) / редкол: проф. А. М. Куліш, М. М. Бурбика, О. М. Резнік. Суми: Сум. держ. ун-т, 2016. 375 с.
57. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 верес. 2007 р., резолюція 61/295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (Дата звернення 29.05.2020).

58. Декларація прав людини і громадянина від 26 серп. 1789 р. URL: <http://constituante.livejournal.com/10253.html> (Дата звернення 08.01.2020).
59. Декларація прав національностей України від 1 листоп. 1991 р. № 1771-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
60. Декларація представників Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальному конгресі, ухв. Конгресом 4 лип. 1776 р. URL: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php) (Дата звернення 06.12.2019).
61. Декларація принципів терпимості, схв. резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листоп. 1995 р. URL: <https://www.religion.in.ua/9292-deklaraciya-principiv-tolerantnosti-zatverdzhena-rezolyuciyeu-generalnoyi-konferenciyi-yunesko-16-listopada-1995-roku.html> (Дата звернення 19.08.2019).
62. Декларація про виховання народів в дусі миру, схв. резолюцією 33/73 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 груд. 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_110 (Дата звернення 19.08.2019).
63. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
64. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, схвалена резолюцією 36/55 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 листоп. 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284 (Дата звернення 19.08.2019).
65. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам, прийнята резолюцією 1514 (XV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 груд. 1960 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_280 (Дата звернення 02.10.2020).
66. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 18 груд. 1992 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (Дата звернення 25.11.2019).

67. Декларація про право на розвиток, прийнята резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_301 Організації Об'єднаних Націй від 4 груд. 1986 р. URL: (Дата звернення 25.11.2019).

68. Декларація про право народів на мир, прийнята 12 листоп. 1984 р. резолюцією 39/11 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_817 (Дата звернення 02.10.2020).

69. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, прийнята резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовт. 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (Дата звернення 24.09.2019)

70. Декларація про расу та расові забобони, прийнята і проголошена Генеральною Конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на її двадцятій сесії 27 листоп. 1978 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_906 (Дата звернення 05.04.2019).

71. Декларація соціального прогресу і розвитку, схв. резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 11 груд. 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (Дата звернення 19.08.2019).

72. Делія Ю. В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2003. 17 с.

73. Демичев Д. М. Конституционное право: учеб. пособие. Минск: Выш. шк., 2004. 351 с.

74. Джонгман А., Шмід А. Народ (People). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1232 с.

75. Джузь В. В. Соціологія конституційного права: монографія. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2015. Кн. 2: Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. 2018. 598 с.

76. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2017. 20 с.

77. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авт.; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична наука, 2010. 360 с.

78. Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил – С / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Наук.а думка, 2012. 944 с.

79. E-Slovníc. Тлумачний словник української мови. URL: <https://eslovnik.com/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%8F> (Дата звернення 14.03.2020).

80. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Електронні петиції (міжнародний досвід) Інформаційна довідка, підгот.а Європ. інформ.-дослід. центром на запит народ. депутата України. URL: http://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/elektronni_petyciyi.pdf (Дата звернення 18.08.2019).

81. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2001. 170 с.

82. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.

83. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. С. 89. Ст. 3103. Код акта 45085/2008.

84. Загальна декларація прав народів, ухв. 4 лип. 1976 р. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15129 (Дата звернення 09.06.2019).

85. Загальна економіка: підруч. для 10 (11) класів середніх загальноосвітніх закладів / І. Ф. Радіонова, І. С. Кравченко, В. В. Радченко; за ред. І. Ф. Радіонової. 4-те вид., допов. і перероб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 368 с.

86. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

87. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

88. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 484 с.

89. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ: Парламент. вид-во, 1999. 248 с.

90. Залюбовська І. К. Організаційно-правові засади державного контролю в Україні. Одеса : Юрид. літ., 2003. 104 с.

91. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

92. Заяць Н. В. Народне представництво: сутність, суб'єкти та особливості здійснення в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2014. 38 с.

93. Земельний кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

94. Івакин О. А. Діалектична філософія: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2003. 352 с.

95. Іванов С. О., Сніцар І. В. Особливості здійснення права власності Українського народу органами державної влади. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали I щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 верес. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. 226 с.

96. Інтерес (право). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерес_\(право\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерес_(право)) (Дата звернення 16.09.2020).

97. Іспанська Конституція, схв. Генеральними Кортесами на пленарних засіданнях Конгресу Депутатів і Сенату 31 жовт. 1978 р., затв. Іспанським народом на референдумі 6 груд. 1978 р, підписана Й. В. Королем перед Генеральними Кортесами 27 груд. 1978 р. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM> (Дата звернення 25.05.2019).

98. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина. Х. Право, 2008. 240 с.

99. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2017. 39 с.

100. Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2010. 36 с.

101. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 35 с.

102. Кельман М. С. Теорія права: навч. посіб. Тернопіль: Поліграфіст, 1998. 382 с.

103. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: автореф. дис. ...

д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право».
Київ, 2019. 36 с.

104. Кобан О. Г. Соціологічна теорія права Є Ерліха: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2014. 24 с.

105. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2013. 20 с.

106. Кодекс України про надра від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.

107. Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 608 с.

108. Козловська Л. В. Матеріальне та процесуальне значення норм Конституції України в судовому захисті права власності Українського народу. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України: матеріали І Щоріч. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 верес. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. 226 с.

109. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

110. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.

111. Колодій О. А. Поняття народу та його співвідношення з населенням та нацією. *Правове регулювання економіки: зб. наук. пр.* 2017. № 16. С. 43–53.

112. Колодій А. А. Научные исследования конституционно-правового статуса украинского народа: состояние и перспективы. *Вестник Карагандинского университета. Серия «Право»*. 2018. № 1 (89). С. 24–29.

113. Колодій О. А. Установчі повноваження Українського народу. *Публічне*

право: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 1 (29). С. 230–237.

114. Колодій О. А. Регламентация правового статусу народів. *Публічне право*: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 4 (32). С. 183–189.

115. Kolodii Oleksii. Control and supervisory powers of Ukrainian people. *Recht der Osteuropaischen Staaten*. 2018. № 4. Munchen Germany. P. 112–117.

116. Kolodiy A. A. Property Rights of the Ukrainian People. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: O/ Petryshyn et al.* Kharkiv: Pravo, 2018. Vol. 25. № 4. 216 p.

117. Колодій О. А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки. *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. 2019. № 18. С. 34–43.

118. Колодій О. А. Організаційно-легітимаційні права та обов'язки Українського народу. *Scientific Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 12–17.

119. Колодій О. А. Правосуб'єктність Українського народу. *Прикарпатський юридичний вісник*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2 (31). С. 14–18.

120. Колодій О. А. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 33–37.

121. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу: елементний склад. *Науковий вісник публічного та приватного права*: зб. наук. пр. 2020. Т. 1. Вип. 5. С. 39–43.

122. Колодій О. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право*: наук.-практ. господарсько-правовий журн. Київ. 2020. № 7. 444 с.

123. Колодій О. А. Класифікація принципів конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний бюлетень*: наук. журн. 2020. Вип. 12. С. 24–31.

124. Колодій О. А. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: зб. наук. пр. Серія «Юриспруденція». 2020. Вип. 46. С. 15–18.

125. Колодій О. А. Загальносоціальні економічні та культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 86. С. 107–113.

126. Колодій О. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. 248 с.

127. Колодій О. А. Функції конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 17–22.

128. Колодій О. А. Методологія наукового опрацювання модельних правових актів. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 17 листоп. 2012 р.). Київ: Нац. алад. внутр. справ, 2012. 276 с.

129. Колодій О. А. Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу. *Сучасна універсальна правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лют. 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 69–71.

130. Колодій О. А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі. *Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 листоп. 2018 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 378 с. Укр. та англ. мовами. С. 313–316.

131. Kolodiy O. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу. Principles of the Constitutional and legal status of the Ukrainian people. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.). Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с.

132. Колодій О. А. Поняття та ознаки судових повноважень Українського народу. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 берез. 2019 р.) / ред. кол: Кузьменко О. В. та ін. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. 320 с. С. 40–42.

133. Колодій О. А. Поняття та ознаки правосуб'єктності Українського народу. *Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2019 р.) / ред. кол.: Кузьменко О. В., Чорна В. Г. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. С. 51–54.

134. Колодій О. А. Класифікація загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лют. 2020 р.). Т. 1. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 233–234.

135. Колодій О. А. Інститут присяжних як судове повноваження Українського народу. *Судова влада в системі стримувань та противаг демократичного суспільства: компаративна теорія і практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 15 січ. 2021 р.) / ред. кол.: Ф. П. Шульженко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 192 с. С. 35–37.

136. Коментар до Конституції України. Наук.-популяр. вид. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. 377 с.

137. Комітети Європейського парламенту URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5>

%D1%82%D0%B8_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83#%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B2 (Дата звернення 13.07.2019).

138. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 лип. 1997 р., набрала чинності для України 11 верес. 1997 р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215. 17 листоп.

139. Конвенція про континентальний шельф від 29 квіт. 1958 р., набрала чинності 10 черв. 1964 р. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1964 № 28.

140. Конвенція про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах № 169, прийнята 27 черв. 1989 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її двадцять шостій сесії. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188 (Дата звернення 06.04.2019).

141. Конституционное право Республики Беларусь: учебник. Минск: Книж. Дом; Интерпрессервис, 2003. 832 с.

142. Конституционное право России: учебник / А. Е. Постников, В. Д. Мазаев, Е. Е. Никитина и др.; под ред. А. Е. Постникова. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 504 с.

143. Конституция Итальянской Республики / пер. с итал. Л. П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. М.: Издатель. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. С. 423–450.

144. Конституції Бельгії від 17 лютого 1994 р. (консолідований текст) (Із змінами від 25 берез. 1996 р., 28 лют. 1997 р., 11 берез. 1997 р., 20 трав. 1997 р., 12 черв. 1998 р., 17 черв. 1998 р., 20 листоп. 1998 р., 11 груд. 1998 р., 12 берез. 1999 р.,

7 трав. 1999 р., 23 берез. 2000 р. і 16 трав. 2000 р.). URL: <https://www.krugosvet.ru/node/42737> (Дата звернення 10.05.2020).

145. Конституція Датського королівства від 5 черв. 1953 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=152&page=2> (Дата звернення 12.11.2019).

146. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ: Правн. Фондація. Вид-во «Право», 1996. 544 с.

147. Конституція Словацької Республіки від 1 верес. 1992 р. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-Словакии> (Дата звернення 14.08.2019).

148. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.

149. Конституційні акти Об'єданого королівства Великобританії та Північної Ірландії // Конституції зарубіжних країн: навч. посіб. / авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін.; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. В.О. Серьогіна. Харків: ФІНН, 2009. 664 с.

150. Конституція Австрійської Республіки. Федеральний Конституційний Закон від 10 листоп. 1920 р. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=160&page=3> (Дата звернення 16.03.2019).

151. Конституція Боліваріанської Республіки Венесуела від 30 груд. 1999 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=1090> (Дата звернення 28.01.2021).

152. Конституція Великого герцогства Люксембург від 17 жовт. 1968 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/luxemburg/luxbrg-r.htm (Дата звернення 23.05.2019).

153. Конституція Греції, набрала чинності 11 черв. 1975 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=153> (Дата звернення 28.03.2020).

154. Конституція Грузії від 24 серп. 1995 р. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=130&page=3> (Дата звернення 28.10.2019).

155. Конституція Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років). URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=358a> (Дата звернення 07.10.2019).

156. Конституція Естонської Республіки, прийнята на референдумі 28 черв. 1992 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm (Дата звернення 10.06.2018).

157. Конституція Ірландії від 29 груд. 1937 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/ireland/ireland-r.htm (Дата звернення 14.11.2019).

158. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ: Москаленко О. М., 2018. 62 с.

159. Конституція Італійської Республіки від 22 груд. 1947 р. URL: <http://italia.ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoj-respubliki> (Дата звернення 11.11.2019).

160. Конституція Киргизької Республіки від 5 трав. 1993 р. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-кыргызстана> (Дата звернення 10.01.2020).

161. Конституція Китайської Народної Республіки від 4 груд. 1982 р. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-китайской-народной-республики> (Дата звернення 09.10.2018).

162. Конституція Латвійської Республіки від 15 лют. 1922 р. URL: <http://latius.narod.ru/law/constitution2.htm> (Дата звернення 26.03.2018).

163. Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовт. 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm (Дата звернення 12.04.2018).

164. Конституція Мексиканських Сполучених Штатів від 5 лют. 1917 р. (зі змінами). URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=51&page=2> (Дата звернення 15.06.2018).

165. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ: Москаленко О. М., 2018. 84 с.
166. Конституція Португальської Республіки від 2 квіт. 1976 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (Дата звернення 05.04.2020).
167. Конституція Республіки Білорусь від 15 берез. 1994 р. (зі змінами і допов., прийнятими на республікан. референдумах 24 листоп. 1996 р. і 17 жовт. 2004 р.) URL: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnyue-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus> (Дата звернення 25.04.2019).
168. Конституція Республіки Ісландії від 17 черв. 1944 р., з урахуванням поправок від 30 трав. 1984 р., 31 трав. 1991 р., 28 черв. 1995 р. і 24 черв. 1999 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=150> (Дата звернення 07.06.2020).
169. Конституція Республіки Македонії від 17 листоп. 1991 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/macedon/macedon-r.htm (Дата звернення 20.09.2019).
170. Конституція Республіки Молдова від 29 лип. 1994 р., набрала чинності 27 серп. 1994 р. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (Дата звернення 28.12.2020).
171. Конституція Республіки Польща від 2 квіт. 1997 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/poland/poland-r.htm (Дата звернення 04.12.2018).
172. Конституція Республіки Узбекистан від 8 груд. 1992 р. URL: <http://www.lex.uz/acts/35869> (Дата звернення 22.01.2019).
173. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
174. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришен (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид. перероб., і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

175. Конституція України: наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Право. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

176. Конституція Франції від 24 черв. 1793 р. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1793.htm> (Дата звернення 20.01.2021).

177. Конституція Французької Республіки, прийнята на референдумі 4 жовт. 1958 р. URL: <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/france.htm> (Дата звернення 04.02.2019).

178. Конституція Чеської Республіки від 16 груд. 1992 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/czech/czech--r.htm (Дата звернення 15.03.2018).

179. Конституція Швеції (Королівства Швеція) від 27 лют. 1974 р. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-швеции> (Дата звернення 13.07.2020).

180. Конституція Японії, промудьгована 3 листоп. 1946 р., набрала чинності 3 трав. 1947 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/japan.pdf> (Дата звернення 19.01.2021).

181. Корбутяк В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2010. 176 с.

182. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2007. 19 с.

183. Корчака В. М. Український народ як суб'єкт конституційно-правових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2015. 202 с.

184. Косінов С. А. Контроль як доктринальна категорія правової науки. *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. 976 с.

185. Коталейчук С. П., Пісной П. Я. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: КНТ, 2011. 560 с.

186. Котенко Т. В. Функціональне призначення місцевого самоврядування в громадянському суспільстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 20 с.

187. Котляревська Г. М. Конституційне право громадян на звернення до органів влади в Україні (питання теорії та практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2011. 20 с.

188. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

189. Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація: монографія. Київ: Логос, 2017. 680 с.

190. Кресіна І., Кресін О. Народ як суб'єкт міжнародного права. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри*: збірка ст. учасників II Міжнар. круглого столу (Львів, 24–26 листоп. 2017 р.). Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 258 с.

191. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2008. 20 с.

192. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

193. Крутько А. Л. Народна законодавча ініціатива: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень». Харків, 2017. 20 с.

194. Кульчицька О. В. Конституційно-правовий статус депутатських фракцій Верховної Ради України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2010. 20 с.

195. Курс конституционного права Украины: учебник / под ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. Харьков: Одисей, 2008. Т. 1: Общая часть: Основы теории конституционного права. 672 с.

196. Кушнір С. М. Державний контроль у сфері вищої освіти в Україні: організаційно правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2018. 31 с.

197. Лемішко Ю. М. Конституційно-правові основи участі громадян України у масових публічних заходах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2009. 19 с.

198. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» від 28 січ. 2013 р. № 24-150/0/4-13. URL: https://pt.kr.court.gov.ua/sud1120/400inf/400inf1/info_6 (Дата звернення 27.05.2020).

199. Лісовий кодекс України від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

200. Лоцихін О. М. Економічна функція сучасної держави. Теоретико-правові аспекти: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 368 с.

201. Лоцихін О. М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2010. 453 с.

202. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання): монографія. Харків: Право, 2007. 320 с.

203. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2003. 20 с.

204. Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження: монографія. Київ: Парлам. вид-во, 2019. 576 с.

205. Максакова Р. М. Конституційно-правові проблеми організації та реалізації установчої влади в Україні: монографія. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2012. 436 с.

206. Максакова Р. М. Проблема визначення дійсного суб'єкта установчої влади в аспекті значення поняття «демократія». Державотворення та правотворення в період реформ: питання теорії та практики: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 квіт. 2012 р.); за заг. ред. проф. В. В. Коваленка: у 2 ч. Ч. 1. Київ: НАВС, 2012. 300 с.

207. Максакова Р. М. Теоретичні аспекти реалізації установчої влади в Україні. Проблеми теорії конституційного права України / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парламент. вид-во, 2013. 616 с.

208. Максакова Р. М. Трансформація установчої влади в Україні: від Декларації про державний суверенітет до Конституції України. *Держава і регіони: Серія «Право»*. 2010. № 4. С. 6–11.

209. Максимов С. І. Феноменологічний підхід до розуміння правової реальності. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». 2009. № 2. Харків: Право, 2009. 240 с.

210. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.

211. Марченко М. В. Конституційно-правове регулювання участі глави держави у законодавчому процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2018. 18 с.

212. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Контроль> (Дата звернення 17.06.2020).

213. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2007. 19 с.

214. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.

215. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.

216. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. Т. III: Поліцейський менеджмент: історія та сучасність. 1192 с.

217. Мінченко О. В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 384 с.

218. Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2020. 36 с.

219. Мірошніченко Ю. Р. Влада Українського народу та шляхи забезпечення конституційності його рішень. *Віче*. 2011. № 21. С. 8–11.

220. Мотиль І. І. Становлення та розвиток внутрішніх функції української держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2007. 20 с.

221. Мухін В. В. Індивідуальне регулювання у механізмі децентралізації у праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2018. 40 с.

222. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.

223. Національне багатство. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_багатство (Дата звернення 18.09.2020).

224. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2015. 40 с.

225. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Київ: Аконіт, 2003. Т. 3. 2003. 928 с.

226. Носік В. В. Право власності на землю за Конституцією України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 11 (37). С. 48–59.

227. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

228. Носік В. В. Проблеми застосування у господарському судочинстві статті 13 Конституції України щодо здійснення прав власника на землю від імені

Українського народу. *Щорічник українського права* : зб. наук. пр. / відп. за вип.

О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. № 2. 232 с.

229. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. М.: Юрист, 1994. 360 с

230. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия: в 9 т. Т. 7: Народы и культура / пер. с англ. М.: Издат. дом «ИНФРА-М», Изд-во «Весь Мир», 2000. 416 с.

231. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of Genaratees Of The Constitutional And Leagle Status Of The Ukrainian People. *Journal of Law and Political Sciences*. Vol. 25. Issue 4, Denmark. 2020. P. 125–152.

232. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of General Social Guarantees Of The Constitutional And Legal Status Of The Ukrainian People. *Journal of Law and Political Sciences*. Vol. 23. Issue 2/C, Denmark. 2020. P. 52–83.

233. Оніщук М. В. Конституційні основи референтної демократії: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2010. 40 с.

234. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 трав. 1949 р. // Конституції зарубіжних країн: навч. посіб. / авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін.; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. В. О. Серьогіна. Харків: ФІНН, 2009. 664 с.

235. Основний закон Фінляндії від 11 черв. 1999 р., набрав чинності 1 берез. 2000 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/finland/fincon-r.htm (Дата звернення 04.04.2020).

236. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2014. 20 с.

237. Панасюк С. А. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування та актуальні проблеми їх імплементації в законодавство України: автореф. дис. ...

канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право».
Маріуполь, 2015. 20 с.

238. Панчишин А. В. Правовий статус держави: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2014. 20 с.

239. Парламент ФРН: повноваження та внутрішня організація. Конституційне право зарубіжних країн URL: https://studme.com.ua/172809244448/pravo/parlament_frg_polnomochiya_vnutrennyaya_organizatsiya.htm (Дата звернення 13.07.2019).

240. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2008. 336 с.

241. Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січ. 2013 р. № 61. *Офіційний вісник України*. 2013. № 9. С. 51. Ст. 343. Код акта 65692/2013.

242. Плахотнік О. В. Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2010. 22 с.

243. Плюралізм // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с..

244. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 432 с.

245. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 2-ге вид., перероб. і доопр. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літ., 2010. 432 с.

246. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. 3-е вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. В. Коваленка. Київ: КНТ, Ліра-К, 2011. 532 с.

247. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 4-те вид., перероб. і доопр. Київ: Ліра-Київ, 2012. 576 с.

248. Політика. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Політика> (Дата звернення 24.11.2020).

249. Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності держави: світовий досвід і Україна: Наукова записка / Кресіна І. О. (керівник авт. кол.), Кресін О. В., Проценко І. М., Савчук К. О., Стойко О. М. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. 130 с.

250. Політологічна енциклопедія: навч. посіб.: у 9 т. / укл. Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. Т. 1: А...В. 548 с.

251. Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затв. Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17 груд. 1993 р. № 3748-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 6. Ст. 30.

252. Полянський А. Г. Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2020. 215 с.

253. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

254. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.

255. Права людини в Україні. *Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини*. Київ, 1998. Вип. 21. 455 с.

256. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. 2-ге вид. Київ: Юрінформ, 1992. 200 с.
257. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2011. 18 с.
258. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.
259. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 трав. 1995 р. № 162/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 21. Ст. 152.
260. Про відкликання народного депутата України: Закон України від 19 жовт. 1995 р. № 396/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 41. Ст. 299.
261. Про власність: Закон України від 7 лют. 1991 р. № 697-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 20. Ст. 249.
262. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції»: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 577-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 35. Ст. 341.
263. Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України»: Закон України від 22 берез. 2001 р. № 2328-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 212.
264. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
265. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України, попередньо схв.

Верховною Радою України 22 листоп. 2018 р., від 7 лют. 2019 р.
№ 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

266. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січ. 2021 р.
№ 1135-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 31. С. 11. Ст. 1762 Код акта
104261/2021.

267. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листоп. 2012 р.
№ 5475-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 44–45. Ст. 634.

268. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 лип.
1991 р. № 1286-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 443.

269. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 берез. 2012 р.
№ 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

270. Про громадянство України: Закон України від 18 січ. 2001 р.
№ 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

271. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII.
Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.

272. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від
5 лют. 2015 р. № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 91.

273. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лют. 1995 р.
№ 45/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 54.

274. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української
Радянської Соціалістичної Республіки від 3 серп. 1990 р. № 142-XII. *Відомості
Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 499.

275. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення:
Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*.
1994. № 27. Ст. 218.

276. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації
державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. №
996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. С. 36. Ст. 2945. Код акта 53292/2010.

277. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квіт. 2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.

278. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.

279. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.

280. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листоп. 2008 р. № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. С. 100. Ст. 2889. Код акта 44890/2008.

281. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

282. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України від 20 берез. 2014 р. № 1140-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 15. Ст. 581.

283. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

284. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

285. Про культуру: Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.

286. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

287. Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового

мінімуму: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 1999 р. № 1767. *Офіційний вісник України*. 1999. № 39. С. 65. Код акта 11135/1999.

288. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лют. 1995 р. № 51/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 56.

289. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

290. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

291. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент): Закон України від 10 верес. 2019 р. № 39-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 40. Ст. 212.

292. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2707-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 50. Ст. 678.

293. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

294. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

295. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3688-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 34.

296. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 315.

297. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

298. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 берез. 1998 р. № 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст. 227.

299. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 лип. 1988 р. № 9306-XI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88> (Дата звернення 05.05.2019).

300. Про Президента Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 лип. 1991 р. № 1295-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 446.

301. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.

302. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

303. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.

304. Про рослинний світ: Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 198.

305. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 груд. 2010 р. № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.

306. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 лип. 2002 р. № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.

307. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листоп. 1992 р. № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 № 3. Ст. 17.

308. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

309. Про тваринний світ: Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.

310. Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 3 листоп. 2016 р. № 1728-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 4. Ст. 37.

311. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.

312. Про форми власності на землю: Закон України від 30 січ. 1992 р. № 2073 – XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 18. Ст. 225.

313. Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України: Указ Президента України від 9 квіт. 1997 р. № 314/97. *Офіційний вісник України*. 1997. № 16. С. 17. Код акта 566/1997.

314. Проблеми теорії конституційного права України / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парламент. вид-во, 2013. 616 с.

315. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку у багатомандатному окрузі) від 22 груд. 2015 р. № 3700 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57526 (Дата звернення 15.12.2020).

316. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» (щодо відкликання депутатів місцевих рад) від 22 груд. 2015 р. № 3693 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57517 (Дата звернення 15.12.2020).

317. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (Основи загальної теорії права і держави): навч. посіб. Київ: НМК ВО, 1992. 100 с.

318. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: посібник для студ. спец. «Правознавство». 2-ге вид. зі змінами й допов. Київ, 1994. 236 с.

319. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб. 3-тє вид. зі змінами й допов. Київ: ІСДО, 1995. 172 с.

320. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2011. 76 с.

321. Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» від 14 груд. 1962 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_819 (Дата звернення 04.10.2020).

322. Ринкова економіка. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ринкова_економіка (Дата звернення 04.12.2019).

323. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)» від 19 квіт. 2001 р. № 4-рп/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01> (Дата звернення 22.08.2019).

324. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) від 27 берез. 2000 р. № 3-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 30. С. 153. Ст. 1285. Код акта 16363/2000.

325. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набрання

чинності Конституцією України) від 3 жовт. 1997 р. № 4-зп (Справа № 18/183-97). *Офіційний вісник України*. 1997. № 42. С. 59. Код акта 4146/1997.

326. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовт. 2005 р. № 6-рп/2005 (Справа № 1-5/2005). *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. С. 31. Ст. 2605. Код акта 34045/2005.

327. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26 берез. 2002 р. № 6-рп/2002 (Справа № 1-9/2002). *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. С. 250. Ст. 767. Код акта 22092/2002.

328. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 лип. 1997 р. № 3-зп (Справа № 1/1909-97). *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 85. Код акта 2025/1997.

329. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квіт. 2018 р. № 4-р/2018 (Справа № 1-1/2018(2556/14). URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18/para60#n60> (Дата звернення 03.05.2019).

330. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004 (Справа № 1-10/2004). *Офіційний вісник України*. 2004. № 50. С. 67. Ст. 3288. Код акта 31009/2004.

331. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квіт. 2008 р. № 6-рп/2008 (Справа № 1-2/2008). *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. С. 35. Ст. 1056. Код акта 42925/2008.

332. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 груд. 1999 р. № 10-рп/99 (Справа № 1-6/99). *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. С. 109. Ст. 125. Код акта 14039/2000.

333. Рождественська О. С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2009. 191 с.

334. Румянцев О. Г., Додонов В. Н. Юридический энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 384 с.

335. Рябченко Т. О. Народна правотворча ініціатива як форма реалізації законотворчих повноважень народу. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 19–20 трав. 2016 р.) / редкол.: проф. А. М. Куліш, М. М. Бурбика, О. М. Рєзнік. Суми: Сум. держ. ун-т, 2016. 375 с.

336. Рябченко Т. О. Референдум як форма безпосередньої правотворчості Українського народу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2015. 20 с.

337. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Ліра. 2009. 372 с.

338. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2008. 20 с.

339. Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с.

340. Святненко А. П. Право на свободу мирних зібрань в Україні та державах Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2019. 18 с.

341. Селіванов А. Суверенітет народу і його забезпечення публічною владою. *Щорічник українського права*: зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. № 2. 232 с.

342. Серьогін В. О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.

343. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / [пер. з рос.]. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1626.html> (Дата звернення 12.05.2019).

344. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.

345. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
346. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2010. 672 с.
347. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне вид. Харків: Право, 2009. 468 с.
348. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1974. 572 с.
349. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 2001. Т. 2. 960 с.
350. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / упоряд.: Богачова О. В., Винокуров К. С., Крусь Ю. І., Менюк О. А., Менюк С. А.; відп. ред. Сіренко В. Ф., Станік С. Р. Київ: Оріяни, 1999. 502 с.
351. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. 1971. Т. 2. С. 29.
352. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. 1972. Т. 3. URL: <http://sum.in.ua/s/zasib> (Дата звернення 24.09.2020).
353. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. 1973. Т. 4. URL: <http://sum.in.ua/s/kontrolj> (Дата звернення 17.06.2020).
354. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. 1977. Т. 8. С. 478. URL: <http://sum.in.ua/s/reghlamentacija> (Дата звернення 14.08.2019).
355. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. 1979. Т. 10. URL: <http://sum.in.ua/s/ustanovchuj> (Дата звернення 24.09.2020).
356. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 11. 699 с.

357. Словник-довідник з курсу «Філософії» / для студ. 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / укл. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. Дніпропетровськ: ДВНЗУДХТУ, 2014. 20 с.

358. СЛОВОПЕДІЯ. Фразеологічний словник української мови. Розсуд. URL: <http://slovopedia.org.ua/49/53408/361098.html> (Дата звернення 28.08.2020).

359. Смук М. М. Народна законодавча ініціатива: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Ужгород, 2016. 216 с.

360. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.

361. Совгиря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 536 с.

362. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

363. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Уряду в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2013. 40 с.

364. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

365. Сокурєнко О. Д. Правосуб'єктність України: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2009. 18 с.

366. Спосіб. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Спосіб> (Дата звернення 24.08.2020).

367. Ставнійчук А. П. Місцевий референдум як форма безпосереднього здійснення муніципальної влади територіальною громадою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2017. 18 с.

368. Стаднік О. М. Виборче право як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2015. 19 с.

369. Старосольський В. Й. Держава і політичне право. Київ: Логос Україна, 2017. Ч. 1. 592 с.

370. Старосольський В. Й. Держава і політичне право. Київ: Логос Україна, 2017. Ч. 2. 472 с.

371. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, підписані 26 черв. 1945 р., набрали чинності 24 жовт. 1945 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page (Дата звернення 01.10.2020).

372. Статут територіальної громади міста Києва, затв. рішенням Київської міської ради від 28 берез. 2002 р. №371/1805 (зі змінами та допов., внесеними рішенням Київради від 19 груд. 2002 р. № 154/314, рішенням Київради від 27 лют. 2003 р. №263/423). Зареєстр. наказом Міністерства юстиції України від 2 лют. 2005 р. №14/5 URL: <http://kmr.gov.ua/uk/content/statut-terytorialnoyi-gromady-mista-kuueva> (Дата звернення 25.12.2020).

373. Статут територіальної громади міста Одеси, затв. рішенням Одеської міської ради «Про затвердження Статуту територіальної громади міста Одеси» від 25 серп. 2011 р. № 1240-VI. Свідоцтво про державну реєстрацію Статуту територіальної громади видано Одеським міським управлінням юстиції від 7 жовт. 2011 р. № 1. URL: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/> (Дата звернення 12.09.2019).

374. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие. Киев, Одесса: Выща шк. 1989. 439 с.

375. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

376. Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі: монографія / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, О. В. Скрипнюк та ін.; за ред. Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика. Київ: Юрид. думка, 2014. 316 с.

377. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

378. Теорія держави і права: підручник / С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський; за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

379. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

380. Теорія держави та права: підручник [за вимогами кредитно-модульної системи навчання] / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

381. Теорія держави і права: навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 348 с.

382. Тиліпська О. Ю. Правовий механізм забезпечення реалізації та захисту права на мирні зібрання в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2020. 17 с.

383. Тихомиров О. Д. Компаративізм як підґрунтя філософії права у постпостмодерністському контексті. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. 2012. № 1. 300 с.

384. Тлумачний словник української мови. E-slovník. URL: <http://eslovnik.com/>Регламентация (Дата звернення 14.08.2019).

385. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: монографія. Харків: Право, 2007. 480 с.

386. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: учеб. пособие. Харьков: Фолио: Райдер, 1998. 292 с.
387. Тополянська Т. О. Конституційно-процесуальні основи реалізації права законодавчої ініціативи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2009. 20 с.
388. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Харків: Право, 2011. 552 с.
389. Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парламент. вид-во, 1999. 368 с.
390. Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, затв. загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квіт. 1999 р., набрала чинності 1 січ. 2000 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm (Дата звернення 23.09.2020).
391. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.
392. Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2004. 20 с.
393. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання. Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
394. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Одеса, 2007. 19 с.
395. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 груд. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (Дата звернення 12.12.2019).

396. Цивілізація. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (Дата звернення 02.03.2019).

397. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

398. Циппеліус Р. Юридична методологія: монографія / Р. Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). Київ: Реферат, 2004. 176 с.

399. Чернеженко Т. О. Конституційно-правова модель місцевого самоврядування в Швейцарії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2013. 20 с.

400. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури за спец. «Педагогіка вищої школи». Дніпропетровськ: Нац. гор. ун-т, 2014. 120 с.

401. Шапілов Л. М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2004. 19 с.

402. Шаповал В. М. Народ (визначення). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1232 с.

403. Шаповал В. М. Народ. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с.

404. Шаповал В. М. Народ. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н – П. 2002. 720 с.

405. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
406. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпропетровськ: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.
407. Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2018. 35 с.
408. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний та світовий досвід): монографія. Київ: Юридична думка, 2017. 364 с.
409. Шевнюк О. Л. Культурологія: навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. Київ: Знання-Прес, 2005. 353 с.
410. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. 1032 с..
411. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2009. 216 с.
412. Шипілов Л. М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2004. 19 с.
413. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2005. 20 с.
414. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики): монографія. Київ: Центр навч. літ., 2005. 312 с.

415. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 464 с.
416. Щербанюк О. В. Народний суверенітет в політико-правовому будівництві сучасної держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2014. 36 с.
417. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
418. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.
419. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К – М. 2001. 792 с.
420. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н – П. 2002. 720 с.
421. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П – С. 2003. 736 с.
422. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т – Я. 2004. 768 с.
423. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1983. 871 с.
424. Юридичний словник-довідник; за ред. Ю. С. Шемшученка / худож. оформ. В. М. Штогриня. Київ: Феміна, 1996. 696 с.
425. Ющик А. И. Диалектика права. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). 2013. Ч. II. 768 с.
426. Ющик О. Юриспруденція на піску, або Дещо про економіко-правові основи демократії. *Голос України*. 2019. 22 листоп. С. 4.

427. Янчук А. О. Конституційно-правові засади безпосереднього здійснення влади народом України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2015. 38 с.

428. Янчук А. О. Проведення референдумів в Україні (конституційно-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2009. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних наук,
професор

Станіслав ГУСАРЄВ

2021 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації Колодія Олексія Анатолійовича
на тему «Конституційно-правовий статус Українського народу» в освітній
процес та науково-дослідну діяльність Національної академії
внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри конституційного права та прав людини, доктора юридичних наук, професора, Калиновського Б.В. (голова комісії); в.о. завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Пендюри М.М.; завідувача кафедри філософії права та юридичної логіки, кандидата юридичних наук, доцента Кравця В.М. склала цей акт про те, що результати дисертації Колодія Олексія Анатолійовича за темою «Конституційно-правовий статус Українського народу» (спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право) впроваджені в освітній процес та науково-дослідну роботу академії.

1. Матеріали дисертації Колодія О.А. використовуються в освітньому процесі та науково-дослідній діяльності професорсько-викладацьким складом та науковими працівниками академії при підготовці наукових видань, а також при проведенні лекційних, семінарських та практичних занять із здобувачами вищої освіти з навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Конституційне право», «Філософія права».

2. Результати дисертації Колодія О.А. відображені у науково-практичних та навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і «магістр» з вищезазначених дисциплін, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Колодій О.А. Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи : [монографія] / О.А. Колодій. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 452 с.

2. Колодій О.А. Поняття народу та його співвідношення з населенням та нацією / Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / [відп. ред. А. М. Колодій]. 2017. №16. 1-275 (С. 43-53).

3. Колодій О.А. Установчі повноваження Українського народу / Публічне право/ науково-практичний юридичний журнал № 1(29) / 2018 (С. 230-237).

4. Колодій О.А. Регламентація правового статусу народів / Публічне право/ науково-практичний юридичний журнал № 4(32) / 2018 (С. 183-189).

5. KOLODIY A.A. Prorerty Rights or the Ukrainian People / Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: O/ Petryshyn et al. – Kharkiv : Pravo, 2018. – Vol. 25, № 4. – 216 p. (P. 44-56).

6. Колодій О.А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки / Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / [відп. ред. А. М. Колодій]. 2019. №18. (С. 34-43)
7. Альонкін О. Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз / Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право № 1 (102) 2019 (С. 5-12).
8. Колодій О.А. Організаційно-легітимаційні права та обов'язки Українського народу / Scientific Journal «ScienceRise: Juridical Science». № 2(12). 2020. (С. 12 – 17).
9. Колодій О. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки / Підприємництво, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал. – Київ. – 2020. - №7. – 444 с. (с. 216 – 220).
10. Колодій О.А. Загальносоціальні економічні та культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу / Актуальні проблеми держави і права. Міністерство освіти і науки України. Національний університет «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ». Збірник наукових праць. Випуск 86. – 2020. – 272 с. (С. 107 – 113).
11. Колодій О.А. Правосуб'єктність Українського народу / Прикарпатський юридичний вісник. Національний університет «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ». Збірник наукових праць. Науково-практичне юридичне видання Випуск 2(31). – 2020. – 202 с. (С. 14 – 18).
12. Колодій О.А. Класифікація принципів конституційно-правового статусу Українського народу / Юридичний бюлетень. Науковий журнал. Випуск 12. 2020. – 216 с. (С. 24 – 31).
13. Колодій О.А. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу / Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Міністерство освіти і науки України. Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 31 (70). №4. 2020. – 286 с. (С. 33 – 37).
14. Колодій А.А. Научные исследования конституционно-правового статуса украинского народа: состояние и перспективы / Вестник Карагандинского университета. Серия «Право» №1 (89)/2018р. (Р. 24- 29).
15. Alexey Kolodiy Lawmaker's powers of the Ukrainian people / Visegrad Journal on human rights № 2 (volume 1) 2018. (P. 75-80).
16. Kolodii Oleksii Control and supervisory powers of Ukrainian people / Recht der Osteuropäischen Staaten № 4/2018 Munchen Germany (P. 112- 117).
17. Колодій О.А. Установчі права та обов'язки українського народу / Proceedings of the 3rd International scientific congress of scientists of Europe. Premier Publishing s.r.o. Vienna, Austria 2019. Pp. 1014 – 1022.
18. Anatoliy Kolodiy, Iryna Pyvovar, Sergij Khaliuk, Olexiy Kolodiy. Constitutional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-Legal Mechanism for Implementation This Right in Ukraine. Journal of Law and Political Sciences. Volume 23. Issue 2, Denmark. 2020. P. 71-104.

19. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of General Social Guarantees Of The Constitutional And Legal Status Of The Ukrainian People. Journal of Law and Political Sciences. Volume 23. Issue 2/C, Denmark. 2020. P. 52-83.

21. Колодій О.А. Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу / Сучасна універсальна правова освіта і наука: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.] Том. 1. – Тернопіль: Вектор, 2018. – 394 с. (С. 69-71).

22. Колодій О.А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі / Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права: тези доповідей Міжнар. наук. – практ. конф. (Київ, 15 - 16 листоп. 2018 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 378 с. – Укр. та англ. мовами. (С. 313-316).

23. Колодій О.А. Поняття та ознаки судових повноважень Українського народу / Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2019 року) / ред. колегія: Кузьменко О.В. та ін. – К. Видавничий центр «Кафедра», 2019. – 320 с. без ілл. (40-42).

24. Kolodiy O. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу / Principles of the Constitutional and legal status of the Ukrainian people / Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні : матер. міжнарод. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. (С. 216- 218).

25. Колодій О.А. Класифікація загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу / Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства: [Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р.] Том 1. – Тернопіль: Вектор, 2020. – 456 с. (С. 233- 234).

26. Колодій О.А. Поняття та ознаки правосуб'єктності Українського народу / Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2019 року) / ред. кол.: Кузьменко О.В., Чорна В.Г. – К.: Видавничий центр «Кафедра», 2019. – 204 с. (С. 51 – 54).

Члени комісії:

Завідувач кафедри конституційного права та прав людини,
доктор юридичних наук, професор

Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ

В.о. завідувача кафедри теорії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент

Максим ПЕНДЮРА

Завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки,
кандидат юридичних наук, доцент

Віталій КРАВЕЦЬ

Додаток Б

Проректор науково-педагогічної роботи ДВНЗ
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
доктор юридичних наук, професор
Анатолій КОЛОТ
лютого 2021 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Конституційно-правовий статус Українського народу» за спеціальністю
12.00.02 - конституційне право; муніципальне право кандидата юридичних наук,
старшого викладача кафедри теорії держави та права Національної академії
внутрішніх справ Колодія Олексія Анатолійовича в освітній процес
та науково-дослідну діяльність

Комісія у складі: завідувача кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента Міхнович Л.В. (голова комісії), професора кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, доктора юридичних наук, доцента Черної В.Г., професора кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента Рижук Ю.М. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Колодія О.А. за темою «Конституційно-правовий статус Українського народу», представленого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право, впроваджені в освітній процес та науково-дослідну роботу навчально-наукового інституту «Юридичний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

1. Матеріали дисертації Колодія О.А. використовуються в освітньому процесі та науково-дослідній діяльності професорсько-викладацьким складом та науковими працівниками Юридичного інституту при підготовці наукових видань, а також при проведенні лекційних, семінарських та практичних занять з навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Конституційні основи розвитку законодавства», «Демократія: від теорії до практики», «Конституційна реформа в Україні». Розроблена автором комплексна теорія конституційно-правового статусу Українського народу разом з обґрунтованими пропозиціями та рекомендаціями, спрямованими на вдосконалення правового регулювання та реалізації конституційно-правового статусу Українського народу сприяють поглибленню знань в галузі конституційного права.

2. Результати дисертації Колодія О.А. відображені у науково-практичних та навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і «магістр» з вищезазначених дисциплін, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Колодій О.А. Конституційно-правовий статус Українського народу:

доктрина, регламентація, поняття та елементи : [монографія] / О.А. Колодій. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 452 с.

2. Колодій О.А. Поняття народу та його співвідношення з населенням та нацією / Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / [відп. ред. А. М. Колодій]. 2017. №16. 1-275 (С. 43-53).

3. Колодій О.А. Установчі повноваження Українського народу / Публічне право/ науково-практичний юридичний журнал № 1(29) / 2018 (С. 230-237).

4. Колодій О.А. Регламентація правового статусу народів / Публічне право/ науково-практичний юридичний журнал № 4(32) / 2018 (С. 183-189).

5. KOLODIY A.A. Property Rights of the Ukrainian People / Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: O/ Petryshyn et al. – Kharkiv : Pravo, 2018. – Vol. 25, № 4. – 216 p. (P. 44-56).

6. Колодій О.А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки / Правове регулювання економіки : збірник наукових праць / [відп. ред. А. М. Колодій]. 2019. №18. (С. 34-43)

7. Альонкін О. Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз / Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право № 1 (102) 2019 (С. 5-12).

8. Колодій О.А. Організаційно-легітимацийні права та обов'язки Українського народу / Scientific Journal «ScienceRise: Juridical Science». № 2(12). 2020. (С. 12 – 17).

9. Колодій О. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки / Підприємництво, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал. – Київ. – 2020. - №7. – 444 с. (с. 216 – 220).

10. Колодій О.А. Загальносоціальні економічні та культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу / Актуальні проблеми держави і права. Міністерство освіти і науки України. Національний університет «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ». Збірник наукових праць. Випуск 86. – 2020. – 272 с. (С. 107 – 113).

11. Колодій О.А. Правосуб'єктність Українського народу / Прикарпатський юридичний вісник. Національний університет «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ». Збірник наукових праць. Науково-практичне юридичне видання Випуск 2(31). – 2020. – 202 с. (С. 14 – 18).

12. Колодій О.А. Класифікація принципів конституційно-правового статусу Українського народу / Юридичний бюлетень. Науковий журнал. Випуск 12. 2020. – 216 с. (С. 24 – 31).

13. Колодій О.А. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу / Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Міністерство освіти і науки України. Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 31 (70). №4. 2020. – 286 с. (С. 33 – 37).

14. Колодій А.А. Научные исследования конституционно-правового статуса украинского народа: состояние и перспективы / Вестник Карагандинского университета. Серия «Право» №1 (89)/2018р. (P. 24- 29).
15. Alexey Kolodiy Lawmaker's powers of the Ukrainian people / Visegrad Journal on human rights № 2 (volume 1) 2018. (P. 75-80).
16. Kolodii Oleksii Control and supervisory powers of Ukrainian people / Recht der Osteuropaaischen Staaten № 4/2018 Munchen Germany (P. 112- 117).
17. Колодій О.А. Установчі права та обов'язки українського народу / Proceedings of the 3rd International scientific congress of scientists of Europe. Premier Publishing s.r.o. Vienna, Austria 2019. Pp. 1014 – 1022.
18. Anatoliy Kolodiy, Iryna Pyvovar, Sergij Khaliuk, Olexiy Kolodiy. Constitutional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-Legal Mechanism for Implementation This Right in Ukraine. Journal of Law and Political Sciences. Volume 23. Issue 2, Denmark. 2020. P. 71-104.
19. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of General Social Guarantees Of The Constitutional And Legal Status Of The Ukrainian People. Journal of Law and Political Sciences. Volume 23. Issue 2/C, Denmark. 2020. P. 52-83.
20. Колодій О.А. Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу / Сучасна універсальна правова освіта і наука: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.] Том. 1. – Тернопіль: Вектор, 2018. – 394 с. (С. 69-71).
21. Колодій О.А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі / Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права: тези доповідей Міжнар. наук. – практ. конф. (Київ, 15 - 16 листоп. 2018 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 378 с. – Укр. та англ. мовами. (С. 313-316).
22. Колодій О.А. Поняття та ознаки судових повноважень Українського народу / Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2019 року) / ред. колегія: Кузьменко О.В. та ін. – К. Видавничий центр «Кафедра», 2019. – 320 с. без ілл. (40-42).
23. Kolodiy O. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу / Principles of the Constitutional and legal status of the Ukrainian people / Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні : матер. міжнарод. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. (С. 216- 218).
24. Колодій О.А. Класифікація загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу / Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства: [Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р.] Том I. – Тернопіль: Вектор, 2020. – 456 с. (С. 233- 234).
25. Колодій О.А. Поняття та ознаки правосуб'єктності Українського народу / Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2019 року) /

ред. кол.: Кузьменко О.В., Чорна В.Г. – К.: Видавничий центр «Кафедра», 2019. – 204 с. (С. 51 – 54).

Члени комісії:

завідувач кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент		Людмила МІХНЕВИЧ
професор кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, доктор юридичних наук, доцент		Вікторія ЧОРНА
професор кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент		Юлія РИЖУК

Додаток В

ПОЛТАВСЬКИЙ ОКРУЖНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД

вул.Пушкарівська, 9/26, м.Полтава, 36039, тел/факс (805322) 2-78-69

E-mail: inbox@adm.pl.court.gov.ua код ЄДРПОУ 3552151012.04.2021 № 18268/21
на № _____ від _____**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Суддя Полтавського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук Ясиновський Іван Григорович розглянув результати дисертаційного дослідження Колодія Олексія Анатолійовича на тему «Конституційно-правовий статус Українського народу» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

На підставі зазначеного розгляду дійшов висновку, що обґрунтування, узагальнення, визначення, рекомендації та пропозиції, запропоновані автором у процесі проведеного дисертаційного дослідження, мають істотний теоретичний, методологічний рівень та практичну значимість та по можливості будуть використані в практичній діяльності Полтавського окружного адміністративного суду.

Суддя Полтавського окружного
адміністративного суду,
кандидат юридичних наук

І.Г.Ясиновський.

Додаток Г

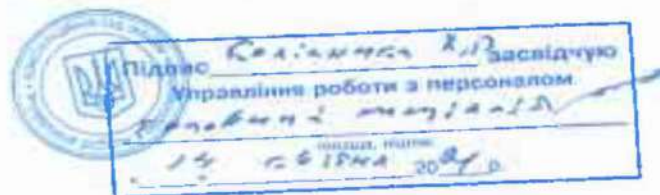
АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами дисертаційного дослідження на тему «Конституційно-правовий статус Українського народу», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, її автор – Колодій Олексій Анатолійович – обґрунтував визначення Українського народу, з'ясував регламентацію, встановив елементи, сутність та повноваження Українського народу, розробив пропозиції, згідно з якими конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції України, який має називатися «Український народ» та має бути прийнятим Закон України «Про статус Українського народу», «Про народну правотворчу ініціативу», а також розробив низку рекомендацій щодо внесення змін до ст. 5, частини 2 ст. 13, ст. 72, Розділу III Конституції України, Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, тощо.

Вивчення узагальнень, висновків, пропозицій та рекомендацій, запропонованих автором за результатами проведеного дисертаційного дослідження, засвідчило, що вони відрізняються істотним теоретичним, методологічним рівнем, науковою новизною та практичною значущістю й по можливості будуть використані під час практичної діяльності у Конституційному Суді України.

Суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

В.П. Колісник

Додаток Д

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:**Монографії:*

1. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи: монографія. Київ: Ліра-К, 2020. 452 с.

Рецензії:

Скрипнюк О. В. Рецензія на монографію Колодія Олексія Анатолійовича «Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи». *Прикарпатський юридичний вісник. Національний університет «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 5 (34). С. 168–169.

Калиновський Б. В. Рецензія на монографію Колодія Олексія Анатолійовича «Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи». *Право і суспільство*: наук. журн. 2020. Ч. 2. № 6-2. С. 214–215.

Статті в наукових фахових виданнях України:

2. Колодій О. А. Поняття народу та його співвідношення з населенням та нацією. *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій. 2017. № 16. С. 43–53.

3. Колодій О. А. Установчі повноваження Українського народу. *Публічне право*: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 1 (29). С. 230–237.

4. Колодій О. А. Регламентація правового статусу народів. *Публічне право*: наук.-практ. юрид. журн. 2018. № 4 (32). С. 183–189.

5. Kolodiy A. A. Property Rights of the Ukrainian People/ *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* / editorial board: O/ Petryshyn et al. Kharkiv: Pravo, 2018. Vol. 25. № 4. P. 44–56.

6. Альонкін О., Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: системно-структурний аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*: наук. журн. 2019. № 1 (102). С. 5–12.

7. Колодій О. А. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки/ *Правове регулювання економіки*: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій. 2019. № 18. С. 34–43.

8. Колодій О. А. Організаційно-легітимацийні права та обов'язки Українського народу. *Scientific Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 12–17.

9. Колодій О. А. Правосуб'єктність Українського народу. *Прикарпатський юридичний вісник*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2 (31). С. 14–18.

10. Колодій О. А. Загальносоціальні політичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 33–37.

11. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу: елементний склад. *Науковий вісник публічного та приватного права*: зб. наук. пр. 2020. Т. 1. Вип. 5. С. 39–43.

12. Колодій О. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право*: наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2020. № 7. С. 216–220.

13. Колодій О. А. Класифікація принципів конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний бюлетень*: наук. журн. 2020. Вип. 12. С. 24–31.

14. Колодій О. А. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: зб. наук. пр. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 46. С. 15–18.

15. Колодій О. А. Загальносоціальні економічні та культурні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 86. С. 107–113.

16. Колодій О. А. Функції конституційно-правового статусу Українського народу: поняття, ознаки та класифікація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 17–22.

17. Колодій О. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу. *Юридичний вісник*: наук.-практ. журн. 2021. № 1. С. 36–41.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

18. Колодій А. А. Научные исследования конституционно-правового статуса украинского народа: состояние и перспективы. *Вестник Карагандинского университета*. Серия: Право. 2018. № 1 (89). P. 24–29.

19. Alexey Kolodiy Lawmaker's powers of the Ukrainian people. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. Vol. 1. № 2. P. 75–80.

20. Kolodii Oleksii Control and supervisory powers of Ukrainian people. *Recht der Osteuropaaischen Staaten*. 2018. № 4. Munchen Germany. P. 112–117.

21. Anatoliy Kolodiy, Iryna Pyvovar, Sergij Khaliuk, Olexiy Kolodiy. Constituional Right of Ownership on Land: Some Aspects of Improving of the Public-Legal Mechanism for Implementation This Right in Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 2. Denmark. 2020. Vol. 23. P. 71–104.

22. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of General Social Guarantees Of The Constitutional And Legal Status Of The Ukrainian People. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 2/C. Denmark. 2020. Vol. 23. P. 52–83.

23. Olexiy Kolodiy. The Newest Approach To The System Of Genaratees Of The Constitutional And Leagle Status Of The Ukrainian Pepole. *Journal of Law and Political Sciences*. Issue 4. Denmark. 2020. Vol. 25. P. 125–152.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Колодій О. А. Методологія дослідження конституційно-правового статусу Українського народу. *Сучасна універсальна правова освіта і наука: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лют. 2018 р.)*. Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 69–71.

25. Колодій О. А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі. *Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 листоп. 2018 р.)* / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. Укр. та англ. мовами. С. 313–316.

26. Колодій О. А. Поняття та ознаки судових повноважень Українського народу. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.*

(Київ, 15 берез. 2019 р.) / ред. кол.: Кузьменко О. В. та ін. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. С. 40–42.

27. Kolodiy O. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу. *Principles of the Constitutional and legal status of the Ukrainian people. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.)*. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 216–218.

28. Колодій О. А. Поняття та ознаки правосуб'єктності Українського народу. *Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2019 р.)* / ред. кол.: Кузьменко О. В., Чорна В. Г. Київ: Видав. центр «Кафедра», 2019. С. 51–54.

29. Колодій О. А. Класифікація загальносоціальних гарантій конституційно-правового статусу Українського народу. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лют. 2020 р.)*. Тернопіль: Вектор, 2020. Т. 1. С. 233–234.

30. Колодій О. А. Інститут присяжних як судове повноваження Українського народу. *Судова влада в системі стримувань та противаг демократичного суспільства: компаративна теорія і практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 15 січ. 2021 р.)* / ред. кол.: Шульженко Ф. П. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 35–37.

Які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Петришин О. В., Колодій О. А. Модельні правові акти: теорія та практика реалізації: монографія. Київ: Алерта, 2016. 204 с.

32. Колодій А. М., Колодій О. А. Ціннісно-правові засади інтеграційного процесу України. *Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. / відп. ред. А. М. Колодій*. 2018. № 17. С. 7–17.